

INTERNATIONAL GOBEKLITEPE SOCIAL AND HUMAN SCIENCES CONGRESS-II

May 6-8, 2021
Harran University,
Sanliurfa, Turkey

Proceedings book

Volume-2

Editors:

Dr. Hüseyin ERİŞ
Zhanuzak ALIMGEREY

ISBN – 978-605-74407-3-0

**INTERNATIONAL GOBEKLITEPE SOCIAL AND
HUMAN SCIENCES CONGRESS-II**

**May 6-8, 2021
Harran University, Sanliurfa, Turkey**

**Proceedings book
Volume-2**

**Editors:
Dr. Hüseyin ERİŞ
Zhanuzak ALIMGEREY**

**All rights of this book belong to IKSAD Global Publishing House
Authors are responsible both ethically and juristically
IKSAD Globa Publications - 2021©
Issued: 20.05.2021**

ISBN - 978-605-74407-3-0

CONGRESS'S IDENTIFICATION

CONGRESS NAME

INTERNATIONAL GOBEKLITEPE SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
CONGRESS-II

DATE AND PLACE

6-8 May 2021
Harran University,
Sanliurfa, Turkey

ORGANIZING COMMITTEE

Honorary President of the Congress, Rector of Harran University
Prof. Dr. Mehmet Sabri ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERİŞ
Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ
Prof. Dr. Ahmet KILIÇ
Prof. Dr. Şevket ÖKTEM
Prof. Dr. Murat SEVGİLİ
Prof. Dr. Mehtap Gül Altaş
Doç. Dr. Nebiye YENTÜR DONİ
Doç. Dr. İsmail HİLALİ
Doç. Dr. Ayşegül BAYTAK
Doç. Dr. Mahmut MODANLI
Doç. Dr. İsmail Şah HAREM
Doç. Dr. Nihayet BAYRAKTAR
Doç. Dr. Hasan BÜYÜKASLAN
Doç. Dr. Ayşe Gülgün ÖKTEM
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Suzan HAVLİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi İlter DEMİRHAN
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan GÜRSES
Dr. Öğr. Üyesi Adnan KİRMİT
Dr. Öğr. Üyesi Müslüm Toptan,
Dr. Öğr. Üyesi Serap SATIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜZELÇİÇEK
Öğr. Gör. Feray BUCAK
Öğr. Gör. Osman ÖZKAN
Öğr. Gör. Sinem BARUT
Ogr. Gor. Adem NECİP
Uzman Elif Sema ÖZDİL
Elvan CAFAROV

COORDINATOR

Zhanuzak ALIMGEREY

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS

67

NUMBER OF REJECTED PAPERS

15

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

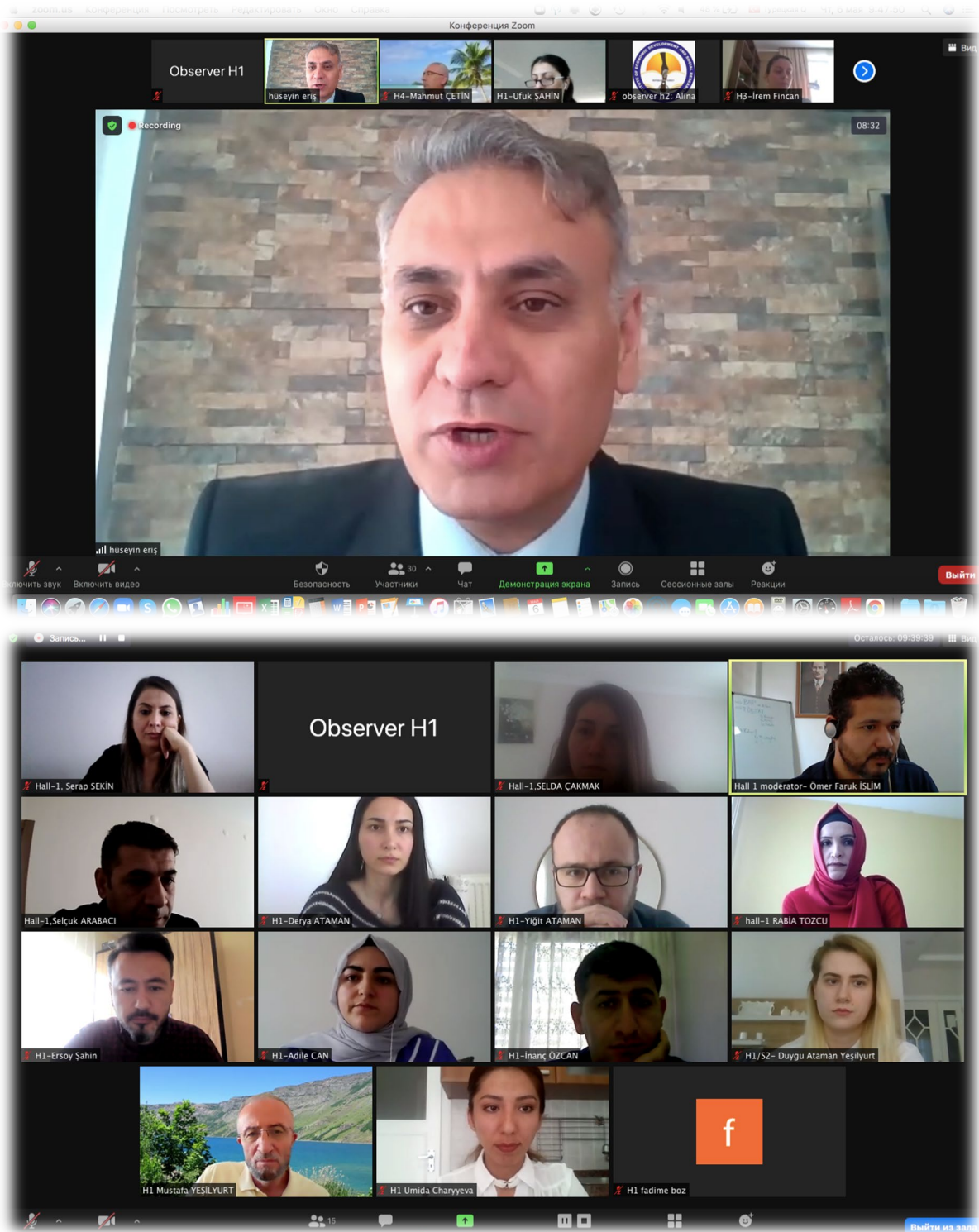
CONGRESS LANGUAGES

Turkish and all dialects, French, English, Russian

PRESENTATION

Oral presentation

PHOTO GALLERY

Pandemi Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

İtem	Alt Tema	Kod	Okul Yöneticileri	Frekans	%
Okul İdaresi Olarak Yapılan Gözlemlenen Çabaların ve Pandemi Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar	Yaşanılan Problemler	Betimsel Sorunlar	OT1,OT4,OT5,OT9	4	16
		Tema Hakkında Olma	OT2	1	4
		Kurallara Uymama	OT3,OT11,OT16,OT17,OT18,OT22	6	24
		Ekonomik Sorular	OT3,OT7,OT8,OT10,OT19,OT21,OT22,OT23,OT25	9	36
		Telesonlu Ak Yapı Etkinliği	OT5,OT22	2	8
		Tablet Etkinliği	OT6,OT7	2	8
		Filyason Görevi	OT8	1	4
		Fiziki Yeterlilik	OT9,OT22	2	8
		Denetim sorunu	OT10,OT18	2	8
		Uyum ve Motivasyon	OT11,OT20,OT24	3	12
Personel Etkinliği	OT15	1	4		

Observer H1

Hall-1, Serap SEKİN

Hall-1, SELDA ÇAKMAK

Hall 1 moderator- Omer...

Hall-1, Selçuk ARABACI

H1-Derya ATAMAN

H1-Yigit ATAMAN

hall-1 RABIA TOZCU

H1-Ersoy Şahin

H1-Adile CAN

H1 Umida Charyyeva

ALTERNATİF OKUL MODELİ BAĞLAMINDA DOĞADA DRAMA ÜZERİNE BİR İNCELEME (A STUDY ON DRAMA IN NATURE IN THE CONTEXT OF THE ALTERNATIVE SCHOOL MODEL)

► **İsim Etkinliği:** Katılımcılar buldukları açık alanda çember olurlar. Katılımcı kendi adını ve adının baş harfleriyle başlayan nesne, hayvan, vb adını söyleyerek ona uygun bir seçimde bulunur (Ferit fırtına gibiyim, Pelin peri gibiyim vb.). Bu tüm katılımcılar tarafından tekrarlanır. İsmi ve isminin ilk harfi ile başlayan nesneyi söyleyen kişi halkanın ortasına gelip söyler. Sonra yerine geçer. Yanındaki katılımcıda aynı şekilde oyuna devam eder. Bu etkinlik aynı ortamları ilk defa paylaşacak kişilerin kaynaşması açısından çok kullanışlıdır.

► **Name Event:** Participants are in a circle in the open area they are in. The participant makes a suitable choice by saying the name of the object, animal, etc. that starts with his / her name. This is repeated by all participants. The person who says the name and the object that starts with the first letter of the name comes to the middle of the ring and says it. Then it replaces. The participant next to him continues the game in the same way. This activity is very useful for getting people to share the same media for the first time.

Observer H1

H1 Ceren Bayraktar Sess...

h1 moderator: Dr. Semih...

Hall-1, Saim Akgün

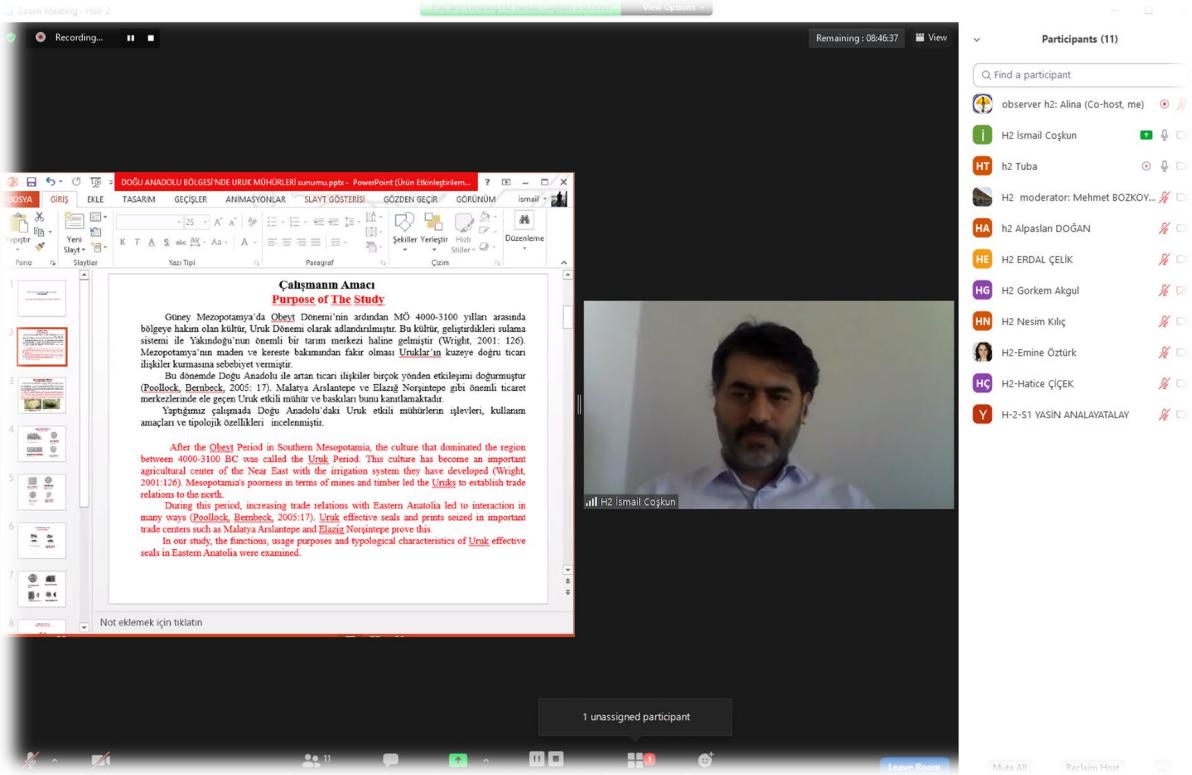
konul hasanova

Hall-1, Muhammet COL...

H1 Zehra İrem Ebe

Ramile Süleymanova

H1-Nürsen Turan Solak

SCIENCE COMMITTEE MEMBERS

Prof. Dr. Ahmet KILIÇ
Harran University

Prof. Dr. Aparna SRIVASTAVA
Noida University

Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ
Harran University

Prof. Dr. Hacer HÜSEYİNOVA
Azerbaijan State Pedagogy University

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir University

Prof. Dr. Osman ERKMEN
Gaziantep University

Prof. Dr. Salih MERCAN
Bitlis Eren University

Prof. Dr. Şevket ÖKTEM
Harran University

Doç. Dr. Ayşegül BAYTAK
Harran University

Doç. Dr. Froilan MOBO
Philippines Merchant Marine Academy

Doç. Dr. İsmail HİLALİ
Harran University

Doç. Dr. İsmail Şah HAREM
Harran University

Doç. Dr. Mahmut MODANLI
Harran University

Doç. Dr. Nebiye YENTÜR DONİ
Harran University

Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL
Cumhuriyet University

Dr. Baurcan BOTAKARAYEV
Hoca Ahmet Yesevi International Kazakh-Turkish University

Dr. Damezhan SADYKOVA
Kazakh Girls State Pedagogical University

Dr. Hüseyin ERİŞ
Harran University

Dr. Terane NAGIYEVA
Azerbaijan State Pedagogy University

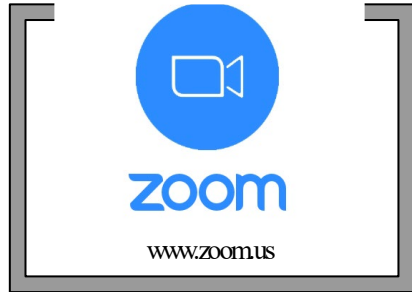
Elvan CAFEROV
Azerbaijan State Pedagogy University

INTERNATIONAL GOBEKLITEPE SOCIAL AND HUMAN SCIENCES CONGRESS-II

CONFERENCE PROGRAM

May 6-8, 2021
Harran University, Sanliurfa, Turkey

Meeting ID:
868 4253 3382
Passcode:
892624

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom’da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafımıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

CONGRESS LANGUAGES: Turkish and all dialects, English, Russian

-Opening Ceremony-

06.05.2021

09⁴⁰-10⁰⁰

• Turkey Local Time

Head of Organizing Committee

Dr. Hüseyin ERİŞ

Harran University

Participants Countries:

Turkey, Ukraine, Morocco, Azerbaijan, Pakistan, Algeria

DAE
06.05.2021

HAL-1
SESSION-1

ANKARATIME
10⁰⁰-12³⁰

Moderator: Doç. Dr. Erhan Akın

Mustafa İLEŞMEK	Şanlıurfa Şair Nabi Anadolu Lisesi	BEHZAT AY'IN KUŞKU VE KORKU ADLI ÖYKÜ KİTABI ÜZERİNE TEMATİK BİR İNCELEME
Nurlana İMANOVA	Baku Higher Oil School	AZERBAJCAN DİL BİLİMİNDE PSİKODİL BİLİM ALANINDA ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Adem GÜRBÜZ	Bingöl Üniversitesi	ARİF NİHAT ASYA'NIN ŞİİRİNDE VATAN ANLAYIŞI
Doç. Dr. Erhan Akın Ömer Timur	Siirt Üniversitesi	ÖZDEMİR NUTKU'NUN DERLEDİĞİ MEDDAHLIK HİKÂYELERİNDEN SADABAD'IN ÖLÜ KADINI HİKÂYESİNİN "KÖK DEĞERLER" AÇISINDAN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Erhan Akın Ömer Timur	Siirt Üniversitesi	ÖZDEMİR NUTKU'NUN DERLEDİĞİ MEDDAHLIK HİKÂYELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Asst. Prof. Ufuk ŞAHİN	Atatürk University	A STYLISTIC ANALYSIS OF THREE ALTERNATIVE ENDINGS IN MALCOLM BRADBURY'S "COMPOSITION"
Vaskiv Mykola Stepanovych	Kyiv University of Culture, Ukraine	Рецепція Туреччини і турецької культури в українській літературі 1920–30-х років
Olha Bykova	Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine	SPECIFICITY OF CREATING THE IMAGE OF UZBEKISTAN IN LITERARY REPORTS OF TRAVELING TOPICS 1920-30s
Yadigar Vəli oğlu Əliyev	Gəncə Dövlət Universiteti	QƏDİM TÜRK RUNİK YAZILI ABİDƏLƏRİNDƏ FEİLİN TƏSRİFLƏNMƏYƏN FORMALARI
Doç. Dr. İpek Fatma ÇEVİK	Iğdır Üniversitesi	BEYAZ TAHTA ANİMASYON KULLANIMINA İLİŞKİN SOSYAL MEDYA REKLAM ÖRNEKLERİ
Maral Yaqubova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	BƏDİİ MƏTN DƏ JANR STRUKTURU VƏ TƏHKİYƏ STRATEGİYASI

DAE
06.05.2021

HAL-1
SESSION 2

ANKARATIME
13⁰⁰-15³⁰

Moderator: Doç. Dr. Ömer Faruk İSLİM

Doç. Dr. Faruk KARDAŞ Selçuk ARABACI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	PANDEMİ SÜRECİNDE OKUL İDARECİLERİNİN GÖRÜŞLERİ
Serap SEKİN Rabia TOZCU Nihan KARADAĞ Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN Doç. Dr. Ömer Faruk VURAL	Gaziantep Üniversitesi Sakarya Üniversitesi	DEĞERLER EĞİTİMİ ÇALIŞMALARININ ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİ
Prof. Dr. Serkan ŞENDAĞ Doç. Dr. Ömer Faruk İSLİM Dr. Öğr. Üyesi İlker YAKIN	Mersin Üniversitesi	COVID-19 SÜRECİNDE ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİMDE DÖNÜŞÜM: MERSİN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
Yiğit ATAMAN Doç. Dr. Mustafa YEŞİLYURT	Yıldız Teknik Üniversitesi	İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE GÜNLÜK TUTMA FAALİYETİNİN YAZMA BECERİSİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Salim PİLAV Duygu ATAMAN YEŞİLYURT	Kırıkkale Üniversitesi	TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN DEĞER ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Derya ATAMAN Doç. Dr. Mustafa YEŞİLYURT	Yıldız Teknik Üniversitesi	İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE DİKTE ÇALIŞMALARININ YAZMA BECERİSİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Faruk KARDAŞ Adile CAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FEN BİLİMLERİ KONULARINA YÖNELİK İLGİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Prof. Dr. Recep POLAT Ersoy ŞAHİN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ÇEVREYE YÖNELİK TUTUMLARI
Dr. Öğr. Üyesi Cevdet ŞANLI Umida CHARYYEVA	Yıldız Teknik Üniversitesi	SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI DİSİPLİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ
Selda ÇAKMAK Doç. Dr. Mustafa YEŞİLYURT	Yıldız Teknik Üniversitesi	İLKOKULLARDA GELENEKSEL OYUNLARLA DEĞERLER EĞİTİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (İstanbul İli Örneği)

DƏE
06.05.2021

HAL-1
SESSION 3

ANKARATIME
16⁰⁰-18³⁰

Moderator: Dr. Semih ayak

Doç. Dr. Erhan AKIN Ceren BAYRAKTAR	Siirt Üniversitesi	ALTERNATİF OKUL MODELİ BAĞLAMINDA DOĞADA DRAMA ÜZERİNE BİR İNCELEME
Said Oussou	University of Moulay Ismail, Morocco	INVESTIGATING MOROCCAN UNIVERSITY STUDENTS' USE OF ICTs AND THEIR READINESS FOR AUTONOMY
Dr. Semih ayak	Milli Eğitim Bakanlığı	ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL KİMLİK ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
KÖNÜL HƏSƏNOVA KAMRAN QIZI	ANAS	SOME TURKISH-ORIGIN ETHNOTOPONYMS REGISTERED IN THE DETAILED BOOK OF TBILISI PROVINCE
KÖNÜL HƏSƏNOVA KAMRAN QIZI	ANAS	TİFLİS ƏYALƏTİNİN MÜFƏSSƏL DƏFTƏR"İNDƏ QEYDƏ ALINAN BƏZİ TÜRK MƏNŐELİ ETNOTOPONİMLƏR
Muhammet ÇOLDUR	MEB	SINIF ÖĞRETMENLERİNİN MÜZELERİN VE TARİHİ ALANLARIN TARİH ÖĞRETİMİNDEKİ İŞLEVLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ: ŞANLIURFA- VİRANŞEHİR ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Fuat MAN Saime AKGÜN	Sakarya Üniversitesi	KIRKPATRICK EĞİTİM DEĞERLENDİRME MODELİ: BİR ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ
Ramilə Yusif qızı Süleymanova	Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti	MƏNA TƏYİNATINI DƏYİŐMİŐ MÜŐTƏRƏK LEKSİK VAHİDLƏRİN SEMANTİK FUNKSİONALLIĞI
Do. Dr. Faruk KARDAŞ Zehra İrem EBE	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİNDE LABORATUVAR ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ
Nursen TURAN SOLAK	Yıldız Teknik Üniversitesi	İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUDUĞUNU ANLAMA DÜZEYİ İLE MATEMATİK DÖRT İŞLEM PROBLEMLERİNİ ÇÖZME BAŞARISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

DATE
06.05.2021

HALL-2
SESSION-1

ANKARATIME
10⁰⁰-12³⁰

Moderator: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZKOYUN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZKOYUN	Harran Üniversitesi	TURİZME KAZANDIRILABİLECEK BİR DEĞER: VAN GÖLÜ'NDE GÜN BATIMLARI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZKOYUN	Harran Üniversitesi	ÇATAK İLÇESİNDE (VAN) ARICILIK
Öğr. Gör. Atilla AYDIN Öğr. Gör. Emine ÖZTÜRK Öğr. Gör. Görkem AKGÜL	İstanbul Gelişim Üniversitesi	HAVA KARGO YÜK TRAFİĞİNİN SERA GAZI EMİSYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan DOĞAN	İğdır Üniversitesi	ŞANLIURFA ULAŞTIRMA YAPISININ YETKİ BELGELERİ DÜZEYİNDE İRDELENMESİ
Doç. Dr. Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ Arş. Gör. Tuba YILDIZ	Mustafa Kemal Üniversitesi	KÜRESELLEŞME VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA: ÇİN ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail COŞKUN Nesim KILIÇ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URUK MÜHÜRLERİ
Erdal ÇELİK Prof. Dr. Ersin Kaya SANDAL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGEİNDE ÜÇ YILDIZ ANALİZİ İLE İMALAT SANAYİSİNİN KÜMELENME ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRTAŞ Yasin ANALAYATALAY	İskenderun Teknik Üniversitesi	DİYARBAKIR MUTFAK KÜLTÜRÜNDE GASTRONOMİK BİR DEĞER; "MEFTUNE"
Lamiya Akhundova	Ganja State University	BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

DATE
06.05.2021

HALL-2
SESSION-2

ANKARATIME
13⁰⁰-15³⁰

Moderator: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN

Muhammed YAVUZ	Kırıkkale Üniversitesi	TÜKETİMİN POPÜLERLEŞTİRİLMESİNDE INSTAGRAM'IN ROLÜ
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Emre GÖKTÜRK Hatice ÇİÇEK	Necmettin Erbakan Üniversitesi	SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TOPLUMSAL DEĞERİ: DÜNYADAN VE TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER
TOUITOU Mohammed	University of Algiers 3, Algeria	ESTIMATING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE QUALITY OF INSTITUTIONS THROUGH CORRUPTION, ECONOMIC GROWTH AND POVERTY FOR THE NORTH AFRICAN COUNTRIES
M. İrem UZUNER	Kocaeli Üniversitesi	POPÜLİST MİLLİYETÇİLİK
Havagül AKÇE	Sakarya Üniversitesi	DİNDARLIK İLE TÛTÛN, ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ
Arş. Gör. Melek Hava KÖPRÛLÛ Dr. Öğr. Üyesi Sezer AVCI Arş. Gör. Adnan Batuhan COŞKUN	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	EKONOMİK ŞİDDETİN KADIN YAŞAMINDAKİ ROLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN	Mersin Üniversitesi	AYETLER VE HADİSLER BAĞLAMINDA EHL-İ KİTAB'A YÖNELİK DAVET VE TEBLİĞ METODU
Dr. Nizamettin ERGÛVEN	Elazığ İl Vaizi	EHLİYET AÇISINDAN HALİFELİK İLE VELAYET-İ FÂKİH MÛESSESİ ARASINDA BİR MUKAYESE
Rehana Kanwal	National College of Business Administration and Economics, Lahore, Pakistan	THE LEGITIMATE SCOPE OF FREEDOM OF EXPRESSION IN ISLAM
Rehana Kanwal M.Farooq Shakir	National College of Business Administration and Economics, Lahore, Pakistan	SOCIAL SECURITY DURING THE REIGN OF CALIPH 'UMAR IBN AL-KHATTAB

DAE
06.05.2021

HAL-2
SESSION3

ANKARATIME
16⁰⁰-18³⁰

Moderator: Dr. Öğr. Gör. Davud KAPUCU

Dr. Öğr. Gör. Davud KAPUCU	Hava Kuvvetleri Komutanlığı	SYKES-PICOT ANTLAŞMASI'NIN ORTADOĞU'NUN ŞEKİLLENDİRİLMESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ
Dr. Hümeyra Türedi	MEB	CUMHURİYET DÖNEMİNDE BASINDA KANTÇI CEZA ANLAYIŞI: ŞİLELİ SÜLEYAMAN'IN İDAMI (1931)
Selim YEŞİLTAŞ Onur BALCI	Sakarya Üniversitesi	KORONAVİRÜS AŞISI VE ULUSLARARASI SİYASET
Fatih GÜL	Sakarya Üniversitesi	EŞİTSİZLİK ve POLİTİKANIN KESİŞMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZ	İnönü Üniversitesi	DİJİTALLEŞME TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ NASIL ETKİLER?
Dr. Öğr. Üyesi Resul GÜLEÇ	İğdır Üniversitesi	İBNİ HALDUN'UN BİLİMSEL METODOLOJİSİ
Dr. Öğr. Üyesi İlhan AKBULUT Öğr. Gör. İlker İNAN	Doğuş Üniversitesi İstanbul Gelişim Üniversitesi	NEMRUT DAĞI VE KOMMAGENE KRALLIĞI
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Yıldızdöken	İnönü Üniversitesi	SARTRE VE HEIDEGGER'DE HÜMANİZM
Dr. Mustafa Aslan	İstanbul Gelişim Üniversitesi	YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ KULLANIM DÜZEYİNİN ÖRGÜT BİÇİMSELLEŞME DÜZEYİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GEDİK	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	SOSYAL BİLİM VE İNSANDA KORUMASI GEREKEN 5 TEMEL DEĞER
Qərənfil ƏSƏDOVA	Azərbaycan Ulusal Tarih Muzesi	XIX-XX YÜZYILDA RUSYA'NIN GÖÇ POLİTİKASI SONUCU ALMANLARIN, ERMENİLERİN VE RUSLARIN AZERBAJCAN'DA YERLEŞTİRİLMESİNE DAİR

DƏE
06.05.2021

HAI-4
SESSION 3

ANKARATIME
16⁰⁰-18³⁰

Moderator: Aynur Mammadova

ƏHMƏDOVA GÜLNAZ XANLAR QIZI	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ	İBTİDAİ SİNİF ŞAĞİRD LƏRİN İNTELLEKTUAL YARDILICI QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI
Verdiyeva Gunay	Azerbaijan National Academy of Sciences	ABOUT SOME ASPECTS OF THE TERMINOLOGY IN MODERN PERSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES
İNANÇ ÖZCAN	Yıldız Teknik Üniversitesi	COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARINDAKİ DEĞİŞİMLER
Adnan KEKLİK	Yıldız Teknik Üniversitesi	COVID-19 UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE SİNİF ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜNDEN ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ VE VELİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Nesrullah OKAN Öğr. Gör. Yusuf Taha OKAN	Fırat Üniversitesi Harran Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 SÜRECİNE İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ: BİR METAFOR ARAŞTIRMASI
EZGİ ÇEKİÇ Dr Öğrt Üyesi Cevdet ŞANLI	Yıldız Teknik Üniversitesi	OTİZMLİ ÇOCUKLARDA OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR
Aynur Mammadova	Azerbaijan State Pedagogical University	EPISTOLARY STYLE IN THE WORKS OF JANE AUSTEN
Selami ÇAKMAKCI	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	AHMET HAŞİM'İN NESİRLERİ HAKKINDA

CONTENT

CONGRESS ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PROGRAM	III
PHOTO GALLERY	IV
CONTENT	V

Author	Title	No
Mustafa İLEŞMEK	BEHZAT AY'IN "KUŞKU VE KORKU" ADLI ÖYKÜ KİTABI ÜZERİNE TEMATİK BİR İNCELEME	1
Nurlana İMANOVA	AZERBAJCAN DİL BİLİMİNDE PSİKODİL BİLİM ALANINDA ARAŞTIRMA	18
Adem GÜRBÜZ	ARİF NİHAT ASYA'NIN ŞİİRİNDE VATAN ANLAYIŞI	25
Erhan AKIN Ömer TİMUR	ÖZDEMİR NUTKU'NUN DERLEDİĞİ MEDDAHLIK HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	35
Erhan AKIN Ömer TİMUR	ÖZDEMİR NUTKU'NUN DERLEDİĞİ MEDDAHLIK HİKÂYESİNDEN SADABAD'IN ÖLÜ KADINI HİKÂYESİNİN "KÖK DEĞERLER" AÇISINDAN İNCELENMESİ	46
Ufuk ŞAHİN	A STYLISTIC ANALYSIS OF THREE ALTERNATIVE ENDINGS IN MALCOLM BRADBURY'S "COMPOSITION"	55
Mykola Vas'kiv	TURKEY AND TURKISH CULTURE RECEPTION IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE 1920 TH AND 1930 TH OF THE XX CENTURY	66
Olha Bykova	SPECIFICITY OF CREATING THE IMAGE OF UZBEKISTAN IN LITERARY REPORTS OF TRAVELING TOPICS 1920-30s	85
Yadigar Vəli oğlu Əliyev	QƏDİM TÜRK RUNİK YAZILI ABİDƏLƏRİNDƏ FEİLİN TƏSRİFLƏNMƏYƏN FORMALARI	95
İpek Fatma ÇEVİK	BEYAZ TAHTA ANİMASYON KULLANIMINA İLİŞKİN SOSYAL MEDYA REKLAM ÖRNEKLERİ	99
Maral Yaqubova	BƏDİİ MƏTNDƏ JANR STRUKTURU VƏ TƏHKİYƏ STRATEGİYASI	111
Faruk KARDAŞ Selçuk ARABACI	PANDEMİ SÜRECİNDE OKUL İDARECİLERİNİN GÖRÜŞLERİ	112
Serap SEKİN Rabia TOZCU Nihan KARADAĞ Mehmet BAŞARAN Ömer Faruk VURAL	OKULLARDAKİ DEĞERLER EĞİTİMİ ÇALIŞMALARININ ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİ	114

Serkan ŞENDAĞ Ömer Faruk İSLİM İlker YAKIN	COVID-19 SÜRECİNDE ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİMDE DÖNÜŞÜM: MERSİN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	127
Yiğit ATAMAN Mustafa YEŞİLYURT	İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE GÜNLÜK TUTMA FAALİYETİNİN YAZMA BECERİSİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	128
Salim PİLAV Duygu ATAMAN YEŞİLYURT	TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN DEĞER ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	172
Derya ATAMAN Mustafa YEŞİLYURT	İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE DİKTE ÇALIŞMALARININ YAZMA BECERİSİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	185
Faruk KARDAŞ Adile CAN	8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FEN BİLİMLERİ KONULARINA YÖNELİK İLGİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	228
Reçep POLAT Ersoy ŞAHİN	6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ÇEVREYE YÖNELİK TUTUMLARI	230
Cevdet ŞANLI Umida CHARYYEVA	SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SINIF YÖNETİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI DİSİPLİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ	232
Selda ÇAKMAK Mustafa YEŞİLYURT	İLKOKULLARDA GELENEKSEL OYUNLARLA DEĞERLER EĞİTİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (İstanbul İli Örneği)	242
Erhan AKIN Ceren BAYRAKTAR	ALTERNATİF OKUL MODELİ BAĞLAMINDA DOĞADA DRAMA ÜZERİNE BİR İNCELEME	258
Said Oussou	INVESTIGATING MOROCCAN UNIVERSIY STUDENTS' USE OF ICTs AND THEIR READINESS FOR AUTONOMY	270
Semih Çayak	ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL KİMLİK ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	271
KÖNÜL HƏSƏNOVA KAMRAN QIZI	SOME TURKISH-ORIGIN ETHNOTOPONYMS REGISTERED IN THE DETAILED BOOK OF TBILISI PROVINCE	273
Muhammet ÇOLDUR	SINIF ÖĞRETMENLERİNİN MÜZELERİN VE TARİHİ ALANLARIN TARİH ÖĞRETİMİNDEKİ İŞLEVLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ: ŞANLIURFA-VİRANŞEHİR ÖRNEĞİ	276
Fuat MAN Saime AKGÜN	KIRKPATRICK EĞİTİM DEĞERLENDİRME MODELİ: BİR ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ	288
Ramilə Yusif qızı Süleymanova	MƏNA TƏYİNATINI DƏYİŞMİŞ MÜŞTƏRƏK LEKSİK VAHİDLƏRİN SEMANTİK FUNKSIONALLIĞI	301
Faruk KARDAŞ Zehra İrem EBE	FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİNDE LABORATUVAR ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ	309
Nursen TURAN SOLAK	İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUDUĞUNU ANLAMA DÜZEYİ İLE MATEMATİK DÖRT İŞLEM PROBLEMLERİNİ ÇÖZME BAŞARISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	311

Mehmet BOZKOYUN	TURİZME KAZANDIRILABİLECEK BİR DEĞER: VAN GÖLÜ'NDE GÜN BATIMLARI	327
Mehmet BOZKOYUN	ÇATAK İLÇESİNDE (VAN) ARICILIK	336
Atila AYDIN Emine ÖZTÜRK Görkem AKGÜL	HAVA KARGO YÜK TRAFİĞİNİN SERA GAZI EMİSYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI	338
Alpaslan DOĞAN	ŞANLIURFA ULAŞTIRMA YAPISININ YETKİ BELGELERİ DÜZEYİNDE İRDELENMESİ	340
Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ Tuba YILDIZ	KÜRESELLEŞME VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA: ÇİN ÖRNEĞİ	342
İsmail COŞKUN Nesim KILIÇ	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URUK MÜHÜRLERİ	362
Erdal ÇELİK Ersin Kaya SANDAL	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ÜÇ YILDIZ ANALİZİ İLE İMALAT SANAYİSİNİN KÜMELENME ANALİZİ	364
Nihat DEMİRTAŞ Yasin ANALAYATALAY	DİYARBAKIR MUTFAK KÜLTÜRÜNDE GASTRONOMİK BİR DEĞER; "MEFTUNE"	378
Axundova Lamiyə Ramiz qızı	BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ	389
Muhammed YAVUZ	TÜKETİMİN POPÜLERLEŞTİRİLMESİNDE INSTAGRAM'IN ROLÜ	391
Hatice ÇİÇEK İbrahim Emre GÖKTÜRK	SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TOPLUMSAL DEĞERİ: DÜNYADAN VE TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER	406
TOUITOU Mohammed	ESTIMATING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE QUALITY OF INSTITUTIONS THROUGH CORRUPTION, ECONOMIC GROWTH AND POVERTY FOR THE NORTH AFRICAN COUNTRIES	428
M. İrem UZUNER	POPÜLİST MİLLİYETÇİLİK	439
Havagül AKÇE	DİNDARLIK İLE TÛTÛN, ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ	447
Melek Hava KÖPRÜLÜ Sezer AVCI Adnan Batuhan COŞKUN	EKONOMİK ŞİDDETİN KADIN YAŞAMINDAKİ ROLÜ	457
Mustafa AYDIN	AYETLER VE HADİSLER BAĞLAMINDA EHL-İ KİTAB'A YÖNELİK DAVET VE TEBLİĞ METODU	459
Rehana Kanwal	THE LEGİTİMATE SCOPE OF FREEDOM OF EXPRESSION İN ISLAM	469
Rehana Kanwal M.Farooq Shakir	SOCIAL SECURITY DURING THE REIGN OF CALIPH 'UMAR İBN AL-KHATTAB	470
Davud KAPUCU	SYCES-PİCOT ANTLAŞMASI'NIN ORTADOĞU'NUN ŞEKİLLENDİRİLMESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	471
Hümeyra Türedi	CUMHURİYET DÖNEMİNDE BASINDA KANTÇI CEZA ANLAYIŞI:	473

ŞİLELİ SÜLEYAMAN'IN İDAMI (1931)		
Selim YEŞİLTAS Onur BALCI	KORONAVİRÜS AŞISI VE ULUSLARARASI SİYASET	475
Fatih GÜL	EŞİTSİZLİK VE POLİTİKANIN KESİŞMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	476
Hasan YILMAZ	DİJİTALLEŞME TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ NASIL ETKİLER?	479
Resul GÜLEÇ	İBNİ HALDUN'UN BİLİMSEL METODOLOJİSİ	485
İlhan AKBULUT İlker İNAN	NEMRUT DAĞI VE KOMMAGENE KRALLIĞI	489
Çiğdem YILDIZDÖKEN	SARTRE VE HEIDEGGER'DE HÜMANİZM	501
Mustafa Aslan	YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ KULLANIM DÜZEYİNİN ÖRGÜT BİÇİMSELLEŞME DÜZEYİNE ETKİSİ	505
Mehmet GEDİK	SOSYAL BİLİM VE İNSANDA KORUMASI GEREKEN 5 TEMEL DEĞER	512
Qərənfil ƏSƏDOVA	XIX-XX YÜZYILDA RUSYA'NIN GÖÇ POLİTİKASI SONUCU ALMANLARIN, ERMENİLERİN VE RUSLARIN AZERBAJCAN'DA YERLEŞTİRİLMESİNE DAİR	528
GULNAZ KHANLAR gizi AHMADOVA	DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CREATIVE EFFICIENCIES FOR PRIMARY SCHOOLS	532
Verdiyeva Gunay V.	ABOUT SOME ASPECTS OF THE TERMINOLOGY İN MODERN PERSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES	538
İnanç ÖZCAN Deniz Gülünay ÖZCAN	COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARINDAKİ DEĞİŞİMLER-2021	540
Adnan KEKLİK Zeynep SEZGİN	COVID-19 UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE SINIF ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜNDEN ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ VE VELİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	570
Nesrullah OKAN Yusuf Taha OKAN	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 SÜRECİNE İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ: BİR METAFOR ARAŞTIRMASI	602
Aynur Mammadova	CEYN OSTİN YARADICILIĞINDA EPİSTOLYAR ÜSLUB	604
Selami ÇAKMAKCI	AHMET HAŞİM'İN NESİRLERİ HAKKINDA	611
Ezgi ÇEKİÇ Cevdet ŞANLI	OTİZMLİ ÇOCUKLARDA OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR	613
Nizamettin ERGÜVEN	EHLİYET AÇISINDAN HALİFELİK İLE VELAYET-İ FÂKİH MÜESSESESİ ARASINDA BİR MUKAYESE	626

TURİZME KAZANDIRILABİLECEK BİR DEĞER: VAN GÖLÜ'NDE GÜN BATIMLARI

A VALUE THAT CAN BE EARNED TO TOURISM: SUNSET IN LAKE VAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZKOYUN

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, ORCID
No:0000-0003-2491-2875

Özet

Turizm sektörü dünya genelinde, geçmişten günümüze kadar genel olarak ilgi duyulan bir sektör olmuştur. Çünkü turizm, ülkelere önemli döviz girdisi sağlamanın yanında, ülkelerdeki istihdama katkı sunmakta, ülke içinde çeşitli sektörlerin gelişimine ön ayak olmakta ve en önemlisi de ülkelerin tanıtımına katkı sağlamaktadır. Turizm sektörünün dünya ekonomisindeki payı (her ne kadar günümüzdeki pandemi koşullarının etkisiyle dünya genelinde turizm gelirlerinde düşüş görülse de) genel itibari ile oldukça önemli miktarlara denk gelmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2019 yılı verilerine bakıldığında, dünya genelinde uluslararası bazda yapılan 1 milyar 460 milyon seyahatten elde edilen gelirin, 1.5 trilyon dolar gibi büyük bir rakama tekabül ettiği görülmektedir. Buna ek olarak, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) verilere göre turizm sektörünün dünya ekonomisine katkısı 8,9 trilyon dolar civarında iken, bu sektörün dünya genelinde 330 milyon kişiye istihdam sağladığı ve bunun da dünya genelindeki istihdamın yüzde 10'una denk geldiği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, turizm pastasından pay elde edebilmenin önemli bir yolu da alternatif turizm kaynaklarını geliştirebilmektir. Tam bu noktada çalışmanın amacı, Van ili için alternatif bir turizm kaynağı olabilecek gün batımlarının, turizm amaçlı kullanılabilmesini göz önüne sermektir. Turizm destinasyonları için gerekli olan özelliklerin başında ulaşılabilirlik gelmektedir. Bu bağlamda, Van ilinde gün batımlarının izlenebileceği alanlar, il merkezine oldukça yakındır. Hatta çoğu alan, yürüme mesafesinde bulunmaktadır. Sonuç olarak, yıllık ortalama 1 milyon (2018 yılında ili ziyaret eden turist sayısı 982.405 kişidir) kişinin ziyaret ettiği Van ilinde, gün batımlarının seyri ve fotoğraflanması gibi etkinlikler, turistin ilde kalma süresini uzatacaktır. Bu durum, ilin ekonomisinin yanında, ildeki istihdama ve daha da önemlisi ilin tanıtımına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gün Batımı, Van, Ulaşılabilirlik, Van Gölü, İstihdam

Abstract

The tourism sector has been a sector of interest throughout the world, from past to present. Because, besides providing important foreign currency inflow to countries, tourism contributes to employment in countries, pioneers the development of various sectors within the country and most importantly contributes to the promotion of countries. The share of the tourism sector in the world economy (although there is a decrease in tourism revenues worldwide with the effect of today's pandemic conditions) generally corresponds to quite

significant amounts. As a matter of fact, when we look at the data of the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) for the year 2019, it is seen that the income from 1 billion 461 million trips made on an international basis around the world corresponds to a large figure of 1.5 trillion dollars. In addition, according to the World Travel and Tourism Council (WTTC) data, while the contribution of the tourism sector to the world economy is around 8.9 trillion dollars, it is striking that this sector employs 330 million people worldwide, which corresponds to 10 percent of the employment worldwide. In this context, an important way to get a share from the tourism cake is to develop alternative tourism resources. At this point, the aim of the study is to reveal that sunsets, which can be an alternative tourism resource for the province of Van, can be used for tourism purposes. Accessibility is one of the essential features for tourism destinations. In this context, areas where sunsets can be watched in the province of Van are very close to the city center. Even most areas are within walking distance. As a result, activities such as watching and photographing the sunsets will extend the duration of the tourists staying in the province of Van, which is visited by an average of 1 million people annually (the number of tourists visiting the province in 2018 is 982.405). This situation will make a significant contribution to the employment in the province and more importantly to the promotion of the province, as well as the economy of the province.

Keywords: Sunset, Van, Accessibility, Van Lake, Employment

1. GİRİŞ

İnsanların, gezip-görme, eğlenme, dinlenme, öğrenme, bilgilerini arttırma vb. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, sürekli yaşadıkları yerlerden geçici süreyle ayrılmaları olayı turizm olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlamanın dışında turizm ile ilgili farklı tanımlamalar da bulunmaktadır. Örneğin; turizm, AIAEST (Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği) tarafından: “insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü” (Öztaş ve Karabulut, 2006:16) olarak tanımlanmaktadır.

Turizm, Latince “tornus” kelimesinden gelmektedir. Latincedeki bu terim, yer değiştirme hareketini ve sonradan hareket edilen aynı yere geri gelmeyi ifade etmektedir. (Akat, 2000:2). Turizmin gelişimi, Sümerlilere kadar gitmektedir. Bununla birlikte, bugünkü anlamda ilk gezginlerin (turist) Fenikeliler olduğu söylenmektedir (Barutçugil, 1986: 11; Toskay, 1989:73-76).

Turizm sektörü, geçmişten günümüze dünya genelinde devamlı surette ilgi gösterilen bir sektör olma durumunu korumuştur. Bu sektör, “dünya nüfusundaki artış, alım gücü yükselen insan sayısının nispeten artması, şehirlerin büyümesi, sanayileşme, şehirlerde artan iş temposu ve trafik stresi gibi sorunlar nedeniyle sürekli büyümektedir. Bu durum dinlenmeye olan ihtiyacı beraberinde getirmekte ve turizm aktivitesine katılanların sayısını her geçen gün arttırmaktadır” (Baytar ve Doğan, 2019:177). Bu durum turizmin dünya ekonomisindeki payını önemli oranda arttırmaktadır. Buna binaen, gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler, hem istihdam olanaklarını geliştirmek hem de yıllık ortalama

1.5 trilyon dolarlık turizm pastası gelirlerinden maksimum seviyede faydalanabilmek için turizm alternatiflerini artırma yoluna gitmektedirler. Bu alternatiflerden birisi de doğal kaynakların turizme kazandırılmasıdır.

2. ARAŞTIRMA SAHASININ KONUMU VE SINIRLARI

Van ve çevresinde yerleşmenin tarihi, M.Ö 4000 yıllarına kadar gitmektedir. Tarih boyunca yöreye, Hurriler, Mitaniler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Romalılar, Abbasiler, Ermeni Prenslükleri, Mervaniler, Bizanslılar, Eyyubiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok devlet egemen olmuşlardır (Kılıç, 2012:505-510). Dolayısıyla yörede birçok medeniyete ait izlere rastlamak mümkündür.

Van ili 20.921 kilometrekare yüzölçümü (URL 1) ile “Türkiye topraklarının yüzde 2.7’sine denk gelmektedir. Coğrafi olarak Doğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Van ili, Büyükşehir statüsünde olup, 3 merkez ilçe ile birlikte toplamda 13 ilçeye sahiptir” (Bozkoyun, 2020:421). Van; kuzeyde Ağrı, batıda Bitlis, güneybatıda Siirt, güneyde Şırnak ve Hakkari illerine, doğuda ise İran’a komşudur. Van Gölü, Van il merkezinin batısına denk gelmektedir. (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma Alanının Lokasyon Haritası

3. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

İkinci dünya savaşından sonra gerek ulaşım imkânlarının artması gerekse insanların görece refah seviyesinin artmasına bağlı olarak, turizm sektörü hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Dolayısıyla gerek gelişmiş ülkelerin gerekse gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde turizmin payı giderek artmaya başlamıştır. Günümüze yaklaştıkça, turizmin ülke ekonomilerindeki payı muazzam rakamlara ulaşmıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) verilerine göre 2019 yılında dünya turizmi yüzde 3,8 oranında büyümüştür. Bu yıl zarfında, yapılan seyahat (uluslararası) sayısı 1 milyar 460 milyona kadar çıkmıştır. Ayrıca aynı dönem için uluslararası turizm kaynaklı gelirler 1.5 trilyon dolara kadar yükselmiştir (URL 2; URL 3). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) verilere göre turizm sektörünün dünya ekonomisine katkısı 8,9 trilyon dolar civarında iken, bu sektörün dünya genelinde 330 milyon kişiye istihdam sağladığı ve bunun da dünya genelindeki istihdamın yüzde 10'una denk geldiği göze çarpmaktadır (URL 3). Dünya turizm verileri göz önüne alındığında, bu sektörün gerek ekonomik gerekse istihdam açısından önemli bir yerde durduğu görülmektedir.

Van iline, gerek ekonomik anlamda gerekse istihdam anlamında önemli katkılar sağlayacak alternatif turizm kaynaklarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu noktada çalışmanın amacı, Van ili için alternatif bir turizm kaynağı olabilecek gün batımlarının, turizm amaçlı kullanılabilirliğini göz önüne sermektir. Gezi, gözlem yönteminin kullanıldığı çalışmada, öncelikle literatür taraması yapılmış, ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli veriler temin edilmiştir. Veriler ve yapılan görüşmeler neticesinde gün batımlarının izlenebileceği alanlar belirlenmiştir.

4. VAN İLİNDE TURİZMİN DURUMU

Van ili tarihi, kültürel ve doğal kaynaklar açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Mevcut kaynaklardan, en fazla tarihi kaynaklar turizm açısından değerlendirilmektedir. İl genelinde doğal kaynaklar, turizmde yeterince değerlendirilmemektedir. Buna rağmen, Van ilini ziyaret eden turist sayısı azımsanmayacak derecededir. Yıllar itibari ile ili ziyaret eden turist sayısında dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Eldeki veriler ışığında, Van'a gelen turist sayısının en az olduğu yılın 2012 olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi, 23 Ekim 2011 ve 9 Kasım 2011 yılında ilde meydana gelen iki önemli depremdir. 2012 yılından sonra turist sayısında sürekli bir artışın (2018 hariç) olduğu görülmektedir. Öyle ki 2017 yılında ili ziyaret eden turist sayısının bir milyonu geçtiği gözlenmektedir. Yıllar itibari ile ili ziyaret eden yerli turist sayısının, yabancı turist sayısından her zaman fazla olduğu görülmektedir. Mevcut verilere göre, gerek yerli turist sayısında gerekse yabancı turist sayısında yıllar itibari ile genel olarak bir dalgalanma olduğu gözlenmektedir (Tablo 1).

Tablo 2. Van İlini Ziyaret Eden Yerli ve Yabancı Turist Sayısı (2008-20018)

Yıllar	Yerli Turist	Yabancı Turist	Toplam
2008	214.691	43.908	283.542
2009	475.041	75.951	515.403
2010	583.697	83.219	666.916
2011	431.622	93.795	525.514
2012	179.312	25.945	205.257
2013	545.677	65.345	611.022
2014	660.394	186.981	847.375
2015	709.742	202.868	912.610
2016	736.083	276.514	1.012.597
2017	615.344	400.373	1.015.717
2018	652.374	330.031	982.405

Kaynak: Van İl Turizm Müdürlüğü, 2020; Bozkoyun ve Elmastaş, 2019:407.

Van iline gelen turistlerin konaklamaları için yeterli miktarda otel, pansiyon vb. konaklama yerleri bulunmamaktadır. Turistlerin yoğunlaştığı, ilkbahar ve yaz başlarında konaklamaya dair problemler yaşanmaktadır. İl genelinde; turizm işletme belgeli, belediye belgeli ve yatırım belgeli otel ve pansiyon sayısı 68 tanedir. Mevcut otel ve pansiyonlarda toplam oda sayısı 3.525 iken, toplam yatak sayısı ise 7.247'dir (Tablo 2).

Tablo 2. Van iline Ait Otel-Pansiyon Oda ve Yatak Kapasiteleri

	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Turizm İşletme Belgeli Otel	18	1.183	2.442
Belediye Belgeli Otel ve Pansiyon	41	1.583	3.407
Yatırım Belgeli Otel	9	759	1.398
Toplam	68	3.525	7.247

Kaynak: Van İl Turizm Müdürlüğü, 2020; Bozkoyun ve Elmastaş, 2019:406.

İli ziyaret eden turist sayısı göz önünde bulundurulduğunda, ildeki acente ve turist rehber sayısının da az olduğu görülmektedir. İldeki profesyonel turist rehberi sayısı yalnızca 17'dir. Buna karşılık, ildeki turizm seyahat acenteleri sayısı ise 64 tanedir (Tablo 3).

Tablo 3. Van İlindeki Rehber ve Acente Sayısı

	Sayı
Profesyonel Turist Rehberi	17
Turizm Seyahat Acenteleri	64

Kaynak: Van İl Turizm Müdürlüğü, 2020.

5. VAN GÖLÜ'NDE GÜN BATIMLARI

Van Gölü'nde gün batımları şimdiye kadar turizm amaçlı değerlendirilmemiştir. Yıl boyunca Van ilinde gün batımları hem seyredilebilir, hem de fotoğraflanabilir özelliktedir. Dolayısıyla turizm faaliyeti açısından dönemsel değil, yıl boyunca değerlendirilebilecek bir potansiyele sahiptir. Alanda yapılan gezi ve gözlemler neticesinde gün batımlarının seyredilebileceği ve fotoğraflanabileceği alanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu alanlar belirlenirken, gününbirlik gidilip gelinebilecek (mesafe açısından uygun alanlar) yerler

olmasına dikkat edilmiştir. İl genelinde ilgili kurum, kuruluş ve bileşenlerin bir araya gelerek oluşturacağı ekiplerin daha fazla alan ya da daha farklı alanlar tespit etme olanakları yüksektir. Ancak şimdiye kadar il genelinde bu tür alanları belirlemek için oluşturulan ekipler (ya da ekip) bulunmamaktadır. Daha da önemlisi, bu tarz bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. Konu ile ilgili tüm bileşenlerin ortak çalışmalarıyla bu tür çalışmaların yapılması, il turizminin geleceği açısından önem arz etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi tarafımızdan yapılan çalışmalar sonucunda, il genelinde günbatımlarının izlenebileceği muhtemel bazı alanlar tespit edilmiştir. Belirlenen bu alanları; Çarpanak Adası'ndan Akdamar Adası'na kadar (Edremit çıkışı Doğan Camping'den Çiçekli Mahallesi çıkışına kadar hariç) tüm sahil boyu, Erdemkent, Seyir Tepesi, Bakacak mahallesinin batısı, Memur-Sen Toki, Erek Dağı (Teleferik yapılması elzemdir), Van Kalesi, Kalecik mahallesi ve Kalecik Toki şeklinde sıralamak mümkündür (Şekil 2).

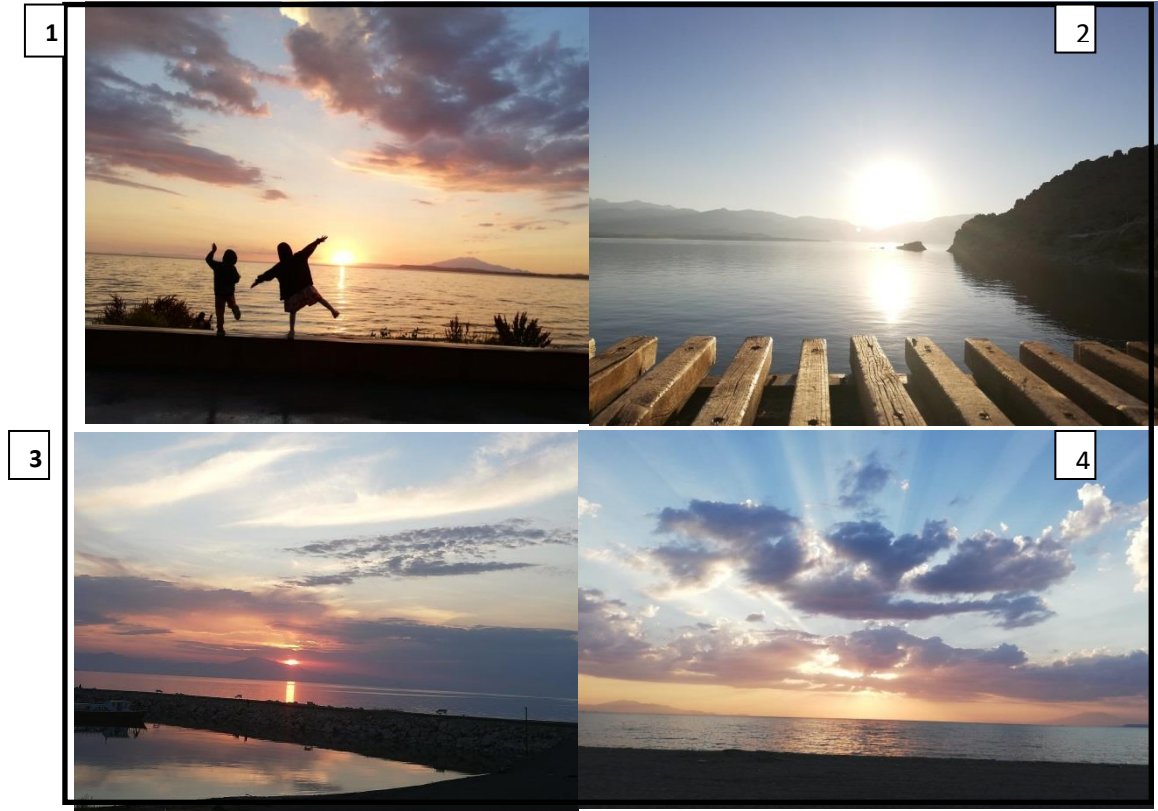

Şekil 2. Van Gölü'nde Gün Batımlarının izlenebileceği Muhtemel Yerler

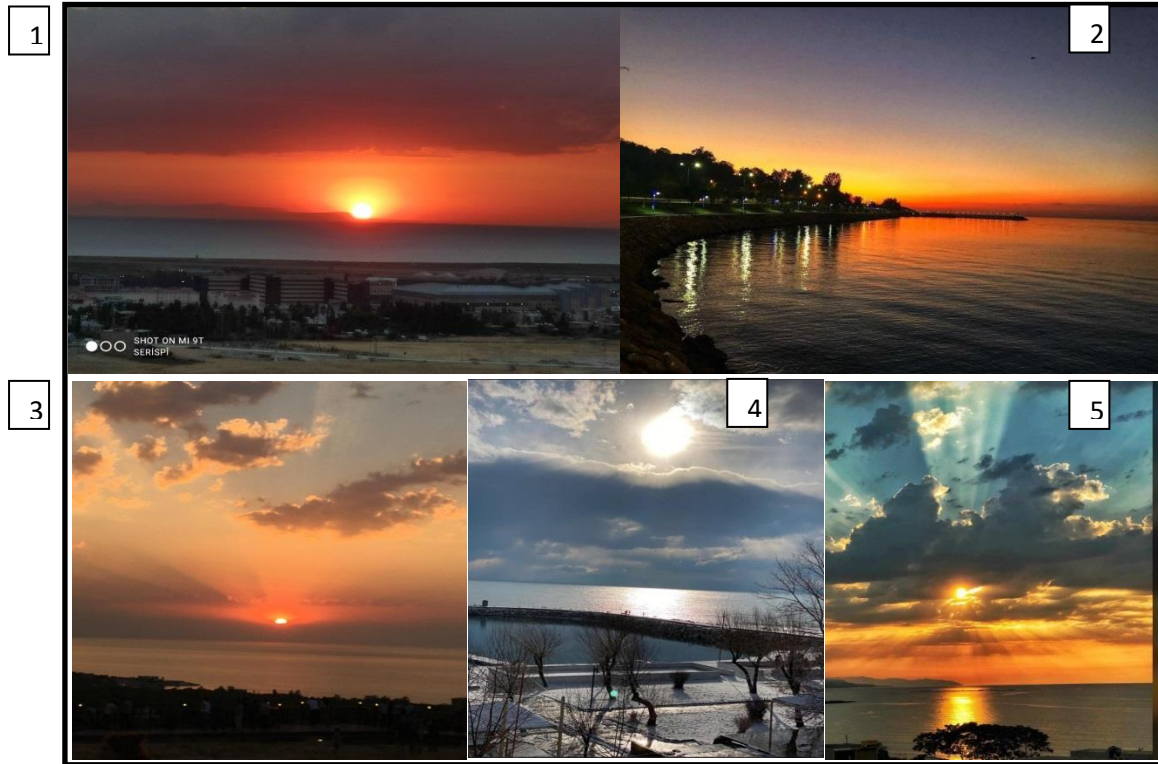
Van Gölü'nde gün batımları, doğa turizmini tercih edenler ile fotoğraf meraklıları için muhteşem bir seyir zevki verecek düzeydedir. Elbette gün batımlarının seyrini, doğa turizmini tercih edenler ile fotoğraf meraklıları ile sınırlamak bir eksiklik olacaktır. Yoğunluklu olarak hitap edilecek gruplar bunlar olsa da diğer amaçlarla gelen turistleri de bu alana yönlendirmek için çaba harcanması gerekmektedir.

Çarpanak Adası'ndan, Akdamar Adası'na kadar olan sahil boyunca ve daha önce isimleri zikredilen alanlarda farklı zamanlarda çekilmiş günbatımı fotoğrafları seyrine doyulmaz güzellikleri barındırmaktadır. Van'daki günbatımları, ili günbatımları konusunda,

gerek yerel, gerek bölgesel, gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde bir cazibe merkezi haline getirebilecek potansiyeldedir (Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5, Şekil 6).

Şekil 3. Van Gölü'nde Gün Batımları (1. İskele Sahil, 2. Akdamar Adası, 3. Kampüs, 4. Edremit Sahil)

Şekil 4. Van Gölü'nde Gün Batımları (1. Memur-Sen Toki, 2. Edremit Sahil, 3. Erdemkent, 4. Kampüs, 5. Edremit).

Şekil 5. Van Gölü'nde Gün Batımları (Edremit ve Van Gölü)
(Burak Demir Fotoğraf Arşivi)

Şekil 6. Van Gölü'nde Gün Batımları (Van Gölü ve Edremit Seyir Tepe/Kız Kalesi)
(Özkan Bilgin Fotoğraf Arşivi)

6. SONUÇ

Van ilinde, gün batımlarının turizm açısından değerlendirilmesine yönelik herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Oysaki bu bağlamda (günbatımları) önemli bir potansiyele sahip olan Van Gölü'nün tanıtımı için gerek resmi, gerek sivil kurum ve kuruluşlar üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Son zamanlarda, ABD Havacılık ve Uzay

Ajansının (NASA) düzenlediği 'Dünya Turnuvası' isimli online yarışmasında, Van Gölü'nün Astronot Kate Rubins tarafından uzaydan çekilmiş fotoğrafının birinci seçilmesi, gölün dünya çapında tanıtımına önemli bir katkı sunmuştur. Bu durum fırsata çevrilmelidir. İlde turizm açısından temel hedefler, daha fazla turist çekmenin yanında turistlerin ildeki kalış süresini uzatmak olmalıdır. Temel hedefler arasında, daha fazla turist çekmenin olması, Van'a gelen turist sayısının az olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine, Van ilini ziyaret eden turist sayısı azımsanmayacak kadar fazladır (2017 yılında ili ziyaret eden turist sayısı 1.015.717 kişi, 2018 yılında 982.405 kişidir). Sonuç olarak, yıllık ortalama 1 milyon kişinin ziyaret ettiği Van ilinde, gün batımlarının seyri ve fotoğraflanması gibi etkinlikler, turistlerin ilde kalma süresini uzatacaktır. Bu durum, ilin tanıtımına ve daha da önemlisi ilin ekonomisi ile ildeki istihdama önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akat, M. (2000), "Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği", Birinci Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Barutçugil, İ.S. (1986), "Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri", Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Baytar, İ. ve Doğan, M. (2019), "Bahçesaray İlçesinin Turizm Kaynakları ve Cittaslow Potansiyeli", YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, K1Ş (Özel Sayı): 177-199.
- Bozkoyun, M. (2020). "Van İlinde Kültür Balıkçılığı", The Journal of Academic Social Science Studies, K1Ş (82):421-441.
- Bozkoyun, M ve Elmastaş, N. (2019), "Hoşap Çayı Havzası'nın Turizm Kaynakları ve Bu Kaynakların Planlamasına Yönelik Öneriler", Paradigma Akademi Yayınevi, Çanakkale.
- Kılıç, O. (2012). "Van", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 42, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Toskay, T. (1989), "Turizm Turizm Olayına Genel Yaklaşım", Üçüncü Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Öztaş, K. ve Karabulut, T. (2006), "Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri" İkinci Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Van İl Turizm Müdürlüğü (2020), Turizm ile ilgili istatistikler
URL 1. <https://www.harita.gov.tr/urun/il-ve-ilce-yuzolcumleri/176>
URL 2. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284422456>
URL 3. https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde_turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf

ÇATAK İLÇESİNDE (VAN) ARICILIK

BEEKEEPING IN ÇATAK DISTRICT (VAN)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZKOYUN

Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü

Orcid:0000-0003-2491-2875

Özet

Doğu Anadolu Bölgesinde, Van iline bağlı olan Çatak ilçesi, coğrafi olarak 38°01'30.1" - 37°59'54.6" kuzey paralelleri ile 43°03'13.6" - 43°03'32.4" doğu meridyenleri arasında yer alır. İlçe, Davis'in Grid (kareleme) sisteminde B9 karesi içerisinde yer almaktadır. İlçe genelinde arılar için önemli olan ballıbabagiller, kekikler, gevenler, ada çayları vb. aromatik bitkiler (bal kalitesi açısından) geniş alanlarda yayılış göstermektedir. Bu bağlamda ilçenin temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık içerisinde arıcılık önemli bir yer tutmaktadır. Tam bu noktada, çalışmanın amacı önemli bir arıcılık potansiyeline sahip olan Çatak ilçesindeki arıcılığın mevcut durumunu ortaya koymak, arıcılığın problemlerini belirlemek ve ilçede arıcılığın geliştirilmesi için çözüm önerileri ortaya koymaktır. Çatak ilçesi, Van ilindeki ilçeler arasında, gerek arı kovanı sayısında, gerek bal ve bal mumu üretiminde, gerekse arıcılık faaliyeti yapılan işletme sayısı bakımından, Bahçesaray ilçesinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Nitekim, 2020 yılı itibari ile ilçede arıcılık faaliyeti yapılan işletme sayısı 188, arı kovanı sayısı (eski+yeni) 30.000'dir. Buna karşılık aynı yıl itibari ile bal üretimi 350 ton iken, bal mumu üretimi ise 25.5 ton olarak gerçekleşmiştir. İlçe genelinde yıllar itibari ile bakıldığında gerek arı kovanı sayısında, gerekse işletme sayısında dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Öte taraftan yıllar itibari ile bal üretiminde genel olarak bir artış olmasına karşın, bu üretimin Van ili içerisindeki payının azaldığı görülmektedir. Nitekim Çatak ilçesinde üretilen balın il içerisindeki payı 2004 yılında %35 iken, 2010 yılında bu pay %30 ve nihayet 2020 yılında %18'e kadar gerilemiştir. Bunun temel nedeni, ildeki diğer ilçelerde bal üretim miktarındaki artışlardır. Sonuç olarak mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda ilçede arıcılık faaliyetleri için uygun koşulların var olmasına rağmen arıcılığın istenilen düzeye gelmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, Bal, Çatak, İşletmeler

Abstract

Çatak district, which is connected to Van province in the Eastern Anatolia Region, is geographically located between 38 ° 01'30.1 " - 37 ° 59'54.6" north parallels and 43 ° 03'13.6 " - 43 ° 03'32.4" east meridians. The district is located in the B9 square in Davis' Grid (quadrature) system. It is important for bees throughout the district, such as, lamiaceae, thyme, rattleweed (astragalus), salvia aromatic plants (in terms of honey quality) spread over wide areas. In this context, beekeeping has an important place in animal husbandry, which is one of the main sources of income in the district. At this point, the aim of the study is to reveal the current situation of beekeeping in Çatak district, which has an important

beekeeping potential, to determine the problems of beekeeping and to offer solutions for the development of beekeeping in the district. Çatak district ranks second after Bahçesaray district in terms of the number of beehives, honey and beeswax production, and the number of enterprises engaged in beekeeping among the districts in the province of Van. As a matter of fact, as of 2020, the number of enterprises engaged in beekeeping activities in the district is 188 and the number of beehives (old + new) is 30,000. On the other hand, honey production was 350 tons as of the same year, while beeswax production was 25.5 tons. On the other hand, although there has been a general increase in honey production over the years, it is observed that the share of this production in Van province has decreased. As a matter of fact, while the share of honey produced in Çatak district in the province was 35% in 2004, this share decreased to 30% in 2010 and finally to 18% in 2020. The main reason for this is the increase in honey production in other districts in the province. As a result, considering the current conditions, it has been determined that although there are suitable conditions for beekeeping activities in the district, beekeeping does not reach the desired level.

Keywords: Beekeeping, Honey, Çatak, Businesses

HAVA KARGO YÜK TRAFİĞİNİN SERA GAZI EMİSYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

**THE IMPACT OF AIR CARGO FREIGHT TRAFFIC ON GREENHOUSE GAS
EMISSIONS: TURKEY APPLICATION**

Atilla AYDIN

Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu Hava
Lojistiği Programı, ORCID No: 0000-0002-9265-5930

Emine ÖZTÜRK

Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu Lojistik
Programı, ORCID No: 0000-0001-8975-9459

Görkem AKGÜL

Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu Deniz ve
Liman İşletmeciliği Programı, ORCID No: 0000-0002-5758-6124

Özet

1980 sonrasında uygulanan küreselleşme politikaları ile uluslararası ticaretin önemi artmıştır. Şirketler arası rekabet artık uluslararası ölçekte yapılmaktadır. Dış ticaretin artmasıyla birlikte dış ticarete konu olan malların taşımacılığına ilişkin sektörler de hızla büyümektedir. Son yıllarda hava kargo sektöründeki büyüme de dikkat çekici düzeydedir. Teknolojik gelişmeler ve uluslararası ticarete hızın öneminin artması sektörün büyümesini körüklemektedir. Özellikle taşınan yüklerin değeri bazında ele alındığında hava kargo sektöründeki büyüme daha belirgin hale gelmektedir. Hava kargo sektöründeki gelişmeler, sektörün sera gazı emisyonları ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Sera gazı emisyonlarındaki artışın neden olduğu iklim değişikliği sorunu artık uluslararası bir mesele haline gelmiş ve tüm ülkeler bu konuda ortak bir çözüm üretme çabasına girmişlerdir. Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararlarıyla birlikte küreselleşme süreciyle bütünleşmiş ve büyüme modeli olarak ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir. Bu çerçevede hava kargo sektörü, Türkiye için de önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki hava kargo yük trafiğinin sera gazı emisyonları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada hem yapısal kırılma olmadan hem de yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme testleri yapılmış, analizin geçerliliği de hata düzeltme modeliyle doğrulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda hava kargo yük trafiği ile sera gazı emisyon serileri arasında pozitif ve anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Hata düzeltme modeliyle modelin sınaması da ayrıca yapılmıştır. Hava kargo sektörünün Türkiye ekonomisi için önemi ortaya konmuş, hem sektörün dengeli büyümesi hem de sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik optimal çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sektördeki büyümenin sürdürülebilirliği konusunda alınabilecek önlemler tartışılarak bu konuda yapılacak olan çalışmalara da bir temel oluşturulmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hava Kargo, Sera Gazı Emisyonları, Eşbütünleşme

Abstract

With the globalization policies implemented after 1980, the importance of international trade has increased. Competition between companies is now made on an international scale. With the increase in foreign trade, the sectors related to the transportation of goods subject to foreign trade are also growing rapidly. The growth in the air cargo sector in recent years has also been remarkable. Technological developments and the increasing importance of speed in international trade rush up the growth of the sector. Especially when tackled on the basis of the value of transported cargo, the growth in the air cargo sector becomes more evident. Developments in the air cargo sector bring along discussions about the sector's greenhouse gas emissions. The problem of climate change caused by the increase in greenhouse gas emissions has now become an international issue and all countries have attempted to find a common solution to this issue. Turkey's economy, integrated into the globalization process, with decisions of January 24 and adopted a growth model based on exports as a growth model. In this context air cargo sector, also it is of great importance for Turkey. The purpose of this study is to the impact on greenhouse gas emissions of air cargo traffic in Turkey is to investigate. In the study, cointegration tests were carried out both without and under structural breaks, the validity of the analysis has also been verified by the error correction model. As a result of the analysis, a positive and significant cointegration relationship was found between air cargo freight traffic and greenhouse gas emission series. Testing of the model with the error correction model was also made. It has demonstrated the importance for Turkey's economy of the air cargo sector, efforts were made to offer optimal solutions for both the balanced growth of the sector and the reduction of greenhouse gas emissions. In addition, by discussing the measures that can be taken regarding the sustainability of the growth in the sector, it is aimed to create a basis for the studies to be carried out on this subject.

Keywords: Air Cargo, Greenhouse Gas Emission, Cointegration

ŞANLIURFA ULAŞTIRMA YAPISININ YETKİ BELGELERİ DÜZEYİNDE İRDELENMESİ

DISCUSSION OF ŞANLIURFA TRANSPORTATION STRUCTURE AT THE LEVEL OF
AUTHORIZATION DOCUMENTS

Alpaslan DOĞAN

Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID NO: 0000-0003-0859-984X

Özet

Şanlıurfa ili günümüzde ve tarihte önemli bir ulaştırma merkezi durumundadır. Bu nedenle araştırma konusu olarak Şanlıurfa ili seçilmiştir. Neredeyse tüm taşıma türlerini barındırması, üç adet kara hudut kapısının varlığı, Orta Doğu'ya açılan bir lokasyonda yer alarak, önemli ulaşım potansiyeline sahip olması da bu seçim için diğer öncül nedenlerdendir. Araştırma; Şanlıurfa ili ulaştırma ve lojistik açısından gelişimi ile beraber ulaştırma ve lojistik sektörünün, ulusal ve yerel ölçekte ekonomik gelişim için kaldıraç etkisinden yararlanılabilmesi bakımından önemli olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ile Şanlıurfa ili ulaştırma yapısının mevcut hali analiz edilmiş, Şehrin yüksek düzeyli ulaştırma potansiyelinden daha fazla yararlanabilmesine yardımcı olması yönünde önemli olabilecek çıkarımların ortaya konulabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Şanlıurfa ilinin uluslararası düzeyde ulaştırma ve lojistik merkezi olabilmesinin, mevcut ulaştırma yapısı ve özellikleri itibari ile ne ölçüde desteklenebileceği de irdelenmiştir.

Araştırma için gerekli olan materyal ve veriler ikincil türden olup; başta T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı olmak üzere, T.C. Cumhurbaşkanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Şanlıurfa yerel yönetim kaynakları ile kanuni düzenlemeler ve resmi raporlardan yararlanılmıştır. Verilerin tamamı, ilgili kurumlar tarafından kamuya açık olarak sunulan bilgi, tablo ve raporlardan oluşmaktadır. Bu nedenle güvenilirlik ve etik açıdan son derece üst düzey bir seviyeyi sağlamaktadır. Araştırma, APA 7 yazın kurallarına göre düzenlenmiştir. Elde edilen veriler analiz edilerek; Yetki Belgeleri sayı ve türleri esasında, ulaştırma ve lojistik faaliyetlerinin türü ve yapıları irdelenmiştir.

Şanlıurfa ili ulaştırma yapısının, daha çok Yurt içi taşıma faaliyetlerine yönelik olduğu, buna rağmen lojistik işletmeciliği, kargo işletmeciliği, dağıtım işletmeciliği gibi faaliyetlerin oluşmadığı ortaya konulmuştur. Öte yandan Şanlıurfa ulaştırma yapısının su yolu taşıma olanağına sahip olması, ulaştırma ve lojistik açıdan altyapı zenginliğini ve önemini daha artırdığı gözlemlenmiştir. Şanlıurfa ilinin ulaştırma ve lojistik potansiyelinin değerlendirilmesi ile beraber sadece ulusal değil uluslararası düzeyde de önemli bir ulaştırma merkezi olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa ulaştırma, Şanlıurfa Yetki Belgeleri, Şanlıurfa ulaştırma altyapısı, Şanlıurfa lojistik yapısı, Şanlıurfa ulaştırma ve lojistik sektör analizi.

Abstract

Şanlıurfa province is an important transportation center today and in history. For this reason, Şanlıurfa province has been chosen as the research subject. Other preliminary reasons for this choice include the fact that it accommodates almost all types of transportation, the existence of three land border gates, its location in a location opening to the Middle East, and its significant transportation potential. Research; With the development of Şanlıurfa in terms of transportation and logistics, it is thought that the transportation and logistics sector can be important in terms of benefiting from the leverage effect for economic development at national and local scale.

With the research, the current state of the transportation structure of the province of Şanlıurfa has been analyzed, and it is aimed to reveal important inferences that will help the city to benefit more from its high-level transportation potential. In addition, the extent to which Şanlıurfa can be a transportation and logistics center at an international level can be supported with respect to its current transportation structure and characteristics was also examined.

The materials and data required for the research are of secondary type; especially T.C. Ministry of Transport and Infrastructure, T.C. Presidency, T.C. Ministry of Trade, T.C. The Ministry of Culture and Tourism, Şanlıurfa local government resources, legal regulations and official reports have been used. All of the data consists of information, tables and reports made available to the public by the relevant institutions. For this reason, it provides an extremely high level of reliability and ethics. The research was organized according to the APA 7 summer rules. By analyzing the obtained data; The Authorization Documents examined the types and structures of transportation and logistics activities on the basis of their number and types.

It has been revealed that the transportation structure of the province of Şanlıurfa is mostly aimed at domestic transportation activities, although activities such as logistics management, cargo management, distribution management have not been established. On the other hand, it has been observed that Şanlıurfa transportation structure has the possibility of waterway transportation, which can increase the richness and importance of infrastructure in terms of transportation and logistics. With the evaluation of the transportation and logistics potential of the province of Şanlıurfa, it was concluded that it could be an important transportation center not only at national but also at international level.

Keywords: Şanlıurfa transportation, Şanlıurfa Authorization Certificates, Şanlıurfa transportation infrastructure, Şanlıurfa logistics structure, Şanlıurfa transportation and logistics sector analysis.

KÜRESELLEŞME VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA: ÇİN ÖRNEĞİ

AN AMPIRICAL STUDY ON GLOBALIZATION AND FOREIGN DIRECT
INVESTMENT: THE CASE OF CHINA

Doç. Dr. Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ

Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ORCID: 0000-0003-3791-2524

Arş. Gör. Tuba YILDIZ

Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5097-938X

Özet

Sanayi devriminin ardından uluslararası ticaretin de hızla artmasıyla birlikte küreselleşme günümüzde önemli boyutlara ulaşmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte makineleşmenin de artması sonucunda üretim inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkelerinin dış ticaretlerinde büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Dolayısıyla sanayi devrimi, küreselleşmenin hızla gelişmesinde ve tüm dünya ekonomilerini etkisi altına almasında en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Özellikle 1980'li yıllarda ve sonrasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle küreselleşme bütün dünya ülkelerini etkisi altına almaya başlamıştır. Küreselleşen dünya ekonomisinde gerek nüfus bakımından gerekse ekonomik büyüme bakımından Çin ekonomisi son yıllarda dünya ekonomisinde hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Küreselleşmenin artması ile birlikte Çin ekonomisinin büyüme hızı artmış ve son elli yılda en uzun süreli ve en hızlı büyüyen ekonomiler arasına yerleşmiştir. Çin ekonomisinin bu başarısının arkasında ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların önemli bir payı bulunmaktadır. Çin'de doğrudan yabancı yatırım yapılmasında Çin ekonomisinin ucuz işgücüne ve dünya nüfusunun dörtte birine sahip olması önemli bir etkidir. Doğrudan yabancı yatırımlar Çin'de birçok yeni endüstri dalının kurulmasıyla istihdam alanlarının genişlemesine, tüketicilerin çeşitli mal ve hizmetlerle tanışmasına ve çeşitli alanlarda yeni teknolojilerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar ve küreselleşme arasındaki ilişkinin açıklandığı bu çalışmada Çin ekonomisinin 1990-2018 dönemine ait verilerinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışmada bağımlı değişken olarak doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), bağımsız değişken olarak; kişi başına milli gelirin yıllık büyüme oranı (GDP), dış ticaret açığı (TRD), ekonomik küreselleşme endeksi (KOF) ve sabit sermaye oluşumu (YAT) değişkenlerinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışmada ekonometrik analiz yöntemi olarak ARDL eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Elde edilen bulguların sonucuna göre kısa dönemde FDI ile KOFE ve YAT değişkenleri arasında, uzun dönemde ise FDI ile KOFE, GDP, TRD ve YAT değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme

Abstract

After the industrial revolution, with the rapid increase in international trade, globalization has reached important dimensions today. As a result of the increase in mechanization with the industrial revolution, production has reached incredible dimensions. There has been great progress in the foreign trade of all countries of the world, especially developed countries. Therefore, the industrial revolution has been one of the most important factors in the rapid development of globalization and its influence on all world economies. Especially in the 1980s and after, with the development of information and communication technologies, globalization started to affect all countries of the world. In the globalizing world economy, both in terms of population and economic growth, the Chinese economy has entered a rapid development process in the world economy in recent years. With the increase in globalization, the growth rate of the Chinese economy has increased and it has become one of the longest and fastest growing economies in the last fifty years. Behind this success of the Chinese economy, there is a significant share of foreign direct investments entering the country. The fact that the Chinese economy has cheap labor and one fourth of the world population is an important factor in making foreign direct investments in China. Foreign direct investments have helped expand employment areas, introduce consumers to various goods and services, and develop new technologies in various fields, with the establishment of many new industries in China. In this study, which explains the relationship between foreign direct investments and globalization, the data of the Chinese economy for the period of 1990-2018 are used. In the study, foreign direct investments (FDI) is used as dependent variable, while The variables of annual growth rate of per capita income (GDP), foreign trade deficit (TRD), economic globalization index (KOF) and fixed capital formation (YAT) are used as independent variables. ARDL cointegration analysis was performed as the econometric analysis method in the study. According to the results of the findings, a significant relationship was found between FDI and KOFE and YAT variables in the short term, and between FDI and KOFE, GDP, TRD and YAT variables in the long term.

Keywords: Globalization, Foreign Direct Investments, Economic Growth

1.GİRİŞ

Küreselleşme bütün dünyada yarattığı etkiler sonucunda ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda tüm dünya ülkelerini birbirine bağlamayı başarmıştır. Küreselleşme ile birlikte artan ticari serbestleşme sonucunda tüm ülkelerde yatırım ve sermaye birikimi artmış bu durum hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler bakımından ülke ekonomilerine olumlu katkılar sağlamıştır. Küreselleşmenin artması özellikle gelişmekte olan ülkelerin bundan olumlu yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bu olumlu yönlerin en başında o ülkelerde sermaye ve yatırımların artması, yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasına bağlı olarak istihdamın artması, o ülkeye yeni teknolojilerin girmesi ve dış ticaret açığının kapanması gelebilir.

Günümüzde artan küreselleşme ile doğrudan yabancı yatırımların gelişmesinden en fazla avantaj sağlayan ülkeler arasında Çin ekonomisi gelmektedir. Çin ekonomisinde ucuz iş gücü imkânlarının fazla olması ve neredeyse dünyanın dörtte birine sahip bir nüfusunun

olması nedeniyle yeterli talebin yaratılabilmesi, doğrudan yabancı yatırımları en fazla çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Dorudan yabancı yatırımların artması Çin ekonomisinin son yıllarda hızlı ekonomik büyümesindeki en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Küreselleşmenin artmasıyla Çin ekonomisine giren doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde Çin’de istihdam oranları artmış, teknolojik gelişim hızlanmış, sermaye ve yatırım oranları artmış, dış ticaret hacmi yükselmiştir. Bu sayede Çin ekonomisi dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına yerleşmiştir. Aynı zamanda ilerleyen yıllarda dünyanın en güçlü ekonomileri arasına yerleşeceği beklenmektedir.

Çin ekonomisinde küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımların incelendiği bu çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme kavramına, üçünü bölümde serbest dış ticaret ve küreselleşme ilişkisine, dördüncü bölümde doğrudan yabancı yatırım kavramına, beşinci bölümde küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisine değinilmiştir. Çalışmanın altıncı bölümünde Çin ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki açıklanmıştır. Yedinci bölümde küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri ile ilgili literatürde yer alan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan çalışmanın sekizinci bölümünde uygulanacak model ve bu modelde kullanılacak veri seti açıklanmıştır. Dokuzuncu bölümde çalışmada uygulanan yöntem ve uygulama sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda ise çalışmadan elde edilen sonuç kısmı ve öneriler yer almaktadır.

2.KÜRESELLEŞME

Küreselleşme her ne kadar sözlüklere son dönemlerde girmiş ve günümüzde sıkça kullanılan bir kavram olsa da, kavram olarak temelleri tarihsel olarak 1990’lardan önce atılmıştı. Kanadalı iletişimci Marshall McLuhan, küresel köy ve iletişim çağı tanımını 1962’de yapmıştır. ABD’li iktisatçı Fritz Machlup 1962 yılında yaşadığı dönemdeki değişimle ilgili olarak “Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi” kavramlarını kullanmıştır (Geray, 1997, s.37 Aktaran Sağlam, 1998, 41). İlk olarak 1960’larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980’lerden sonra ise sıkça kullanılmaya başlanmış ve 1990’lara gelindiğinde de, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir (Çelik, 2012;57).

Küreselleşme kavramı (TASAM)’a göre –ekonomik küreselleşme,-siyasi küreselleşme, -Sosyo-kültürel küreselleşme, -Coğrafi ve Ekolojik Küreselleşme ve –Teknolojik küreselleşme olmak üzere beş boyutta incelenebilir. Aytekin, (2013;126) ise Küreselleşme kavramının 1-ekonomik küreselleşme, 3-siyasal küreselleşme ve 3-sosyokültürel küreselleşme olarak üç temel başlık altında sistemli bir şekilde incelenebileceğini ileri sürmüştür. Konumuz açısından burada sadece ekonomik küreselleşme üzerinde durulacaktır.

Ekonomik küreselleşme, genel anlamda farklı ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu ve dünyanın tek bir pazarda bir araya gelerek bütünleşmesini ifade etmekle birlikte, ülkeler arasında sermaye, mal ve emek akışkanlığının artış göstermesi sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir (Aytekin, 2013;126). Piyasalar dünyadaki yaygınlık alanlarını genişletince, ulusal ekonomiler arasında yeni bağlantılar oluşmuş, böylece yeni dev uluslu şirketler, güçlü uluslararası ekonomik kuruluşlar ve büyük bölgesel ticaret sistemleri ortaya çıkmıştır. Ekonomik küreselleşme, üretim ve finansal faaliyetlerin küreselleşmesi olmak üzere iki farklı alanda

görülmektedir. Üretim küreselleşmesi, ülke bazında faaliyet gösteren firmaların üretim faaliyetlerini diğer ülkelere ve kıtalara yaymalarını ifade ederken, finansal faaliyetlerin küreselleşmesi ise, sermayenin, herhangi bir coğrafi sınır içerisinde kalmayıp; daha düşük risk ve daha yüksek kazanç sağlamak düşüncesiyle herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan sınır-ötesi alanlara kolayca yayılmasını ifade etmektedir (Göngen, 2013; 122-123).

Günümüzde küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür oluşmuştur (Çelik, 2012,57). Günümüzde küreselleşmenin hem akademik dünyada hem de gerçek dünyada yoğun olarak kendine yer bulan en önemli kavramlardan biri olduğu söylenebilir. Küreselleşme tüm dünya ülkelerinde yarattığı değişimler ve farklı etkiler sonucunda hem insanların hayatlarında hem de firmalar ve ülkelerin gelişiminde etkili olmuştur (Kurtuldu, 2014;17).

Küreselleşmenin en başarılı olduğu sahaların yatırım ve üretim kesimleri ile finans piyasaları olduğu söylenebilir. Yatırım ve üretimde küreselleşme, şirketlerin sınır ötesi doğrudan yatırım, sınır ötesi iştirak, fason imalat ve diğer yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetleri kendi ülkeleri dışında sürdürmeleridir. Ancak bu dönemde, küreselleşmenin önündeki en büyük engel Doğu ve Batı blokları arasındaki siyasi ve iktisadi sahalardaki ideolojik ayrılık olmuştur. 1980’li yılların sonuna doğru kolektivizmin ve sosyalist sistemin çökmesi ile şimdilik bu engel ortadan kalkmış görünmektedir (Çarıkçı, 1996, s.233, Aktaran Sağlam, 1998;43-44).

3.SERBEST DIŞ TİCARET VE KÜRESELLEŞME

Dış ticarete serbestleşme süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan ithal ikamesi politikasının istenen ekonomik sonuçları vermemesi ile birlikte 1960’lı yıllarda başlamıştır. Bu süreçte, bazı ülkeler, ithal ikamesi stratejisi çerçevesinde dış ticarete uyguladıkları, miktar kısıtlamaları, ithalat yasakları, kota ve vergileri kaldırma sürecine girmişlerdir. Fakat serbestleşme sürecine karşın, 1930’lu yıllardan itibaren uygulama alanı bulan Keynezyen müdahale anlayışı devam etmiştir. Bu müdahale anlayışı ile birlikte 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi, bir çok ülkeyi ekonomik darboğaza sürüklemiştir. Devam eden devletin ekonomiye müdahale anlayışına karşılık 1980’li yıllarda Thatcherism-Reaganism adı altında yeni bir siyasal yapılanma başlamıştır. “Piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma” anlamına gelen ve deregülasyon hareketi adını alan bu yapılanma yeni bir Laissez-Faire dalgası olarak devlet müdahalelerine karşı güçlü bir saldırı başlatmıştır. Bu yeni dalga ile birlikte dünya ülkelerinde dış ticarete yoğun bir serbestleşme süreci başlatılmıştır (Sağlam, 1998; 37).

Buradan anlaşılacağı gibi, 1980’lerde ortaya çıkan “deregülasyon” ya da diğer bir anlatımla “yeniden yapılanma” dış ticarete serbestleştirilmenin-yani dış ticarete uygulanan ithalat yasakları, miktar kısıtlamaları, kota ve vergilerin kaldırılması vb.-ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu serbestleştirme süreci de küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Günümüzde uygulanan bu uluslararası serbest ticaret politikalarının önemli bir amacının, hızlı küreselleşen bir ekonomiyi yönetecek ve serbestleşmeye yardımcı olacak evrensel kuralları yaratmak olduğu söylenebilir (Winham, 1996, s.650).

Dünyada başlayan dış ticarete serbestleşme, mal piyasasında olduğu gibi finansal sistemde de gerçekleşmiştir. Uluslararası finans sisteminde serbestleşme genel kural haline getirilerek ve özellikle gelişmekte olan ülkelere empoze edilerek, küreselleşme sürecinin önemli bir halkası oluşturulmaya çalışılmıştır (Timur, 1996, s.16).

Küreselleşmenin rekabet ve serbest dış ticaretin erdemi üzerine kurulduğu söylenebilir. Serbest dış ticaret doktrinine Ricardo'dan bu yana yapılan tek katkı, belki de malların yanı sıra üretimdeki payı artan hizmetlerinde sınır ötesi serbest ticaretinin öneminin vurgulanmasıdır. Dolayısı ile, ilk unsur ülkelerarası serbest mal ve hizmet ticaretinin gerçekleşmesidir (Gökdere, 2001, 74).

İşgücü göçü, yabancı dolaysız ve portföy yatırımı, borç ve yardım şeklindeki sermayenin akımı ile mal ve hizmetlerin uluslararası ticaret yolu ile birbirine bağlanan ekonomilerin temelinde küreselleşme vardır. Küreselleşme sonucunda, çoğu ürünlerin, uluslararası bir bileşim haline geldiği söylenebilir (Bergejik, 1997, s.159).

4.DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan tanıma göre doğrudan yabancı yatırım, bir yatırımcının yerleşik olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide uzun vadeli ve kalıcı yatırım yapmasını ifade etmektedir. Burada yatırımcının kuruluş sermayesinde yüzde 10'dan (dahil) fazla paya sahip olması veya yönetiminde söz sahibi olması esastır (Durgan, 2016; 5)

OECD normlarına göre ise; Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI-Foreign Direct Investment) bir ülkede yerleşik kişi ya da kurumların bir başka ülkede kalıcı olarak ekonomik çıkar elde etme amacını yansıtmaktadır. Kalıcı çıkar kavramı yabancı sermaye yatırımcısı ile yatırım ve yatırımın kontrolü konularında uzun dönem sürecek olan bağımlılığı ifade etmektedir (Soydal, 2006; 579)

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ana ülke perspektifi ile kategorize edilebilmektedir. Firmaların kendi ülkelerinde ürettiği ürünleri veya bu ürünlerin benzerlerini başka bir ülkede üretmek istemesi yatay DYY (vertical FDI) şeklinde adlandırılır. Firmaların kendilerine hammadde sağlayan tedarikçilerini veya nihai tüketiciye daha yakın olan dağıtımçı, distribütör vb. faaliyetleri yapan yerli firmaları satın alarak yapmış olduğu yatırıma ise dikey DYY (vertical FDI) denilmektedir. Hem aynı sektör içinde, yatay DYY hem de farklı sektörlerde dikey DYY perspektifi ile yapılmış olan yatırımlar ise kümelenmiş (conglomerate FDI) DYY olarak adlandırılmaktadır (Polat, 2018:6).

“Gelişmekte olan ülkelerin yüksek miktarda doğrudan yabancı sermaye çekebilmesinin bazı koşulları vardır: (1) Diğer ülkelere göre daha çekici bir ekonomik ortamın bulunması önemli bir koşuldur. Ücretlerin diğer ülkelere göre düşüklüğü ya da verimliliğin yüksekliği, nüfus ve buna bağlı iç talep yüksekliği potansiyel olarak büyüme eğilimi göstermesi bu alanda ilk ağızda sıralanacak koşullardır. 2) Siyasal, sosyal ve ekonomik istikrarın bulunması gereklidir. İstikrarsız bir ülke, risklerin büyük olduğu bir ülke anlamına gelir. Böyle bir durumda faizler artacağı, borsada hisseler önce düşüp sonra toparlanacağı için yabancı sermaye, doğrudan yatırım formundan sıcak para olarak adlandırılan dolaylı yatırım formuna geçer” (Eğilmez;2018).

Sermayenin küreselleşmesi ile birlikte ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırımların (DYY) akışları da hızlanmaya başlamıştır. İhracat olgusunun ulaşım masrafı içermesinden dolayı, DYY yolu ile pazara girmek daha avantajlı duruma gelmektedir. Yapılan bu doğrudan yabancı yatırımların ise hem sermayenin geldiği (home country) ülkeye, hem de yatırımın yapıldığı ülkeye (host country) bir takım kazançlar sağladığı söylenebilir (Özcan ve Arı, 2010; 66).

Günümüzde doğrudan yabancı yatırımların ya da diğer bir ifade ile yabancı dolaysız yatırımların büyük bir bölümünü çokuluslu şirketler oluşturmaktadır. Çokuluslu şirket (Ç.U.Ş) genellikle büyük bir firmanın ana merkezinin bulunduğu ülke dışındaki yörelerde, yeni bir şirket kurması veya var olan bir yerli firmayı satın alarak ya da sermayesini artırarak kendine bağlı bir duruma getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1996, s.645).

Çokuluslu şirketler, tek merkezli (ethnocentric), çok merkezli (polycentric) ve dünya merkezli (geocentric) uluslararası şirketler olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmaya göre; eğer ana şirket üretimle ilgili kararları yavru şirketlere kabul ettiriyorsa tek merkezli, eğer ana şirket yavru şirketlere belli bir özerklik tanırıyorsa çok merkezli ve eğer ana şirket, şirketin yönetici ve hissedarlarını çeşitli milletlerden oluşturuyorsa, dünya merkezli uluslararası şirket söz konusudur (Alpar, 1985, s.89).

Sermaye birikiminin; ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için günümüzde kritik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), yeterli düzeyde sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler için sermaye eksikliğinin ortadan kaldırılmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Sermaye eksikliğini ortadan kaldırma özelliği dışında ev sahibi ülkede istihdamın artırılması, ödemeler dengesinde yaşanan sorunların ortadan kaldırılması ve teknoloji ve altyapı gelişimi için de önem kazanan DYY'leri kendi ülkelerine çekmek için ülkeler kendi aralarında rekabet etmeye başlamıştır (Oralbaykızı, 2019; 292).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren uluslararası doğrudan yabancı yatırım (DYY) olgusunun var olduğu belirtilmiş olsa da sanayileşme, otomasyon ve küreselleşmenin etkileri ve firmaların çok uluslu ve küresel hale gelmeleriyle DYY hem ivme kazanmış hem de şekil değiştirmiştir. DYY sadece firma bazında değil özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından teknoloji transferi, istihdam oluşturması, ihracatı desteklemesi ve cari açığın finansmanı gibi ekonomik ve kalkınma odaklı nedenlerden dolayı istenir hale gelmiş ve ülkeler daha fazla DYY çekebilmek için kendi aralarında küresel bir rekabete girmişlerdir. (Polat, 2018:viii).

5.KÜRESELLEŞME VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM İLİŞKİSİ

Küresel ekonomik ilişkilerin artması ile birlikte artan uluslararası entegrasyon hareketleri, Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) önemini daha da artırmıştır. Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) ekonomik kalkınma ve refahlarını artırmak ve finansman sorunlarını gidermek amacıyla ihtiyaç duydukları DYY'ler, yer aldıkları ekonomilerde birçok makro değişkeni de etkileme gücüne sahiptir. Bu süreç içerisinde, GOÜ'lerin kalkınmaları ve bunu sürdürebilmelerinin önündeki en büyük engelin, sermaye birikimlerinin dolayısıyla, tasarruflarının yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle, özellikle söz konusu ülkelerin gelişmelerini sağlamada DYY'lerin anahtar bir rol oynadıkları ifade edilebilir (Aytekin, 2019;255).

Küreselleşmenin tüm dünyada yarattığı değişimler ve farklı etkiler sonucunda hem insanların hayatlarında hem de firmalar ve ülkelerin gelişiminde etkili olduğu söylenebilir. Küreselleşme ile birlikte daha da artan dünyadaki dış ticaretteki serbestleşme sonucunda, firmaların kendi ülkeleri dışında kalan dış ülke ve pazarlarda gerçekleştirdikleri faaliyetlerde de bir artış olmuştur. Uluslararası işletmelerin tüm dünyadaki gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde farklı yatırımlar gerçekleştirerek küreselleşmenin hızlı yayılımına katkı sağladıkları söylenebilir. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da uluslararası işletmelerin yabancı ülkelerde gerçekleştirdiği en önemli yatırım türlerinden biri de “doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)”dır. Sonuç olarak, küreselleşme ile birlikte dünya pazarlarının serbestleşmesinin, dünyada gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların (DYY) sayısının artmasına neden olduğu söylenebilir (Kurtuldu, 2014;15-17).

Dış ticaretin serbestleşmesi ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması sonucunda, bir ülkenin diğer bir ülkede fabrika, tesis kurması veya satın alması yabancı dolaysız yatırımı ya da diğer bir ifade ile doğrudan yabancı yatırımı ifade eder. Daha geniş bir tanımlama ile, doğrudan yabancı yatırım, ülke içerisinde yaşayan bireylerin, başka ülkedeki bir teşebbüsün veya mülkün mülkiyeti ve yönetiminde önemli ölçüde hisse alması ya da mevcut bir yatırımda artış sağlaması olarak tanımlanabilir (Tekeoğlu, 1988, s.12) Son 30-40 yıl öncesinden itibaren büyük bir hızla gerçekleşmekte olan küreselleşme sürecinde, küreselleşmenin en önemli araçlarından biri olarak doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Yücel ve Altıntaş, 2019;1).

6.ÇİN VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM İLİŞKİSİ

Günümüzde dünyada meydana gelen siyasal değişiklikler ile birlikte yabancı yatırımların yönü de değişikliğe uğramaktadır. Başta dağılan Doğu Bloku Ülkeleri ile kıta Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı olan ülkeler yabancı yatırımlar için yeni alanları oluşturmaktadır. Çin, ucuz, yoğun ve nitelikli işgücü ile doğrudan yabancı yatırımları cezbeden ve faydalanan en önemli ülkelerden biri olmuştur.(8. Beş yıllık kalkınma planı, 2000;6).

UNCTAD’ın 24 Ocak 2021 tarihinde yayınladığı rapora göre 2019 yılının sonuna doğru ortaya çıkan COVID-19, Gelişmekte olan ekonomilere doğrudan yabancı yatırımın akışı % 12 azaltarak tahmini 616 milyar dolara gerilemiştir. Asya'daki gelişmekte olan ülkeler fırtınayı bir grup olarak atlatırken, 2020'de tahmini 476 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım çeken Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) üyelerine akış, alt bölgedeki en büyük alıcılara yapılan yatırımın azalması nedeniyle% 31 daralarak 107 milyar dolara indi. Bireysel uluslar açısından, Asya devine akış % 4 artarak 163 milyar dolara yükselen Çin, dünyanın en büyük doğrudan yabancı yatırım alıcısı oldu. Yüksek teknoloji endüstrileri 2020'de% 11'lik bir artış gördü ve sınır ötesi birleşme ve satın almalar çoğunlukla BİT ve ilaç endüstrilerinde olmak üzere% 54 arttı.

1978 yılında Deng Xiaoping önderliğinde başlatılan reform süreci ve dışa açılma politikaları sayesinde Çin çok yüksek bir büyüme sürecine girmiş ve resmi Çin istatistiklerine göre 1978-2003 döneminde Çin'in Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'sı yılda ortalama % 9.5 oranında büyümüştür. 2004 yılı itibariyle satın alma gücü paritesine göre 7,262 milyar

dolarlık gayri safi yurtiçi hasılasıyla Çin, ABD'den (11,750 milyar dolar) sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisi durumuna gelmiştir. Reform sürecinin diğer bir önemli boyutu ise dışa açılma olmuştur. Dış ticaret önündeki tarifeler ve tarife dışı engeller zamanla azaltılmış ve bu politikaya paralel olarak Çin'in ihracatı 1970'lerin sonundaki 10 milyar dolarlık düzeyden 2004'te 580 milyar doların üzerinde bir düzeye ulaşmıştır. Anılan döneme ait ithalatın düzeyi genel olarak ihracatın altında kalmış ve Çin son on yıldan daha uzun bir süredir dış ticaret dengesi fazlası veren bir ülke konumuna gelmiştir. Çin yönetiminin dışa açılma politikalarının önemli bir parçası da, sermaye, teknoloji ve hatta kurumsal düzenlemeler gibi ekonomik büyümeye katkı sağlayan faktörlerin ülke ekonomisine kazandırılmasında önemli rol oynayan doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. 1979-2002 döneminde Çin'e gelen 623.418 milyar dolarlık toplam yabancı yatırımın 446.255 milyar dolarlık bölümü (% 71.6'sı) doğrudan yabancı yatırımlardan oluşmuştur (Yılmaz, 2012;3-4).

7. KÜRESELLEŞME İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ETKİLERİ İLE İLGİLİ AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Küreselleşme ve küreselleşmenin sosyal, politik, kültürel, ekonomik, ekolojik vb. etkileri ile ilgili oldukça geniş bir literatür ya da akademik çalışma mevcuttur. Ancak, bu çalışmada daha çok küreselleşmenin ekonomik tarafını oluşturan ve doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ele alan çalışmalara Tablo 1. 'de yer verilmiştir.

Tablo1. Küreselleşme ile Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri ile İlgili Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)/Yıl	Ülke	Örneklem Periyodu	Yöntem	Bulgular
Derya Demir/Halil Altıntaş/2018	Dünya bankası sınıflandırmasına göre Gelişmekte olan ülkeler	1984-2007 dönemi yıllık	fully modified ordinary least squares (FMOLS) ve panel dynamic ordinary least squares (DOLS)	Gelişmekte olan ülkelerde DYY girişi ile sosyal küreselleşme gelir eşitsizliğini arttırmakta, dışa açıklık, politik küreselleşme ile ekonomik küreselleşmenin gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.
Derya Yücel/Halil Altıntaş/2019	IMF sınıflandırmasına göre Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler	1980-2014 Dönemi yıllık	dinamik panel veri analizi	Ekonomik küreselleşme ile doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğini azalttığı, sosyal ve politik küreselleşmenin, gelir eşitsizliğinin arttırma sebebi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Buhari Doğan/2017	Türkiye	1970-2011	Toda-Yamamoto (1995) testi uygulanmıştır	Bulgular Türkiye örneğinde ekonomik küreselleşmenin büyümeye neden olduğunu göstermektedir.
Okyay Uçan/ Abdülmenaf Akyıldız/Ayşegül	Türkiye	1980-2015 dönemi yıllık	Johansen Eş-bütünleşme Testi	DYY ile ekonomik büyüme arasında eş-bütünleşme vardır. Granger Nedensellik testine göre DYY'den ekonomik büyümeye

Uçan/2017				doğru bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
Seymur Ağayev/2010	25 geçiş ekonomisi		Pedroni Panel Eş-tümleşme Granger Nedensellik Hata Düzeltme	DYY'den ekonomik büyümeye doğru güçlü, tersi yönde ise daha zayıf bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Serap Kuduğ/2006	Türkiye	1980-2005	Granger Nedensellik Testi Engle-Granger İki Aşamalı Eş-Bütünleşme Testi Johansen Eş-Bütünleşme	Türkiye verileriyle DYY ve GSMH arasında uzun dönemli ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Murat Aykırı ve Ömer Uğur Bulut/2019	Türkiye		FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri Johansen Eşbütünleşme testi	Türkiye ekonomisi için ekonomik küreselleşme, kişi başına gelir ve paralelinde artan doğrudan yabancı yatırımların kirliliği artırıcı etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Buhari Doğan ve Muhlis Can /2016	Türkiye	1970-2011	ARDL Sınır testi	Ülkeye gelen DYY'lerin istihdama etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve elde edilen katsayının negatif olması DYY'lerin istihdamı azalttığı sonucunu vermiştir.
Dilek Şahin/2015	Çin	1982-2013	Johansen koentegrasyon tekniği Vektör Hata Düzeltme Modeli	DYY girişleri ile ekonomik büyüme, mal ticareti, sermaye birikimi ve yüksek öğretimde okullaşma oranı arasında kısa dönemde ilişki olduğu, Uzun dönemde ise DYY ile sermaye birikimi ve yüksek öğretimde okullaşma oranı arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.
Michael Paolino/2009	Çin	1977-2007 Yıllık	OLS/EKK	Çin'deki yerli yatırımın DYY üzerinde önemli ölçüde doğrudan ve olumlu bir etkisi vardır. Diğer taraftan insani gelişme faktörlerinin Çin'deki DYY üzerinde bir etkisi yok iken okuryazarlık oranı gibi beşeri sermaye faktörlerinin DYY girişlerinde önemli bir etkisi vardır.
Abu Maji ve	Nijerya	1986 –	OLS/EKK	Doğrudan yabancı yatırımların

Achegbulu Joseph Odo/2011		2006	Granger Nedensellik analizi	ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Soltani Hassen ve Ochi Anis/2012	Tunus	1975-2009/Yıllık	Engel Granger eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve DYY'nin uzun vadede ekonomik büyüme hızlandırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Khalid Al Khathlan/2013	Suudi Arabistan	1980-2010	Johansen-Juselius (1990) Eşbütünleşme Testi ve VECM	Çalışma sonucunda DYY ve devlet harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Bruno Ocaya , Charles Ruranga , William Kaberuka/2013	Ruanda	1970-2010	VAR analizi	Granger nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyüme ile yabancı sermaye yatırımları arasında nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.
Adeoye Adebayo, Opeyemi Abogan/2014	Nijerya	1981-2013	Johansen Eşbütünleşme Analizi	İmalat sanayinde DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca beşeri sermayenin Nijerya'nın büyüme sürecinde önemli bir pozitif rolünün olduğu görülmüştür.
Agya, Atabani Adi , Wunuji, Emmanuel Adimani/2014	Çin	1995-2010	Granger Nedensellik Testi	Granger nedensellik testi birincil sanayide DYY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığını, İkincil sanayide DYY'nin ekonomik büyümenin nedenseli olduğu ve Üçüncül sanayi de ise ekonomik büyümenin DYY'nin nedenseli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Yılmaz Bayar/2014	Gelişmekte olan Asya Ekonomileri	1982-2012	Panel Eşbütünleşme Analizi	Gayri safi yurtiçi tasarruflar, gayri safi yurtiçi yatırım ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Nayyra Zeb , Fu Qiang ve Sundas Rauf/2014	Pakistan	1972-2012	OLS/EKK	1972-2012 döneminde DYY'nin Pakistan'ın ekonomik büyümesinde olumlu rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Serap Barış/Abdullah Barış/2018	28 Avrupa Birliği Üyesi Ülke	1996-2015	Panel Regresyon Analizi	Ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile büyüme arasında yüzde bir anlam düzeyinde pozitif anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla küreselleşmenin AB üyesi ülkeleri olumlu etkilediği söylenebilir.
---------------------------------	------------------------------	-----------	-------------------------	--

Yapılan literatür taramasında elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımlar ile küreselleşme arasında anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik küreselleşme arasında pozitif yönde ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme arttıkça doğrudan yabancı yatırımlarda artmakta ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme de artmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımlar arttıkça o ülkelerde gelir eşitsizliği de artmaktadır. Türkiye’de ise ekonomik küreselleşme arttıkça doğrudan yabancı yatırımlar da artmakta ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme de hızlanmaktadır.

8. MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmada 1990-2018 yılına ait yıllık Çin ekonomisi verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ise şu şekilde tanımlanmıştır: bağımlı değişken olarak doğrudan yabancı yatırımlar (FDI); bağımsız değişkenler olarak kişi başı reel milli gelirdeki yıllık yüzde artış oranı (GDP), ekonomik küreselleşme endeksi (KOFE) dış ticaret açığı (TRD) ve sabit sermaye yatırımı (YAT) verileri kullanılmıştır. FDI, KOFE ve YAT değişkenlerini doğrusal hale getirmek için değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Elde edilen değişkenlere ait model, 1 nolu denklemde gösterilmektedir.

$$FDI = \beta_0 + \beta_1 * GDP + \beta_2 * KOFE + \beta_3 * TRD + \beta_4 * YAT + \epsilon_{1t} \quad (1)$$

Modelde yer alan değişkenlere ait açıklamalar ve değişkenlere ait verilerin elde edildiği kaynaklar Tablo 2’de açıklanmıştır.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Değişkenler, Açıklaması ve Kaynağı

Veri	Açıklama	Kaynak
GDP	Kişi başı milli gelirdeki artış oranı(yıllık %)	Dünya Bankası
FDI	Doğrudan yabancı yatırımlar (% GSMH)	Dünya Bankası
KOFE	Ekonomik küreselleşme endeksi	KOF Globalization index, www.kof.ethz.ch
TRD	Dış ticaret açığı (% GDP)	UNCTAD
YAT	Sabit sermaye yatırımı	Dünya Bankası

9. YÖNTEM VE UYGULAMA SONUÇLARI

Çalışmanın uygulama kısmında öncelikle değişkenlerin durağanlıklarını analiz etmek amacıyla ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and

Shin) birim kök testleri yapılmıştır. Elde edilen durağanlık analizi sonrasında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak için ARDL (Autoregressive Distribution Lag) sınır testi yapılmıştır. Yapılan ARDL sınır testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğuna karar verilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verildikten sonra değişkenlere ait kısa ve uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Ayrıca değişkenlere ait katsayıların uzun dönemde istikrarlı olarak hareket edip etmediklerini incelemek amacıyla CUSUM ve CUSUM of squares testleri yapılmıştır.

9.1 Birim Kök Testi

Birim kök testleri serilerin zaman içerisinde durağan olup olmadıklarını belirlemektedir. Durağan olan serilerde zaman içerisindeki artış ve azalışlar düzenli bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. ADF ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi			
	Düzyey	1.Fark	Sonuç
GDP	-4,40 [-2,97] (0)		I(0)
FDI	-3,87 [-3,58] (0)		I(0)
KOFE	-1,33 [-3,58] (0)	-3,54 [-2,97] (0)	I(1)
TRD	-1,00 [-3,58] (0)	-6,27 [-2,93] (0)	I(1)
YAT	-4,86 [-3,58] (1)		I(0)
KPSS Birim Kök Testi			
GDP	0,09 [0,14] (2)		I(0)
FDI	0,145 [0,146] (5)		I(0)
KOFE	0,17 [0,14] (4)	0,33 [0,46] (13,2)	I(1)
TRD	0,15 [0,14] (4)	0,35 [0,46] (2,87)	I(1)
YAT	0,11[0,14] (5,33)		I(0)

Köşeli parantez içerisindeki değerler % 5 değerinde t-istatistik değerini, parantez içerisindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir. Birim kök analizinde Schwarz Criterion bilgi kriterinden yararlanılmıştır.

Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi DF birim kök testinin denklemine bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin eklenmesi ile oluşturulmaktadır (Wooldridge, 2013: 633, Çeviren: Çağlayan). Tablo 3'te gösterilen birim kök testi sonuçlarına göre ADF birim kök testi sonuçlarına göre KOFE ve TRD değişkenleri I(1) düzeyinde durağan; GDP, FDI ve YAT değişkenleri I(0) düzeyinde durağan çıkmıştır.

KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin) birim kök testinde incelenen seri trend değerinden arındırılarak test yapıldığı için, temel hipotezin reddelmemesi, incelenen serinin trend durağan olduğunu göstermektedir. KPSS birim kök test istatistiği kalıntılara dayanan bir LM testidir (Şentürk ve Akbaş, 2014: 5824). KPSS birim kök testi diğer testlerden farklı olarak temel hipotezin birim kök yok şeklinde tanımlanmıştır. Tablo 3'te gösterilen KPSS birim kök testinden elde edilen sonuçlara göre KOFE ve TRD değişkenleri I(1) düzeyinde durağan; GDP, FDI ve YAT değişkenleri I(0) düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

ADF ve KPSS birim kök testi sonuçları birbiriyle uyumlu çıkmıştır. Yapılan her iki analiz sonucunda da KOFE ve TRD değişkenlerinin I(1) düzeyinde durağan diğer değişkenlerin ise I(0) düzeyinde durağan olduğuna karar verilmiştir.

9.2. Eşbütünleşme Analizi

ARDL eş bütünleşme testi, değişkenlerin hepsi I(1) düzeyinde durağan olduğunda veya değişkenler farklı seviyelerde [I(0) ve I(1)] durağan iken uygulanabilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). ARDL eş bütünleşme analizi ile farklı düzeyde bütünleşik değişkenlerin arasındaki ilişki uzun ve kısa dönemde tahmin edilebilmektedir. ARDL testinde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını araştırmak için öncelikle ARDL sınır testi yapılmaktadır. Yapılan ARDL sınır testi sonucuna göre;

✓ F istatistik değeri, % 5 anlamlılık düzeyindeki üst kritik değerin üzerinde olduğu zaman değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna;

✓ F istatistik değeri, % 5 anlamlılık düzeyindeki alt kritik değerin altında olduğu zaman değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilmektedir.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi

k	F-istatistik değeri	% 5 anlamlılık düzeyinde kritik değerler	
4	7,80	Alt sınır	Üst sınır
		2,86	4,01
Diagnostik testler		İstatistikler	
R ²		0,987	
Düzeltilmiş R ²		0,983	
F-istatistiği		227,3 (0,000)	
Brusch-Godfrey LM		0,380 (0,544)	
Breusch-Pagan-Godfrey		1,968 (0,380)	
Jague-Bera Normality		0,515 (0,772)	
Ramsey-Reset		0,550 (0,588)	

Gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içerisindeki sayılar olasılık değerlerini göstermektedir.

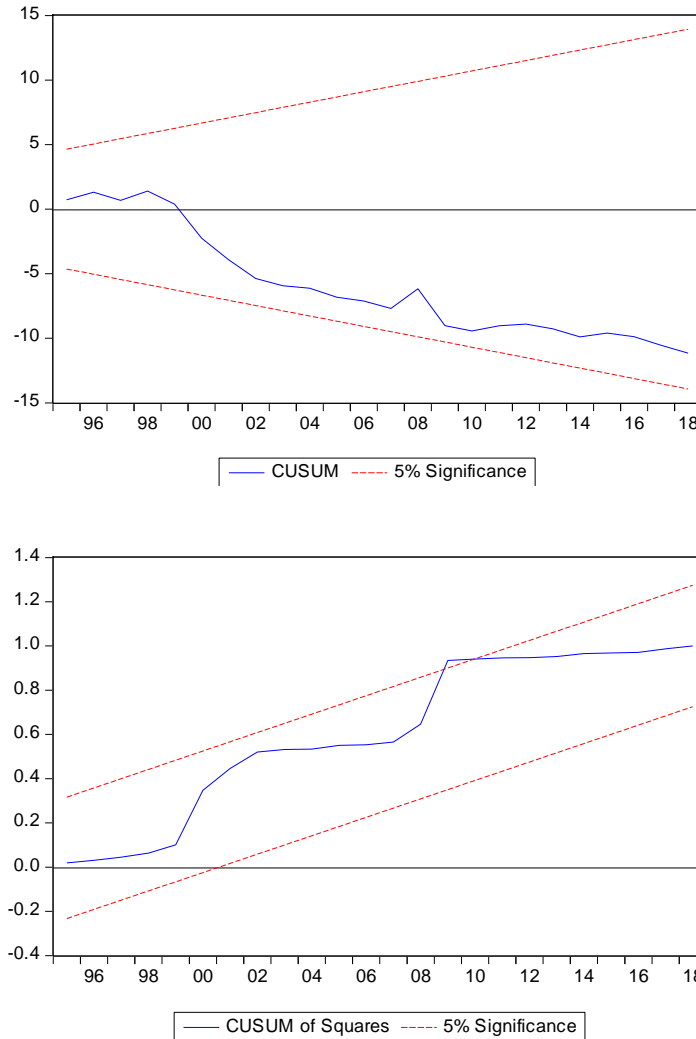
ARDL sınır testi sonuçlarına göre (Tablo 4) F-istatistik değeri % 5 anlamlılık düzeyindeki üst kritik değerin üzerinde olduğu için değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğuna karar verilmiştir. Çin ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ve küreselleşme arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir. ARDL sınır testi yapıldıktan sonra eş bütünleşme ilişkisine ait uzun ve kısa dönem katsayı tahminine yapılmıştır. Yapılan uzun dönem katsayı tahmini sonucu Tablo 5'te ve kısa dönem katsayı tahmini sonucu Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 5. ARDL (1, 1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart hata	T-istatistik	Prob
GDP	0,10	0,04	2,26	0,03
KOFE	3,92	1,18	3,30	0,00
TRD	-2,28	0,69	-3,30	0,00
YAT	3,30	0,69	4,76	0,00
C	-7,93	1,74	-4,53	0,00

Tablo 5'ten elde edilen sonuçlara göre değişkenlere ait Prob değerleri 0,05 değerinin altında olduğundan FDI değişkeni ile GDP, KOFE, TRD ve YAT değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı ilişkiye rastlandığı görülmektedir. FDI değişkeni ile TRD değişkeni arasında negatif anlamlı ilişkiye, FDI değişkeni ile GDP, KOFE ve YAT değişkenleri arasında pozitif anlamlı bir ilişkiye rastlanmaktadır. 1990-2018 dönemi arasında Çin ekonomisinde ekonomik büyüme, küreselleşme ve sabit sermaye yatırımları arttıkça doğrudan yabancı yatırımlarda artmaktadır. Ancak dış ticaret açığı arttıkça doğrudan yabancı yatırımlar azalmaktadır. Küreselleşmenin artmasıyla tüm dünyada olduğu Çin ekonomisinde de uluslararası ticaret gelişmiştir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımların bunda büyük etkisi olmuştur. Çin ekonomisindeki ucuz işgücü imkânlarının ve nüsun fazla olması nedeniyle diğer ülkelerin Çin içerisindeki yatırımları artmıştır. Bu da Çin ekonomisinin son yıllarda en hızlı büyüyen ülkeleri arasına yerleşmesine neden olmuştur.

Değişkenlere ait uzun dönem katsayı tahmini yapıldıktan sonra kısa dönem dinamikleriyle birlikte hata düzeltme terimini oluşturmak için kullanılan uzun dönem katsayılarının istikrarlılığına değinilmiştir. Bunun için Brown vd (1975) tarafından önerilen CUSUM ve CUSUM of squares testleri ile Chow testi yapılmıştır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUM of Squares Testi Sonuçları

Yapılan CUSUM ve CUSUM of squares testleri sonucunda ilgili değerler kritik sınırlar içerisinde yer almaktadır. Sadece CUSUM of squares testinde 2009 döneminde taşma meydana gelmiştir. Bu yüzden bu dönemde herhangi bir yapısal kırılmanın olup olmadığını araştırmak amacıyla Chow testi yapılmıştır. Yapılan Chow testi sonucunda 2009 yılında herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı gözlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre değişkenlere ait uzun dönem katsayıları istikrarlı bir şekilde devam ettiğine karar verilmiştir.

Tablo 6. Chow Testi Sonuçları

Chow testi	F-istatistik	P-değeri
2009 dönemi	1,90	0,14

Uzun dönem katsayı tahmini yapıldıktan değişkenlere ait kısa dönem katsayı tahmini ve hata düzeltme modeli yapılmıştır. Yapılan kısa dönem katsayı tahmini ve hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir. Tablo 7’den elde edilen sonuçlara değişkenlere ait Prob değeri 0,05 anlamlılık değerindeki Prob değerinden küçük olduğu için FDI ve KOFE ve YAT değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanırken FDI ile GDP ve TRD değişkenleri arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Kısa dönemde Çin ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik küreselleşme ve sabit sermaye yatırımları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ekonomik küreselleşme ve sabit sermaye yatırımları arttıkça doğrudan yabancı yatırımlar da artmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların artmasıyla birlikte Çin ekonomisinde sermaye ve tasarruf oranları da artmaktadır. Dolayısıyla Çin gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma için doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir unsurdur.

Kısa dönem katsayı tahmini yapıldıktan sonra elde edile hata düzeltme terimine ait Prob değeri 0,05 Prob değerinden küçük olduğu için hata düzeltme teriminin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Hata düzeltme terimine ait katsayı -0,44 olarak tespit edilmiştir. Bu göre uzun dönemde gerçekleşen dalgalanmalar kısa dönemde % 44 oranında azalarak ortadan kaybolmaktadır.

Tablo 7. ARDL (1, 1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart hata	T-istatistik	Prob
GDP	-0,01	0,02	-0,46	0,64
KOFE	1,76	0,73	2,40	0,02
TRD	-0,45	0,36	-1,24	0,22
YAT	1,48	0,28	5,29	0,00
CointEq(-1)	-0,44	0,09	-4,73	0,00

Yapılan ARDL eş bütünleşme analizi sonucunda kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik küreselleşme ve sabit sermaye yatırımları arasında anlamlı ilişkiye rastlanırken uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik küreselleşme, sabit sermaye yatırımları, ekonomik büyüme ve dış ticaret açığı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Küreselleşme arttıkça Çin ekonomisinin doğrudan yabancı yatırımları

da artmaktadır. Bu da Çin ekonomisinin ekonomik büyümesini ve refah artışını hızlandırmaktadır. Küreselleşmenin arttığı ve dünya nüfusunun inanılmaz boyutlara ulaştığı günümüzde dünya ülkeleri arasında uluslararası ticaret kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkeler artan ihtiyaçlarını daha ucuza mal edebilmek için yatırımlarını geliştirmekte olan ülkelere yapmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler de yatırımları arttığı için ve ekonomik büyümelerine katkı yaptığı için bundan büyük avantajlar sağlamaktadır. Nüfus bakımından kalabalık olması ve ucuz iş gücü nedeniyle Çin ekonomisi de bu avantajlardan en fazla yararlanan ve en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer almaktadır.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme kavramı ekonomik küreselleşme, siyasi küreselleşme ve sosyo-kültürel küreselleşme başlıkları altında incelenebilmektedir. Ekonomik küreselleşme ülkeler arasında sermaye mal ve emek akışkanlığının artış göstermesi sonucunda ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirine yakınlaşması olarak ifade edilebilir. Doğrudan yabancı yatırımlar ise bir yatırımcının kendi ülkesi dışındaki bir ülkede uzun vadeli ve kalıcı yatırım yapmasını ifade etmektedir. Böylece yatırım yapılan ülkede sermaye ve tasarruf oranlarının artırılması sağlamakta, yeni istihdam alanları yaratarak işgücü oranlarını artırmakta ve teknolojinin gelişmesini sağlamaktadır.

Küreselleşme ile birlikte artan uluslararası entegrasyonlar sonucunda ülke ekonomileri içerisinde doğrudan yabancı yatırımların payı da artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların artması en fazla Çin gibi geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerine katkıda bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar bu yatırımı yapan ülkenin sermaye ve tasarrufunu artırmasıyla birlikte yatırım yapılan ülke ekonomisinin büyümesini sağlamaktadır. Özellikle Çin ekonomisi gibi ucuz iş gücüne sahip olan ve nüfus bakımından kalabalık olduğu için talep miktarının yüksek olduğu ülkeler doğrudan yabancı yatırımı en fazla çeken ülkeler arasındadır. Çin ekonomisinin son yıllarda en hızlı büyüyen ülkeler arasında yer almasında doğrudan yabancı yatırımların çok yüksek payı bulunmaktadır.

Küresel ekonomik ilişkiler ile birlikte artan uluslararası entegrasyon hareketleri, Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) önemini daha da artırmıştır. Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) ekonomik kalkınma ve refahlarını artırmak ve finansman sorunlarını gidermek amacıyla ihtiyaç duydukları DYY'ler, gittikleri ekonomilerde birçok makro değişkeni de etkilemektedir. Bu süreç içerisinde, GOÜ'lerin kalkınmaları ve bunu sürdürebilmelerinin önündeki en büyük sorun, sermaye birikimlerinin dolayısıyla, tasarruflarının yetersiz oluşudur. Bu nedenle, özellikle söz konusu ülkelerin gelişmelerini sağlamada DYY'ler anahtar bir rol oynamaktadır. (Aytekin, 2019;255).

Çin ekonomisinde küreselleşme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada ARDL eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını araştırmak için ilk önce ARDL sınır testi yapılmıştır. Yapılan ARDL sınır testi sonucunda değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra değişkenler arasında uzun ve kısa dönem katsayı tahminine gidilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik küreselleşme ve sabit sermaye yatırımları arasında anlamlı ilişkiye rastlanmıştır.

Uzun dönemde ise doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme, ekonomik küreselleşme, sabit sermaye yatırımları ve dış ticaret açığı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.

Çin ekonomisinde artan küreselleşme ile doğrudan yabancı yatırımlardan avantaj sağlanması için devletin uygun vergi politikası ve teşvik sistemini sağlaması gerekmektedir. Ayrıca yeterli teknolojik gelişmenin sağlanması ve ucuz iş gücü imkânlarının artırılması ülkeye daha çok dorudan yabancı yatırım çekilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Adebayoa, A.,& Abogang, O. (2014), “Manufacturing Foreign Direct Investment, Human Capital Development and Economic Growth in Nigeria: ECM Approach”, *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, (2): 219-233.

Adı, A.,& Adımanı, W. (2014), “Effect of Foreign Direct Investment on China Economic Growth: A Granger Causality Approach”, *IOSR Journal of Economics and Finance*, (4): 56-63.

Akbulut, M. (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Karamanoğlu Mehmet bey Üniversitesi, Konya.*

Aktel M. (2001), “Küreselleşme süreci ve Etki alanları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 193-202.

Alpar, C. (1985), “Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, No:1985/3, Ankara:Olgaç Matbaası.*

Aykırı M., ve Ömer U., B. (2019), “Ekonomik Küreselleşme ve Doğrudan Yabancı Yatırımların CO2 Emisyonu Üzerindeki Belirleyiciliği: Türkiye Örneği”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ek Sayı: 69-90.*

Aytekin, G., K. (2019), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri Ve Ekonomik Etkileri”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 255-278.

Aytekin İ. (2013), “Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme”, *Bitlis, Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 123-134.

Barış, S., ve Abdullah, B. (2018), *Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrupa Birliği Ülkelerinden Deliller*, Uşak Üniversitesi, 4 th SCF International Conference on “Economic and Social Impacts of Globalization” and “Future Turkey-European Union Relations”, ss.63-73.

Bayar, Y. (2014), “Savings, Foreign Direct Investment Inflows and Economic Growth in Emerging Asian Economies”, *Asian Economic and Financial Review*, (8): 1106-1122.

Bergejik, V., Peter, A., G., & Nico, W., M. (1997), “Measuring Globalization”, *Journal of World Trade Law*, 31(3):159-169.

Brown, R., L. & Durbin, J., & Evans, J., M. (1975), “Techniques For Testing The Constancy Of Regression Relationships Over Time”, *Journal of the Royal Statistical Society, Series B (Methodological)*, 37(2): 149-192

Çarıkçı, E. (1996), “Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler”, 1.Baskı, Adım Yayıncılık, Ankara.

Çelik, M.,Y. (2012), “Boyutları ve Farklı Algıları ile Küreselleşme”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(2): 57-73.

Demir D., ve Altıntaş, H. (2018), “Küreselleşme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişki: Dinamik Panel Veri Yaklaşımı”, Usak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Proceedings of 4 th SCF International Conference on “Economics and Social Impacts of Globalization” and “Future Turkey-European Union Relations”, 84-102.

Doğan B., ve Muhlis, C. (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu?: Türkiye Örneğinde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2016, 53(614): 9-20.

Doğan, B. (2017), “Ekonomik Küreselleşme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2017, 54 (628):19-27.

Durgan, S. (2016), “Türkiye’nin Doğrudan yabancı yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi”, T.C. kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2954

Eğilmez, M. (2018), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar, Kendime Yazılar, Temmuz 19, 2018, <https://www.mahfiegilmez.com/2018/07/uluslararası-dogrudan-yatırlar.html> Erişim tarihi [02.05.2021]

Enders, W. (1995), “Applied Econometric Time Series”, Wiley series in probability and mathematical statistics.

Gökdere, A. (2001), “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 1(Güz 2001). 71-101.

Göngen, M.,A. (2013), “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (29): 117-134.

Hassen, S.,& Anis, O. (2012), “Foreign Direct Investment (FDI) and Economic Growth: an Approach in Terms of Cointegration for the Case of Tunisia”. Journal of Applied Finance & Banking, 2(4): 193-207.

Khathlan, K. (2013), “Foreign Direct Investment Inflows and Economic Growth in Saudi Arabia: A Co-integration Analysis”, Review of Economics & Finance: 70-80.

KOF. (2021), Globalization index, www.kof.ethz.ch

Kuduğ, S. (2006), “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Kurtuldu, G. (2014), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar’ın Tüketiciler Tarafından Yerel Olarak Algılanmasında Etkili Olabilecek Faktörlerin Değerlendirilmesi”, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1): 15-37.

Majı, A.,& Odoaba, A. (2011), “An Investigation of the Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Nigeria”, International Business and Management, (18): 232-238.

Ocaya, B., Ruranga, C.,& Kaberuka, W. (2013), “Foreign Direct Investment and Economic Growth in Rwanda: A Time Series Analysis”, *Journal of Business Management and Corporate Affairs, European Scientific Journal*, (25): 335-356.

Oralbaykızı, A., S. (2019), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, 5, (1): 291-307.

Paolino, M. (2009), “The Effect of Domestic Investment, Economic Growth and Human Development on Foreign Direct Investment into China”, *Bryant Economic Research* (11): 1-23.

Pesaran, M.,H., Shin. Y., & Smith, R. J.(2001), “Bounds testing approaches to the analysis of level relationship”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.

Polat, B. (2018), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Yatırım Ortamı İyileştirme Çalışmalarının Etkinliği”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.*

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ÷Zel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.*

Özcan, B., ve Ayşe A. (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği”, *Ekonometri ve İstatistik*, (12): 65-88.

Sağlam, Y. (1998), “1980 Sonrası Uzak Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.*

Seyidoğlu, H. (1996), *Uluslararası İktisat*, 11. Baskı, İstanbul:Güzem Yayınları, İstanbul

Soydal, H. (2006), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16): 577-604.

Şahin, D. (2015), “Çin’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41): 1296-1302.

Şentürk, M., ve Akbaş, Y..E. (2014), “İşsizlik-enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği”, *Journal of Yaşar University*, 9(34): 5820-5832.

Tekeoğlu, M. (1988), “Dış Finansman ve Az Gelişmiş Ülkeler”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1): 5-22.

Timur, T. (1996), *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, 1. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.

TASAM, (2006), *Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri, Türk Asya Araştırmalar Merkezi*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri Erişim tarihi [01.05.2021]

<https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak>

UNCTAD. (2021), *Data Center*, www.unctadstat.unctad.org

Uçan, O., Abdülmenaf, A., ve Ayşegül, U. (2017), “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2015)”, *Researcher: Social Science Studies* ,5(8): 186-196.

Yılmaz, İ. (2012), Çin Ekonomisinde Büyümenin Dinamikleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2012/77.

Yücel, D., ve Altıntaş, H. (2019), “Küreselleşme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Gelir Dağılımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53): 1-22

Winham, G., R. (1996), “International Trade Policy in Globalizing Economy”, *International Journal*, 51(4): 639-650.

Wooldridge, J.,M. (2013), “Ekonometriye Giriş Modern Yaklaşım” Çev. E. Çağlayan, Nobel Yayınları, Ankara.

WORLBANK. (2021), Indicators, www.databank.worldbank.org

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URUK MÜHÜRLERİ

URUK SEALS IN THE EAST ANATOLIA REGION

İsmail COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
ORCID NO: 0000-0001-9265-4949 C

Nesim KILIÇ

Yüksel Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji
Ana Bilim Dalı, ORCID NO: 0000-0003-2415-6037

Özet

Damga mühür ve baskıları Neolitik Çağ kadar erken bir dönemde ilk tarımcı topluluklar tarafından Mezopotamya ve Anadolu'da kullanılmaktaydı. Erken dönem mühürlerinin genellikle ticaret dışı kullanıldıkları düşünülmektedir. Ubeyd Dönemi ile birlikte kuru tarımdan sulu tarıma geçilmiştir. Tarım teknolojisi ile birlikte büyük yerleşim merkezlerinde tüketimden daha fazla üretim görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda artı ürünleri ellerinde tutan seçkinler sınıfları oluşmuştur. Bu sınıf Mezopotamya ve Anadolu arasında bir ticaret ağı içerisinde yer almaktadır.

Ubeyd Dönemi'nden sonra Mezopotamya'da Uruk Kültürü görülmektedir. Bu kültür kuzey bölgelere doğru geniş bir yayılım göstermiştir. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun zengin hammadde kaynakları bu yayılımda etkili olmuştur. Uruk kültürü kendi içerisinde erken, orta ve geç olarak üç döneme ayrılmaktadır. Geç Uruk Dönemi'nden itibaren mühür kullanımında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir.

Mezopotamya'da ortaya çıkan ve Doğu Anadolu'nun Geç Kalkolitik Dönemi'ne denk gelen Uruk Kültürü, ticaret merkezleriyle kaynaşarak bölgenin yapısını oluşturmaktadır. Arslantepe ve Norşuntepe'de ele geçen Uruk Dönemi mühür ve mühür baskıları bunu kanıtlar niteliktedir. Uruk toplumu kendi ihtiyaçlarını karşılamak için Mezopotamya'nın kuzeyine doğru güvenilir bir ticaret yolu oluşturmuşlardır. Bununla beraber bölgede bulunan mühür ve mühür baskıları ticaret ürünlerinin yönetilebildiği, bütün işlemlerin kaydının tutulabildiği ve ekonomik hesapların yapılabildiğini göstermektedir. Geç Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu'da bulunan çok fazla mühür yoktur. Genellikle mühür baskıları ele geçmiştir. Uruk mühür ve mühür baskıları Mezopotamya etkili olsa da, yerel baskı tarzları ile üretilmiş olanları da vardır.

Anahtar Kelimeler: Mühür, Uruk Dönemi, Doğu Anadolu, Mezopotamya, Ticaret

Abstract

Stamp seals and impressions were used by the first agricultural communities in Mesopotamia and Anatolia as early as the Neolithic Age. It is thought that the early seals were generally used non-commercial. Along with the Ubaid Period, dry farming has been adopted from irrigated farming. With the agricultural technology, more production than consumption has started to be seen in large settlements. As a result, the elite classes holding surplus

products were formed. This class is located in a commercial trade between Mesopotamia and Anatolia.

After the Ubeyd period, the Uruk Culture is seen in the Mesopotamia region. This culture has spread widely towards the northern regions. In particular, the rich raw material resources of Southeastern and Eastern Anatolia have been effective in this spread. Uruk culture is divided into three periods as early, middle and late. There has been a noticeable increase in the use of seals since the Late Uruk Period.

The Uruk Culture, which emerged in Mesopotamia and coincided with the Late Chalcolithic Period of Eastern Anatolia, forms the structure of the region by fusing with trade centers. The Uruk Period seal and seal impressions uncovered in Arslantepe and Norşuntepe prove this. The Uruk society has established a reliable trade route towards the north of Mesopotamia to meet their needs. In addition, the seals and stamp impressions in the region show that trade products can be managed, all transactions can be recorded and economic calculations can be made. There are not many seals found in Eastern Anatolia during the Late Chalcolithic Age. Generally, seal impressions were found. Although Uruk seal and seal impressions are Mesopotamian influences, there are also those produced with local printing styles.

Keywords: Seal, Uruk Period, Eastern Anatolia, Mesopotamia, Trade

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ÜÇ YILDIZ ANALİZİ İLE İMALAT SANAYİSİNİN KÜMELENME ANALİZİ

THE INDUSTRIAL CLUSTER ANALYSIS IN THE MANUFACTURING INDUSTRY
WITH THE THREE STARTS ANALYSIS METHOD IN SOUTHEASTERN ANATOLIA
REGION

Erdal ÇELİK

Doktora öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Coğrafya Bölümü.

ORCID No: 0000000294439350

Ersin Kaya SANDAL

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü

ORCID No: 0000000269691570

Özet

Ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomik gelişmişliğin temel lokomotifi endüstridir. Ekonomik bağlamda rekabetin ve bölgesel kalkınmaların sağlanması için imalat endüstrisinin desteklenmesi ve geliştirilmesi önem arz etmektedir. Endüstriyel gelişim ile birlikte kümelenme ve uzmanlaşma kavramları gerek küresel gerekse bölgesel bağlamda farklı sektörler ve alanların açıklanmasında önemli bir olgu olmuştur. Kümelenme kavramı, birbirini destekleyen veya tamamlayan iş kollarının sektörel olarak coğrafi temelde yoğunlaşmasıdır. Bölgesel anlamda yapılan kümelenme analizlerinde, bölgenin iktisadi gelişimini destekleyecek ve bölgede lokomotif olacak sektörlerin tespit edilerek geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik coğrafya perspektifi ile ele alınan bu çalışmada Güneydoğu Anadolu bölgesinde çeşitli illerinde endüstriyel kümelenmenin mevcut durumu, olgun kümeler vasıtasıyla tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kümelenme analiz yöntemlerinden üç yıldız analizi kullanılmıştır. Üç yıldız analizi yönteminde büyüklük, başatlık ve uzmanlaşma olmak üzere üç parametre kullanılmaktadır. Çalışmada, Nace Rev 2 sınıflandırılmasına göre ikili kodda yirmi dört alt sektörden oluşan imalat sanayisinin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan dokuz ildeki kümelenme özellikleri ortaya konulmuştur. 2011 ve 2017 yıllarına ait SGK'nın istihdam verilerinin kullanıldığı bu çalışmada, illerin hangi sektörlerden olgun kümeler oluşturduğu tespit edilmiştir. Süreç içerisinde bazı iller, bazı sektörlerde kümelenme özelliğini gösterirken bazı sektörler ise kümelenme özelliğini yitirmiştir.

Sonuç olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde 2011 yılında metal, gıda, tekstil ve giyim ürünleri imalatı sektörleri; çeşitli illerde üç parametreden eşik değeri aşarak olgun kümelenme özelliği göstermiştir. 2017 yılında ise metal ürünleri imalatı sektörü, olgun küme özelliğini kaybetmiştir. Kümelenmenin yanı sıra kümelenme potansiyeli gösteren sektörlerin tespit edildiği bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu bölgesinde kamu ve özel sektörün küme politikalarının geliştirilmesi, potansiyel sektörlerin bölgede desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından yatırımcılara yol göstermesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Endüstriyel Kümelenme, Ekonomik Coğrafya, Üç Yıldız Analizi

Abstract

The industry is the key actor of economic development on a national and international scale. In order to ensure competition in the economic context and to ensure regional development, it is important to support and develop the manufacturing industry. Along with industrial development, the concepts of clustering and specialization have been an important phenomenon in different sectors and areas in both a global and regional context. The concept of clustering centers upon an industry-specific geographical basis with the business lines that support and complement each other. In regional cluster analyses, it is evaluated to identify and develop sectors that will support the economic development of the region and become a real power in the region. In respect to this, in this study, which is considered with regard to economic geography, the current state of industrial clusters in various provinces of the Southeastern Anatolia Region is aimed to determine by means of mature clusters. In this investigation, Three Stars Analysis was used among the cluster analysis methods and three parameters that are magnitude, dominance, and specialization are used in that method. In the current study, characteristics of clusters in nine provinces in the Southeastern Anatolia region have been presented on the basis of the manufacturing industry consisting of twenty-four sub-sectors in binary code in accordance with Nace Rev 2 classification. It has been determined which sectors the provinces create mature clusters according to the data obtained from SGK in 2011 and 2017. While some provinces showed clustering in some sectors, some sectors lost clustering within the process.

All in all, in 2011, metal, food, textile, and clothing manufacturing sectors have shown mature clustering by exceeding the threshold value from three parameters in the Southeastern Anatolia Region. On the other hand, metal products manufacturing sector has lost its mature cluster characteristics in 2017. It is expected to develop cluster policies of public and private sectors in Southeastern Anatolia region and to guide investors in terms of supporting and developing potential sectors in the region by identifying sectors showing potential clusters as well as clustering.

Keywords: Clustering, Industrial Clustering, Economic Geography, Three Stars Analysis

1.GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin belirli bir bölgedeki mekansal dağılışının coğrafi prensiplerle açıklanması ekonomik coğrafyanın inceleme alanını oluşturmaktadır. Ekonomik coğrafya, ekonomik faaliyetlerin mekansal nedenler perspektifi ile sorgulanıp bir faaliyetin neden belli bir mekanda daha yaygın görülürken diğer mekanlarda daha az görüldüğünü sorgulayarak lokasyon kavramının önemini açıklamamaya çalışılır. Bir bölgede faaliyet gösteren farklı büyüklükteki coğrafi birimlerin gerek kendi içerisinde gerekse birbirleri ile olan farklılıklarının neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanması ekonomik coğrafyanın temelini oluşturur (Şen ve Sandal, 2017).

Ekonomik coğrafyanın temel araştırma alanını oluşturan imalat sanayisi küreselleşen dünya sisteminde en önemli ekonomik faaliyet haline gelmiş durumdadır. Sanayi faaliyetleri ve bunun sonucunda elde edilen ürünlerle gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin coğrafya üzerinde belli başlı mekanlarda gerçekleşmesi olayı oldukça eski bir durumdur. Bununla birlikte ekonomik faaliyetlerin coğrafya üzerinde dengeli bir şekilde dağılışı göstermeyip bazı bölgelerde yoğunlaşması, yığılması ekonomik faaliyetlerin karşılıklı etkileşimi ve ilişkileri ile meydana gelmektedir. Bu bağlamda imalat sanayisinin yoğunlaşma eğilimlerinin tespit edilip üretim faktörleriyle ilişkilendirilmesi bölgesel ekonomik potansiyellerin maksimum düzeyde değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Sanayi devriminden sonra küresel çapta büyük değişimlerin yaşanması ile ülkelerin ve bölgelerin ekonomilerinde büyük değişimler ve gelişimler meydana gelmiştir. Ekonominin temel kaynaklarından biri olan sanayi faaliyetleri ile doğal ürünlerin hammadde olarak kullanılarak şekillendirilmesi ve insanın yaşamını kolaylaştırıcı birçok ürünün elde edilmesi ile beraber sanayi yatırımlarının artış göstererek mekan-zaman kavramının değişmesine neden olmuş ve küreselleşme kavramını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile birlikte hammadde, işgücü, sermaye ve üretilen malların global düzeyde hızla yer değiştirmesi başlangıçta küresel çapta sanayi faaliyetlerinin giderek dengeli dağılacağı görüşünün aksine imalat faaliyetinin yapılacağı yerin seçiminde daha karmaşık bir durum ortaya çıkarmıştır. Küreselleşen ekonomik sistemde yerelleşme kavramının önemini hızlı taşımacılık, piyasalara erişim kolaylığı ve hızlı iletişim aracılığı ile azalacağı beklenirken bu durumun tersi yaşanmıştır. Global bir ekonomide, oldukça uzmanlaşmış bilgi, beceri ile kurumlar, rakipler, sektörler ve bilinçli tüketicilerin yoğunlaşmasından kaynaklanan rekabetçi üstünlüklerin, çoğunlukla yerel nitelikte olduğu anlaşılmaktadır (Şen ve Sandal, 2017:41).

Ekonominin lokomotif durumunda olan sanayi faaliyetleri ile bölgelerin gelişimini sağlamak ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkları azaltmak ve bölgelerin özelliklerine uygun kalkınma modelleri geliştirmek ve uygun projeler sunmak oldukça önemlidir. Son zamanlarda bölgelerde yenilikçi faaliyetlerin ve rekabet gücünün artırılması amacıyla sektörel çalışmalarda kümelenme kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de imalat sanayisi sektörlerinin kümelenme durumunu ortaya çıkarmak için daha önce yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Alüftekin, vd. 2009; Eraslan ve Dönmez, 2017; Erenler, vd. 2011.; Kaygalak, 2013; Şahin ve Türkoğlu, 2017; Şen ve Sandal, 2017).

Sanayileşme hızla gelişim gösteren bir olgu değildir. Sanayi faaliyetleri küçük işletmelerin desteklenmesi ile uzun yıllar birikmiş bilgi birikimi, tecrübe ve sermaye sonucu büyük organizasyonlar dönüşmesi mümkündür. Diğer yandan bir sanayi kümelenmesinin gelişmesi veya geliştirilmesi, sektörün içerisinde bulunduğu ekonomik ortamla doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan doğal olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ve bölgelerde kümelenmenin fazla görülmediği ve kümelenme faaliyetinin önemli bir nitelik taşımadığı görülmektedir. Türkiye’de son yıllarda sektörel yoğunlaşmanın olduğu bölgelerde kümelenme yaklaşımının benimsenmesi ve uygulanması konusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de kümelenme potansiyeline sahip olan sektörlerin aktörleri tarafından kümelenmeye ciddi merak ve taleplerinin olması dikkat çekicidir (Eraslan ve Dönmez, 2017). Bu nedenle sanayileşme faaliyetlerinde kümelenmenin önem kazandığı günümüzde

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde oluşan ve oluşma potansiyeli yüksek olan sanayi kümelenmelerinin belirlenmesi gelecek sanayi planlamaları için önem arz etmektedir.

2. KÜMELENME (BÖLGESEL YOĞUNLAŞMA)

Bir coğrafi bölgede faaliyet gösteren sanayi sektörlerinin gelişimi ve rekabetçi yapısı, toplumun sosyo-ekonomik yapısı, teknolojik gelişmeler, tüketici tercihleri ve devlet politikalarına göre zamanla değişime uğramaktadır. Sektörde meydana gelen bu değişim küçük çapta sektörü, geniş çapta ülke ekonomisini etkilemektedir. Sektörlerde faaliyet göstermekte olan firmaların temel amacı en ucuz şekilde en kaliteli ürünü piyasaya sürmektir. Bu amaca ulaşmak için firmalar birçok alanda bilgi birikimine ihtiyaç duyarak ilerleyebilmektedir. Bilgi, deneyim ve eğitim eksikliklerinden dolayı bu konuda yeterli düzeyde ilerleme gösterememektedirler. Bu sebeple eğitim ve öğretim faaliyetleri, AR-GE, Sanayi politikaları, bilim ve teknolojik bilgiler kapsamında iş birliği içerisinde faaliyet göstermenin önemi artmaktadır. İşbirliği içerisinde çalışma eylemi “kümelenme”, “bölgesel yoğunlaşma” olarak ifade edilmektedir(Erenler vd., 2011).

1920 yılında ilk defa Marshall Yığılma Ekonomileri ile literatüre giren kümelenme yaklaşımı sektörlerin bir arada bulunmasıyla pozitif dışsallık sağlayarak firmaların maliyetlerini düşürmesi üzerine kurulmuştur (Şahin ve Türkoğlu, 2017). Porter (1990) ise endüstriyel kümelenmeyi “Aynı bölgede ve aynı iş kolunda, aynı değer zincirinde faaliyet gösteren, birbiriyle iş birliğinde bulunan ve aynı zamanda birbirine rakip olan, birbiriyle ilişkili işletmelerin ve onları destekleyici kurumların (üniversiteler, kamu kuruluşları, araştırma kuruluşları, mesleki dernekler, teknoloji ve yenilikçilik merkezleri, bankalar, sigorta şirketleri, lojistik firmaları vb.) bir araya geldikleri örgütlenme modeli” olarak tanımlamaktadır.

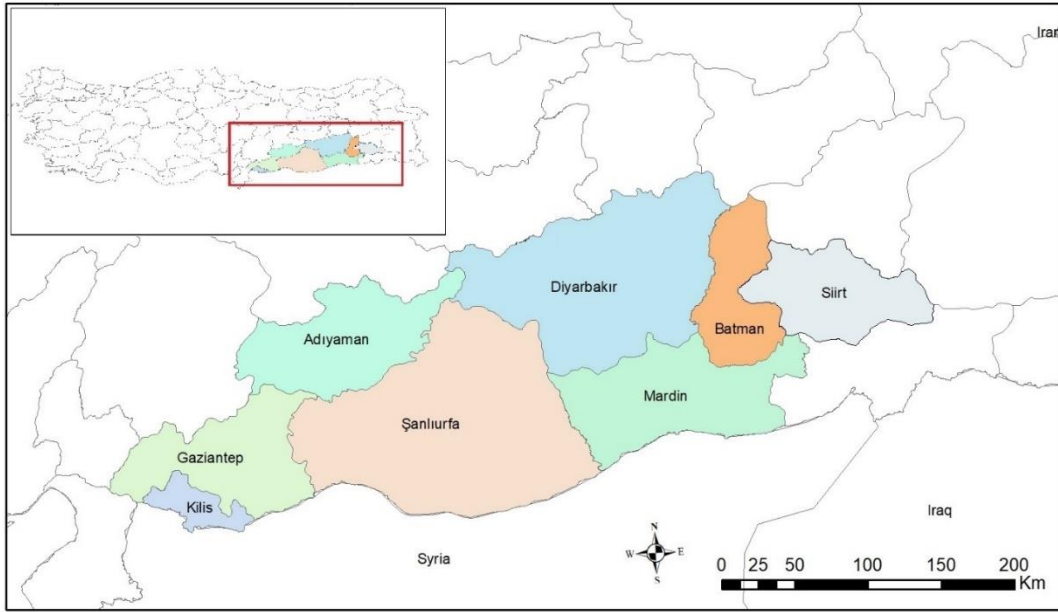
Kümelenme konusunda yeni olan Türkiye'nin kümelenme faaliyetleri başlangıçta coğrafi açıdan belirli mekanlarda görülmektedir. Kümelenme farkındalığının ve devlet teşviklerinin artması ile farklı mekanlarda çeşitli kümelenmeler oluşmaya başlamıştır. Kümelenme faaliyetlerinin devlet tarafında ilk defa desteklenmesi 2007 yılında yayınlanmış olan 2008 yılı hükümet Programı kapsamında kümelenme politikalarının geliştirilmesi ve kümelenme potansiyellerinin belirlenmesi amacıyla analizlerin yapılması kararı alınmıştır. 2009 yılında T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın başkanlığında Dış Ticaret ve Hazine Müsteşarlıkları, TESK, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ilgili Genel Müdürlükleri, TOBB, KOSGEB, OSBÜK ve Devlet Planlama Teşkilatı katılımı ile oluşturulan çalışma ekibi Türkiye için kümelenme kavramını “Birbirileri ile işbirliği içinde olan ve aynı zamanda birbirileri ile rekabet eden, küresel uzantıları olabilmesine rağmen coğrafi olarak bir veya birkaç bölgede yoğunlaşmış olan, belli bir alanda ihtisaslaşmış, ortak teknoloji ve yetenekler ile birbirine bağlanmış, ya bilim tabanlı ya da geleneksel, bağımsız firma grupları ile birbirine bağlantılı kurumlar” olarak tanımlamıştır (Erol ve Yıldırım, 2013).

3. ÇALIŞMA ALANI

Bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet göstermekte olan imalat sanayisi alt sektörlerinin durumunun kümelenme analiziyle ortaya çıkarılması

amaçlanmaktadır. Türkiye'nin alan bakımından en küçük coğrafi bölgesi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi kuzey ve batıdan Güneydoğu Torosları ile güneyde Suriye sınırı arasında yer alır. Karasal iklimi hakim olduğu bölgede genellikle plato ve ovalar geniş yer kaplamaktadır. Bölge arazisi içerisinde Türkiye idari birimlerinden Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Batman, Adıyaman ve Kilis illeri bu bölgede yer almaktadır (Şekil 1). Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bölge aynı zamanda Çin'den Avrupa'ya uzanan ipek yolunun geçtiği güzergahlardan biridir. Binlerce yıllık tarım, hayvancılık ve ticaret kültürünün geliştiği bu bölge son yıllarda sanayi teşvikleri ile önemli sanayileşme adımları atılmıştır.

Şekil 1: Çalışma Alanının Lokasyon haritası

4. YÖNTEM VE MATERYAL

Belirli bir coğrafyada faaliyet gösteren sektörlerin küme potansiyelinin belirlenmesi amacıyla çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. İstihdam verileri ile değerlendirme yapılabilen Herfindal indeksi, yerelleşme katsayısı, yoğunlaşma katsayısı, bölgesel girdi-çıkıtlı analizi, coğrafi yoğunlaşma katsayısı, değişim payı yaklaşımı ve üç yıldız analizi gibi analizler sıkça kullanılmaktadır.

Bu çalışmada kümelenme analiz yöntemlerinden Üç Yıldız Analizi kullanılarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerdeki imalat sanayi alt sektörlerinin kümelenme durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz yöntemlerinden üç yıldız analizinin seçilmesinin temel nedeni ise bu analiz yöntemi ile sadece bölgedeki olgun kümelerin değil potansiyel küme sektörlerinin de gösterilmesidir. “Üç Yıldız Analizi rekabetçi sektörleri saptarken belirli bir bölgede aynı yâda benzer sektörde faaliyet gösteren firmaların istihdam düzeylerini üst bir bölge ile karşılaştırarak ilgili sektörün bölgedeki payını ve o sektördeki hâkimiyetini, ihtisasını ortaya koymaktadır” (Karahallı OSB, 2014: 8).

Üç yıldız analizinde üç temel değer incelenir. Bu değerler; imalat sanayi alt sektörlerinin ülke geneli içindeki payı (büyüklük), alt sektörün bölge içindeki payı (başatlık) ve sektördeki uzmanlaşma seviyesidir (Ünal, 2014).

4.1 Büyüklük

İldeki belirli bir sektördeki istihdam sayısının, ülke genelinde ilgili sektörde istihdam sayısına oranlanır. Bu oran eşik değeri ile karşılaştırılır. Elde edilen değer eşik değerden yüksek ise sektörün bölge için ekonomik açıdan potansiyel barındırdığını göstermektedir.

(ei): Bölgede ilgili sektördeki istihdam sayısı

(Ei): Ülke genelinde ilgili istihdam sayısı

Eşik Değeri: 0,01 (Türkiye’de 81 il bulunduğu için (1/81) değeri alınmıştır.)

$(ei/Ei) >$ Eşik Değeri ise ilgili sektör 1 yıldız alır.

4.2 Baskınlık

İldeki belirli bir sektördeki istihdam sayısının bölgedeki tüm sektörlerdeki istihdam sayısına oranlanır. Bu oran eşik değer üzerinde bir değere sahipse sektörün ekonomik açıdan önemli ölçüde potansiyel taşıdığı anlamına gelir.

(ei): İldeki ilgili sektördeki istihdam sayısı

(en): İldeki tüm sektörlerde istihdam sayısı

Eşik Değeri: 0,04 (imalat sanayisi alt sektörlerinden 24 sektör analiz edildiği için (1/24) 0,04 değeri alınmıştır.)

$(ei/en) >$ Eşik Değeri ise ilgili sektör 1 yıldız almaktadır.

4.3 Uzmanlaşma

Lokasyon katsayısı olarak da ifade edilen uzmanlaşma kavramı temel olarak sanayi faaliyetinin bir bölgedeki yoğunluğunun ülkedeki yoğunluğuna oranın ortaya koyan bir ölçüdür. Uzmanlaşma katsayısı bir ildeki sanayi sektörünün uzmanlaşma düzeyini veya yoğunlaşma durumunu ölçmektedir. Bu sayede bir ildeki sanayi sektörlerinin gelişiminin ne yönde olduğu, ilde hangi sanayi sektörlerinin geliştiği veya gerilediğini, ildeki sanayi gelişimlerinin ülkeye sanayisinin gelişimine oranla önemi ve rekabet durumunu ortaya çıkararak ildeki ekonomik güçlerin ve zayıflıkların belirlenmesinde önemli rol oynar.

Uzmanlaşma Katsayısı= $(ei / en) / (Ei / EN)$

(ei): İldeki ilgili sektördeki istihdam sayısı

(en): ildeki tüm sektörlerde istihdam sayısı

(Ei): Ülkedeki ilgili sektördeki istihdam sayısı

(EN): Ülkedeki tüm sektörlerde istihdam sayısı

$(ei/en) >$ (Ei/EN) ise ilgili sektör 1 yıldız almaktadır

Kullanılan üç yıldız analizi yönteminde her bir analiz parametresi için kümelenmenin meydana geldiğini belirtecek bir eşik değer belirlenmesi gerekmektedir. Eşik değer belirlenmesinde kesin bir kriter olmamakla birlikte genel olarak büyüklük ve baskınlık analizleri için eşik değer 0,007 baz alınmaktadır. Uzmanlaşma katsayısı için bazı kaynaklar 1 değerini baz alırken bazı kaynaklar 1,25 değerini eşik değer olarak baz almaktadır. Standardize edilmemiş olan büyüklük ve baskınlık değeri olan 0,007 değeri istihdam verileri için sektörler bazında değerlendirilerek nesle eşik değerler hesaplanmıştır.

Türkiye’de imalat sektörlerinin iller bazında incelenmesinden dolayı sektörün dağılışının iller oranında belirlenmiştir. Buna göre büyüklük analizinin eşik değeri $1/81=0,01$ olarak belirlenmiştir. Türkiye’de imalat sanayisi 24 alt sektörden meydana gelmektedir. Eşik değer belirlenirken istihdam açısından bu 24 sektörün imalat sanayisi içerisindeki oranları göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda baskınlık analizi için eşik değer $1/24=0,04$ ve uzmanlaşma katsayısı 1.00 olarak kabul edilmiştir.

Kriter	Formül	Eşik Değeri	Yıldız Alma Koşulu
Büyükük	(ei/Ei)	0,01	$(ei/Ei) > 0,01$
Baskınlık	(ei/en)	0,04	$(ei/en) > 0,04$
Uzmanlaşma	$(ei/en)/(Eİ/EN)$	1,00	$(ei/en)/(Eİ/EN) > 1$

Tablo 1: Analizde Yer Alan Kriterler ve Eşik Değerleri

Çalışmada Nace Rev 2 (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması) kodu ile belirlenmiş olan imalat sanayisinin 24 alt sektörü ele alınmıştır (Tablo 2). Bu alt sektörlere ait istihdam verileri Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (SGK) 2011 ve 2017 yıllarına ait yıllık istatistik verileri kullanılarak analizler yapılmıştır.

Tablo 2. NACE Rev.2 Sınıflandırmasına Göre Faaliyet Grupları

F. Kodu	Faaliyet Grupları		
10	Gıda Ürünleri İmalatı	22	Kauçuk Ve Plastik Ürünler İm.
11	İçecek İmalatı	23	Metalik Olmayan Ürünler İma.
12	Tütün Ürünleri İmalatı	24	Ana Metal Sanayi
13	Tekstil Ürünleri İmalatı	25	Fabrik. Metal Ürün. (Mak. Tec. Har)
14	Giyim Eşyaları İmalatı	26	Bilgisayar, Elektronik Ve Optik Ür.
15	Deri Ve İlgili Ürünler İmalatı	27	Elektrikli Teçhizat İmalatı
16	Ağaç, Ağaç Ürünleri Ve Mantar Ür.	28	Makine Ve Ekipman İmalatı
17	Kağıt Ve Kağıt Ürünleri İmalatı	29	Motorlu Kara Taşıtı Ve Römork İm.
18	Kayıtlı Medyanın Basılması Ve Çoğ.	30	Diğer Ulaşım Araçları İmalatı
19	Kok Kömürü Ve Petrol Ürün. İm.	31	Mobilya İmalatı
20	Kimyasal Ürünleri İmalatı	32	Diğer İmalatlar
21	Eczacılık ve Ecz. İlişkin Mal. İm.	33	Makine Ve Ekipman. Kurulumu Ve On.

5. BULGULAR

Çalışmada kullanılan üç yıldız analizinde imalat sanayisinin alt sektörlerinin büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma katsayıları hesaplanmıştır. Bu analiz yöntemine göre alt sektörler her bir parametrenin eşik değerine ulaştığında birer yıldız alır. Bir ilde faaliyet gösteren sektörün herhangi bir parametreden eşik değere ulaştığında bir yıldız almış kabul edilir ve toplam 1 yıldız alan sektör aday küme olarak sınıflandırılır. Söz konusu sektör üç parametrenin ikisinde eşik değeri aşmış ve 2 yıldız almış ise bu sektör Potansiyel küme olarak kabul edilir. Eğer sektör her üç parametre için belirlenmiş olan eşik değerlerin üzerine ulaşmışsa bu durumda 3 yıldız alır. 3 yıldız alan sektörler olgun küme olarak tanımlanır.

5.1 Büyüklük Eşik Değerinin Üzerinde Bulunan Sektörler

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde imalat sanayisi alt sektörlerinden gıda ürünleri imalatı (10), tekstil ürünleri imalatı (13), giyim ürünleri imalatı (14), kauçuk ve plastik ürünler imalatı (22), metalik olmayan ürünler imalatı (23), ana metal sanayi (24), fabrika metal ürünleri imalatı (25), makine ve ekipman imalatı (28) ve makine ve ekipmanları kurulumu ve onarımı (33) sektörleri büyüklük analizinde eşik değerin üzerine çıkmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. 2011 Yılı Büyüklük Eşik Değerini Aşan Sektörler

Nace Kodu	10	13	14	22	23	24	25	28	33
Adıyaman	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Diyarbakır	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Gaziantep	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Mardin	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Siirt	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Şanlıurfa	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Batman	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01
Kilis	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01

2011 yılında bölgede aday küme özelliği taşıyan 9 alt sektör varken 2017 yılında 3 alt sektör aday küme özelliğini kaybetmiş ve 1 farklı alt sektör aday küme özelliği kazanmıştır. 2011 yılında büyüklük eşik değerinin üzerine çıkarak aday küme sektörleri arasında olan ana metal sanayi, makina ekipman imalatı ve makina ve ekipmanların kurulumu ve onarımı alt sektörleri 2017 yılı verilerine göre aday küme özelliklerini kaybetmişlerdir. 2017 yılında kimyasal ürünler imalatı alt sektörü eşik değerin üzerinde çıkarak aday küme özelliği kazanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. 2017 Yılı Büyüklük Eşik Değerini Aşan Sektörler

Nace Kodu	10	13	14	22	23	25	29
Adıyaman	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Diyarbakır	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Gaziantep	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Mardin	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Siirt	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Şanlıurfa	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Batman	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01
Kilis	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01

2017 yılında Türkiye’de gıda ürünleri imalatında toplam 446 bin kişi istihdam edilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 24.626 kişi istidam edilmektedir. Bu istihdam sektörün %6’sını oluşturmaktadır. Bölgede gıda ürünleri imalatında en fazla istihdam Gaziantep (14.136 kişi), Diyarbakır (2698) ve Şanlıurfa (2991) illerinde sağlamaktadır. Tekstil ürünleri imalatı sektöründe Türkiye’de 422 bin kişi istihdam edilirken bu istihdamın % 16’sı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sağlanmaktadır. Tekstil imalatı sektörünün %85’ini tek başına Gaziantep ili oluşturmaktadır. Gaziantep’te 2017 yılında tekstil sanayisinde 59 bin kişi istihdam edilmektedir. Gaziantep’ten sonra Adıyaman (3335 istihdam) ve Şanlıurfa (2945 istihdam) gelmektedir. Türkiye’de faaliyet alanı farklı coğrafi mekanlarda en çok kümelenme gösteren sektörlerden biri de giyim imalatı sektörüdür. Giyim imalatı sektöründe toplam 493 bin kişi istihdam edilirken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sektörde istihdam edilenlerin oranı %6 civarındadır. Bölgede 28.859 kişiye istihdam sağlayan sektörün en fazla

istihdamın sağlandığı iller Batman (9457), Şanlıurfa (4435), Adıyaman (4398) ve Gaziantep (3398) illeridir. 2017 yılında bölgede önemli sektörlerden biri de kauçuk ve plastik ürünler imalatı sanayisidir. Ülkede kauçuk ve plastik ürünler imalatı sanayisinde 208 bin kişi istihdam edilmekte ve bu istihdamın %7'si Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki işletmelerde istihdam edilmektedir. Bölgede toplam 14233 kişi istihdam edilirken bölgedeki istihdamın %80'ini Gaziantep ili sağlamaktadır. Gaziantep ilinde kauçuk ve plastik ürünler imalatı yapan işletmelerde 11.349 kişi istihdam edilmektedir. Metalik olmayan ürünler imalatında ise bölge toplam istihdamın %5'ini sağlamaktadır. Bölgedeki 10.971 kişilik istihdamın 2.232'si Diyarbakır, 2.137'si Gaziantep, 1.877'si de Şanlıurfa'da faaliyet gösteren işletmeler sağlamaktadır. Bölgede özellikle Gaziantep ve Diyarbakır'da yoğun faaliyet alanı bulan fabrika metal ürünleri imalatı sektöründe bölgede toplam 5888 kişi istihdam edilmektedir. Gaziantep'te faaliyet gösteren bu işletmelerde 3382 kişi, Diyarbakır'daki işletmelerde ise 1220 kişi istihdam edilmektedir.

5.2 Baskınlık Eşik Değerinin Üzerinde Bulunan Sektörler

Üç yıldız analizinin bir diğer parametresi olan baskınlık katsayısı için eşik değer 0,04 olarak hesaplanmıştır. Bu duruma göre 2011 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde imalat sanayisi alt sektörlerinden yalnızca dört sektör bu eşik değerin üzerinde bir değere ulaşmıştır. Gıda ürünleri imalatında 0,05 katsayısı ile Gaziantep 1 yıldız almıştır. Tekstil ürünleri imalatında 0,09 katsayısı ile Adıyaman ve 0,23 katsayısı ile Gaziantep 1 yıldız almıştır. Giyim ürünleri imalatı sektöründe ise 0,05 katsayısı ile Adıyaman ve Fabrika Metal ürünleri imalatı sektöründe Kilis 0,05 katsayısı ile 1 yıldız alan iller olmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. 2011 Yılı Baskınlık Eşik Değerini Aşan Sektörler

	Gıda Ü.	Tekstil Ü.	Giyim Ü.	Fabrika M.Ü
Adıyaman		0,09	0,05	
Diyarbakır				
Gaziantep	0,05	0,23		
Mardin				
Siirt				
Şanlıurfa				
Batman				
Kilis				0,05

2011 yılının imalat sanayisinin illere göre baskınlık değerleri 2017 yılı ile kıyaslandığında fabrika metal ürünleri imalatının Kilis'teki etkinliğinin azaldığını ve eşik değer olan 0,04 katsayısının altında düştüğü görülmektedir. Diğer yandan 2011 yılında eşik değerin altında olan Batman ve Mardin illerinde giyim ürünleri imalatı sektörü önemli bir çıkış göstermiştir. 0,16 katsayısı ile Batman ve 0,05 katsayısı ile Mardin ili sektörde baskınlık katsayısında 1 yıldız olarak önemli ekonomik potansiyel oluşturan merkezler haline gelmişlerdir. 2011 yılında olduğu gibi Gaziantep ilinde gıda ve tekstil ürünleri imalatı sektörleri ve Adıyaman'da tekstil ve giyim ürünleri imalatı sektörleri etkinliğini sürdürmüşlerdir (Tablo 6).

Tablo 6. 2017 Yılı Baskınlık Eşik Değerini Aşan Sektörler

	Gıda Ü.	Tekstil Ü.	Giyim Ü.
Adıyaman		0,06	0,08
Diyarbakır			
Gaziantep	0,05	0,20	
Mardin			0,05
Siirt			
Şanlıurfa			
Batman			0,16
Kilis			

5.3 Uzmanlaşmanın Görüldüğü Sektörler

Bir sektörün bir ilde veya bölgede yoğunlaşma ölçütü olarak kullanılan uzmanlaşma katsayısı sektörlerin yoğunlaşma tespitinde oldukça önemlidir. Uzmanlaşma katsayısının eşik değeri olan 1.00 katsayısını 2011 yılında 14 sektör geçmiştir. Adıyaman ilinde tekstil ürünleri, giyim ürünleri ve metalik olmayan ürünler imalatı uzmanlaşma göstermiştir. Diyarbakır ilinde metalik olmayan ürünler ve makina ve ekipmanları kurulum ve onarımı uzmanlaşma gösteren iki sektör olmuştur. Bölgenin sanayi merkezi olan Gaziantep ilinde imalat sanayisi alt sektörlerinden 6 tanesi uzmanlaşma katsayısının üzerinde bir değere sahiptir. Gaziantep'te gıda ürünleri, tekstil ürünleri, deri ve ilgili ürünler, kağıt ve kağıt ürünleri, kauçuk ve plastik ürünler ve diğer ürünler imalatı alt sektörleri uzmanlaşmış sektörlerdir. Mardin de ise gıda ürünleri, kok kömürü ve petrol ürünleri, metalik olmayan ürünler ve diğer ürünler imalatı alt sektörlerinde uzmanlaşma görülürken Siirt ili içecek ürünleri ve metalik olmayan ürünler imalatı alt sektörlerinde uzmanlaşma göstermiştir. Şanlıurfa ili yalnızca makina ve ekipman imalatı sektöründe uzmanlaşma gösterirken Batman ili kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, kok kömürü ve petrol ürünleri, metalik olmayan ürünler ve makina ve ekipman kurulumu ve onarımı sektörlerinde uzmanlaşma göstermiştir. Kilis ise gıda ürünleri, kauçuk ve plastik ürünler imalatı, metalik olmayan ürünler imalatı ve fabrika metal ürünleri imalatı sektörlerinde uzmanlaşma göstermiştir.

Tablo 7. 2011 Yılı Uzmanlaşma Eşik Değerini Aşan Sektörler

Nace Kodu	10	11	13	14	15	17	18	19	22	23	25	28	32	33
Adıyaman			2,5	1,2						1,1				
Diyarbakır										1,2				1,9
Gaziantep	1,6		6,3		3,2	1,8			2,6				1,5	
Mardin	1,0							2,9		1,7			1,1	
Siirt		1,1								1,4				
Şanlıurfa												1,2		
Batman							1,2	17,4		1,6				1,1
Kilis		5,7							1,2	1,5	1,6			

2017 yılında bölgedeki illerde faaliyet gösteren sektörlerin uzmanlaşma düzeyleri incelendiğinde 2011 yılında uzmanlaşma göstermiş olan bazı sektörlerin 2017 yılında uzmanlaşma düzeylerinde düşüş yaşanmış ve uzmanlaşma katsayısı eşik değerinin altına düşmüştür. 2011 yılında Siirt ve Kilis illerindeki içecek ürünleri imalatı, Batman ilindeki

kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması imalatı, Kilis'teki fabrika metal ürünleri imalatı, Şanlıurfa'daki makina ve ekipmanları imalatı, Gaziantep ve Mardin'deki diğer imalat ürünleri ve Diyarbakır ve Batman'daki makina ekipmanları kurulum ve onarımı imalatı sektörlerinin 2017 yılında uzmanlaşma katsayıları eşik değerinin altına düştüğü görülmüştür. 2011 yılında uzmanlaşma göstermemiş olup 2017 yılında uzmanlaşma özelliği taşımaya başlayan sektörler de olmuştur. Gaziantep illinde kimyasal ürünler imalatı sanayi gelişme göstererek uzmanlaşma düzeyini yakalamıştır. Giyim sektöründe Batman ve Mardin illeri uzmanlaşma düzeyine ulaşmış ve bölgede önemli üreticiler konumuna gelmişlerdir. Şanlıurfa deri ve ilgili ürünler imalatında uzmanlaşma göstermiştir (Tablo 8).

Tablo 8. 2017 Yılı Uzmanlaşma Eşik Değerini Aşan Sektörler

	10	13	14	15	17	19	20	22	23
Adıyaman		2	2,3						1,2
Diyarbakır									
Gaziantep	1,5	6,8		3,3	3,1		1,5	2,6	
Mardin			1,5						
Siirt									
Şanlıurfa				1,4					
Batman			4,7			14,9			1,5
Kilis									

5.4 Üç Yıldız Analizine Göre Kümelenmeler

Yapılan analizler sonucunda 2011 yılında 8 ilde toplam 24 sektörün incelenmesi ile bölgede 4 sektör 3 yıldız olarak olgun kümeler oluşturmuştur. Gaziantep'te gıda ürünleri imalatı sektörü ve tekstil ürünleri sektörü 3 yıldız olarak olgun sanayi kümelenmesi göstermiştir. Adıyaman ilinde Tekstil ürünleri imalatı sektörü ve giyim ürünleri imalatı sektörü 3 yıldız olarak olgun sanayi kümelenmeleri oluşturmuştur. Son olarak Kilis'te fabrika metal ürünleri imalatı sektörü 3 yıldız almış ve olgun bir sanayii kümesi oluşturmuştur.

Üç yıldız alan sektörler dışında bölgede faaliyet gösteren 5 sektör 2 yıldız olarak 12 potansiyel küme oluşturmuştur. Gıda ürünleri imalatı Mardin'de, kauçuk ve plastik ürünler imalatı sektörü Gaziantep ve Kilis iki yıldız almış. Metalik olmayan ürünler imalatı sektörü Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman ve Kilis'te 2 yıldız almıştır. Makina ve ekipman ürünleri sektörü Şanlıurfa'da ve makina ekipman kurulumu ve onarımı sektörü Diyarbakır ve Batman'da 2 yıldız olarak potansiyel kümeler oluşturmuşlardır (Tablo 9).

Bu olgun ve potansiyel kümeler dışında tek yıldız alan sektörler aday küme olarak adlandırılır. Tablo 9'da görüleceği üzere tek yıldız alan sektörlerin bölgede hakim olan sektörle paralellik göstermektedir.

Tablo 9. 2011 Yılı Üç Yıldız Analizine Göre Sektörlerin Yıldız Sayıları

Nace Kodu	10	11	12	13	14	15	17	18	19	22	23	24	25	28	32	33
Adıyaman	*			**	**					*	**	*	*	*		*
Diyarbakır	*		*	*	*					*	**	*	*	*		**
Gaziantep	**			**	*	*	*	*		**	*	*	*	*		*
Mardin	**			*	*				*	*	**	*	*	*		*
Siirt	*	*		*	*					*	**	*	*	*	*	*
Şanlıurfa	*			*	*					*	*	*	*	**	*	*
Batman	*			*	*				*	*	**	*	*	*		**
Kilis	*	*		*	*					**	**	*	**	*		*

Kırmızı Renk (***)= Olgun küme, Sarı Renk (**) = Potansiyel Küme, Beyaz Renk (*)= Aday Küme

2017 yılı kümelenme analizi sonuçlarına göre Adıyaman ilinde olgun küme özelliği taşıyan tekstil ürünleri imalatı ve giyim ürünleri imalatı sektörleri 3 yıldız olarak olgun küme özelliğini korumaya devam ederek gelişme göstermiştir. Benzer durum Gaziantep ili için de geçerlidir. 2011 yılında 3 yıldız olarak olgun küme özelliği gösteren gıda ürünleri imalatı ve tekstil ürünleri imalatı sektörleri 2017 yılında kapasitelerini arttırarak kümelenme faaliyetlerini genişletmiştir. Kilis'te 2011 yılında Fabrika metal ürünleri imalat sanayisinde 3 yıldız almış olan sektör 2017 yılında etkinliğini yitirmiş ve olgun küme özelliğini kaybetmiştir.

2017 yılında en dikkat çekici iki olgun küme bulunmaktadır. Giyim ürünleri imalatı sektöründe son yıllarda yapılan ciddi yatırımlar, planlı desteklemeler ve teşviklerle Batman ve Mardin illerinde önemli kümeler oluşturmuştur (Tablo 10). 2017 yılında 2 yıldızla sahip olan ve potansiyel kümeler oluşturan sektörler ve kümelerin sayısı azalmıştır. Bölgede potansiyel küme özelliği taşıyan 3 küme bulunmaktadır. Gaziantep'te kauçuk ve plastik ürünler imalatı sektörü, Batman ve Adıyaman'da bulunan metalik olmayan ürünler imalatı sektörü 2 yıldız almış potansiyel kümelerdir.

Tablo 10. 2017 Yılı Üç Yıldız Analizine Göre Sektörlerin Yıldız Sayıları

Nace Kodu	10	13	14	15	17	19	20	22	23	25	26
Adıyaman	*	***	***					*	**	*	*
Diyarbakır	*	*	*					*	*	*	*
Gaziantep	***	***	*	*	*		*	**	*	*	*
Mardin	*	*	***					*	*	*	*
Siirt	*	*	*					*	*	*	*
Şanlıurfa	*	*	*	*				*	*	*	*
Batman	*	*	***			*		*	**	*	*
Kilis	*	*	*					*	*	*	*

Kırmızı Renk (***)= Olgun küme, Sarı Renk (**) = Potansiyel Küme, Beyaz Renk (*)= Aday Küme

7. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerde imalat sanayisi alt sektörlerinin kümelenme durumu Üç Yıldız Analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Sektörlerin

İstihdam verileri kullanılarak bölgedeki illerin Türkiye ölçeği ile kıyaslanması ile ortaya çıkan kümelenmeler belirlenmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ekonomik faaliyetler köklü geçmişi olan sosyo-kültürel bir değer üzerine kurulmasıyla birlikte sanayi devriminin oluşturmuş üretim sistemi ve teknolojik gelişmelerin desteği ile içinde bulunduğumuz çağın üretim mekanizması geleneksel üretim yöntemlerinin bir hayli ilerisinde bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılması ve yeni üretim sistemleri ile entegre bir şekilde desteklenmesi ve Organize Sanayi Bölgelerinin sayılarının artırılması ile son yıllarda özellikle emek yoğun sektörlerde gelişmeler yaşanmıştır.

Bölgenin coğrafi özellikleri ve sahip olduğu tarımsal zenginliklerin yanı sıra toplumun kültürel olarak daha fazla tecrübeye sahip sektörlerin ön plana çıktığı görülmektedir. 3 yıldız olarak olgun kümeler oluşturan sektörler gıda ürünleri imalatı sektörü, tekstil ürünleri imalatı sektörü ve giyim eşyaları imalatı sektörleridir. Bölgede sanayi merkezi Gaziantep'tir. Gaziantep'te bulunan 5 tane Organize Sanayi Bölgesinin varlığı sektörlerde kümelenme sürecini hızlandıran bir faktör olmuştur. Gıda ve tekstil ürünleri imalatının yanı sıra son dönemlerde kauçuk ve plastik ürünler imalatı, deri ve ilgili ürünleri imalatı ve kimyasal ürünler imalatı gibi bir çok sektör kümelenme oluşumu göstermeye başlamıştır.

Destekleme paketleri ile birlikte bölgede dikkat çekici düzeyde gelişim gösteren bir diğer sektör ise giyim eşyaları sektörüdür. Batman, Mardin ve Adıyaman illerinde önemli kümelenme merkezleri oluşturan bu sektörlerin planlı bir şekilde desteklenmesi ve sektördeki paydaşlarla iş birliği içerisinde çalışmaların sürdürülmesi ile giyim eşyaları imalatı sektörü ile ilişkili sektörlerin de bölgede faaliyetinin artmasına katkı sağlanarak farklı kümelenmelerin oluşması desteklenebilir.

Sonuç olarak bölgede kümelenme özelliği gösteren sektörlerin genellikle emek-yoğun ve teknolojik sınıflandırmaya göre düşük teknoloji sınıfında yer alan sektörlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bölge ile ilgili ekonomik planlar ve programlar dahilinde imalat sanayisinin de buna paralel olarak gelişme göstereceği kaçınılmazdır. Destek ve teşvik paketlerinin devam etmesi durumunda gıda, giyim ve tekstil ürünleri sektörlerinin gelişmeye devam edeceği beklenmektedir.

Kauçuk ve plastik ürünler imalatı ve metalik olmayan ürünlerin imalatı sektörlerinin ilerideki süreçte gelişimini sağlaması için temel üretim için ihtiyaç duyulan hammaddenin temininin iç piyasadan karşılanabilmesi ve ek destek paketlerinin açıklanması ile önemli bir sektör durumuna gelebileceği öngörülmektedir.

Ekonomik yapının temel taşı oluşturan ve toplumların kalkınmasında en önemli rolü oynayan imalat sanayisinin gelişimi birçok faktörden oluşmaktadır. Bu sebeple sanayi kümelenmelerinin geliştirilmesi ve gerek bölgeye gerekse ülkeye ekonomik katkısının artırılması için yerel ve bölgesel kalkınma ajanslarının, sivil toplum kuruluşlarının, kamu desteği ve özel teşebbüs yatırımların, sanayi ve teknoloji odaları, Ar-Ge ve eğitim kurumlarının ortak çalışmalar yürüterek katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesi ve üretilmesi noktasında önemli bir misyon yüklenmelidir.

KAYNAKLAR

1. Alüftekin, N., Yüksel, Ö., Taş, A., Çakar, G., ve Bayraktar, F. (2009), " Küresel Krizden Çıkışta Kümelenme Modeli: Tekstil Ve Hazır Giyim Sektörü Örneği", Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 5(10), 1-19.
2. Eraslan, I. H., ve Dönmez, C. Ç. (2017), " Endüstriyel Kümelenme Uygulamalarının Türkiye Genelinde İncelenmesi: Sanayi, Tarım Ve Hizmet Sektörleri Açısından Bir Değerlendirme", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(61), 325-368.
3. Erenler, G., Alüftekin, N., Yüksel, Ö., Taş, A., ve Bayraktar, F. (2011), " Denizli Tekstil Hazırgiyim Sektörü Bölgesel Yoğunlaşma (Kümelenme) Göstergeleri", Endüstri Mühendisliği Dergisi, 23(2), 2-27.
4. Erol, D., ve Yildirim, K. (2013), "Türkiye’de Kümelenme Yaşam Döngüsü: Ostim Medikal Sanayi Kümelenmesi Örneği", Verimlilik Dergisi, (2), 39-62.
5. Karahallı OSB, (2014), "Küme Geliştirme Süreci Diğer Aşamalar Paydaşlarla Yapılan Kümelenme Çalışmayı Sonuçları", Karahallı Organize Sanayi Bölgesi Araştırma Raporu.
6. Kaygalak, I. (2013), "Türkiye Sanayi Coğrafyasında Endüstriyel Kümelenme Ve Bölgesel Yoğunlaşma Eğilimi", Beşeri Coğrafya Dergisi, 1(1), 67-81.
7. Şahin, M. T., ve Türkoğlu, T. (2017), "Türkiye’de Mobilya İmalat Sanayinin Mekansal Kümelenme Örüntüsü: 2003-2014 Yılı Karşılaştırmalı Lokasyon Katsayısı Analizi", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar, 428-436.
8. Porter, M., (1998). "Clusters and New Economics of Competition", Harvard Business Review, November-December, s.77-90.
9. Şen, Ö., ve Sandal, E. K. (2017), "Gaziantep İlinde Üç Yıldız Analizi Yöntemi İle Endüstriyel Kümelenme Analizi" Doğu Coğrafya Dergisi, 22 (38), 39-39.
10. Ünal, V. Z. (2014), "Tr82 Ölgesi 3 Yıldız Küme Analiz Çalışması", Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, S 52, Ankara.

**DİYARBAKIR MUTFAK KÜLTÜRÜNDE GASTRONOMİK BİR DEĞER;
“MEFTUNE”**

A GASTRONOMIC VALUE IN DİYARBAKIR CULINARY CULTURE; “MEFTUNE”

NİHAT DEMİRTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, Hatay,
Türkiye, Orcid: 0000-0002-4245-6909

YASİN ANALAYATALAY

Yls. Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm ve Otel
İşletmeciliği, Hatay, Türkiye, Orcid: 0000-0002-1382-4530

Özet

Turizm talebinde otantik değerler önemli yer tutmaktadır. Diyarbakır bölgesine yönelik turizm talebinde yerel mutfak kültürünün çeşitliliği ve özgün tatları ile gastronomi turizmi olarak özel bir ayrıcalığa sahiptir. Yerel mutfak kültürü ait olduğu toplumun yaşam tarzını ve beslenme kültürünü yansıtır. Otantik yemekler lezzetinin yanı sıra sunumu ve sergilenen ambiyansla tüketicilerinin zihninde kalıcı hatıralar bırakırlar. Esasen yöreye has özellikleriyle “Meftune” yemeği de geleneksel Diyarbakır mutfak kültüründe ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Hazır tüketim yiyeceklerin artmasıyla Meftune yemeği yerel mutfakta arka planda kalmış olup yerel halkın kültürel belleğinden silinme tehlikesi altındadır. Araştırma kapsamında Diyarbakır’da faaliyet gösteren 1. Sınıf lokanta ve gastronomi tesislerinin menüleri içerik analiz tekniğiyle incelenmiş olup, Meftune yemeğinin ne oranda menülerde yer edindiği ortaya konmak istenmiştir. Araştırma sonucuna göre, unutulmaya yüz tutmuş “Meftune” yemeğinin yerel ve turistik lokanta menülerinde yer almasıyla unutulmasının önüne geçilecek ve gelecek kuşaklara aktararak sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Otantik bir Diyarbakır lezzeti olarak bölgeyi ziyaret eden turistlere sunulduğunda yerel, ulusal ve uluslararası gastronomik anlamda Diyarbakır’ın değeri artacaktır.

*Çalışma, Yasin ANALAYATALAY’ın “Yöresel Yemeklerin Bölgedeki Gastronomi Tesislerinde Kullanılma Düzeyine Yönelik Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Gastronomi turizmi, Yöresel yemek, Diyarbakır mutfağı, Meftune, Diyarbakır.

Abstract

Authentic values occupy an important place in tourism demands. Authentic values have a special privilege as gastronomic tourism with the diversity and original tastes of the local culinary culture in the demand for tourism in the Diyarbakir region. The local culinary culture reflects the lifestyle and nutritional culture of the community to which it belongs. Authentic dishes leave lasting memories in the minds of their consumers with their flavour, as well as their presentation and the ambience on display. In fact, the “Meftune” dish has a privileged place in the traditional Diyarbakir culinary culture with its local characteristics. With the

increase in ready-to-eat foods, Meftune has remained in the background in the local kitchen and is in the danger of being erased from the cultural memory of the local people. Within the scope of the research, the menus of the 1st class restaurants and gastronomy facilities operating in Diyarbakır were examined with the content analysis technique, and it was aimed to reveal how much the Meftune meal was included in the menus. According to the opinion of the research, it can be prevented from being forgotten by taking the "Meftune" on the menus of local and touristic restaurants. In this way, its sustainability will be ensured by transferring it to future generations. When presented to tourists visiting the region as an authentic Diyarbakır flavour, the value of Diyarbakır in local, national and international gastronomic sense will increase.

Keywords: Tourism, Gastronomy tourism, Local food, Diyarbakır cuisine, Meftune, Diyarbakır.

1.Giriş

Turizm, ülkelerin tanıtımının yapılması ve finansal kazanç bakımından oldukça önemli olmasıyla beraber, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi iş birliğinde değerli bir bağlaçtır (Seyitoğlu ve Çalışkan, 2014 s 24). Sürekli güncellenen ve hızla gelişen sektörler arasında turizm yerini korumaktadır. Buna bağlı olarak turizm ürünlerinde ve ziyaret noktalarında da gelişim sağlanmakla beraber dikkat çekici turizm çeşitlerine ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (Aslan, Güneren ve Çoban, 2014, s 5).

Turistler daha önce deneyimlemedikleri kültürel değerleri ve otantik bölgeleri görmek ve denemek isteyebilirler. Gittikleri destinasyonlarda turistler o bölgenin yöresel yemekleri ve içeceklerini tatma isteği içerisinde olabilirler (Seyitoğlu ve Çalışkan, 2014, s 25). Yöreye ait kültür ve yemekleri deneyimleme amaçlı gelen turistler bölgenin diğer turizm kaynaklarına da katkı sağlamaktadır. Turizm faaliyetlerinden gelir elde etme isteğinde olan ülkeler ve destinasyonlar, kültürel değerlerini yansıtan unsurlara ve yöresel mutfağa verdikleri önemi arttırmışlardır (Mil ve Denk, 2015, s 2).

Dünyanın önemli mutfakları arasında bulunan Türk Mutfağı, yaratılacak imajla ve yapılacak çalışmalarla değerini arttıracaktır (Cömert, 2014, s 66). Gastronomi turistleri ve farklı turizm çeşidi amaçlı gelen turistler temel ihtiyaç olan beslenme ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Yalnızca destinasyonla özdeşleşmiş ve tescillenmiş yemeklerin değil yöreye has olan yemeklerinde turistlere sunularak yörenin kültürü ve yaşam tarzı hakkında fikir edinmeleri sağlanmalıdır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Türkiye coğrafyası yöresel lezzetleriyle dikkat çekmektedir (Kurnaz ve İşlek, 2018, s 50-51). Yöresel yemekler kültürel miras olarak görülmekle beraber, destinasyonun özgünlüğüne katkı sağlayarak çekicilik sağlamaktadır. Yöresel yemekler-içecekler, diğer yerel turistik ürünler gibi imaj ve marka oluşumuna katkı sağlayabilmektedir. Destinasyona has sunum yöntemleriyle turistlerin beğenisine sunularak, destinasyonun farklılığını ortaya çıkarabilmektedir (Aslan vd., 2014, s 4-5). Ancak yöresel yemeklerin bir çekicilik unsuru olarak değerlendirilebilmesi için, turistik işletmeler, imaj, ulaşılabilirlik ve etkinlikler gibi unsurların bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tüm bu nedenlerle bir mutfağa özgü yöresel yemeklerin-içeceklerin restoranlarda yerel tüketicilere veya turistlere sunulmadığı takdirde ulaşılabilir olmayacak ve yöresel bir ürün olarak değerlendirilemeyecektir (Kilinç ve Ongun,2017, s 95). Bu çalışma birçok lezzete ev sahipliği yapan Diyarbakır mutfağının, önemli bir parçası olan “Meftune”nin gastronomik değerini ortaya koymak, turizmde kullanılmasını ve gelecek kuşaklara bilgi aktarımıyla bu yöresel yemeğin unutulmasını engelleyerek sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Gastronomi ve Turizm

Gastronomi yeme ve içmeyle alakalı malzemelerin ne şekilde kullanılması gerektiğini belirten, farklı bölgelerin mutfak kültürlerindeki benzerlikleri veya farklılıkları tanıtan, bir yemek veya içecekten alınan hazzı zirve noktasına ulaştırmaya ve yemek, tarih ve kültürü bir arada tüketicilere sunma amaçlı çalışan bilim dalıdır (Akgöl, 2012 s.17).

Yöresel mutfak destinasyonlar arasında kültür ve kimliği birbirinden ayıran önemli bir etkidir (Göker, 2011 s.43). Farklı tatları deneyimlemek isteyen insanların, bu bakımdan ilgilerini çeken destinasyona yaptıkları ziyaretler neticesinde “Gastronomi Turizmi” kavramı ortaya çıkmıştır (Dilsiz, 2010 s18).

İlk defa Lucy M. Long tarafından 1996 yılında değişik kültürleri yemek yoluyla tanıtmaya amaçlı kullanılan gastronomi turizmi kavramı oldukça yenidir (Akgöl, 2012 s.24). Gastronomi turizmi, kendi kültürünün dışında farklı kültürlerle ait yiyecek ve içeceklerin yeme şekillerini inceleme, hazırlanışı, mutfağı, sunulması, tüketilmesi gibi olayları gerçekleştirme amaçlı yapılan turizm çeşididir (Uyar ve Zengin, 2015 s.362). Gastronomi değişik yemek kültürlerini deneyimleme şekliyle kültür turizminin etkili bir parçası olabilmektedir (Santich, 2004).

Gastronomi turizmine eğilim gösteren turist sayısı günümüzde önemli derecede ilerleme kaydetmektedir. Turistik bir ürün olarak sunulan yöresel yiyecek ve içecekler destinasyona rekabet avantajı sağlayabilmektedir (Canizares ve Guzman, 2012).

Gastronomi turizminde ziyaretçilerin %70’lik bir kısmı gittikleri destinasyonun yöresel yiyecek ve içeceklerini tatmakta, yapım tarifleri almakta ve birçok gastronomik ürünleri yaşadıkları yere götürerek tüketmekte veya yakın çevresine sunmaktadır (Marzella, 2008 s.4).

2.2. Yöresel ve Otantik Yemek

Her yörenin kendine özgü yeme içme biçimleri ve değer yargıları bulunmaktadır. Bu yöresel özellikler toplumsal kültür, ekonomi, coğrafi, ve tarihsel geçmişe dayalı değişim gösterirken bunların yanında gelenek görenek ve örf-adetlere göre şekil almaktadır (Arılı, 1982 s.22; Avcıkurt vd., 2007; Serçeoğlu, 2014 s38). Bu bağlamda Türk yöresel yiyecekler incelendiğinde, uzun geçmişe dayanması, çeşitliliği ve besleyiciliği bakımından önemi vurgulanabilmektedir (Urbaş ve Akman, 2009 s. 228; Öncel, 2015 s.34).

Yöresel yemek, o yöreye ait olan, kültüründen izler taşıyan, yöreye özgü yiyeceklerde değişik pişirme teknikleri kullanılan, dini veya geleneklerine göre şekillenen, yöre halkınca farklı tutulan yiyeceklerin veya içeceklerin tümü olarak tanımlanabilmektedir (Şengül ve

Türkey, 2016 s.90). Farklı bir tanıma göre yöresel yiyecekler, belirli bir bölgede üretilen veya yöresel olarak bir kimliğe sahip yiyecekler veya içeceklerdir (Çulha ve Kalkan, 2015).

Yöresel yemekler bölgenin karakteristik ve yaşam biçimleri gibi özelliklerini tanıtır. Bundan dolayı yöreyi ziyaret eden turistler bu kültürü yakından tanıma fırsatı elde edebilir (Plummer vd., 2005 s.450).

Türk mutfağının yöresel yiyecek ve içecek bakımından çeşitliliğinin nedeni olarak jeopolitik konum, birçok medeniyete ev sahipliği yapması, yakın çevredeki mutfak kültürlerinden etkilenmesi olmuştur (Özgen, 2007 s. 4).

Otantik kavramı, kendine özgü, orijinal, hakiki, gerçek olan gibi kavramlarla tanımlanabilmektedir (Taylor, 1991 s. 18; Pratt, 2008 s. 62). Otantik kelimesi, geçmişten gelen, dil, özgün, festivaller, ritüeller, sanat eserleri, giysiler, antikalar ve turizmde yaygın biçimde kullanılan bir kelime olmakla beraber günümüzde artık yöresel yiyecek ve kültürel mutfaklarda da karşımıza çıkmaktadır (Pratt, 2008 s.63; Heitmann, 2011 s.45). Yiyeceğin belirli bir bölgeye ait olduğunun belirtilmesi ve tanıtılması bunun yanında farklı tarihsel veya kurgusal olgu/olaylarla birlikte ziyaretçilere sunulması ile yiyeceklere otantiklik katmaktadır (Pratt, 2008 s.64).

Otantik yemekler, ait olduğu yörenin çekiciliğini arttırmasına, kültürel anlayışlarla oluşturulmuş yiyeceklerin pişirme yöntemlerini koruyarak gelecek kuşaklara aktarılmasına, kültürel mirasa sahip çıkılması ve aidiyetlik kavramının benimsenmesine katkı sağlayan önemli bir kavram olarak görülmektedir (Işıldar, 2016 s.56)

2.3. Diyarbakır Yemekleri ve “Meftune”

Geçmişten günümüze tüm uygarlıklar, buldukları bölgenin üretim bileşenlerine göre yemekler yapmışlardır. Göçebe hayat, farklı uygarlıklarla kültürel etkileşim ve ticari faaliyetlerin etkisiyle yemek çeşitliliklerini arttırmışlar ve kendilerine özgü bölgesel mutfak kültürünü oluşturmuşlardır. Güneydoğu Anadolu bölgesi çeşitliliği ve damak tadıyla, yöresel yemek anlamında ün salmış önemli bölgelerden birisidir ve Diyarbakır da zengin mutfağıyla bu bölgede önemini belirtmektedir (Aksoy ve Sezgi, 2015, s84).

Diyarbakır, Çayönü tepesinde M.Ö. 7500’de başlayan yerleşim evresiyle, Hurriler, Mitaniler, Asur, İskit, Med, Pers, BüyükTigran, Roma, Arap, Selçuk, Artuk, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bununla beraber kültür, gelenek, yaşam tarzı ve mutfağıyla halen bu uygarlıkların izlerini taşımaktadır (Anonim, 1; Öncü, 2015).

Bölgenin hayvancılık ve sebze yetiştiriciliği bakımından elverişli olması yemeklere de yansımış, bunu takiben yemeklerin et ağırlıklı olmasına vesile olmuştur(Şengül vd., 2015 s142). Yemeklerde genel olarak kuzu ve koyun eti kullanılmaktadır(Değer, 2009 s27-28). Yöresel et yemeğinde kaburga dolması akla ilk gelendir(Şengül vd., 2015 s142).

Diyarbakır’da “tencere yemekleri” diye bilinen etli sebze yemekleri daha çok yapılmaktadır(Turizm Bakanlığı,2005 s114-115). Tencere yemeklerinde genel olarak domates, patlıcan, biber, kabak, patates, bamya, fasulye gibi sebze çeşitleri kullanılır. Meftune yemeği sebze ve etli Diyarbakır yemeği olarak tencere yemekleri arasında önemli bir yöresel yemektir.

Diyarbakır mutfağına ait yöresel yemekler Abakay(2014)’e göre şu şekildedir;

Çorbalar: Mercimek, Kurutlu Lapa, Tarhana, Kelle-Paç.

Ana yemekler: Meftune çeşitleri, Düzme/Pathıcan-Kabak-Patates, Kibe-Mumbar, Ciğer, Babakanuç, Soğan Dolması, Tırşık, Dolmalar, Musakka, Belloh, Hılorik, Lebeni, Habnisk, Çırpma.

Pirinç pilavı çeşitleri: Şehriydi, Duvaklı, Soğanlı, Salçalı, Nohutlu, Etli, Ciğerli

Hamur yemekleri: Patile, Su böreği

Tatlılar: Kadayıf, Zingil, Un Helvası, Bulamaç-Pelur, Badem ezmesi

Ekmek çeşitleri: Çörek, Şılıki, Sirmast, Taş Ekmeği, Bulgurlu

Bunlara ek olarak Türk Patent enstitüsü tarafından Diyarbakır'a ait coğrafi işaretli ürünler şu şekilde belirtilmiştir;

Tablo-1: Tescil / işaret almış Diyarbakır yemekleri

Tescillenen Ürünler	Mahreç İşareti/Menşei Adı
Diyarbakır Burma Kadayıfı	Mahreç İşareti
Diyarbakır Karpuzu	Menşe Adı
Diyarbakır Örgü Peyniri	Mahreç İşareti
Karacadağ Pirinci	Menşe Adı

Kaynak: ci.gov.tr

Meftune:

Meftune yemeğinin tarihine bakıldığında çok eski yazılı kaynaklara dayandığını görebilmekteyiz. Şöyle ki yemeklerle ilgili en eski yazma olarak tanımlanabilecek kitap, Bağdadi adıyla bilinen kâtip Muhammed Bin El-Kerim 13. Yüzyılda yazdığı Kitabü't-Tabih ve bunu 15. yüzyılda Türkçeye çeviren Muhammed Bin Mahmud Şirvani'nin Tercüme-i Kitabü't-Tabih adlı eseridir (Kut, G., 2005 s.347-360). Bu eserin dördüncü bölümü olan Kalyeler ve Naşifeler ile Bunlara Benzer Yemeklerin Yapılışı ve Faydaları kısmının 16. Tarifi olan 'Medfune' adıyla yer almış olan Meftune'nin faydalarından şu şekilde bahsedilmiştir; "Beyni ve vücudu sağlamlaştırır, besler, kemikleri ve ilikleri güçlendirir ama hazmı zor bir yemektir" (Argunşah, M. ve Çakır, M., 2005).

Bunlara ek olarak Mehmet Kamil tarafından yazılan ve 1844 yılında basılan ilk Türk yemek kitabı niteliğindeki Melceü't-Tabbâhin(Aşçıların Sığınağı)'de (Acar, N. ve Sürücüoğlu, M. S., 2014) Meftune yemeğine yer verilmesi bu yemeğin önemini vurgulamaktadır. Kitabın beşinci faslının 25. tarifinde 'Medfune' adıyla yer almıştır. Kitapta şu şekilde tarif ve bilgiler verilmiştir:

Medfune	Diyarbakır taamlarından ve badıncandan mamul olup bu isimle meşhurdur. Tarık-i tabhı: Mukaddem üç-beş patıcanın kabuğunu soyup tokça tekerlek kestikte bir miktar tuzlu su ile haşlandıktan sonra bir kıyye kıvrıcık etini ceviz kadar ve bir-iki baş soğanı dahi hurdece doğrayıp lahma karıştırıp bir miktar tuz ile oğuşduralar. Badehu bir tencere içine mezkûr patıcanlar ile kat kat döşeyip üzeri örtülünce nısfı koruk suyu nısf-ı âheri bayağı su konuldukta kapağını kapayıp tamam piştikte üzerine tarçın ekip tenâvül buyrula. Bazı memâlikte nar suyu ve sumak ile tabh ederler imiş.
---------	--

Kaynak: (Kut, G. Ve Kut, T.,2015).

Meftune çeşitleri: Meftune yemeği kendi içerisinde çeşitlenebilmektedir. Patlıcan ve kabak (sakız, kış) meftunesi bu çeşitlerin içerisinde en çok bilinen ve geniş coğrafyaya yayılmış olanlarıdır. Bunların yanı sıra bakla, elma, kenger, salatalık ve çağla meftuneleride yapılmaktadır. Bu yemeklerin tariflerini şöyle yapabiliriz;

Meftune çeşitleri	Tarifi
<p>Patlıcan Meftunesi</p> <p>Kaynak: HaberTürk.com</p>	<p>Patlıcanlar alaca soyulur, dörde bölünür sonrasında 2-3 cm boyutunda parçalara ayrılır. Acısını çıkarma amaçlı 10 dakika tuzlu suda bekletilir. Tereyağı gerekli ölçüde tencereye konular, eridikten sonra yıkanmış ve süzölmüş etler eklenir. Yağda hafifçe kavrulan etlerin üzerine 1 su bardağı oranında sıcak su ilave edilerek pişirilir. İhtiyaç duyulursa su takviyesi yapılabilir.</p> <p>Etler suyunu çekip yumuşadıktan sonra sırasıyla patlıcan sonrasında küp biçimde doğranan soğanlar, sarımsaklar, sivri biber, üstüne ise tencerenin ağız kısmını örtecek biçimde domatesler doğranır. Sonrasında baharat olarak tuz, karabiber ve pul biber serpilir. Hazırlanan sumak suyundan 1 su bardağı dökölür. Ağız kapalı biçimde sebzeler yumuşayıncaya kadar pişirilir. Pişene kadar karıştırılmayan yemek karıştırılarak bakır tabaklarda servis edilir(Anonim 2).</p> <p>Kurutulmuş patlıcanla yapılan meftuneye 'Hırçikli Meftune' adı verilmektedir. Tencerede ve kendi buharıyla haşlanarak pişen bu yemekte besin değeri kaybı fazla değildir</p>
<p>Kış Kabağı Meftunesi</p> <p>Kaynak: lezzetharitasi.com</p>	<p>1 kg. kuzu veya koyun eti tuz, pul biber ve salçayla ovulur, eritilen yağda(sıvı yağ ve margarine olabilir) 5 dk kavrulur. 1 kg. kış kabağı soyularak küp biçiminde doğranır. Kabaklar kavrulan ete ilave edilip birkaç dakika daha kavrulur. Üzerine 1 su bardağı ölçüğünde sumak suyu ve 2-3 bardak su ilave edilip, hafif ateşte kabaklar yumuşayıncaya kadar pişirilir. İster pişerken ister servis sırasında iyice dövölmüş sarımsak kullanılır.</p>
<p>Sakız Kabağı Meftunesi</p>	<p>Kış kabağı yapılış tarifinden farklı olarak etin kuşbaşı olması, ve bir bardak haşlanmış nohut koyulması diyebiliriz. Bunlara ek olarak sumak suyu yerine limon suyu veya limon tuzu kullanılabilir.</p>
<p>Kenger Meftunesi</p>	<p>Yarım kg. koyun eti veya parça kuzu eti suda hafifçe pişirilir. Temizlenmiş ve suda bekletilmiş 1,5 -2 kg. kenger ilave edilir ve kısık ateşte karıştırılmadan pişirilir. Pişmesinin ardından kengerlerin üstünü 1 parmak aşacak kadar su, 1 yemek kaşığı salça ve sumak suyu ilave edilir. Bunlara ek olarak isteğe bağlı tuz ayarlanabilir. Et pişmesiyle yemek hazır hale gelir. Dövölmüş sarımsakla servis edilir.</p>
<p>Bakla Meftunesi</p>	<p>1 kg. dövölmemiş pırzola tuz, domates salçası ve biraz sumak suyu eklenerek yedirilir. Tencereye 2 yemek kaşığı sadeyağ(bunun yerine 1 çay bardağı sıvı yağda olabilir) eritilip et ilave edilerek hafifçe kavrulur. Bakla yıkanır ve doğranır. Hemen ardından sivri biberler doğranır ve</p>

 <p>Kaynak: diyarbakirhafizasi.org</p>	tencerede pişen ete eklenir. Birkaç defa karıştırılıp sumak suyu ve 5 su bardağı su eklenerek tuzu ayarlanır. Orta ateşte pişirilerek dövülmüş sarımsakla servis edilir.
Elma Meftunesi <p>Kaynak: sahrapsosyal.com</p>	Yöreye has ekşi olan elmalarla yapılmaktadır. 1 kg. koyun veya kuzu eti hafifçe pişirilir. 1 kg. elmalar soyulmadan(isteğe bağlı soyulabilir) doğranır ve pişen etin üzerine eklenir. Rendelenmiş domates veya 1 kaşık salça konulur ve karıştırılır. Sonrasında tuz ayarı yapılır ve su eklenerek pişmeye bırakılır. Sarımsak eklenerek karıştırılır, birkaç dakika daha pişirilir ve servise hazır.
Çağla Meftunesi <p>Kaynak: annemineli.com.tr</p>	1 kg. kuşbaşı kuzu veya dana eti tencerede 5 dakika kavrulur. Sonrasında etin üstünü geçecek kadar su eklenerek suyun çekilmesine kadar pişirilir. Pişen ete yeşil soğan, çağlalar ve sarımsak ekleyerek hafifçe kavrulur. Üzerini 2 parmak aşacak kadar su ilave edilir. Tuzu isteğe bağlı ayarlanır. Orta ateşte çağlalar pişinceye kadar devam edilir.
Salatalık Meftunesi	Taze veya kurutulmuş salatalıktan yapılabilen bu yemekte öncelikle yağlı koyun veya kuzu eti pişirilir. Salatalığın kabuğu soyulur ve kuşbaşı doğranır. Sonraki adım olarak 3-4 domates doğranır ve ete ilave edilir, 10- 15 dk. pişirilir ve 1 bardak sumak uyu 2 bardak eklenerek orta ateşte pişirilir. Sarımsak dövülerek servis edilmeden önce üstüne dökülür.

3.Araştırma Yöntemi

Bu araştırma Diyarbakır mutfağının önemli yöresel yemeklerinden biri olan Meftune yemeğinin, Turizm İşletme Belgeli 1.sınıf lokanta ve gastronomi tesislerinin menülerinde yer alma düzeyinin belirlenmesi, turizm amaçlı ne denli kullanıldığını ortaya koyma, Meftune yemeğinin değerini ortaya koyma ve sürdürülebilirliği açısından gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması amacıyla yapılmıştır.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak tamamlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Diyarbakır ilinin merkez ilçeleri olan Yenişehir, Sur ve Kayapınar ilçelerinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli 1.Sınıf lokanta ve gastronomi tesisleri Turizm Bakanlığı verileriyle belirlenmiştir (<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html> Erişim Tarihi/2021).

Bu verilere göre araştırma evreninde 15 adet 1. Sınıf lokanta ile 6 adet gastronomi tesisine ve menülerine ulaşılmıştır. İçerik analizi tekniğiyle incelenen menülerde meftune yemeğine ne oranla yer verildiği ortaya konulmuştur.

4.Araştırmanın Bulguları

1.Sınıf Lokantalar	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9	L10	L11	L12	L13	L14	L15
Meftune Yemeği	x	✓	x	x	x	x	x	x	x	✓	x	x	x	x	x

Tablo 2: Meftune Yemeğinin 1.Sınıf Lokanta Menülerde Yer Alma Durumu

Araştırma kapsamında 15 adet Turizm işletme belgeli 1.sınıf lokantanın tümüne ulaşılmış ve menüleri analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda işletmeler kodlanarak tablo 2 oluşturulmuştur. 15 adet 1.sınıf lokantanın menülerine bakıldığında sadece 2 adet işletmenin Meftune yemeğine yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun yetersiz olduğu ve turizm işletme belgeli lokantaların yöresel yemek olan Meftune'nin turizm açısından değerlendiremedikleri sonucuna ulaşılabilmektedir.

Gastronomi Tesisleri	G1	G2	G3	G4	G5	G6
Meftune Yemeği	x	x	x	✓	x	x

Tablo 3: Meftune Yemeğinin Gastronomi Tesisi Menülerinde Yer Alma Durumu

Diyarbakır'da turizm işletme belgeli 6 adet gastronomi tesisinin tümüne ulaşılmış olup menüleri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tablo 3 oluşturulmuştur. Tablo 3'e göre 6 adet işletmenin sadece 1 tanesi menüsünde Meftune yemeğine yer vermiştir. Bu sayının düşük olması yöresel ürünün tanıtılamaması ve deneyimlenememesine neden olmakla beraber unutulmasına yol açmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Kültürel bakımından zengin olan Diyarbakır birçok medeniyetin kültürel izlerini taşımaktadır, kendine özgü mutfağı ve birçok farklı yöresel yemeğiyle gastronomi turizmüne değer katan bir şehirdir.

Yerel yönetici ve idareciler bu zengin mutfağın yemeklerinin tanıtılması ve bundan yararlanmak isteyen işletmecilere destek sağlayarak yatırım yapmalarına teşvik edebilirler. Bu sayede Diyarbakır mutfağı gastronomi turizmde diğer paydaşları gibi hak ettiği değere ulaşabilecektir.

Diğer yandan yöresel yemeklerin turistlerin dikkatini çektiğini ve çeşitlilik sağlayarak turist isteklerine cevap verilebileceğinin bilincinde olunması kente imaj ve marka katmaya

yardımcı olacaktır. Otantik restoran ve yemekleriyle destinasyona gelen ziyaretçilere kültürel şenlik yaşatılabilir ve kültür tanıtımı sağlanabilir. Bununla beraber turizm hareketliliği sağlanacak ve yerli işletmelere gelir elde etme amaçlı yeni bir yol sunacaktır.

Yapılan bu çalışmada Meftune yemeğinin önemi ortaya konulmuştur. Bununla beraber böyle köklü bir geçmişe sahip yemeğin, menülerde hiç denecek kadar az olması sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek kuşağa aktarımının olmadığı, turizm alanında ve restoran işletmelerinde kullanım oranının yetersiz olduğu, halkın kültürel varlıklarına eskiye oranla daha az değer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda ise bu tarz yöresel yemeklerin unutulma aşamasında olduğu belirlenmiştir. Meftune ve bu yöreye ait diğer yemeklerin tescillenmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Meftune yemeğinin Diyarbakır'ı temsil edebilmesi amaçlı; televizyon, dergi, gazete gibi alanlarda reklamlar yapılmalı, kurumlar açısından ise patent çalışmaları yapılmalıdır. Restoran menülerinde yer almalı ve Diyarbakır'a gelen turistlere tanıtımı yapılmalıdır. Sürdürülebilir olmasını sağlama amaçlı, festivaller düzenlenmeli yeni kuşağa Meftune ve diğer yöresel yemekler tanıtılmalıdır. Çünkü yeni kuşağa geçirilmemiş kültür genleri zamanla yok olacaktır. Bunlara ek olarak Diyarbakır ilinin bu kadar çeşitli yemeklerinin olmasına rağmen hiçbir yemeğinin tescillenmemesi büyük bir kayıp olarak görülmelidir. Gelecek çalışmaların ise proje amaçlı olması, hem Diyarbakır'a hem de bu yöresel yemeklere destek sağlayıcı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Abakay, M Ali. (2014). *Diyarbakır Araştırmaları 2*. (1). Diyarbakır: Şehir Araştırmaları Merkezi Diyarbakır Kitapları 21, s.4-5.
2. Acar, N. ve Sürücüoğlu, M. S. (2014). Basılmış Olan İlk Türk Yemek Kitabı “Melceüt-Tabbâhin”. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(14), 225-229.
3. Akgöl, Y. (2012). *Gastronomi Turizmi Ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
4. Aksoy, M. ve Sezgi, G. (2015).Gastronomi Turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gastronomik Unsurları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3, s.79-89.
5. Anonim 1, <http://www.diyarbakir.gov.tr/diyarbakir-tarihi> Erişim tarihi: 27.10.2020
6. Anonim2, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/neyenir/meftune> Erişim tarihi: 25.10.2020
7. Argunşah, M. ve Çakır, M. (2005). *Muhammed bin Mahmud Şirvânî, 15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
8. Arlı, M. (1982),“*Türk Mutfağına Genel Bir Bakış*”, Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 41, 1982, S.19-33.
9. Aslan, Z., Güneren, E. ve Çoban, G. (2014). Destinasyon markalaşma sürecinde yöresel mutfakın rolü: Nevşehir örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 3-13.

10. Avcıkurt C., Sarıoğlan M. ve Girgin, G.K. (2007). “*Yiyecek-İçecek Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış*”, 1. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, 2007 Antalya.
11. Canizares, S. M. S. ve Guzman T. L. (2012). Gastronomy as a tourism resources: profile of culinary tourist. *Current Issues in Tourism*, C.16, S.3, 229-245.
12. Cömert, M. (2014).Turizm pazarlamasında yöresel mutfakların önemi ve Hatay mutfağı örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 64-70.
13. Çulha, O. ve Kalkan, A. (2015). *Tanıtım Broşürleri Gözüyle Anadolu Yöresel Mutfakları*, I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, And Indicators (Eitoc-2015), 28-30 Mayıs 2015, Selçuk Üniversitesi, Konya.
14. Değer, M. (2009). *Annemin Diyarbakır Yemekleri*, Pasifik Ofset, İstanbul, s.18-184.
15. Dilsiz, B. (2010).*Türkiye’de Gastronomi ve Turizm: İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
16. Göker, G. (2011). *Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi (Balıkesir İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
17. Heitmann, S. (2011). Authenticity in tourism. P. Robinson S. Heitmann ve P. Dieke (ed.) *Research Themes for Tourism*(ss.45- 58).
18. Işıldar, P. (2016). *Sürdürülebilirlik ve gastronomi*.Gastronomi ve Turizm (ss.47-63).Ankara: Detay Yayıncılık.
19. Kiliñç, O., Kiliñç, U. ve Ongun, U. (2017). *Burdur ili’nin gastronomik çekicilikleri: Burdur mutfağı’ndan örnekler*, 6. Ulusal, 2. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu Bildiri Kitabı, Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu: Gaziantep. 87-106.
20. Kurnaz, A. ve İşlek, E. (2018). Yöresel yemeklerin restoranlar tarafından kullanımının değerlendirilmesi: Marmaris örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 8(1), 50-59.
21. Kut, G. “*13. Yüzyıla Ait Bir Yemek Kitabı*”, Yazmalar Arasında: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, (İstanbul: Simurg, 2005), s. 347-360.
22. Kut, G. Ve Kut, T.,(2015), *MELCEÜ’T- TABBÂHÎN ‘Aşçıların Sığınağı’*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
23. Mil, B. ve Denk, E. (2015).Erzurum mutfağı yöresel ürünlerin otel restoran menülerinde kullanım düzeyi: Palandöken örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-7.
24. Öncel, S. (2015). “Türk Mutfağı ve Geleceğine İlişkin Değerlendirmeler”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 3/4 (2015) 33-44.
25. Öncü, M. (2015). Meyir. (1). *Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, 23.
26. Özgen, I. (2017). Uluslararası Gastronomiye Genel Bakış. *Uluslararası Gastronomi* (s. 1-29). Ankara: Detay Yayıncılık.
27. Plummer, R., Telfer, D., Hashimoto, A., & Summers, R. (2005). *Beer tourism in Canada along the Waterloo– Wellington Ale Trail*. *Tourism Management*, 447-458.

28. Pratt, J. (2008). Food values: The local and the authentic. *Research in Economic Anthropology*, 28, 53-70.
29. Santich, B. (2004). the Study of Gastronomy and its Relevance to Hospitality Education and Training. *Hospitality Management*, Vol: 23.
30. Serçeoğlu, N., (2014). Yöre Halkının Mutfak Kùltürünü Tanıma Durumunun Tespit Edilmesi: Erzurum İli Örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 2/4 (2014) 36-46.
31. Seyitoğlu, F. ve Çalışkan, O. (2014). Turizm literatüründe Türk mutfağı üzerine yapılan araştırmaların değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 23-35.
32. şengül, S., & Türkay, O. (2016).Akdeniz Mutfak Kùltürünün Gastronomi Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 86-99.
33. şengül, S., Çakır, A. ve Çakır, G. (2015).*Yöresel Mutfaklar*, Ertem Basım, Ankara, s. 140-151.
34. Taylor, C. (1991). *The ethics of authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
35. Urbaş, C., ve Akman, M. (2009). “Silifke Yöresinde Yetişen Bazı Yöresel Ürünlerin Geleneksel Hazırlama ve Saklama şekillerinin Saptanması”, II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009, (ss: 227-230).
36. Uyar, H. ve Zengin, B. (2015).Gastronomi Turizminin Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi Bağlamında Gastronomi Turizm İndeksinin Oluşturulması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17): 355-376.

**BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLIYI BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLIYIN
MÜHÜM TƏRKİB HISSƏSİ KİMİ**

INTERNATIONAL ENERGY SECURITY AS AN IMPORTANT COMPONENT OF
INTERNATIONAL SECURITY

Axundova Lamiyə Ramiz qızı

Sosial fənlər kafedrasının dissertantı

Gəncə Dövlət Universiteti. Gəncə/Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0003-2521-9589>

Xülasə

XX əsrdən başlayaraq, enerji təhlükəsizliyi beynəlxalq və milli təhlükəsizliyin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə həm istehsal-istehlak baxımından, həm idxalat-ixracat baxımından, həm də enerjinin daşınmasının təhlükəsizliyi, enerji təhlükəsizliyinin əsas komponentlərini təşkil edir.

Enerji təhlükəsizliyinə dair təklif edilən təfirlərdə diqqət çəkən cəhətlərdən biri, bu təriflərin bəzilərində məsələnin enerji tərəfinin, digərlərində isə təhlükəsizlik tərəfinin önə çıxarılmasıdır. Təhlükəsizliyi əsas diqqət mərkəzinə yerləşdirən təriflərdə fiziki təhlükəsizlik nəzərdə tutulur. Məsələnin enerji tərəfinə üstünlük verən yanaşmalarda, adından da göründüyü kimi enerjinin iqtisadi əhəmiyyəti diqqət mərkəzinə yerləşdirilir. Bu zaman enerji təhlükəsizliyi dedikdə, məsələnin üç tərəfi nəzərdə tutulur: birincisi, enerji istehlakı təhlükəsizliyi, ikincisi, enerji istehsalı təhlükəsizliyi, üçüncüsü isə enerjinin daşınmasının təhlükəsizliyi.

Bu məqalədə son illərdə dünyada baş verən proseslər fonunda enerji təhlükəsizliyi məsələsi tədqiq edilmişdir. Xüsusilə son on ildə Yaxın Şərqdə baş verən münaqişələr, həmçinin 2020-ci ildə dünyadakı böyün dövlətləri öz təsiri altına alan koronavirus pandemiyasının dünya enerji təhlükəsizliyinə təsirləri kifayət qədər geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Bu məqsədlə, bir sıra beynəlxalq təşkilatların hesabatlarından və statistik göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Enerji təhlükəsizliyi, Enerji geopolitikası, Enerji istehsalı, Koronavirus pandemiyası, Yaxın Şərq

Summary

Since the twentieth century, energy security has become an important part of international and national security. In modern times, both in terms of production and consumption, as well as in terms of import and export, and the safety of energy transportation, are the main components of energy security.

One of the highlights of the proposed definitions of energy security is that in some of these definitions the energy side of the issue is highlighted, while in others it is the security side. Definitions that focus on safety include physical security. As the name suggests, the economic importance of energy is the focus of energy-oriented approaches. In this case,

energy security means three sides of the issue: first, the security of energy consumption, second, the security of energy production, and third, the security of energy transportation.

This article examines the issue of energy security in the light of the processes taking place in the world in recent years. In particular, the conflicts in the Near East over the past decade, as well as the impact of the coronavirus pandemic on global energy security in 2020, which has affected the world's developing countries, have been extensively analyzed. For this purpose, reports and statistics of a number of international organizations were used.

Keywords: Energy Security, Energy Geopolitics, Energy Production, Coronavirus Pandemic, Near East

TÜKETİMİN POPÜLERLEŞTİRİLMESİNDE INSTAGRAM'IN ROLÜ*

THE ROLE OF INSTAGRAM IN THE POPULARIZING CONSUMPTION

Muhammed YAVUZ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

ORCID No: 0000-0003-0184-7329

Özet

Modern dünyanın akışkanlığı, gündelik yaşamın oldukça hızlı bir şekilde değişmesine ve bu değişimin odağında tüketimin yer almasına olanak tanımaktadır. Tüketimin insanlık tarihinden itibaren toplumsal hayatta belirli bir yerinin olması ile beraber, günümüz dünyasında bir kültür haline geldiği gözlemlenmektedir. Küreselleşen dünyada kültürün popüler bir kimlik kazanması, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle paralellik arz etmektedir. Popüler kültürün kitle iletişimle birlikte tüketime ivme kazandırdığı hesaba katıldığında, dünyanın bir ucunda tüketilen nesnenin öteki ucunda da ihtiyaç olarak benimsetildiği düşünülmektedir. Öte yandan yaşamın vazgeçilmezi olarak görülen internetin sunmuş olduğu sosyal medya uygulamaları, her kesimden bireye hitap ederek erişim ağını günden güne genişletmektedir. Pek çok yeniliği içerisinde barındıran sosyal medya platformları, tüketim için de oldukça elverişli alanlar olarak görülmektedir. Sosyal medya uygulamaları içerisinde tamamen görsel kültüre odaklı ve oldukça fazla kullanıcıya sahip olan Instagram, tüketimin popülerleştiği ve gösterişe yönelik yönünün ön planda olduğu bir platform olarak dikkat çekmektedir. Instagram'da mutlu olma vaadiyle tüketimin gerçekleşmesini kolaylaştıran popüler kültür unsurlarının, bireyleri edilgen bir yapıya dönüştürerek sistemle uyumlu hale getirdiği iddia edilmektedir. Bu minvalde ilerleyecek çalışmamızda kültür endüstrisi, popüler kültür ve gösterişçi tüketim teorilerine yer verilecek olup; hâlihazırda Instagram'da süregelen tüketimin popülerleştirilmesi ve gösterişçi yönü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Popüler Kültür, Gösterişçi Tüketim, Kültür Endüstrisi, Sosyal Medya, Instagram

Abstract

The fluidity of the Modern world allows every day life to change quite quickly, and consumption is the focus of this change. It is observed that consumption has become a culture in today's world with its place in social life since the history of humanity. The acquisition of a popular identity of culture in a globalized world parallels the development of mass media. Given that popular culture give simpetus to consumption along with mass communication, it is thought that the object consumed at one end of the world is adopted as a need at the otherend. On the otherhand, social media applications offered by the internet, which are seen as indispensable for life, expand the access network day by day by appealing to individuals

---

* Bu makale, yazarın Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümünde devam etmekte olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

from all walks of life. Social media platforms, which contain many innovations, are also seen as very favorable are as for consumption. Instagram, which is completely focused on visual culture in social media applications and has quite a lot of users, attracts attention as a platform where consumption be comes popular and the aspect of showing off is at the forefront. It is claimed that elements of popular culture that facilitate there alization of consumption with the promise of being happy on Instagram harmonize with the system by transforming individuals into a passive structure. In this study, culture industry, popular culture and conspicuous consumption theories will be included; the popularization and flamboyant aspect of current consumption on Instagram will be evaluated.

Keywords: Popular Culture, Conspicuous Consumption, Culture Industry, Social Media, Instagram

1.GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde toplumların, küresel ölçekteki gelişmelerden bigâne kalmadığı ve söz konusu gelişmelere farklı refleksler verdiği bilinmektedir. Tarihin bizzat değişen şartlara göre şekil alması, toplumların bu şartlara uyumuyla paralellik arz etmektedir. Değişen şartlar, toplumların örf adetlerinden bütün değerlerine kadar pek çok önemli unsura doğrudan etki edebilmektedir. Küreselleşen dünyada hâkim olan kültürün, her topluma musallat oluşuyla birlikte ihtiyaçlar da küresel formda ele alınmakta ve geçmişe nazaran lüks addedilen pek çok öğenin günümüzde ihtiyaca evrildiği düşünülmektedir. İhtiyaçların değişmesi, aynı zamanda toplumların kültür ve değerlerine yönelik küresel bir uyumu da beraberinde getirmektedir. Özellikle Batı dünyasının anlam vererek oluşturduğu bir olgu olan modernizm ile birlikte neredeyse bütün toplumların aynı tarihsel süreçlerden geçmişçesine modernizmden etkilenmesi, küresel ölçekli değişimlerin etkisini gözler önüne sermektedir. Pek çok alanı ihtiva eden modernizmin ekonomik ayağını kapitalist düzen olarak yorumlamak, yanlış olmasa gerektir. Temel gaye olan tüketimi, bir kültür olarak pazarlayan kapitalist düzenin amacına ulaşabilmesi için pek çok yardımcı kaynağa ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Kültür endüstrisi, popüler kültür, moda ve gösterişçi tüketim gibi unsurlara tüketim toplumunda işlevsellik kazandıran kapitalizmin tanıtım ve propaganda aracı olarak kullanılan kitle iletişim araçları; büyük öneme haiz görünmektedir. Geleneksel medyada kullanılan gazete, dergi ve televizyonun yanı sıra günümüzde artan iletişim etkinliğiyle internet uygulamalarının bu anlamda tüketime doğrudan katkı sunduğu iddia edilmektedir.

Günlük yaşamın vazgeçilmezlerinden olan internet, teknolojik gelişmelerin belki de en önemlisi olarak görülmektedir. Küreselleşen dünyada iletişimsel eylemler genellikle internet üzerinden yapılmakta ve dünyanın bir ucunda yaşanan hadiseler, internet sayesinde anında öteki ucunda duyulabilmektedir. Bilgiye erişim böylelikle çok kolaylaşmış, günümüzde bilgisayar ve akıllı telefonlara sahip herkesin internete erişimi oldukça basitleşmiştir. Özellikle Web 2.0 teknolojisinin internete çağ atlatmasıyla birlikte sosyal medya uygulamaları, günümüz dünyasında her iki kişiden birinin kullandığı platformlar olarak dikkat çekmektedir (Wearesocial, 2020). Çeşitli platformların kullanıcıları memnun etmek adına farklı özelliklerle tasarlanması; her kullanıcının memnuniyet oranına göre sosyal medya uygulamalarını kullanmasına olanak tanımaktadır. İlk sosyal medya platformlarından

Facebook, video izleme platformu Youtube, mikro blog sitesi Twitter gibi sosyal medya uygulamalarının yanı sıra dünyada en fazla kullanılan uygulamalardan olan (Wearesocial, 2020) ve salt görselliğe dayanan Instagram; tüketicinin popülerleşmesinde kilit rol üstlenmektedir. Kimlik, statü, gösteriş gibi saiklerin beden ve eşya üzerinden teşhirine olanak tanıyan Instagram platformunda; markaların ürünlerini pazarlama şekli, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak düşünülmektedir. Tüketim kültürünü kullanıcıları arasında sıradanlaştırarak tüketicinin popülerleşmesine Instagram'ın sunduğu katkıyı ortaya koymak, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu anlamda ilkin kültür endüstrisi, popüler kültür ve gösterişçi tüketim teorileri ile problemin nedenine yer verilecek olup; ardından popülerleşen tüketicinin Instagram platformunda nasıl gerçekleştiği irdelenecektir.

2.POPÜLERLEŞTİRİLEN TÜKETİMİN BAŞLICA NEDENLERİ

Kapitalizmin Batı toplumuna özgü yapısını açıklarken bunu dinlerin etiğiyle ilişkilendiren Max Weber, püriten ahlak ve çalışma etiğinin önemine işaret etmektedir (Weber, 1999). Öyle ki, daha önce farklı toplumlarda ortaya çıkan kapitalist faaliyetlerin sadece birer teşebbüsten ibaret olduğunu vurgulayan Weber'e göre, Protestanlığın Kalvinist kolu kapitalizmin oluşmasında en önemli paya sahiptir. Kalvinist inanç; çalışmayı ibadet olarak gören, çalıştığı için karşılığını yine işletmesine adayan ancak en önemlisi lüks hayat yaşamak yerine tasarrufa dayalı bir anlayışla müntesiplerine hitap etmektedir. Kapitalizmin özgün yapısı her ne kadar Kalvinistler tarafından oluşturulsa da; seri üretim ve kitlesel tüketimle matuf olan günümüz modern dünyası, Kalvinistlerin tersine daha çok tüketmeyi esas alan bir anlayış üzerinden arzı endam etmektedir.

Sosyal bilimciler tarafından pek çok tanıma layık görülen günümüz dünyasında tüketim toplumu nitelendirmesi, yüksek sesle duyulan bir tanımlama olarak dikkat çekmektedir. Bu toplumun belirleyici etkeninin haz ve zevk uğruna olabildiğince tüketmek olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda "kafalarını tüketmeye takmış olan" (Tomlinson, 1999: 183) bir toplumun tüketimi teşvik etmek adına yararlandığı ve bir sisteme dönüştürdüğü belli başlı olguların açıklanması önem arz etmektedir. Tüketicinin popüler hale getirilerek özendirilmesi ve tavsiye edilmesi, gündelik hayatta olağan karşılanan bir durum olarak görülmektedir. Kitle iletişim araçları ve artan iletişim tekniğiyle birlikte internet uygulamalarının yaygınlaşması ve Web 2.0 teknolojisiyle birlikte kullanıma sokulan sosyal medya uygulamalarının, tüketicinin popülerleşmesine doğrudan katkı sunduğu düşünülmektedir. Kültür endüstrisinin manevra alanını genişleten, popüler kültürün amiral gemisi olarak görülen ve tüketicinin gösterişçi yönünün değerli görüldüğü bir alan olarak düşünülen Instagram'ın bu sayede bir bütün olarak tüketimi popülerleştirdiği iddia edilmektedir.

2.1.Kültür Endüstrisi

Seri üretimin başlangıcına tekabül eden dönem olarak bilinen 20. yüzyıl, geçmişe nazaran pek çok farklılıkları barındırmakla tarih sahnesinde yerini almaktadır. Bir üretim tekniği olarak ortaya çıkan Fordist üretimin, küresel çapta değişiklikleri oluşturarak toplumsal tabakalaşmaya yeni bir boyut kazandırdığı düşünülmektedir. Kapitalizmin toplumsal hayatta etkinliğini arttıran Fordizm ile birlikte kültür de bir meta haline gelmiş ve bir endüstri koluna

dönüşmüştür. Her toplumun nevi şahsına münhasır kültürü, bu değişim-dönüşümden nasibini almış ve tek tipçi bir anlayış oluşmuştur. Seri üretimin bir bütün olarak kuşattığı dünyada sadece eşyalar ve ürünler değil, bireylerin de aynılaşması kaçınılmaz olmuştur. Baudrillard (2018: 20) bu durumu, “Tüketimin tüm yaşamı kuşattığı, tüm etkinliklerin aynı birleştirici biçime uygun olarak zincir oluşturduğu, insanı ödüllendirme yollarının saat be saat önceden ayarlandığı, çevrenin bir bütün oluşturduğu, bütünüyle iklimlendirildiği, düzenlendiği, kültürleştirildiği noktadayız.” şeklinde açıklamaktadır.

Kültür endüstrisi ilk olarak Adorno ve Horkheimer’ın birlikte kaleme aldığı *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1995) adlı eserde geniş çaplı olarak ele alınmıştır. Kültür endüstrisinin, kitle iletişim araçlarıyla yakın ilişkisine değinen Adorno’ya (2011: 49) göre, telefon ve radyo bireyleri benzer hazlara yönlendirirken; otoriter bir görüntü arz eden mezkûr kitle iletişim araçları, bireyleri aynı programların dinleyicileri haline getirmektedirler. Sinema ve film alanında da kültür endüstrisinin etkisine değinen Adorno (2011: 54-55); filmlerin, radyo ve televizyon programlarının da seri üretimden geçtiğini vurgulamaktadır. Film sektörüyle, bireylere tekrarlanan olayları aktarmak ve bireyleri hazır klişelerle öngörülen şemayı tamamlamakla kültür endüstrisine bağımlı kılmak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla kültür endüstrisinin yönlendirmesiyle üretilen her filmin başından nasıl biteceği anlaşılabilen, hangi karakterin ödüllendirilip hangisinin cezalandırılacağı izleyici tarafından kestirilebilmektedir. Dış dünyanın, filmde gösterilenin bir kopyası olduğunu gerçekliği arttırılmış bir şekilde izleyiciye aktarmayı başaran kültür endüstrisi; bir süre sonra izleyiciye dışarıdaki sokakların az önce izlediği filmin devamı olarak algılatmaktadır. Buna benzer olarak, hafif bir müzikte kulağı aşinalık kazanmış bir dinleyici, şarkının ilk kısımlarını duyar duymaz devamını tahmin edebilmektedir. Bütün sistem öylesine organize çalışmaktadır ki, bireyin bir an için düşünsel etkinliğine dahi izin verilmemektedir. Çünkü kültür endüstrisi, bütün dünyayı tek tipleştirmeye oldukça kararlı görünmekte ve oldukça dikta bir görüntü sergilemektedir.

Kültür ve endüstri gibi zahirde birbiriyle pek bağlantılı olduğu düşünülmeyen iki kavramın yan yana kullanılması, ilkin şaşırtıcı görülse de günümüzde bu bağlantıyı kurmak gayet mümkün görünmektedir. Kültür endüstrisinin ürettiği aslında kendine ait olmayan şeyleşmiş bir kültür üretmekten ibarettir. Modern toplumda yüksek kültür veya alt kesimlerin kültürü diye iki farklı kültür kalmamış; kültür endüstrisinin potası, kültürleri tekdüze bir hâle getirmiştir (Dellaloğlu, 2017: 24-25). Giderek kapitalistleşen bir toplumun, kültürü de bir endüstri kolu haline getirerek bu sayede popüler kültür ya da kitle kültürünü oluşturduğu kitle iletişim araçları vasıtasıyla anlaşılabilir. Bir çeşit tahakküm kurarak topluma ve bireye öykünmecî bir düşünce dayatan kültür endüstrisinin, sürekli yeni ihtiyaçlar üreterek kendine bağımlı bir yapı oluşturduğu düşünülmektedir. Huzur ve mutluluğun kültür endüstrisinin tekelinde olduğu bir algı oluşturan bu sistemin, açıkçası illüzyondan ibaret tasarladığı kurgusal düzende sihirli bir iksir gibi pazarlandığı görülmektedir. Geleneksel toplumlara nazaran amaç ve ideallerinden uzaklaşan modern toplumda kültür endüstrisi, kendi ürettiği amaç ve ideallerin benimsenmesini sağlamakta ve bireylerin söz konusu amaç ve ideallere bir gün ulaşabileceğini hatırlatmaktadır. Bu noktalardan hareketle, kültür endüstrisinin tüketicisi olan modern bireyi yine kendisinin ürettiği söylenebilmektedir (Dellaloğlu, 2017:26).

Kültür endüstrisi, modern çağda bedeni özgür bırakıp ruha saldıran bir tiranlıkla nitelendirilmektedir. Yani söz konusu bu sistem, “ya benim gibi düşüneceksin ya da öleceksin” demek yerine; “benim gibi düşünmemekte özgürsün; yaşamın, malın, mülkün, her şeyin sende kalacak ama bugünden itibaren aramızda bir yabancısın.” (Adorno, 2011: 63-64) şeklinde bir algıyla modern bireye tahakküm kurmaktadır. Sisteme başkaldıran bireye karşı kültür endüstrisinin propaganda aracı olan kitle iletişim araçlarıyla bir nevi yaptırımları söz konusu olmaktadır. Oluşturulan sistemin düzenine isyan eden bireye karşı, herkesin ulaşmak için çaba sarf ettiği refah, sınırsız mutluluk ve arzuların vazgeçmenin rasyonel bir tutum olmadığı; kültür endüstrisi tarafından hatırlatılmaktadır. Yabancılaşma ve yalnızlaşmayı tehdit olarak sunan kültür endüstrisine karşı bireyin bu defa önüne konan her şeyi direniş göstermeden kabul edecek bir duruma geldiği düşünülmektedir (Adorno, 2011: 64).

2.2. Popüler Kültür

Toplumsal dinamiklerin Sanayi Devrimi ile birlikte değişmesi neticesinde, bireyin de kamusal alanda görünürlüğü değişmiştir. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve Fordist üretim teknikleri, toplumsal yaşamda köklü değişikliklere sebep olan kitlesel tüketiciye duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Modernitenin hız kazanmasıyla başlayan bu değişim ve dönüşümler kültür formlarını da tasarlamış, ortak ve benzer beğenilerin toplum içerisinde kökleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Popüler kültür kavramı, böylelikle gündelik hayatın merkezinde yer edinmiş; sosyal bilimciler tarafından kitle kültürü veya elitist kültür ile karşılaştırılmış, ancak nihayetinde tanımı bulanık bir kavram olarak araştırmalarda konu edinilmiştir.

Her ne kadar popüler kültür kavramı muğlak olsa da, temelde herhangi bir toplumun egemen kültürü olarak tanımlanabilmektedir (Sözen, 2004: 61). Sözen’e göre, popüler kültür ile diğer kültürler sanılanın aksine birkaç noktada ayrılmaktadırlar. Örneğin, kitle kültürü tüketiciyi reklam ve eğlencelerle oyalarken tüketicinin bilgi ve eğitimi ile ilgilenmemektedir. Yine halk kültürü, hafızalarda yer edinen kültürel ürünleri pekiştirirken; popüler kültür, geleneksel hafızayı bir çırpıda silebilmekte, boşalan hafızaya yeni baştan üretilen güncel bir kültür ekleyebilmektedir.

Batı’ya özgü bir kavram olan Modernizmin sunduğu popüler kültürün, yine Batı’nın egemenliği ile kültürü şekillendirdiği düşünülmektedir. Amerikan tarzı bir hayat ve Avrupalı kimlik üzerinden temellendirilen popüler kültür, bireylere öykünmecî ve konformist bir hayatı pazarlamaktadır. Amerika’nın meşhur dizileri, filmleri ve yapımları artık tüm dünyada izlenmekte; bu yapımlar sayesinde popüler kültürün kolaylıkla bütün toplumlara sirayet edebildiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte sosyal medyanın herkesin kolaylıkla erişebileceği alanlar haline gelmesi de bireyleri ortak çatı altında birleştirmektedir. Söz gelimi sosyal medya mecralarında “viral” olarak addedilen ve üzerine çok konuşulan bir olaydan habersiz olan birey, toplum tarafından bir nevi dışlanmakla tehdit edilebilmektedir. Buna benzer olarak, sosyal medyanın kendine özgü dilini kullanmayan kişinin, gündelik hayatını sosyal medya üzerine kuran başka bireyle iletişim kurabilmesi oldukça güç görünmektedir. Popüler kültürün kısılcasına girmek istemeyenler için yalnızlık ve yoksunluk duyguları sürekli

bir tehdit olarak karşılına çıkmaktadır. Popüler olmayan; aynı zamanda rağbet görmeyen, istenmeyen ve dışlanan sınıfa ait olmaktadır (Erdoğan, 2004: 91).

Kitle iletişim araçlarının bireyleri eğitime sürecine popüler kültür üzerinden vurgu yapan Frankfurt Okulu temsilcilerinden Herbert Marcuse (1990: 8); kitle iletişim araçlarının, bireye tüketim için ön koşullandırma ve ön kabul sağladığını bildirmekte ve bireylerin bu iletişim araçlarına her an maruz kalarak koşullandırılmış alıcı haline gelmelerinin kaçınılmaz olduğunu aktarmaktadır. Popüler kültür, sınıf ayrımını ortadan kaldırıp sınıf eşitliğini ortaya çıkararak, zıtlık ve çatışmayı kendi potasında eritmektedir:

Eğer işçi ve patronu aynı televizyon izlencesinden haz duyuyor ve aynı dinlence yerlerine gidiyorlarsa; eğer sekreter kendine işverenin kızı denli çekici bir görünüş verebiliyorsa, eğer Zenci bir Kadillac alabiliyorsa, tümü de aynı gazeteyi okuyorlarsa, o zaman bu benzeşme sınıfların yitişini değil, ama Kodamanların korunmasına hizmet eden gereksinim ve doyumların altta yatan nüfus tarafından ne düzeye dek paylaşıldığını belirtmektedir. (Marcuse, 1990: 8)

Popüler kültür ürünlerinin benimsetilmesi ve yayılmasında önemli bir işlev gören kitle iletişim araçlarının Marcuse'nin ifade ettiği üzere, seçkin kültürünü alt kültüre aktardığı ve heveslendirdiği görülmektedir. Bunu yaparken reklam ve eğlencelere oldukça fazla yer ayıran popüler kültürün tüketiciyi eğlendirerek uyuşturduğu ve ürünlerini bu sayede benimsettiği düşünülmektedir. Bireye görünür olma vaadiyle hitap eden sosyal medya uygulamaları da popüler kültürün yayılma alanını genişletmektedir. Görsel kültür oluşturarak bireyin belirli bir imaj oluşturmaya ve fark edilmesine imkân tanıyan Instagram'ın bir gösteri alanı haline geldiği görülmektedir. Küresel boyutta yaşanan hadiselerin anında en ücra yerlerde dahi görülmesini veya çok konuşulan bir haber, program veya filmde mutlaka haberdar olunması gerektiğini, sunduğu görselle kullanıcılarına aktaran Instagram'ın böylelikle tüketimi de popülerleştirdiği düşünülmektedir.

2.3. Gösterişçi Tüketim

Tüketim olgusunun çok uzun bir geçmişinin olmasına karşın; küresel ölçekteki değişimlerle birlikte niteliğinin de değiştiği değerlendirilmektedir. Temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması olarak görülen geleneksel tüketimden farklı olarak, tüketim toplumunun bir yaşam stiline dönüşerek statü, kimlik, benlik gibi mefhumlara temas ettiği iddia edilmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olması ve toplumda belli bir saygınlık kazanmak amacıyla maddi itibarını gösterişe sunması, etkileyici ve gösterişçi tüketimin gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Hatta öyle ki bu durum, bazılarında temel fizyolojik ihtiyaçları karşılamaktan bile önce gelmektedir. Bir nevi psikolojik tatmin sağlayan söz konusu bu tüketim anlayışı, gösterişçi tüketim olarak değerlendirilmektedir.

Tüketimin toplumsal sınıflar arasındaki farklılığına dikkat çekmek için "Aylak Sınıfın Kuramı" olarak Türkçe'ye çevrilen "*The Theory of The Leisure Class*" adlı eserini 1899'da yayınlayan Thorstein Veblen, gösterişçi tüketimi kuramsallaştıran isim olmuştur. Temelinde sınıfsal farklılaşmayı ele alan Veblen, gösterişçi tüketimin toplumun tabakalaşmasına hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Tüketimin geçmişten bu yana sembolik bir güç olarak görülmesinin yanında, sınıflaşmamış toplumlarda gösterişçi tüketimi görmek epey güç bir durumdur.

Veblen'e göre tüketim, geçmişten günümüze hiçbir zaman sadece fizyolojik ihtiyaçların karşılanması olarak görülmemiştir. Az veya çok, her toplumda tüketimin statü ile ilintili olduğu sosyolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mülkiyetin doğuşu ile toplumlarda aylak sınıflar türediğinin altını çizen Veblen (2015), bu sınıfın boş zamana sahip ve üretkenlikten uzak bir profil oluşturduklarına dikkat çekmektedir. Şöhretli bir statü kazandıran aylak sınıf, herkesten farklı bir tüketim anlayışına sahip olmakla ünlüdür. Tabakalaşmanın alt tarafında yer alan insanlar, normal biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir tüketim anlayışıyla hayatlarını sürdürürken; aylak sınıf gösterişçi tüketim ile sosyal hayatta arzı endam etmektedir.

Gösterişçi tüketimi uygulayan aylak sınıf, tükettiği nesnelere aslında somut ve kişiye fayda sağlayacak bir yapıda olmasından çok, toplumsal işlevi yönünden faydasına odaklanmaktadır. Bununla birlikte gösterişçi boş zaman olarak nitelendirilen durum da aylak sınıfa ait bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Amaçsız bir şekilde zamanını boşa harcayarak üretim mantığından yoksun tüketici aylak sınıf, boş zaman geçirmenin de gösterişli bir eylem olduğuna inanmaktadır. İnsani ve sosyal boyutun tamamen rafa kaldırıldığı gösterişçi toplumda, bireylerin hep daha fazlası için çaba sarf etmesi ve üretmeden boş zaman geçirme hevesine öykünmesi, bireyleri patolojik bir yalnızlaştırmanın içerisine itmektedir (Koçak, 2017: 84).

Bir ürünün gösteriş için tüketilmesi için bazı sebepler mevcuttur. İhtiyaç olması, üretim artışı ile birlikte mal çeşitliliği, takdir ve sosyal statü, gelir seviyesinin artması, meslek ve çevre değişimi, moda gibi saikler gösterişçi tüketimin sebepleri arasında gösterilebilir (Hız, 2009: 42). Bunun yanında Veblen'e (2007: 36) göre, iki sebep daha eklenebilir: ürünün pahalı olması ve bir kesim üzerinde cazip ve estetik görünümü olması. Veblen, ürünün pahalı olmasını saygınlığın parasal ölçüsü olarak kabul etmekte; toplumsal saygınlığın ölçüsünün pahalı nesnelere üzerinde ölçüldüğünü aktarmaktadır. Ucuz bir elbisenin ucuz bir adam demek olduğunu hatırlatan gösterişçi tüketim, başkalarının hayranlığını kazanma üzerine kurulu bir sistemle devam etmektedir. Hayranlık ve kıskançlığa sebep olmayacak ürünler, gösterişçi tüketimin dışında tutulmaktadır. Öte yandan gösteriş amaçlı tüketimin yediden yetmişe herkese sirayet etmesi, meselenin kronik boyutunu arz etmektedir. Tüketime yüklenen anlam, modern öncesi dönemlere nazaran epey farklılaşarak değer yüklü bir karaktere dönüşmüştür. Örneğin, Iphone marka telefonun son çıkan sürümünü elde etmek isteyen iki kişi böbreklerini satışa çıkarmışlardır. Yine geçtiğimiz senelerde bir çift, yeni doğan üç bebeğini Iphone satın alabilmek için satma teşebbüsünde bulunmuşlardır (Gilbert akt. Tunç, 2017: 106). Geline durum, insani değer ve ahlak yargılarının tümünden sükküt etmesi bakımından oldukça tehlikeli bir kültürün oluştuğunu göstermektedir. Çok tutulan bir markayı ve herkesin rahatlıkla ulaşamayacağı bir nesneyi, ne pahasına olursa olsun elde etme hırsı uğruna birçok değerini feda edildiği görülmektedir.

Gündelik yaşamda benliğin sunumu ile tüketimin gösterişçi yönü arasındaki bağlantıya dikkat çeken Erving Goffman, yukarıda izah edilen durumun farklı bir boyutunu sosyolojik incelemesine konu edinmektedir. Benliğin sunumunu gerçekleştirerek gösterişçi tüketimin toplumsal etkileşimde fark edilmesini sağlayan üst sınıf, Goffman'a (2012: 231) göre tüketim nesnelere itibarlarına katkıda bulunmak amacıyla kullanılmaktadırlar. Toplumsal etkileşimde

herhangi yeni bir ortama girildiğinde bireyin ortamdakiler hakkında bilgi sahibi olma isteği, bir takım görünmeyen veriye takılabilmektedir. Bu noktada aynı ortamı paylaşan bireylerin görüntüsü, kişiye gereken bilgileri verebilmektedir. Bu minvalde işaretler, mimikler, hareketler veya statü simgeleri ile birey, etkileşimde bulunduğu insanları analiz edebilmektedir. Öyle ki, geçmiş ve gelecek hakkında herhangi bir muamelede bulunulacaksa, yine görünüm ve imaj baz alınmaktadır. Goffman'a (2012: 232) göre böyle bir iletişim eylemi, ahlaki eylemlere dönüşmektedir. Verilen izlenimler, karşı tarafta iddia ve vaat olarak karşılık bulmaktadır. İddia ve vaat ise ahlaki nitelikte olgular olarak kabul edilmektedir. İyi bir kıyafet ve nesnelere sahip bireyin iddiası da bu doğrultuda ciddiyet kazanabilmektedir. Instagram'ın oluşturduğu gösteri toplumu, bedenle birlikte eşyanın teşhirine de olanak sağlamaktadır. Bu noktada benlik sunumu önem kazanmakta ve sunulan ürünlerin diğer kullanıcılarda bir karşılığının olduğu görülmektedir.

Kendini topluma kanıtlama çabasının dayanak oluşturduğu gösterişçi tüketim ile Instagram platformunun günümüzde ayrılmaz bir bütün oluşturdukları düşünülmektedir. Teşhir ve ifşaya olanak tanıyan ve bireyin gerçek hayatta nasıl bir karakter olduğunun bir önemi olmadan sanal dünyada paylaşılan gönderilerle bireyin sosyalleşmesine imkân sağlayan Instagram'ın beğeni üzerine kurulu bir platform olması, gösterişin önemine işaret etmektedir. Başka kullanıcıların her gün belli belirsiz aralıklarla bireyi gözetlemesi; kimlik, statü ve maddi itibarın gösterişe sunulmasına sebebiyet vermektedir. Bir güven sağlama aracı olarak görülen beğenilerin etkileşim miktarının yalnızlaşma ve yabancılaşmaya karşı bireye özgüven sağladığı da yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Thoumrunroje, 2014: 18).

3.INSTAGRAM VE POPÜLERLEŞEN TÜKETİM

2010 yılında fotoğraf paylaşma özelliğiyle ortaya çıkan Instagram platformu, sosyal medyanın "beğenilen" uygulaması olarak görülmektedir. Kullanıcıların bir görüntüyü sonsuza dek saklayacakları bir anıya dönüştürme platformu olması, Instagram'ı diğer sosyal medya platformlarından farklı kılan etmen olarak değerlendirilmektedir. Her kullanıcıya Facebook ve Twitter'dan farklı olarak salt metin içerikli bir uygulamadan fazlasını sunan Instagram, yine her kullanıcıya fotoğraflar ve kısa videolar aracılığıyla hikâyelerini paylaşma özelliğini tanımaktadır. Önce resim sonra metin özelliğiyle hizmet sunan bu platform, gelişmiş fotoğraf düzenleme özellikleriyle görsel bir kültürün oluşmasına sebebiyet vermektedir. Sağladığı konfor; fotoğraf çekmek, düzenlemek ve bir sosyal platformda paylaşmayı kendi bünyesinde tek seferde yapılabilmesine olanak tanınmasıyla anlaşılabilir. Kullanıcıların fotoğraflarını "fotoğraf haritası" sistemiyle coğrafi olarak kaydetme imkânı sunması ve öneri olarak sunduğu sayfaların kullanıcıların "keşfet" bölümünden önüne çıkması, diğer özellikleri arasında sayılabilmektedir (Lee vd, 2015: 552).

Herkesin kolaylıkla bir hesap oluşturarak fotoğraf veya video gönderisini paylaştığı ve diğer kullanıcıların gönderilerine yorum yaptığı veya beğendiği etkinliklere imkân tanıyan Instagram platformunda kullanıcıların benlik kaygıları üzerine yapılan araştırmaların dikkate değer olduğu düşünülmektedir (Araigy, 2018: 106). Her türden paylaşım ev sahipliği yapan Instagram'da kullanıcıların hangi elden çıktığı bilinmeyen pek çok resim ve videoyu görerek ekranı aşağı kaydırıldığı ve oluşturulan görsel galeride pek çok izlenim edindikleri

görülmektedir. Merak duygusunu tetikte bekleterek kullanıcıların yeni üretilen içeriklerinin beğeniye sunulmasına olanak tanıyan Instagram’da, bireylerin birbirleriyle karşılaştırma yapması kaçınılmaz olmaktadır. Gösterişin ve beğenin ön planda olduğu bu platformda üzgün veya çirkin görünen fotoğraf ve videoların görülme sıklığı; mutlu, eğlenen, şanslı ve hayatı harika yaşayan bireylerin gönderilerine göre oldukça az görülmektedir. Açıkçası, kullanıcının diğer kullanıcılarla bir karşılaştırma içerisine girdikten sonra diğer kullanıcıların bireyi nasıl görmek istediklerine dair içeriklerin türediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle Instagram sanal bir sosyalleşmenin bütün imkânlarını içerisinde barındırırken; gerçek hayatta yalnızlık, yabancılaşma, depresyon ve ruh bozukluğu gibi rahatsızlıkların kullanıcılarda görünmesi kaçınılmaz olmaktadır (Araigy, 2018).

Tüketim kültürünün, günümüzde geleneksel medyadan ziyade sosyal medya aracılığıyla şekillendiği düşünülmektedir. Reklam endüstrisinin son zamanlarda sosyal medyada profesyonel ekipler tarafından ürettiği içerikler, geleneksel medyadan daha hızlı yayılabilmekte ve müşteriye daha kolay hitap edilebilmektedir. Giyilen elbiseler, yenilen-içilen ürünler, takılan aksesuarlar, kullanılan kozmetik ürünler, okunacak kitaplar, oturulacak evler ve gidilecek seyahatlere kadar özel hayatın her alanı kullanıcılar tarafından gönderi olarak paylaşılırken; bu durum reklam endüstrisine pozitif katkı sunmakta ve markaların hitap edeceği kitleyi belirlemede istatistiki verileri oluşturmaktadır. Kullanıcı hangi konuda daha fazla paylaşım yaparsa önünde beliren sponsorlu reklamlar ona göre ayarlanmakta ve kullanıcıların ilgi alanına göre reklamların pazarlandığı görülmektedir.

Markaların reklam verme özelliğini 2013 yılında aktif hale getiren Instagram’ın, ilkin kayda değer takipçi sayısına sahip kurumsal markalara reklam verme hakkı tanıdığı bilinirken; ilk reklamın dünyaca ünlü marka Micheal Kors’a verildiği aktarılmaktadır (Pessala, 2016: 22). 2015 yılından itibaren ise takipçi sayısına bakılmaksızın herkesin reklam verebileceği bir alana dönüşen Instagram’da geleneksel medyaya nazaran daha az maliyetli reklam verme imkânı oluşmuştur. Kullanıcıların oluşturdukları içeriklere benzer olarak üretilen marka reklamları, kullanıcıların platformda gezinirken aniden önünde belirtilmekte ve “sponsorlu” ifadesiyle bireyin dikkatini çekmektedir. Bunun yanında “daha fazla bilgi” ibaresinin yer aldığı butona yönelindiğinde ise markanın ana sayfasına veya web adresine erişim sağlanabilmektedir. Kullanıcılar söz konusu gönderilere yorum yapıp beğenebilmekte veya başka kullanıcıları etiketleyebilmektedirler. Böylelikle gönderiden haberi olmayan kullanıcıların da gönderiyi görmesi sağlanmakta ve tüketime yönlendirilmesi gerçekleşebilmektedir.

Markaların bir diğer reklam sunum şekli, ürün yerleştirme üzerinden gerçekleşmektedir. Genellikle film ve sinema sektöründe aşinalık kazanılan ürün yerleştirme uygulaması, Instagram’da da sıklıkla kullanılmakta ve hedef kitleye ulaşmakla birlikte markanın tanınırlığının artması amaçlanmaktadır. Instagram’ın kendi kategorizendirme alanları içerisinde görülen giyim, seyahat, yemek, dekorasyon ve moda gibi sektörlerde kurumsal markalar ile birlikte Instagrammer olarak nitelendirilen hesapların da ürün yerleştirme özelliğiyle paylaşımlar yaptığı ve kullanıcıların dikkatine sunulduğu görülmektedir. Böylesi paylaşımlarda paylaşılan görsel veya videonun oldukça dikkatli hazırlandığı ve kamera açısı, görünürlük, ürün ile etkileşimin tek tek hesaplandığı bilinmektedir (Öztürk vd, 2016). Öte

yandan Instagrammer'lerin makro ve mikro boyutta sınıflandırıldığı görülmektedir. Geleneksel medyada ünlüken Instagram'da paylaştığı gönderilerle oldukça yüksek takipçi sayısına sahip bireysel hesaplar makro kategoride yer alırken; sıradan kullanıcı iken yaptığı paylaşımlar neticesinde takipçi sayısını arttırmış ve bu sayede markalarla işbirliği yaparak ürün pazarlaması yapan Instagrammer'ler ise mikro kategoride yer almaktadırlar. Görsel kültür alanı Instagram'da teşhirin ve ifşanın geçer akçe olduğu düşünüldüğünde seçilen Instagrammer'lerin estetik ve çekici yönden beğenilirliğiyle özellikle kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

Günümüz modern dünyasında ihtiyaca yüklenen anlamın, ürünlerin işlevselliğini ikinci plana attığı düşünülmektedir. Sanal bir gözetleme alanı oluşturulan Instagram'da hedonizmin özgün yapısıyla oluşturulan tüketim anlayışı, aynı zamanda gösterişe dayalı tüketimin kodlarını oluşturmaktadır. Bireyin kimliği, kim olduğu, fikriyatı, duygu ve düşüncesinden öte; ne giydiği, ne yediği, nerede oturduğu, nerelere gittiği önem kazanmaktadır. Böylesi bir durumda tüketmenin tüketmek için yapıldığı iddia edilmektedir. Bir yalnızlık ve yabancılaşma hikâyesinin içerisinde yer almak istemeyen bireyin, diğer kullanıcıların yaptığı üzere tüketime dâhil olması istenmektedir. Pek çok sebebin yer aldığı tüketim olgusunda, meselenin psikolojik tarafı da ayrıca önemli görülmektedir. Bu anlamda Instagram'da çoğu kullanıcının tüketim nesnesiyle gönderi paylaştığını gören bireyin, yalnızlık ve yabancılaşma gibi sorunları aşarak bir gruba ait olma hissiyle tüketim çarkının içerisinde yer aldığı düşünülmektedir. Öte yandan Instagram'ın narsizm ve kıskançlığı tetikleyen önemli bir faktör olduğunu dile getiren araştırmacılar (Taylor ve Strutton, 2016), bireylerin mezkûr patolojilerden kurtulabilmek için tüketimin gösterişe dayalı yönünü benimsediklerini aktarmaktadırlar. Bu anlamda; Instagram'da sunulan ve pek çok gönderide görülen ürünler alınmasa dahi imitasyon ürünlerin tercih edilmesi, söz konusu araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır. Sosyal medyanın gündelik hayatta belli bir yer edinmesi ile ürünü kaçırma korkusunun daha fazla yaşanıldığı düşünülmekte ve bireyin bu korku neticesinde tüketime dâhil olarak yine kıskançlık ve narsizm gibi problemleri aşmaya çalıştığı iddia edilmektedir.

Tüketimi popülerleştirerek müşterilerini çeşitli yollarla ikna etmeye çalışan markaların, Instagram'da bilgi paylaşımını kolaylaştırmak, tüketicilere sosyal destek sağlamak ve bu sayede satışları arttırmak amacıyla çeşitli stratejileri uyguladıkları görülmektedir (Astuti ve Putri, 2018: 25). Bununla birlikte tüketicilerin satın alma niyetine olumlu katkıda bulunan bir diğer etmen, Instagram'ın kullanıcıları arasında tesis ettiği güven ortamı olarak değerlendirilmektedir. Markaların da bu yolla kullanıcılara güven ortamını tesis ettiği ve bu sayede kullanıcıların merak ettiği her sorunun daha hızlı ve etkili bir şekilde çözümü gerçekleşebilmektedir. Geleneksel medya reklamlarının aksine, müşteri ilişkilerine tam anlamıyla hâkim olamama problemi, Instagram'da sağlanan iletişimle çözüme kavuşturulmuş bir görünüm arz etmektedir. Bu anlamda kurumsal markaların kendi hesapları ile birlikte pek çok kullanıcının hayran olduğu isimlerin de pazarlamaya dâhil edilmesi, kullanıcılara güven vermekte ve sosyal etkileşimin artmasıyla ürünler kolaylıkla satılabilmektedir.

Küresel etkileşime fırsat veren Instagram'da bir olayın anında milyonlarca kişiye ulaşması gayet olağan karşılanmaktayken; markaların sunduğu ürünlerin de aynı şekilde çok

kısa süre içinde milyonlarca kullanıcıya ulaştığı görülmektedir (The Fashion Network, 2019). Instagram platformunu kullanan insan sayısı ile birlikte platformda geçirilen süre dikkate alındığında, markaların geleneksel medyadan ziyade neden Instagram'a yoğunlaştıkları anlaşılabilir. Markaların imaj farkındalığı ve sundukları yaşam tarzları gibi nüanslar, Instagram kullanıcılarının bu konularda fikir sahibi olmalarını kolaylaştırmaktadır. Verilen reklamın niteliğine göre, müşterilerin markaya duydukları güven endeksi belirlenmektedir. Markaların gönderilerin yorum yaparak beğenebilen kullanıcılar, merak ettikleri detayları da anında söz konusu markanın Instagram hesabından öğrenebilmektedirler. Ayrıca Instagram platformu, markalara müşterilerden neyi daha çok görmek istedikleri ve ilgilendikleri alanları istatistiksel veriler ile görme imkânı sağlamaktadır. Bu durum haddizatında Instagram ve diğer sosyal medya platformlarının ortak noktasını oluşturmaktadır. Kullanıcıların herhangi bir ücret almadan gönüllü olarak kullandıkları Instagram'da neyi daha çok sevdikleri veya ne ile daha çok iştiğal ettikleri gibi önemli detaylar, Instagram veri havuzunda yer alırken; bu veriler, markaların reklamlarında kullanıma sunulabilmektedir. Böylelikle kullanıcıların ilgi alanlarına göre, reklam veren markalar sınıflandırılabilir.

Instagram kullanıcılarının tüketime yönlendirilmesi için kullanılan bir diğer yaygın strateji, markaların Instagrammer olarak nitelendirilen bireysel hesaplarla iş birliği yapması olarak değerlendirilmektedir. Markaların resmi kurumsal kimliklerinden ziyade, samimi bir dil kullanarak paylaşım yapan, pek çok takipçi sayısına sahip ve "güvenilir" hesaplar; "bizden biri" imajını oluşturarak ürün pazarlamasının içerisinde yer almaktadırlar. Söz konusu kullanıcılar, genellikle hitap edilen yaş grubu ve cinsiyet bağlamında kullanıcılara yakın olan profillerden oluşurken; markaların hedef kitleye ulaşması, güven oluşturması ve bu sayede satışı çoğaltması, yine Instagrammer'ler üzerinden yürütülmektedir (Huang ve Copeland, 2020: 2). İmaj ve gösteri kültürü üzerine temellendiği düşünülen Instagram'da takipçi sayısı yüksek kullanıcıların kullandıkları ve önerdikleri ürünler, kullanıcılarda tüketimi kamçılama açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan gündelik yaşamın Instagram'da görücüye çıkmasıyla birlikte görsel kültüre dayalı imaj üretimi önem arz etmektedir (Suh, 2019: 1). Kullanıcıların gerçek hayatta var olduğu alandan ziyade kimlik ve benlik sunumunun sahneye konulduğu bir platform olarak değerlendirilen Instagram'da moda sektörünün, ürünlerini ilk etapta beğeniye sunarak daha sonra tüketmek adına yaptığı girişimler, Instagram gönderilerinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Modanın popülerliği ve zamanın ruhunu yansıttığına dair oluşturulan algı neticesinde kullanıcıların bu durumdan bigâne kalamadığı ve bu yönde tüketimin bir nevi dayatıldığı düşünülmektedir. Beğenin belki de en önemli tetikleyici faktör olması ve beden teşhirinin sergilenebildiği bir alan olması, Instagram ve modanın uyumunu da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte sosyal karşılaştırma olgusu da modanın ürünlerini benimsetmesi açısından oldukça işlevsel görünmektedir. Instagram'ın küresel bir yaygınlık kazanmasından önce, sosyal karşılaştırmanın oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Taklit edilecek veya etkilenecek insan sayısı, kişinin gerçek hayatta tanıdığı insanlarla sınırlıyken; günümüzde Instagram vasıtasıyla taklit edilecek sınırsız beden, yaşam tarzı, moda estetiği gibi birçok alanın bulunduğu görülmektedir. Sosyal karşılaştırma, bireylerin görünüş, statü, gelir gibi daha düşük olduğunu düşündükleri olguları yargılayarak aşağı doğru; arzu ve istek

uyandıran olgular için ise yukarı doğru bir karşılaştırma yapılmasına işaret etmektedir. Modanın sosyal karşılaştırmadaki rolü, genelde yukarı doğru arzu, istek ve hazlarla şekillenmektedir. Moda kısaca bireyin aslında kim olduğu ve insanların onu nasıl tanımasını istediği arasındaki ara yüzü ortaya koymaktadır. Giyilen kıyafetler, takılan aksesuarlar, okunan kitaplar, sahip olunan arabalar, yenilen-içilen ürünler ve bunlar gibi daha pek çok nesne, arzuların gerçekleşmesi adına tüketimde modanın içerisinde yer almaktadır. Modaya uygun olan nesnelere, bireylere özgüven, değer ve kişilik kazandırması yönüyle oldukça etkileyici bir görünüme sahiptirler (Seier, 2019). Instagram’da geçmişe oranla söz konusu nesnelere çok daha fazla haşır neşir olunduğu düşünüldüğünde, bu platformda harcanan çok fazla zamanın hedonist tüketimi de bir hayli arttırdığı görülmektedir. Bireyin gerçekte ihtiyacı olmayan bir ürün, Instagram’da oluşturulan algı neticesinde “gerekli” görülerek tüketime dâhil olmaktadır.

Tüketimin önemli bir faktörü olarak değerlendirilen moda, dönemin şartlarına göre değişiklik arz ederken; değişmeyen şeyin yenilik ve güncellik olduğu düşünülmektedir. Bir gösteri toplumu oluşturan Instagram’da paylaşılan gönderiler, eskiyi değil her daim yeniyi amaçlayarak oluşturulmaktadır. Bir illüzyon gibi sergilenen ürünlerin, adeta şatafatlı bir tören sunumuyla kullanıcılara hitap ettiği görülmektedir. Tüketime kitlesel bir boyut kazandırarak eşsizlik ve benzersizlik algısını tüketicilere empoze eden markaların, bireylere prestij ve saygınlık kazandıracağını vaat ettiği gözlemlenmektedir (Kaya, 2017: 826-827). Yeniliğin büyümesine kapılan bireylerin dayatılan ürünü aldıktan sonra ürünün yeniliği kaybolmakta ve ardından yine yeni ürünler pazarlanmaya sunulmaktadır. Böylelikle birey her daim yeni ürünleri ikame etmenin uğraşısı içerisinde olmaktadır. Instagram’ın sunduğu bu büyüklü dünyada, tüketimin popülerliğine böylelikle işlevsellik kazandırıldığı iddia edilmektedir.

4.SONUÇ

Tüketim kültürünün amiral gemisi olarak görülen reklam endüstrisinin, günümüzde geleneksel medyadan ziyade sosyal medya üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Sosyal medya uygulamalarının kitlesel boyutta kullanılıyor olması ve geleneksel medyaya nazaran daha düşük sermayelerle reklam vermeye olanaklı olması, bu yoğunlaşmanın sebepleri arasında gösterilebilmektedir. Gündelik hayatın her alanını paylaşmaya özendirilen sosyal medya uygulamaları içerisinde Instagram, görsellik üzerine kurulu bir platform olması hasebiyle en fazla kullanılan uygulamalar içerisinde yer almaktadır. Bireylerin giydiği kıyafetler, yediği yemekler, kullandığı kozmetik ürünleri, aksesuarları, okuduğu kitapları, seyahatleri ve ev yaşamı gibi pek çok alanın Instagram’da beğeniye sunulduğu görülmektedir. Bu paylaşım yoğunluğu, reklam veren markalar için önemli bir veri kaynağını oluşturmakta ve verilen reklamın hedef kitlesi kolaylıkla seçilebilmektedir. Resmi Instagram hesaplarında ürünlerini pazarlayan ve sponsorlu reklam veren markaların bunun yanında Instagram’da popüler olmuş olan ve bir hayli fazla takipçi sayısına sahip bireysel hesaplarla işbirliği yaptığı görülmektedir. Kullanıcıların kanaatleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülen söz konusu hesaplar, Instagrammer olarak nitelendirilmekte ve sanal cemaatin kanaat önderleri olarak düşünülmektedir. Kıyafet, kozmetik, dekorasyon, seyahat, kültür-sanat gibi alanlarda

takipçilerine ilham kaynağı olan Instagrammer'lerin takipçi kitlesinden çok, bir hayran kitlesi oluşturdukları gözlemlenmektedir.

“Sınırsız ihtiyaçlar” illüzyonuyla yeni ve sahte ihtiyaçlar üreten kültür endüstrisinin sunduğu yapay mutluluk, Instagram gönderilerinde vurgulanan ana tema olarak görülmektedir. Sanal gözetleme kulesi oluşturarak kullanıcıları görsel kültüre hapseden Instagram'ın bu anlamda dijital bir panoptikon olduğu düşünülmektedir. Her gün izlenen binlerce beden, pek çok anlamları ihtiva ettiği değerlendirilmektedir. Özellikle sanal kanaat önderleri tarafından paylaşılan ürün reklamlarının, kullanıcılarda tüketimi teşvik ettiği gözlenirken; bir an önce tüketilmesi gerektiğinin de bilinçaltına yerleştirildiği düşünülmektedir. Bireyin gerçek manada ihtiyacı olmayan ürünlerin güzel, yakışıklı ve aynı zamanda fenomen modeller tarafından pazarlanmasının, ürünün alındığında mutluluk hissini uyandırma vaadiyle gerçekleştiği iddia edilmektedir. Bu noktada, satın alınan ürünlere karşı kullanıcılar tarafından bir katma değer yüklendiği düşünülmekte; pazarlanan ürünün satışı sonrası kullanıcılar ile fenomenler arasındaki rabitanın güçlendiği iddia edilmektedir. Meselenin bu boyutunun, tüketici ile ürünü sunan fenomen arasındaki ilişkiyi anlamak açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

İhtiyaç kavramının niteliğinin değiştirilmesiyle Instagram'da sunulan ürünlerin işlevselliği ikinci plana atıldığı görülmekte, beğenin ve etkileşimin asıl belirleyiciliği sağladığı düşünülmektedir. Bir gözetleme mekanizmasının içerisinde yer alan Instagram kullanıcıları için sınırsız tüketimin önemi pek çok hesap tarafından hatırlatılmakta ve tüketimin gösterişçi yönü kıymetli görünmektedir. Bireylerin kim olduğu, fikriyatı, duygu ve düşüncesinden ziyade ne giydiği, nerelere gittiği, ne yediği, nerde oturduğu, neyi izlediği önem kazanmaktadır. Söz konusu eylemlerin popüler olup olmadığına göre etkileşim miktarı ortaya çıkmaktadır. Sistem çarkının bu denli döndüğü Instagram'da kullanıcıların tüketmek için tüketmenin içerisinde yer aldığı görülürken; markaların da bu fırsatı değerlendirmenin çeşitli yollarını gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Kültür endüstrisinin yönlendirmesiyle pek çok kişi tarafından kullanılan Instagram platformunda popüler kültürün dayattığı ürünlerin de benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte ifşa yönteminin oldukça etkili olduğu Instagram'da tüketimin gösterişçi boyutu ön plana çıkmaktadır. Özel hayatın bir bütün olarak paylaşıldığı Instagram'da satın alınan ve tüketilen ürünlerin başkalarına gösterme ihtiyacı, Instagram'ın bizzat kendi özellikleri ve uygulama fonksiyonlarıyla açıklanabilmektedir. Kullanıcıların Instagram'ı kullanırken söz konusu ihtiyacın önemli bir tetikleyici faktör olduğu düşünülmektedir.

Nihayetinde görsellik ve imaj üzerinden yürütülen toplumsal etkileşim modellerinde hakikat rejiminin de kırılğan bir yapıda seyrettiği görülmektedir. Yanıltıcı görselliğin, manipüleyle oldukça açık bir toplum inşa etmesi yönüyle üzerinde araştırmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir. Tüketimin bir bütün olarak toplum algısını istediği yere çekmesi, konunun vahametini de ayrıca ortaya koymaktadır. Eski insanların genellikle cevap aradıkları “yaşamak için mi çalışmalı yoksa çalışmak için mi yaşamalı” düalizminin modern bireyin gündeminde olmadığı görülmektedir. Bunun yerine günümüz insanını ziyadesiyle ilgilendiren, “yaşamak için mi tüketmeli yoksa tüketmek için mi yaşamalı” sorunsalı, modern dönemde cevap beklemektedir. Tüketim kültüründen ayrı bir yaşamın mümkün olup olmadığı

sorusunun cevabını vermek için ise yeterince geç kalındığı da ayrı bir konu bahsini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, İletişim Yay. Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul, 2011.

Araigy, Melissa, “Instagram Usage and Its Relation to Self Esteem among Lebanese Young Adults”, *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 8 No. 9, September 2018, s. 106-140.

Astuti, Budi, Putri, Azhalia, “Analysis on the Effect of Instagram Use on Consumer Purchase Intensity”, *Review of Integrative Business and Economics Research*, Vol. 7, Supplementary Issue 2, 2018, s. 24-38.

Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yay. Çev. Nilgün Tural, Ferda Keskin, İstanbul, 2018.

Dellaloğlu, Besim F, “Bir Giriş: Adorno Yüz yaşında, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe”, *Cogito*, 36, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2017.

Erdoğan, İrfan, “Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Gayri Meşruluğu”, *Popüler Kültür*, Doğu Batı Dergisi, Ankara, 2004.

Goffman, Erving, *Günlük Yaşamda Benliğin sunumu*, Çev: Barış Cezar, Metis Yay, İstanbul, 2004.

Hız, Gülay, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Gösterişçi Tüketim: Türkiye ile İlgili Bir Araştırma (Muğla Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2009.

Horkheimer, Max, Adorno, Theodor, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

Huang, Ouya, Copeland, Lauren, “Gen Z, Instagram Influencers, and Hashtags Influence on Purchase Intention of Apparel”, *Academy of Marketing Studies Journal*, Volume 24, Issue 3, 2020, s.1-14.

Kara, Tolga, *Sosyal Medya Endüstrisi*, Beta Yay, İstanbul, 2013.

Koçak, Pınar Güner, “Gösterişçi Tüketim Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma: Pamukkale Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, s.79-112.

Lee, E., Lee, J., Moon, J., Sung, Y. “Pictures Speak Louder than Words: Motivations for Using Instagram”, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 18(9), 2015, s.552-556.

Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, Çev: Aziz Yordamlı, İdea Yay. İstanbul, 1990.

Öztürk, E., Şener, G. & Süher, H. K. “Sosyal Medya Çağında Ürün Yerleştirme: Instagram ve Instabloggerlar Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 2016, s. 355-386.

Pessala, Irene, *User experiences and efficiency of Instagram Advertising*, Bachelor’s thesis, School of Business, 2016.

Seier, Bronwyn, *Consumption in the Digital Age*, 2019, (erişim), 20.11.2020
<https://www.fashionrevolution.org/consumption-in-the-digital-age/>

Suh, Sungeun, “The Nonboundary of Style in Fashion Instagram: A Media Ecology Case Study on Sustainable Digital Space-Time”, *Preprints*, 2019, s.1-17.

Sözen, Edibe, “Rağbette Olma ve Sağduyu Bilgisi, Popüler Kültür Retoriği: Sahiplik İçinde Yokluk”, *Popüler Kültür*, Doğu Batı Dergisi, Ankara, 2004.

Taylor, D. & Strutton, D. “Does Facebook usage lead to conspicuous consumption? The role of envy, narcissism and self-promotion.” *Journal of Research in Interactive Marketing*, 10(3), 2016, s.231-248.

The Fashion Network, *Social Media in The Fashion Industry*, 16 Ocak 2019, (erişim) 01.12.2020 <https://thefashionnetwork.com/social-media-in-the-fashion-industry/>

Tomlinson, John, *Kültürel Emperyalizm*, Çev: E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yay, İstanbul, 1999.

Thoumrungroje, Amonrat, “The İnfluence of Social Media Intensity and EWOM on Conspicuous Consumption”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 2014, s.7-15.

Tunç, Muharrem, *Gösterişçi Tüketim: Diyarbakır Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2017.

Veblen, Thorstein, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev: Eren Kırmızıaltın-Hüsni Bilir, Heretik Yay, Ankara, 2015.

Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class* (ed. Martha Banta), GBR: Oxford University Press, Oxford, 2007.

<https://wearesocial.com/blog/2020/07/more-than-half-of-the-people-on-earth-now-use-social-media> (erişim), 19 Aralık 2020.

SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TOPLUMSAL DEĞERİ: DÜNYADAN VE TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

SOCIAL VALUE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: EXAMPLES FROM THE
WORLD AND TURKEY

Hatice ÇİÇEK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal
Hizmet Anabilim Dalı, ORCID No: 0000-0001-8337-7011

İbrahim Emre GÖKTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet
Bölümü, ORCID No: 0000-0003-2881-1684

Özet

Günümüzde sosyal girişimcilik, gün geçtikçe daha fazla önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelere ve dönüşümlere paralel olarak toplumsal sorunların çözümünde aracı bir rol oynayan sosyal girişimcilik giderek gelişen bir alan olmaya devam etmektedir. Girişimciliğin bir alt alanı olan sosyal girişimcilik, ticari girişimlerin aksine bir amaç taşımaktadır. Ticari girişimcilikte amaç kâr elde etmeye çalışma iken sosyal girişimcilikte amaç elde edilen kâr ile maximum toplumsal faydayı sağlamaya çalışmaktır. Sosyal girişimlerde ortaya çıkan ticari faaliyetlerin ana amacı finansal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi ve sosyal fayda sağlamada araç olmasıdır.

Sosyal girişimcilik faaliyetlerini yerine getiren sosyal girişimci bireyler, sosyal sorunlara farklı perspektiflerden bakarak sorunlara odaklanmaktan ziyade sorunun çözümüne odaklanmaktadırlar. Değişim ajanı olarak ifade edilen sosyal girişimciler toplumda var olan sosyal sorunların çözümüne yönelik etkin, inovatif ve sürdürülebilir çözüm yolları sunmaya çalışmaktadır. Sosyal girişimcilerin sorunların çözümüne yönelik anlayışlarının bu girişimlerin hayırseverlik ve güçlendirme kavramlarından farklı olarak ‘‘Balık verme veya balık tutmayı öğretmek yerine balıkçılık sektöründe köklü değişiklikler gerçekleştirmeye çalışmak’’ şeklinde olduğu görülmektedir.

Gelişen değişimlerle birlikte sosyal girişimciliğe olan ilgi artmakta ve bu kavram devlet politikalarında yer almaya başlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal girişimciliğin toplumsal sorunların çözümünde toplumda var olan boşlukları tamamlayıcı özellikte olduğu görülmektedir. Bu sebeple sosyal girişimcilik kavramı toplumda var olan kıt kaynakların etkin bir şekilde kullanılması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada girişimciliğin bir türü olan sosyal girişimciliğin bileşenleri, boyutları ve faaliyet alanları açıklanacak aynı zamanda sosyal girişimciliğin toplumsal değeri ekonomik, sosyal, kültürel açılardan ele alınarak Türkiye’den ve dünyadan örneklerle önemi bir kez daha ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Sosyal Girişimcilik, Sosyal Sorun, Sürdürülebilirlik, Toplumsal Fayda

Abstract

Today, social entrepreneurship emerges as a concept that gains more importance day by day. Social entrepreneurship, which plays an intermediary role in solving social problems in parallel with technological developments and transformations, continues to be an increasingly developing field. Social entrepreneurship, which is a sub-field of entrepreneurship, has a purpose unlike commercial enterprises. The purpose of business entrepreneurship is to make a profit. The purpose of social entrepreneurship is to provide maximum social benefit with the profit obtained. The main purpose of commercial activities emerging in social enterprises is to provide financial sustainability and to be a means of providing social benefit.

Social entrepreneurial individuals who carry out social entrepreneurship activities focus on the solution of the problem rather than focusing on the problems by looking at social problems from different perspectives. Expressed as change agents, social entrepreneurs try to offer effective, innovative and sustainable solutions to the social problems that exist in the society. It is seen that the understanding of social entrepreneurs towards solving the problems is "trying to make radical changes in the fishing industry instead of giving fish or teaching fishing", which is different from the philanthropy and empowerment concepts of these initiatives.

With the developing changes, interest in social entrepreneurship increases and this concept begins to take place in government policies. when viewed from this aspect it is seen that social entrepreneurship is complementary to the gaps in society in solving social problems. For this reason, the concept of social entrepreneurship is important in terms of using the scarce resources available in the society effectively. In this study, the components, dimensions and fields of activity of social entrepreneurship, which is a type of entrepreneurship, are explained. At the same time, the social value of social entrepreneurship will be discussed from economic, social and cultural perspectives and its importance will be revealed once again with examples from Turkey and the world.

Keywords: Entrepreneurship, Social Entrepreneurship, Social Problem, Sustainability, Social Benefit

1. GİRİŞ

Toplumların ihtiyaçları sınırsızdır. Toplumlar bu sınırsız ihtiyaçları karşılamak ve varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla çeşitli faaliyetler düzenlemektedirler. Sınırsız ihtiyaçlar içerisinde temel ihtiyaçlara öncelik verilerek süreç devam ettirilmektedir. Bu ihtiyaçlar karşılanırken izlenecek yöntemlerden birisi de sosyal girişim faaliyetleridir. Sosyal girişimler toplumsal faydayı hedef almakta, yeni ve sürdürülebilir hedeflerle sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır.

Sosyal girişimcilik yeni yeni kullanılan bir kavram olmasına rağmen geçmişten günümüze sosyal girişimler her zaman var olmuştur. İnsanlar topluma hizmet edebilmek amacıyla çeşitli dernekler, yardımlaşma kuruluşları, vakıflar ve sivil toplum kuruluşları kurmuşlardır. Ayrıca toplumsal hizmetlere katkı sağlamak amacıyla yaptırılan yapılar da sosyal girişim örnekleri arasında yer almaktadır. Sosyal girişimler kamu kurum ve kuruluşlarının, özel sektör kuruluşlarının birer tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir.

Sosyal girişimlerin desteklenmesi sürdürülebilir yenilikler getirilerek toplumsal faydayı sağlayacak olması yönüyle önem arz etmektedir.

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak toplumun ve insanların ihtiyaçları çeşitlilik göstermekte ve beklentileri de bu yönde değişmektedir. Tüm bu değişim ve gelişmelere bakıldığında sorunların çözümünde geleneksel yöntemlerin dışında yeni yöntemlerin de kullanılması gereklidir. Bu noktada sosyal girişimciler yeni ve sürdürülebilir çözümler üretmede rol almaktadırlar. Sosyal girişimciler için başarı kâra göre değil toplumsal faydanın niteliğine göre ölçülmektedir. Sosyal girişimciler toplumsal dönüşümlerin değişim araçlarıdır. Fırsatlar yaratmaya çalışmakta ve yeni yaklaşımlarla sorunların çözümlerine yönelik sürdürülebilir çözümler veya var olan çözümlere yönelik geliştirici fikirler üretmektedirler. Sosyal sorunların çözümünde girişimcilik yaklaşımlarından yararlanılmaya çalışılmaktadır. Girişimci bireyler var olan kıt kaynakların kullanımında özen göstermekte ve bunu yaparken de en fazla yarar sağlayabilecekleri yolları seçmektedirler.

Sosyal girişimcilerin ortaya çıkmasındaki en önemli etken toplumsal alanlarda sosyal sorunların ve gereksinimlerin var olmasıdır. Yani girişimci bireylerin var olmasında ülkelerin gelişmişlik düzeyi arasında fark bulunmamaktadır. Gelişmiş toplumlarda da gelişmemiş toplumlarda da girişimcilik örnekleri görülebilmektedir. Sosyal girişimcilik örnekleri, toplumda var olan boşlukların doldurulmasında önemli rol oynamaktadır. Kısacası sosyal girişimcilik kâr ve toplumsal faydayı birleştiren bir sosyal sorumluluk anlayışıdır. Bu çalışmada öncelikle girişimcilik kavramının ne olduğundan bahsedilecek sonrasında girişimciliğin bir türü olan sosyal girişimcilik kavramının bileşenleri, boyutları ve faaliyet alanları açıklanarak sosyal girişimciliğin toplumsal değeri ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan değerlendirilecektir. Son olarak Dünyadan ve Türkiye’den önemli sosyal girişim faaliyetleri örnek verilerek sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma sonlandırılacaktır.

2. GİRİŞİMCİLİK ve GİRİŞİMCİ KAVRAMI

Türk Dil Kurumu’na göre girişimci “*üretim için bir işe girişen, kalkışan kimse, müteşebbis*” olarak tanımlanırken girişimcilik ise “*girişimci olma durumu*” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). “*Girişimci kelimesi Latince kökenli ‘intare’ sözcüğünden gelmektedir. Fransızcada ise, ‘bir işi yapmayı üstlenmek’ anlamına gelen ‘entreprendre’ ve girişen, başlayan anlamını ifade eden ‘entrepreneur’ kelimesinden türetilmiştir*” (Akalin, 2020). Kavramın literatürde ilk kez Fransız ekonomist ve yazar Richard Cantillon tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir (İnce ve diğerleri, 2016). Ekonomik gelişmelere bağlı olarak girişimciliğin tanımına yeni özellikler eklenmiştir. R. Cantillon’dan sonra bir diğer tanımlama J. Say (1800) tarafından ortaya konmuştur. Say girişimciyi “*ekonomik kaynakları alt düzlemden bir üst düzleme kaydıran birey*” olarak tanımlamıştır (aktaran Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Hisrich ve Peters (2002) girişimciyi, “*kâr etme ve büyüme amacı güden iş hayatındaki fırsatları fark edip gerekli kaynakları bir araya getirerek yeni bir iş kuran kişi*” olarak tanımlamaktadır (aktaran İnce ve diğerleri, 2016). Geniş anlamda girişimci, mal veya hizmetlerin üretilmesinde kişinin şahsına ait veya ya da başka kişi ve kurumlardan elde ettiği sermaye sayesinde üretim faktörlerini birleştirebilen bu işlemleri gerçekleştirirken de olası kâr veya zararı göze alabilen kişi olarak ifade edilmektedir.

Günümüz şartlarında girişimciler ekonomik döngünün önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Yeni iş sektörlerinin kurulmasında, istihdam olanaklarının artırılmasında, sosyal düzenlemelere katkı sağlama konusunda önemli rol oynamaktadırlar. Girişimcilik risk alma, fırsatları fark edebilme, yenilikler geliştirmeye çabalama gibi süreçlerin tümünü kapsamaktadır (İnce ve diğerleri, 2016). Girişimci bireyler herhangi bir durum karşısında farklı açılardan bakarak herkesin göremediği fırsatları görebilme, gördüğü fırsatlardan yararlanabilmek için risk alabilmeye cesaretli olma, tüm bunlar sonucunda da başarılı olma hedefinde olan kişilerdir. Ancak aynı zamanda tüm bu koşullara rağmen düzensiz bir kazanç elde etme ihtimali, başarısızlık, ekonomik kayıp gibi risk faktörlerinin de sorumluluğunu almış kişilerdir. Girişimci bireyler sürekli ileriye yönelik düşünmekte ve yeni amaçlar belirleyerek bu yönde ilerlemektedir (İşcan ve Kaygın, 2011).

Girişimcilik kapsam açısından incelendiğinde, dış (genel) ve iç girişimcilik, içerik açısından incelendiğinde ise ekonomik (ticari) ve sosyal girişimcilik olarak değerlendirilmektedir (Akalin, 2020). Girişimcilik kavramı sosyal yaşamın her alanında kullanılan bir kavramdır. Bu yüzden sadece ticari bir anlama gelmemektedir. Literatüre giren başlıca girişimcilik türleri kadın girişimciliği, akademik girişimcilik, iç girişimcilik, sanat girişimciliği, stratejik girişimcilik ve sosyal girişimcilik şeklindedir (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Bu çalışmada girişimciliğin sosyal girişimcilik alanı ele alınacaktır.

3. SOSYAL GİRİŞİMCİLİK

Sosyal girişimcilik bir girişimcilik türü olarak karşımıza çıkan ancak sosyal özelliklere sahip olması açısından girişimcilikten farklı özellikler barındıran bir alan olarak gelişmeye devam etmektedir. Sosyal girişimcilik kavramı üzerine literatüre bakıldığında belirlenmiş ortak bir tanımın olmadığı görülmektedir. Ancak yapılan tanımlamalarda sosyal girişimciliğin belli başlı özellikleri üzerinde durulmuştur. Kavrama karşı yaklaşımlar sosyallik yönü ve girişimcilik yönü ile açısından farklılaşmaktadır. Bu da sosyal girişim kavramına bakış açısını şekillendirmekte ve kavram hakkında ortak bir tanım yapılmasını güçleştirmektedir.

Sosyal girişimcilik, kâr amacı gütmeyen kuruluşların gelir elde edebilmek amacıyla gerçekleştirdikleri fırsatları yakalama, bunlardan yararlanabilmek için gereken unsurları bir araya getirme ve bunları somut olarak gerçekleştirme amacıyla yapılan faaliyetler bütünüdür (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Sosyal girişimcilik adı altında geliştirilen ilk çalışmalar 1970’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamış, 1980’li yıllara gelindiğinde değeri artmış ve Avrupa Birliği çatısı altında Work Integration Social Enterprises (WISE) kurularak kavramın geniş kitlelere ulaştırılması amaç edinilmiştir. Harvard Üniversitesi’nde görülen girişimci faaliyetler ve Yale Üniversitesi’nde eğitim müfredatına eklenmeye başlaması, pek çok okulda derslerde yer alması ve faaliyete geçirilen sosyal girişimcilik merkezleri bu kavramın önemli hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Karğın ve diğerleri, 2018). Sosyal girişimcilik kavramı ilk kez 1953’te H. Bowen’ın “İşinsanlarının Sosyal Sorumlulukları”(Social Responsibilities of the Businessman) isimli kitabında yer almış ve burada iş insanlarının toplumun önem verdiği ve toplumun hedefleriyle paralel giden sosyal çalışmalar yürütmesi gerektiğinden söz edilmiştir (Budak, 2015).

İnsanlar geçmişten günümüze kadar sosyal sorunların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte sivil toplum kuruluşlarının artmasıyla sorunlara yönelik çözümler önem kazanmaya başlamıştır. 1980'lerde Bill Drayton'un Ashoka'yı kurarak geniş çaplı destek sağlaması sosyal girişimciliğin ön plana çıkmasında önemli rol oynamıştır. Benzer kuruluşların da destek vermesiyle birlikte sosyal girişimcilik geniş alanlara dağılma fırsatı bulmuştur (Çin, 2020). Sosyal girişimcilik hakkında net bir tanım yapılamamaktadır. Farklı bakış açılarına göre farklı tanımlar ortaya çıkabilmektedir (Koçak ve Kavi, 2014). Sosyal girişimler kâr amacının güdülmediği ve elde edilen gelir ile toplumsal faydanın amaçlandığı faaliyetler bütünü ifade ederken kâr amacı güden işletmelerin toplumsal fayda için gerçekleştirdikleri faaliyetler ise kurumsal sosyal sorumluluk olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla sosyal girişimler kâr amacı olsun ya da olmasın toplumsal sorunlara inovatif çözüm önerileri getiren tüm faaliyetleri içermektedir (Şimşek ve Altun, 2020). Sosyal girişimcilik sosyal sorunların çözülebilmesinde piyasanın yöntemlerini özümseyen ve kâr ile toplumsal faydayı aynı paydada birleştiren bir kavramdır (Demir, 2014). Fowler'a göre (2000) sosyal girişimcilik "*sosyal fayda sağlayacak ve bunu sürdürülebilecek kurum, örgüt veya uygulamalar yaratmaktır*" (aktaran Çin, 2020).

Sosyal girişimcilik son zamanlarda devlet politikaları içerisinde dâhil edilmeye başlanmış çeşitli üniversitelerden gelen destekler ile de genişleme olanağı bulmuştur. Sosyal girişimcilik faaliyetleri gerçekleştirilirken kullanılan yeni yaklaşımlar sosyal inovasyon olarak ifade edilmektedir. Sosyal inovasyon, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde aracı olmakla birlikte yeni çözüm önerilerinin sürdürülebilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu sayede sosyal değişim sağlanmaktadır. Ticari girişimler sosyal girişimler ile benzer özellikler gösterse de bazı konularda farklılaşmaktadır. Ticari girişimlerde alınan kararlarda risk bireysel düzeyde alınırken sosyal girişimlerde alınan kararların geniş kitleleri ilgilendirmesi bakımından riskler toplum düzeyinde alınmaktadır (Çin, 2020). Ekonominin canlı tutulabilmesi, milli gelirin ve istihdam oranlarının artırılabilmesi için hükümetler son zamanlarda sosyal inovasyona ve sosyal girişimciliğe önem vermeye başlamıştır. Sosyal refahın artırılması süreci, hizmetlerin sadece kamunun yükümlülüğü olarak değil kooperatiflerin, sendikaların, mikro-kredilerin ve sosyal sorumluluk projeleri gibi çalışmaların ilk çıktıkları olarak değerlendirilmiştir. Sosyal girişimler ve sosyal inovasyonlar ele alınırken uygulanacak bölgenin kültürel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin bir bölgede sorun olarak değerlendirilen bir durum başka bir bölgeye gidildiğinde sorun teşkil etmeyebilir (Yıldırım ve Tuncay, 2019).

Sosyal girişimcilik ve sosyal sorumluluk birbirini tamamlayan ancak birbirinden farklı özellikler gösteren iki kavramdır. Sosyal sorumluluk kuruluşların verecekleri kararların toplumu hangi yönlerden içerisine alacağına odaklanırken sosyal girişimcilik ise bu çalışmalarını tamamlamak amacıyla kuruluşun sorumluluğunu aldığı daha kapsamlı faaliyetleri içermektedir (Budak, 2015). Toplumsal sorunlara çözüm arama amacıyla karşımıza çıkan sosyal girişimcilik, sorunlara kalıcı çözümler üreterek bireyler için anlam yaratmayı hedeflemektedir. Çözümler toplumla paralel gitmeli toplumdan bağımsız olmamalıdır. Bünyesinde sosyal ve girişim kavramlarını bir arada bulundurmaktadır. Sosyallik yönünü toplumsal sorunları ele almasını girişimcilik yönünü ise diğer girişim algılarında olduğu gibi fırsatları fark etme, risk alabilme ve yenilikçi yollar bulma açısını yansıtmaktadır. Temelde

amaç sistematik değişimi sağlayabilmektir. Sosyal değer yaratmayı temel alan sosyal girişimcilik, bu süreçte imkanların keşfedilmesi ve uygun bir şekilde kullanılması, yenilikçi olunması, riskin yönetilmesi gibi unsurları içermektedir (Kargın ve diğerleri, 2018).

3.1. Sosyal Girişimci

Sosyal girişimci tanımı ilk kez 1987 yılında Theabold tarafından yapılmış ve sosyal girişimci risk alma isteğine sahip yeni fikirler bulan ve bu fikri kuruluşlara sunan değişim araçları olarak tanımlanmıştır (Çin,2020). Toplumda sorunların farkına vararak çözüm geliştirebilen, bulduğu çözümü faaliyete geçirebilen, bunu yaparken de kaynakları bir araya getirebilen, uygulama faaliyetlerini yerine getirirken de toplumda değişimi sağlayabilen kişi sosyal girişimci olarak tanımlanmaktadır (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Sosyal girişimciler sosyal sorunlara karşı duyarlıdırlar. Sharir ve Lerner'e göre (2005) sosyal girişimci, mevcut kaynakları kullanarak, sosyal değer yaratmak ve sürdürmek amacıyla değişim ajanı olarak davranan kişidir (aktaran Çin, 2020). Bir bölgede yetenekli girişimcilerin olması ve girişimci miktarının artması girişimci olmaya istekli bireylere göre şekillenmektedir. Girişimcilik alanına ilgi duyan bireyleri bu alana yönlendirmek oldukça önemli bir durum olarak görülmektedir (İşcan ve Kaygın, 2011). Girişimler yeni iş alanı oluşturma, istihdam ve refahı arttırma yolu ile ekonomik ve sosyal düzenlemeleri gerçekleştirme konusunda önemlidirler. Kaynakların etkin bir şekilde kullanımını sağlamakta ve günümüz ekonomik sisteminde önemli rol almaktadırlar (İnce ve diğerleri, 2016).

Sosyal girişimciler sorunlara odaklanmak yerine fırsatları fark etmeye çalışarak bu sorunlara yeni modeller veya çözümler üretmeye çalışmaktadırlar. Var olan kaynaklar ile ihtiyaçlar arasında denge kurmak için çaba göstermektedirler. Değişim yaratmada istekli ve kararlıdırlar (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Sosyal girişimciler aynı zamanda ticari girişimcilerde de mevcut olduğu gibi vizyon sahibi, yaratıcı, olağanüstü kararlar verebilen özelliklere de sahiptirler. Özgün, bir sonraki adımı öngörebilen ve hedeflediklerine ulaşana kadar yılmadan çalışmalarını takip eden bireylerdir (Güzel, 2010).

3.2. Sosyal Girişimciliğin Bileşenleri

Sosyal girişimciliğin bileşenleri sosyal girişimciliğin anlaşılabilirliğinin arttırılması açısından önemlidir. Bileşenler olguyu oluşturan temel kavramları ortaya koymakta ve tanımların karmaşıklılığını bir ölçüde toparlayabilmektedir. Yazarlar sosyal girişimciliği tanımlarken ortak bileşenlerden yola çıkarak hareket etme fırsatı bulmaktadır. Sosyal girişimciliğin pek çok bileşeni olduğu düşünöldüğünde bu bileşenlerin tüm yazarlar tarafından kabul edildiği şeklinde bir çıkarım yapmak doğru bir ifade olmamaktadır. Bileşenler birbirlerini tamamlayıcı özellikler göstermektedir. Bu çalışmada sosyal girişimcilik bileşenleri liderlik, kaynak sosyal sermaye, yenilikçi yöntem ve sosyal fayda açısından değerlendirilecektir.

3.2.1. Lider

Sosyal girişimcilik faaliyetlerini yerine getiren kişiler sosyal girişimci olarak adlandırılmaktadır. Literatürde lider kavramının da sosyal girişimciyi ifade ettiği görölmüştür.

Sosyal girişimci sosyal girişim faaliyetlerini başlatan ve süreci devam ettiren temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalarını başlatırken diğer faktörleri de bir araya getiren sosyal girişimcinin bazı temel özellikleri de kendinde bulundurması gerekmektedir. Sosyal girişimci liderin sahip olması gereken belli başlı temel özelliklerde eksikliklerin olmasının sürece ve sürecin devamlılığına engel teşkil edecektir. Sosyal girişimciler fırsatları fark edebilen, risk almaktan çekinmeyen ve vizyon sahibi lider özellikleri olan kişilerdir (Mengü, 2016). Bunların yanında lider karakterli belli başlı özelliklere de ihtiyaç duyulmaktadır. Denizalp'e göre (2009) sosyal girişimcide bulunan özellikler şunlardır;

- *‘Toplumsal sorunların farkında olmak*
- *Güçlü bir başarılı olma isteği*
- *Mücadelecilik ve azim*
- *Sorumluluk ve risk alabilme arzu ve yeteneği*
- *Yaratıcılık ve fırsatları sezebilme yeteneği*
- *Planlı çalışma ve araştırma yeteneği*
- *Başkalarıyla çalışabilmek, onlara güvenebilmek ve ilişki içerisinde olduğu kişilere güven verebilmek*
- *Eksikliğini, sınırlarını bilmek ve tavsiyelerden yararlanabilmek*
- *Zor şartlarda ağır çalışmalara hazır olmak*
- *Kendini geliştirme arzusu*
- *Başkalarını etkileyip onları da çalışmaya katabilmek’*(s. 9).

3.2.2. Kaynak

Sosyal girişimcilik faaliyetleri, kâr amacı gütmeyen yapıların gelir elde edebilmek için kaynak bulması ve bu kaynakları bir noktada toplayarak çalışmalar yürütmesi şeklinde ifade edilmektedir (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Kaynak, sosyal girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesinde sadece finansal kaynağı ifade etmemekte aynı zamanda insan ilişkilerini de içeren sosyal bir alanı da kapsamaktadır. Finansal kaynak, girişimler için son derece önem arz etse de bu kaynaklar amaç olmaktan ziyade sosyal değer ortaya çıkarılabilmesi için bir araç olmaktadır. Amaçların yerine getirilebilmesi için önemli rol oynayan ve finansal kaynağın bir anlam ifade etmesini sağlayan diğer kaynak ise insan kaynağıdır. İnsan kaynağı, insanların çalışmalarını ifade etmesinin yanında sosyal girişim faaliyetlerinin etki alanının yaygınlaştırılması ve gönüllü faaliyetlerin yürütülmesine katkı sağlayacak kişileri de kapsamaktadır (Mengü, 2016).

3.2.3. Sosyal Sermaye

Bireylerin girişimcilik faaliyetlerini gerçekleştirmek için çabalaması tek başına yeterli olmamaktadır. Bireyi etkileyen pek çok etmen olabileceği gibi bu etmenlerden birisi de bireye sosyal desteğin sağlanabilmesidir. Bireye sağlanan sosyal destek olumsuz durumla karşılaşıldığında bireyin daha az stres yaşamasını sağlamaktadır. Sosyal destek sosyal sermayeleri içermektedir. Bir girişim oluşturmada ve kaynaklara ulaşmada kolaylık sağlamaktadır (Osanmaz, 2020). Sosyal girişimlerin ortaya çıkabilmesi için bireyler arasında

iş birliği, karşılıklı yardım, gönüllülük gerektiren faaliyetlere katılım sosyal girişimciliğin sosyal sermaye seviyesini arttırmaktadır (Kalyoncu ve Demirtaş, 2020).

3.2.4. Yenilikçi Yöntem

Yenilik teorisi, iktisadi kalkınma alanında ortaya çıkmış olmasına karşılık sosyal kalkınma adı altında da ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yenilikler ortaya çıktıkları boyut dışında sosyal alanda da değişimleri gerçekleştirmektedir. Tüm yenilikler ortaya çıkmadan önce veya sonrasında yaygınlaşabilmek için sosyal bileşenlere ihtiyaç duymaktadır (Özdemir ve Ar, 2015).

3.2.5. Sosyal Fayda

Sosyal girişimcilik, toplumdaki problemlerin farkına varılması ve sosyal değişimi gerçekleştirme isteği ile birlikte problemlere üretilen çözümlerin sosyal fayda sağlaması amacını içermektedir (Osanmaz, 2020). Sosyal girişimciliği diğer girişimcilik türlerinden farklı kılan nokta toplumsal fayda sağlamasıdır. Sosyal girişim gerçekleştiren bireyler toplumsal misyonu temel almaktadır. Bu çalışmalar dezavantajlı bireyler için iş alanı oluşturma, azınlıkların temsili ve haklarının korunması, yoksullukla mücadele, toplumun gerisine itilen bireyler için çeşitli hizmetlerin sunulması gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Yapılan bu çalışmalar sorunların azaltılmasında ve piyasaların kapsayıcılığında önemli rol oynamaktadır (Kalyoncu ve Demirtaş, 2020). Praszkiev ve Nowak (2012) sosyal girişimcilerin problem alanlarını şu şekilde sıralamışlardır:

- ‘Yaşlanma,
- Madde bağımlılığı,
- Özel gereksinimi olan çocuklar,
- Engelliler,
- Azınlıklara yönelik ayrımcılık,
- Eğitim,
- Bilgi ve iletişim teknolojileri yoksunlukları,
- Eğitim, üretim ve dağıtım,
- Çevre,
- Sağlık,
- Evsizler,
- Barış, çatışmaların önlenmesi,
- Yoksulluk,
- Kırsal topluluklar ve bu toplulukların sağlık hizmetlerinde iyileştirme,
- Sokak çocukları,
- Sürdürülebilir enerji,
- Kadınlara ve çocuklara yönelik kaçakçılık,
- İşsizlik,
- Kadın-erkek eşitliği’’ (aktaran Akkan ve Süygün, 2016).

Yazarların başlıkları incelendiğinde toplumda dezavantajlı grupları da içerisine alan ve toplumda yer alan sorunlara yönelik çalışmalar geliştirilmesi toplumsal faydayı sağlayacak ve toplum refahını arttıracaktır.

3.3. Sosyal Girişimciliğin Boyutları

Sosyal girişimcilik içerisinde sosyal ve girişim kavramlarını bir araya getirmesi sebebiyle tanım yapılmasını güçleştirmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi sosyal girişimcilik kendisini niteleyen pek çok unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; girişimler, fikirler, fırsatlar, yenilikçilik, piyasa odaklılık gibi temel bileşenlerdir. Çalışmalar sosyal girişimcilik kavramının farklı alt boyutlardan oluştuğunu göstermektedir.

Nga ve Shamuganathan (2010) çalışmalarında sosyal girişimciliği sosyal vizyon, sürdürülebilirlik, sosyal ağlara sahip olma, yenilikçilik ve finansal getiri olmak üzere beş boyutta incelemiştir (aktaran Osanmaz, 2020). Bu çalışmada da sosyal girişimciliğin boyutları bu alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

3.3.1. Sosyal Vizyon

Sosyal girişimci bireyler insanların temel gereksinimlerine çözüm üretmeye çalışan güçlü bir vizyon aracılığıyla yönlendirilirler. Sosyal vizyona sahip olma, sosyal değişimi gerçekleştirmeye yönelik hedefe ulaşmada arka planda olan fırsatları görebilme becerisidir. Sosyal sorunlar karşısında sürdürülebilir sorumluluk gösterme becerisi sosyal konulara bağlı olmayı gerektirmektedir. Sosyal girişimciler kamusal alanın veya özel sektörün eksik kaldığı ya da yetişemediği alanlarda eksik kalan yönleri tamamlamaya çalışmaktadırlar. Sosyal girişimcilerin temel amacı toplumda var olan problemlere sürdürülebilir çözümler üretip sosyal değer sağlamaya çalışmaktır (Osanmaz, 2020). Sosyal vizyon, bireylere var olan hedeflerin ötesinde sosyal değişim ajanı olabilmeleri için fırsatları görebilme becerisi kazandırmaktadır. Sosyal girişimciler hükümetlerin veya işletmelerin yetersiz kaldığı noktalarda ihtiyaçları gündeme getiren savunucular olarak görev almaktadırlar (Akkan ve Süygün, 2016).

3.3.2. Sürdürülebilirlik

Toplumda yer edinmiş yapı ve durumlar bulunmaktadır. Bu yapı ve durumlar insanlar tarafından benimsenmekte kimi zaman da vazgeçilmez bir hal alabilmektedir. Toplumda bir değişimin sağlanabilmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Değişimlerin sürdürülebilmesi ve gerçekleştirilebilmesi için belirli kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynaklara ulaşıldığı takdirde sosyal girişimler sürdürülebilirliklerini devam ettirmektedir. Bu sayede kaynaklara ulaşma noktasında sıkıntı yaşanmamaktadır (Osanmaz, 2020). Kaynak ve sürdürülebilirlik dönüşüm halindedir. Sosyal girişimci bireyler var olan kaynaklar ile yetinmeden yeni ve farklı kaynaklara ulaşmaya çalışarak sürdürülebilirliklerini sağlamaya çalışırlar. Bu noktada amaçları varlıklarını devam ettirebilmek olmaktadır (Kırılmaz, 2014).

3.3.3. Sosyal Ağlar

Sosyal ağlardan faydalanma, sosyal girişimci bireylerin toplumda değişimi gerçekleştirmede ve amaçlarına ulaşmada önemli rol oynamaktadır. Kullanılan ağların geniş olması ve bu ağlar sayesinde kaynak elde edilmesi sürdürülebilirliğin devamı için pek çok olanak sunmaktadır.

Sosyal girişimciler, girişimlerine destek olabilecek başlıklara ulaşmada ya da gönüllü kişiler ile bağlantı kurmada bu ağları kullanarak organizasyonlarına katkı sağlamaktadır (Kırılmaz, 2014). Sosyal ağlar sosyal girişimci bireylere pek çok konuda imkân tanımaktadır. Örneğin yenilikçi fikir geliştirme, farklı konularda tavsiye, mali destek sağlama, farklı bireylere ulaşma, çeşitli beceriler kazandırma, duygusal destek gibi alanlarda bireylere pek çok kaynak sunmaktadır. Oluşturulan bu sosyal ağ, geniş bir alanda hizmet sunabilmek için yeni fikirler ve çözümler geliştirerek bilginin paylaşılmasına fırsat sağlamaktadır. Sosyal girişimci bireylerin birbirleri ile etkileşimlerinin kuvvetli olması belirli amaçları gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarda dayanışmayı güçlendirmekte ve geliştirmektedir. Bu sayede sosyal sorunların çözülmesinde hızlı ve sürdürülebilir çözümler üretilmektedir. Sosyal ağları uygun bir biçimde kullanan girişimciler, ekonomik kalkınmaya destek olmanın yanında bilgiyi paylaşma noktasında da önemli gelişmeler kaydetmektedirler (Osanmaz, 2020). Sosyal girişimcilikte insan kaynağı kurduğu ağlar yönünden finansal kaynaklar kadar etkili olmakta ve oluşan sürecin yayılmasını sağlamaktadır (Mengü, 2016). Sosyal girişimcilerin hedeflere ulaşmasında kendi varlıklarının yanında sosyal ağlarının da olması önemlidir. Girişimler bireylerin faaliyetlere dâhil olmasını teşvik etmekte, bu sayede ekonomik ve sosyal kazanç elde etmede kişilerarası ağları ortaya çıkarmaktadır. Ağlar hedefe ulaşmada, bilgi ve deneyimlerin paylaşılmasında yol gösterici olmaktadır (Akkan ve Süygün, 2016).

3.3.4. Yenilikçilik

Sosyal girişimci bireyler sorunların çözümünde sürdürülebilir çözümler üretmeye çalışmaktadır. Sorunların geçici bir şekilde çözülmesi yerine sorunların temeline gidilerek köklü ve farklı yaklaşımlar geliştirmeyi hedeflerler. Bunu gerçekleştirirken de yeni yaklaşımlar, farklı fikirler, farklı çözüm yöntemleri kullanırlar. Bu sebeple yenilikçilik sosyal girişimciler için temel unsurlardan biri olmaktadır (Osanmaz, 2020). Sosyal girişimcilikte yenilik, en baştan yeni bir şey geliştirmek olabileceği gibi mevcut bir düşünceyi farklı bir şekilde ya da duruma göre değiştirmek şeklinde de olabilmektedir (Budak, 2015). Sosyal girişimciler ellerindeki mevcut kaynaklar ile çalışmalarını yürüten ve belirsizliklere karşı değişim ajanı olmayı sürdüren ve bunları gerçekleştirirken de yeniliklere ve yaratıcılığa ihtiyaç duyan kişilerdir. Araştırmacılar inovasyonun girişimciliğin temel niteliği olduğunu ifade etmektedir (Akkan ve Süygün, 2016).

3.3.5. Gelir Getirici Faaliyetler

Sosyal girişimcilik, kâr amacı gütmeyen kuruluşların gelir sağlayabilmek amacıyla fırsatlar bulmaya çalışması ve gerekli kaynaklara ulaşmak için faaliyetler gerçekleştirmesi şeklinde ifade edilmektedir (Budak, 2015). Sosyal girişimcilerin öncelikli amacı finansal açıdan kâr elde etmek yerine sosyal değişimi sağlamak olsa da hedeflerine ulaşmada ve

değişimi gerçekleştirmede sürdürülebilirliğin sağlanması için finansal bir kaynağa ihtiyacı vardır. Kısa vadede destekler veya uzun vadeli tek bir kaynak sorunların çözümünde yardımcı olsa da sosyal

girişimler başlı yapanların iyi niyetine bırakılmanın ötesinde faydanın devamlı olabilmesi için finansal getiri sağlayacak projelere ihtiyaç duymaktadır (Akkan ve Süyğün, 2016).

3.4. Sosyal Girişimciliğin Faaliyet Alanları

3.4.1. Sektörlere Göre

Hem teori hem de pratikte önemini koruyan ve gün geçtikçe daha fazla gündeme gelen sosyal girişimcilik kavramı bazı tartışmalara yol açmakta, bu tartışmalar da kavramı giderek daha önemli hale getirmektedir. Bu tartışmalar pek çok alanda yapılabilmektedir. Tartışmalara en çok sebebiyet veren alan sosyal girişimciliğin çalışma alanının neresi olduğu ile ilgili olan kısımdır. Araştırmacıların çoğu sosyal girişimciliğin faaliyet alanını kâr elde etmeyi odak noktasına almayan alanlar olarak ifade etmekte ve sosyal girişimcilik ile sivil toplum kavramını birbirleriyle özdeş şekilde ele almaktadırlar (Osanmaz,2020). Thompson (2002) ise sosyal girişimcilerin birbirinden farklı pek çok alanda uygulamalar gerçekleştirebileceğini belirterek bu alanları aşağıdaki şekilde ele almıştır:

- *“Topluma ve içinde bulunduğu çevreye karşı duyarlı olup, iyi bir şeyler yapma isteği ile başta bulunan kâr amacı güden işletmeler,*
- *Sosyal bir amaç uğrunda kurulmuş, ancak yine de işletme olarak ifade edilebilecek sosyal girişimler,*
- *Gönüllü sektör”* (aktaran Kümbül Güler, 2008).

İfade edilen sınıflandırmadan da anlaşılacağı gibi araştırmacı sosyal girişimcileri farklı sektör ve alanlarda uygulamalar gerçekleştiren kişiler olarak ifade etmektedir. Sosyal amaçlar içermesi ve temelde gönüllülük esasına dayanması önem teşkil etmektedir.

3.4.2. Yetki Alanlarına Göre

Mair ve Noboa (2003) sosyal girişimleri ekonomik, siyasi ve sosyal yetki alanlarına göre sınıflandırmaya çalışmıştır. Araştırmacılar ekonomik ve sosyal yetkinin birbirine zıt olduğunu düşünmüşlerdir. Ekonomik yetki bireysel çıkarları ve elde edilen kârın paylaşılması gerektiğini ifade ederken, sosyal yetki güven temelinde oluşan ve kârın paylaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Buna benzer bir karşılık da ekonomik yetki ile siyasi yetki arasında da varken siyasi yetki ve sosyal yetki arasında güçlü bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Sosyal yetki ve siyasi yetkinin her ikisi de toplumun refahını arttırmaya çalışmaktadır (aktaran Kümbül Güler, 2008). Ancak bazı zamanlarda devlet, toplumun bazı ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Bu gibi durumlarda işletme sahipleri devlete vergi vermek yerine sosyal alanlara katkı sağlayarak sosyal yetkinin ilerlemesine yardımcı olmaktadır (Osanmaz, 2020).

3.4.3. Amaçlarına Göre

İşletmeler amaçlarına göre “kâr elde etme amacı taşıyanlar” ve “sosyal etki yaratmak isteyenler” şeklinde değerlendirilebilmektedir. İşletmeler girişimcilik faaliyetleri seviyelerine göre “düşük” veya “yüksek” şeklinde de ayrılabilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal girişimcilik faaliyetlerinin yüksek girişimcilik faaliyet seviyesi gösteren ve sosyal etki gerçekleştirmeye çalışan bir alan olduğu görülmektedir (Osanmaz, 2020). Sosyal girişimler sektörlere ve yetki alanlarına göre ayrılabilirler gibi amaçlarına ve girişimcilik düzeylerine göre de ayrılabilir. Sosyal girişimler girişimcilik seviyesi açısından yüksek başarı gösteren ve temel amacı toplumda olumlu yönde etki yaratabilmek olan örgütler olarak ifade edilmektedir (Kümbül Güler, 2008).

3.4.4. Eylemlerine Göre

Sosyal girişimcilik ortaya çıkan problemler karşısında yeni bir dengenin oluşturulması ve geliştirilmesi için çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bazı sosyal hizmet girişimleri bölgesel olarak kalabilirken sosyal eylemciler ele aldıkları girişimlerde sosyal sorunlara çözüm üretirken kişileri, hükümetleri, STK’ları vb. etkileyerek geniş çaplı bir dönüşüm yaratmayı hedeflemektedir (Osanmaz, 2020).

4.SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TOPLUMSAL DEĞERİ

Sosyal girişimci bireyler toplumsal sorunlara yenilikçi yöntemler getirerek sorunlara kalıcı çözümler getirebilmeyi amaç edinmektedirler. Bu açıdan bakıldığında toplumda refah düzeyinin artırılmasına yönelik ve toplumda dezavantajlı bireylere yönelik hizmetler sunmaktadırlar. Sosyal girişimler toplumun pek çok alanına katkı sunmakta bazı kurum ve kuruluşların eksik kaldığı noktalarda alternatif olarak değil tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Sosyal girişimlerin amacı sosyal faydayı sağlayarak toplumda toplumun değerlerine uygun değişimler sağlayabilmektir. Bu bölümde sosyal girişimciliğin toplumsal değeri ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ele alınacaktır.

4.1. Ekonomik Değeri

Girişimci bireyler az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın temelini oluştururken gelişmiş ülkelerde de dinamizmin birer temsilcisi olarak görülmektedirler (İşcan ve Kaygın, 2011). Sosyal girişimciliğin önde gelen isimlerinden Muhammed Yunus mikrokredi kavramını ortaya atmış ve kurucusu olduğu Grameen Bank ile yoksul kişilere küçük işletmeler kurmalarına yardımcı olmuştur (Budak 2015). Sosyal girişimler toplumda var olan problemleri ele alırken girişimcilik temelli ya da serbest piyasaya dayalı yöntemleri kullanan kuruluşlar şeklinde gelişmektedir (Karğın ve diğerleri, 2018). Girişimcilik çalışmaları ile gerçekleşen girişimler, dernekler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları, çeşitli işletmeler ve kurumlar sosyal ilerlemenin, değişimin, gelişimin ve ekonomik büyüme ile birlikte kalkınmanın temelini oluşturmaktadır (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009). Sosyal girişimler sosyal amaçla oluşturulmaktadır. Ekonomik faaliyetler ile yürütülürken, elde edilen kâr sosyal amaçlar için kullanılmaktadır. Sosyal sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik fırsatların fark edilmesi, doğru karar verilerek risk alınması gibi girişimciliği odağına alan bir

yaklaşım izlenmektedir. Sosyal girişimler sosyal hizmetler sağlayarak kamunun üzerinden yük alınmasına ve ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır. Bu girişim projeleri toplumdaki dezavantajlı grupların istihdam edilmesine yardımcı olmaktadır. Olumlu sosyal değişimleri sağlamaktadır (Yıldırım ve Tuncay, 2019). Sosyal girişimcilik ekonomik anlamda bu sektöre dinamizm sağlama yönüyle toplumda bulunan birçok soruna çözüm getirmede hızlandırıcı görev üstlenmektedir. Sosyal girişim alanlarının gelişebilmesi için hem çevreden gelen taleplerin olması hem de sosyal girişimlerin arzının dünya genelinde artış göstermesi giderek ilerleyen bir alan olmasını sağlamaktadır. Talepler sürekli artmaktadır. Çünkü insanların sorunları ve ihtiyaçları da buna paralel olarak artmaktadır. Talepler sağlık alanında yaşanan krizler, ekonomik faktörler ve eşitsizliğin giderek artması, devletin bazı alanlarda yetersiz kalabiliyor oluşu, kaynakların azalıyor olması ve kaynak bulma yarışları gibi faktörlere bağlı olarak giderek artmaktadır. Sosyal girişimcilik kavramının sosyal sorunların çözümüne yenilikçi bir bakış açısı kazandıracağını düşündüğü için toplumda önemli bir alan olarak görülmektedir (Kümbül Güler, 2011). Sosyal girişimcilik ekonomik boyutuyla bakıldığında sağlık, eğitim, adalet, güvenlik ve kültür gibi alanları kapsıyor oluşu ekonomik alanda önemini göstermektedir. Aynı zamanda istihdam alanında da etkilerinin bulunması doğrudan veya dolaylı olarak işsizliği azaltmadaki rolünü yansıtmaktadır. Girişimcilik faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla bireylere ihtiyaç duyulması girişimciliğin istihdama doğrudan katkısını oluşturmaktadır. Girişimcilik dolaylı yoldan ise bireylere kendi işlerini kurmalarını teşvik etmesi bakımından istihdama katkı sunmuş olmaktadır (Koçak ve Kavi, 2014). Şirketler de sosyal sorumluluk amacıyla sosyal girişimlere destek veren çalışmalar yürütmektedirler. Şirketler bu sosyal sorumluluk projeleri sayesinde kendilerine sosyal bir çevre oluşturarak kamuoyu tarafından benimsenmelerini sağlamaktadır. Gider gibi görülen bazı çalışmalar kâr olarak geri dönebilmektedir. Toplumsal sorunların tartışılmasında rol alarak toplumun önemli bir parçasını oluşturabilmektedirler. Ekolojik yapıya duyarlılık gösteren çevreci işletmelerin kurulması ve ulaşılması sağlanabilmektedir. Yeni pazar alanları ve müşteri kazanmada kendilerine katkı sağlayabilmektedirler. Çalışanların kuruma bağlılıkları artabilmektedir. Tüm bu unsurlar toplumda bir farkındalığın kazanılmasına ve sosyal girişimciliğin gelişmesine katkı sunmaktadır. Sosyal girişimcilik kavramı proaktif, paylaşımcı ilkeleri benimseyen, yaratıcı, dönüştürücü, yenilikçi, çözüm odaklı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal girişimcilik işletmelerin gücünü sorumluluklarla dengelemektedir. Satışlarda, pazar payında ve kârlılıkta sürekli bir artan eğilim göstermede yardımcı olmaktadır. İşletmelerin toplumsal imajını yükseltmektedir. Sosyal girişimcilik birçok alandan yola çıkarak uzun dönemli somut ve çözümçül bir anlayışla hareket etmektedir (Güzel, 2010).

4.2. Sosyal Değeri

Sosyal girişimcilerin çalıştıkları bazı alanlar şöyle sıralanabilmektedir. Sosyal girişimciler toplumun güçlenebilmesi için ekonomik alanlarda çalışmalar ortaya konularak yoksulluğun azaltılmasında, sağlık alanında çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesinde, eğitim ve öğretim hizmetlerinin sunulmasında, sosyal sorunlara kalıcı çözümler üretilmesinde, istihdam alanlarının genişletilmesinde, toplumun refahının artırılmasında, alkolle mücadele

edilebilmesi için proje geliştirilmesinde, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması gibi alanlarda çalışmakta ve toplumsal fayda sağlamaktadırlar (Koçak ve Kavi, 2014). Hükümetler toplumsal hedeflerini gerçekleştirmede birtakım güçlükler yaşamaktadır. Yaşadıkları bu zorluklar nedeniyle girişimci çalışmaları desteklemektedir. Toplumda var olan eşitsizliğin azaltılabilmesi için sivil toplum örgütlerinden yararlanmaktadır. Girişimciler çeşitli yenilikleri başlatmışlar ve bireylerin daha iyi hissetmelerine katkı sağlamışlardır. Kâr ve finansal çıkarların yerine toplumsal değişimi amaç edinerek toplumda sosyal girişimciliğin fark edilmesine ön ayak olmuştur. Çeşitli ülkelerde sosyal girişimcilik merkezleri kurulmuş ve çeşitli dergiler sosyal girişimcilik üzerine sayılar çıkarmaya başlamıştır (Akkan ve Süyğün, 2016).

4.3. Kültürel Değeri

Toplumda oluşan beklenti ve gereksinimlere paralel olarak gelişen hareketlilik sosyal yeniliklere alt yapı hazırlamaktadır. Sosyal yeniliklerin ortaya atılması ve geniş alanları etkilemesine kadar geçen sürede sosyal girişimciler etkin bir şekilde görev almaktadır (Özdemir ve Ar, 2015). Sosyal girişimcilik kavramı içerisinde bulundurduğu kavramların iki farklı boyutunu oluşturmaktadır. Girişimcilik unsuru fırsatları fark edebilme, risk alabilme, cesaretli olma gibi kavramları ifade ederken sosyal boyutu kâr elde etme amacı yerine gelir elde edebilme ve bu elde edilen gelirin toplumsal fayda içeren alanlar için kullanılmasını temsil etmektedir. Özellikle toplumsal sorunların ele alınması sorunların çözümleri için alternatif oluşturmaktadır (Koçak ve Kavi, 2014). Sosyal girişimler toplumda yaşayan bireylerin günlük hayatlarına pozitif katkılar sağlayan bir ortamın oluşabilmesi için ağlar ortaya çıkarmaktadır. Kişiler bu ağlar oluşturulurken çeşitli unsurlarla motive olmaktadır. Örneğin bireylerin gönüllü olarak çalışarak bir ağa dâhil olmakta, diğer kişilerle hareket ederek problem çözme yanında toplumsal fayda gerçekleştirebilmek için kaynaklarını bu yönde kullanmaktadırlar (Kalyoncu ve Demirtaş, 2020).

5. DÜNYADAN ve TÜRKİYE'DEN SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÖRNEKLERİ

Sosyal girişimciler geçmişten bugüne pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir. Toplumda var olan sorunlara yüzeysel çözümler üretmek yerine sorunları derinlemesine ele alarak sorunlara sürdürülebilir ve yenilikçi çözümler getirmeye çalışmışlardır. Sosyal girişimler kamunun veya özel sektörün yetersiz kaldığı durumlarda tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu bölümde sosyal girişimcilik örneklerine yer verilerek sosyal girişimciliğin öneminin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

5.1. Dünyadan Örnekler

Dünyada sosyal girişimciliğin gelişime bakıldığında İkinci Dünya Savaşı bitiminin ardından insan yaşamının önemine karşılık uluslararası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının sayıca fazlaştığı görülmektedir. ABD'de sosyal devlet uygulamalarının önünün açılmasına vesile olan ve 1932'de Başkan Roosevelt öncülüğünde faaliyete geçirilen New Deal programı ise girişimcilik faaliyetleri için önemli bir adım olmuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde var olan uygulamaların eksikliği anlaşılmalı ve sivil toplum, sivil-kamu ayrımı

temaları ön plana çıkmıştır. Batı'daki girişimlere bakıldığında ise sivil toplum oluşumunun Locke, Tocqueville, Marx, Hegel, Gramsci ve Habermas'a kadar uzandığı görülmektedir. Son zamanlarda sosyal girişimcilik faaliyeti gerçekleştiren kuruluşlarda niceliksel olarak bir artış göze çarpmaktadır. 2000 yılına gelindiğinde ise Avrupa Birliği'nin Girişimcilik Politikası'nın resmîyet kazandığı görülmektedir. Teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, araştırma ve geliştirme bütçeleri girişimcilik için önemli unsurlar olmaktadır (Taş ve Şimşek, 2017).

Dünyada pek çok sosyal girişimcilik örneği görülmektedir. Bu girişimler toplumda var olan sorunlara çözüm önerileri getirmede ve toplumsal refahı sağlamada aracı bir rol oynamaktadır. Örneklere bakıldığında 1976 yılında kurulan Grameen Bankası'nın Chittagong Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak görev yapan Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'te kurulduğu görülmektedir. Bankanın kurulmasıyla yoksul bireylere kredi verilerek kendi paralarını kazanmalarına fırsat verilmiş ve bireylerin kendine olan güvenlerinin arttığı görülmüştür. Kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için kurumsal yapı olarak kurulan Grameen Bank, Bangladeş'teki kırsal yoksulların sosyo-ekonomik koşullarını daha iyi hale getirmede oldukça başarı göstermiştir. Grameen Bank, var olan kaynakların doğru değerlendirilmesini sağlayarak ve en az riskle ekonomik açıdan yoksunluk içerisinde olan bireylere kredi imkânının sunulabileceğini göstererek dünyadaki önemli örneklerden birini oluşturmuştur. Tanımsal olarak bakıldığında yaşamını kırsal alanlarda sürdüren, elinde bulunan varlıkların değeri veya topraklarının miktarı oldukça az olan kişilerin ve en önemlisi de kadınların kredi kullanmasını sağlamada finans aracı olmuştur (Akbulaev ve diğerleri, 2017). Grameen Bank, toplumda sosyal kalkınmanın sağlanabilmesi, ihtiyacı olan bireylere kredi imkânının sunulması ve yoksul kişilerin problemlerine çözüm üretilmesi açısından sosyal inovasyon özelliği göstermektedir. Bu sosyal girişim oldukça fayda sağladığından küresel açıdan geniş çaplı etki yaratmıştır. Ayrıca 2006 yılında Nobel Barış Ödülü Muhammed Yunus'a verilmiştir (Çin, 2020). Grameen Bankası yoksulluk faktörünün hayırseverlik unsuru olması anlayışından sıyrılarak ekonomik yetersizliği olan bireylerin de toplumda üretken bir konumda olabilmelerini sağlamıştır. Grameen Bankası gelişim açısından yetersiz kalmış bölgelerde sınıfsal ayrımlardan ziyade barışçı, dâhil edici ve kadınların sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesini destekleyici bir anlayış getirerek büyük bir ilgi görmüş ve çeşitli destekler almayı başararak bünyesine katkı sağlamıştır. Muhammed Yunus, yoksulluk konusunda dezavantajlı grupta yer alan kadınların çeşitli kredi imkânlarından yararlanarak kendi iş yerlerini kurmaları konusunda destekleyici bir rol oynamıştır (Kümbül Güler, 2011). Toplumsal kalkınma vakfı olarak harekete geçen Mozaik Vakfı ise savaş sonrası dönemde insanların birbirlerine karşı güvensizliğini azaltmayı hedeflemiştir. Bu amaçla farklı etnik gruplar içerisinde yer alan bireyleri bir araya getirebilecek alanlar oluşturmuştur. Vakıf farklı girişimciler ile bir araya gelmek ve vakfın gelişimine katkı sağlayacak çalışmalar yapmayı hedeflemektedir (TÜSEV, 2014). Bir başka sosyal girişim örneği de Ashoka'dır. 1980 yılında Washington D.C.'de Bill Drayton tarafından kurulan Ashoka, ilk sosyal girişimcilerini 1981'de Hindistan'da belirlemiştir. Kuruluş, sosyal girişimlere destek veren, toplumda olumlu sosyal değişimin gerçekleşmesi için çaba harcayan ve toplum için olumlu etki yaratabilecek faaliyetlerin yaygın hale gelebilmesi amacıyla çalışmalar yürüten, dünyanın ilk ve en saygın sosyal girişimcilik organizasyonudur.

Birbirinden farklı bölgelerde kurulan çeşitli ofisler, Ashoka Uluslararası'na bağlı iken bunun yanında kendi çalışma alanlarını ve yöntemlerini belirleyebilmektedirler. Kurulan ofislerin yöneticileri çeşitli zaman dilimlerinde toplantılar gerçekleştirerek bilgiler paylaşmakta ve çeşitli stratejiler geliştirerek küresel anlamda çalışmalarına yön vermektedir. Türkiye'den seçilen ilk girişimci Buğday Derneği'nin kurucusu Viktor Ananias'tır. Ashoka, Türkiye'deki faaliyetlerine sosyal girişimci seçerek devam etmektedir. Çeşitli bölgelerde yer alan sosyal girişimciler, topluma olumlu yönde katkılar sağlayan fikirleri ile birlikte buldukları bölgelerde sosyal girişimciliğin öncülüğünü yapmaktadırlar. Birbirinden farklı alanlardan bağışçısı bulunan kuruluş finansal desteğini bireylerden, çeşitli vakıf ve şirketlerden kabul edilen bağışlardan sağlamaktadır. Ashoka'lı sosyal girişimciler, toplumdaki sosyal sorunlara ilişkin inovatif çözümler getirebilecek, toplumda yer alan geleneksel çözümler yerine farklı ve kalıcı çözümler sunacak fikirleri olan ve toplumsal değişimi sağlayabilecek kapasiteye ulaşmış öncü sosyal girişimcilerdir. Dünyanın ilk ve en geniş sosyal girişimcilik ağı olan kuruluş, mevcut sistemleri dönüştürebilme yeteneği olan sosyal girişimcileri birleştiren ve onlara çeşitli konularda destek sunan küresel çaplı bir kuruluştur (URL 1). Başka bir sosyal girişim örneği olan L'apebianca, İtalya'nın Forli kentinde çalışmalarına başlamıştır ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesine yardımcı olan bir sosyal girişimdir. Sosyal işletme fikri ile 2009 yılında ileriye taşınmaya başlanmış, 2011 yılında mali destek kaynağı bulunmuş, 2012 yılında da 20 katılımcı ile birlikte sosyal bir kooperatif şeklinde kurulmuştur. L'apebianca küçük çaplı tarım faaliyetleri gerçekleştiren ve pazar alanı bulamayan kişilerin satış yapabilmelerine olanak sağlayan alanlar sunmaktadır. Aynı zamanda engelli bireylere de iş olanağı sağlaması nedeniyle "sosyal kooperatif" şeklinde isimlendirilmektedir. Girişim kent insanlarının birlikte paylaşımlar yapabilecekleri sosyal faaliyetler düzenlemekte danışmanlık hizmetleri de sunmaktadır. Kuruluş etkili olup olmadığını ölçme amaçlı çalışmalar yapmakta, raporlar yayınlanmakta ve girişimin durumu izlenmektedir. Doğa ve Çevre Koruma Derneği olarak tanınan Green Osijek ise 1995 yılında Hırvatistan' da kurulmuştur. Kurulduğu bölgede yaygın bir şekilde tanınan bir girişimdir. Bu sosyal girişimin amacı çevrenin korunmasına yönelik çalışmalar yapmak, insanlara çevre konusunda bilinçlendirme sağlamak, çevre dostu teknolojiler geliştirmek ve kalkınmaya katkı sağlamaktır. Girişim, koruma altındaki bir bölgedeki nehre akıtılan atık sularla zarar gören alanı ve çevresindeki binaları kiralayıp yeniden dönüştürerek turizme kazandırmış ve sürdürülebilir kalkınmaya hizmet etmiştir. Bu ve buna benzer çalışmalarla birlikte ilk ekoturizm acentasının açılmasına vesile olan Green Osijek elde edilen kazançları tekrar çevre ile ilgili eğitim, festival ve faaliyetler düzenleme amacıyla kullanmaktadır (TÜSEV, 2014). Bir başka sosyal girişim olan Brac, Fazle Abed tarafından Banlades' te kurulmuştur. Bu sosyal girişim eğitim, sağlık, sosyal ve ekonomi gibi alanlarda yeni fikirlerin oluşumunu destekleyen bir yapıya sahiptir. Bölgesel kalkınmaya katkı sağlamakta ve bölge insanlarına yetki ve hizmet sunmaktadır. Kuruluşun göstermiş olduğu çalışmalar diğer ülke ve bölgelere örnek teşkil etmiştir. Bu sayede bu sosyal girişim bütün dünyaya yayılmış ve ayrıca dünyanın en büyük sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmiştir. Toplumsal saydamlık hareketi ise Peter Eigen tarafından 1993 yılında kurulmuş bir sosyal girişimdir. Bu sosyal girişimcilik faaliyeti yolsuzluğa karşı küresel çapta mücadele örnekleri sergileyen bir yapıya sahiptir. Yolsuzluğun bireysel bir sorun olarak değil sistem ile

ilgili bir sorun olduğu düşüncesinden hareketle birçok araştırma yöntemi geliştirilmiştir. Peter Eigen' in öncülüğünde sistemin değişiminin takibi ve yönlendirilmesi olanaklı olmuştur. Oded Grajev tarafından kurulan Dünya Sosyal Forumu ise kâr elde etme hedefli kurulmayan birçok kuruluşun bir araya geldiği ve küresel anlamda alternatif çözümler geliştirmeyi hedefleyen bir yapıya sahiptir. Bu sosyal girişim kapitalist sisteme karşı ek çözüm önerileri getirmeyi amaçlamakta ve dünyadaki tek seçeneğin kapitalizm olamayacağına vurgu yapmaktadır. Girişim neo-liberal sistemin yarattığı olumsuz etkilere karşı oldukça direnç göstererek örgütlenmeyi sağlamaktadır (Denizalp, 2009). Bir başka sosyal girişim olan Geri Dönüşüm Bankası ABD'de geri dönüşüm oranını artırmak için ödül sistemini içeren bir sosyal girişimdir. Girişimde bu sisteme kaydolanlar, başka kişileri sisteme dâhil edenler, blog yazılarını okuyan kişiler doğa ve doğa dostu mağazalardan indirim ve hediyeler kazanmaktadır. Amaç hem kendilerine hem de çevreye fayda sağlayarak daha yeşil bir ortam oluşturmaya çalışmaktır. Yunanistan'ın Syros adasında faaliyete başlayan Kastri Kooperatifi ise iş sahibi olmayan 20 kadının ekonomik kazanç elde etme hedefi ile ortaya çıkmıştır. Kadınlar bu girişim faaliyeti ile birlikte yerel yemeklerini tanıtmış ve uygun fiyatlı satışlar gerçekleştirerek kendilerine kazanç sağlamıştır. Kastri kooperatifi kadınların gelir elde etmelerini sağlayan bir sosyal girişimcilik örneğidir (Ercan, 2016). Tateni Home Care Nursing Services ise Veronica Khosa tarafından kurulmuştur. Veronica Khosa sağlık problemleri olan hastaların giderek daha kötü hale geldiklerini, ileri yaşlardaki bireylerin tedavi olabilmek için doktor bulmakta zorlandığını ve HIV'li hastaların sağlık hizmetlerine ulaşmadaki zorluklarından yola çıkarak bu sosyal girişimi başlatmıştır. "Home care- evde bakım" algısından yola çıkılarak kurulan ekiple birlikte sağlık hizmeti vermeye başlanmıştır. Kısa bir süre geçmesinin ardından devlet, kurulan sosyal girişimi uygun bir şekilde dönüştürmüş ve bunun ardından önde gelen sağlık kuruluşlarının da projeyi tanması ile birlikte bu sosyal girişim kurulduğu bölgenin sınırlarını aşmıştır (Denizalp, 2009). The Schwab Vakfı ise 1998'de Cenevre merkezli kurulan ve sosyal girişimcileri teşvik etmek amaçlı faaliyetler yürüten bir vakıftır. Vakıf sorunların temelini oluşturan sistemi değiştirmek için çaba göstermektedir. Maddi destek sunmayan ancak sosyal girişimcileri bir araya getiren bir sisteme sahiptir. Beser ve Falk 2009 yılında The Schwab Vakfı tarafından verilen Sosyal Girişimci ödülünü almıştır. Çalışmalarda HIV virüsü olan hamile kadınlara danışmanlık ve eğitim programları düzenlenerek HIV'in iletiminin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Pek çok ülkede çok sayıda hamile kadına kendi sağlıkları ve bebek sağlığı konusunda eğitim düzenlemişlerdir. Bu örnekte olduğu gibi The Schwab Vakfı birçok ülkede yılın sosyal girişimcisini seçmektedir. Türkiye'de 2009 yılının sosyal girişimcisi Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) onursal başkanı Nihat Gökyiğit seçilmiştir (Güzel, 2010).

5.2. Türkiye'den Örnekler

Türkiye'de sosyal girişimcilik faaliyetleri büyük oranda vakıf ve dernekler aracılığıyla yürütülmektedir (Akkan ve Süygün, 2016). Sosyal girişimcilik kavramı Türkiye'de dünyadaki ilerlemelerle uyumlu bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Geçmişte gönüllülükle başlayan süreçte bu girişimlere vakıfları örnek verebilmekteyiz. Örneğin Nakit Vakıflarının

bireylerin konut sahibi olmasını sağlaması sosyal girişimciliğin ilk faaliyetlerinden biri sayılmaktadır (Karğın ve diğerleri, 2018). Girişimcilik hareketinin Padişah Abdülmecid zamanında ilk borçlanmaya gidilmesinin ardından “Şirket-i Hayriyye”nin kurulmasıyla faaliyete geçmiş olduğu düşünülmektedir. O dönemde görev almış olan Osmanlı Bankası da günümüz mantığında bankacılık ve sigortacılık anlamında ilerlemeler kaydetmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte özel girişimler teşvik edilmiştir (Taş ve Şimşek, 2017).

Geçmişten günümüze sosyal sorunların çözümü için yenilikçi çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Türkiye Görme Engelliler Derneği 1970 yılında kurulan ve görme engelli bireylerin müzik aracılığı ile iş imkânlarının sağlanabilmesi ve toplumsal hayata daha aktif bir şekilde katılabilmeleri amacıyla kurulmuş bir sosyal girişimdir. Uçan Süpürge ise kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Toplumda kadınların güçlü bir görünüme sahip olması, tüm bireylerin adil bir yaşam sürdürmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Türk Geriatri Vakfı’nın ise 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylere sağlık, bakım ve rehabilitasyon hizmeti vermek amacıyla hastane bakımevi dinlenme ve rehabilitasyon merkezleri kurmak amacıyla faaliyetlerine başlayan kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşu olduğu görülmektedir (Ercan, 2016). Sosyal girişimcilik faaliyetleri yerine getiren bir diğer kurum TÜSEV’dir (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı). Kurum, 1993 yılında aralarında önemli vakıf ve derneklerin de yer aldığı kuruluşlar aracılığıyla üçüncü sektörün yasal, mali ve işlevsel alanlarını geliştirmek için faaliyetlerine başlamıştır. Günümüzde giderek önemli hale gelen sivil toplum, çeşitli değişim ve gelişim aşamalarına dâhil olmakta ve toplumda pek çok alanda fayda sağlamaktadır. Örneğin bir ülkenin kalkınmasında öncü rol üstlenmektedir. Gün geçtikçe de niteliksel ve niceliksel olarak olumlu yönde artışları devam etmektedir. Bu nedenle gelişim ve değişimlere paralel olarak çeşitli desteklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında TÜSEV’in faaliyet alanları; STK’lara daha fazla önem verilmesi hususunda çalışmaların yapılması, STK’lar için yasal ve mâli ortamın hazırlanması, kaynaklara erişmede ve etkin bir şekilde kullanmada desteğin sağlanması, kamu ve özel sektör gibi diğer alanlarla olan iletişimin sürdürülmesi ve dayanışmanın gerçekleştirilmesi, uluslararası alanda ülkemiz sivil toplumunun tanınmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve işbirliği konusunda çalışmaların yapılması, çeşitli araştırmaların tasarlanması ve bu çalışmaların yol gösterici nitelikte kullanımının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir (URL 2).

Dünya literatürüne girişi Stockholm Konferansı ile gerçekleşen çevre kavramının bugünkü çevre ve sürdürülebilirlik yönüyle anladığımız halinin hayatımıza girişi Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ile gerçekleşmiştir. O dönemde yeni yeni gelişmeye başlayan bu kavramlar ülkemize Türkiye’nin önde gelen iş adamlarından Hayrettin Karaca ve A. Nihat Gökyiğit aracılığıyla kazandırılmıştır. Kişiler doğa koruma konusunu örgütlü bir şekilde gerçekleştirmeye karar vermiş, erozyon ve çölleşme ile ilgili çalışmaların ele alınması gereken önemli alanlar olduğunu savunmuşlardır. İki doğasever konunun önemini çeşitli kişilerle paylaşmış ve 11 Eylül 1992 tarihinde Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı’nı kurmuştur. Vakfın çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bunlar; topraklarımızı tehdit eden erozyon çölleşme ile mücadele edilebileceğini göstermek, tehlikenin boyutlarına ve tehlikeye dikkat çekmek, topraklarımızı korumak ve ağaçlandırma

çalışmaları gerçekleştirmek, doğal varlıkları korunmasını sağlamak ve bu mücadelenin devlet politikalarında yer edinmesini sağlayabilmektir (URL 3). Bir diğer sosyal girişimcilik örneği olarak da AKUT'u örnek verebilmekteyiz. AKUT, 1994 yılında Bolkar Dağları'nda kaybolan iki kişinin aranması ancak bulunamaması üzerine dağlar konusunda bilgi sahibi olan ancak arama kurtarmaya dair bilgileri yetersiz olan kişilerin bir araya gelmesiyle 1995 yılında kurulmuştur. Kuruluş, AKUT adı altında ilk faaliyetini Uludağ'da gerçekleştirmiş ve resmi kuruluşunu 1996 yılında tamamlamıştır. Zor koşullarda ve dağlarda etkin bir şekilde arama kurtarma çalışmaları gerçekleştirebilmek amacıyla hizmet eden ve çeşitli eğitimlerle doğal afetler konusunda da resmi kurumlarla iş birliği gerçekleştiren kuruluş çeşitli yardım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Örneğin Adana-Ceyhan depreminde gösterilen etkin faydalar sebebiyle "*Kamu Yararına Destek*" statüsü kazanmıştır. Bunun ardından meydana gelen Marmara Depreminde oldukça fazla gönüllüsüyle birlikte pek çok insanın hayatını kurtarmış, toplum tarafından tanınmış ve benimsenmiştir. Marmara Depremi'nin etkilerinin ve bu alandaki gereksinimlerin fark edilmesiyle birlikte bu yönde çalışmalar yapılması arama kurtarmanın başlangıcı kabul edilmektedir. Bu olay sonrasında AKUT, örgütlü yapısıyla pek çok STK, kamu ve özel sektör alanlarının ilgisini çekmiş ve arama kurtarma konusunda yeni çalışmaların gerçekleşebilmesine önayak olmuştur. Günümüzde hâlâ faaliyetlerini sürdürmekte olan AKUT her geçen gün katılımcı sayısını arttırarak kararlılıkla çalışmalarını devam ettirmekte gelişimlere ayak uydurmakta ve alanına yeni bir şeyler katma konusunda istekli olmaya devam etmektedir (URL 4). Sosyal Girişimci Genç Liderler Akademisi (SOGLA) ise, Türkiye'de sosyal girişimcilik kavramının gençler arasında bilinirliğinin arttırılmasını ve yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir. Dünya Bankası tarafından Türkiye'nin Yaratıcı Kalkınma Fikirleri'nden biri seçilen SOGLA, sosyal girişimcilerin gerçek projeler üretmelerine yardımcı olmaktadır. Konferanslar düzenlemekte ve kamp programları oluşturarak sosyal fayda sağlayan sosyal değişim modellerini hayata geçirmeye çalışmaktadır. Sosyal girişimcilik üniversite öğrencileri ve profesyoneller arasında geliştirilmeye ve desteklenmeye çalışılmaktadır. Kamplar ve eğitimler fikirlerin geliştirilmesine yardımcı olmakta sürdürülebilir iş modellerinin tasarlanmasına ön ayak olmaktadır (Taş ve Şimşek, 2017). Bunlara ek olarak Toplum Gönüllüleri Vakfı 2002 yılında gençlerin sosyal sorumluluk projelerine dâhil olmasını sağlamak, bireylerin kendilerini geliştirmelerine imkân sunmak ve sosyal faaliyetlere katılımlarını sağlamak amacıyla gönüllülük esaslı kurulan bir sosyal girişimdir. Bir başka sosyal girişimcilik örneği olarak kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşu olarak 2008 yılında kurulmuş olan Çöp (m)adam örnek verilebilir. Ayvalık'ta yerel bir proje olarak hayata geçirilen sosyal girişimin amacı kadın istihdamının sağlanabilmesi ve geri dönüşüm kavramının yaygınlaştırılabilmesi için atık maddelerden farklı ürünler elde edip satışa sunulması ve böylece topluma katkı sağlanmasıdır. Ayrıca bu girişim sosyal girişimcilik kavramını genç bireyler arasında genişletmeye çalışmakta ve gençlere destek sağlamaktadır (Ercan, 2016).

6. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Geçmişten bugüne oldukça fazla sosyal girişimcilik örnekleri görülmüştür. İnsanlar toplumsal fayda sağlamak için pek çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Bu etkinlikler teoride

sosyal girişimcilik faaliyetleri şeklinde ele alınmamış olsa da sosyal girişim örnekleridir. Toplumsal sorunları fark ederek çözüm üretmeye çalışan sosyal girişimciler toplumda tamamlayıcı bir etki göstermektedir. Toplumsal gelişmeyi ve değişmeyi hedef alan sosyal girişimciler bunu yaparken de yeni ve sürdürülebilir çözümler üretmeye çalışmaktadır. Günümüzde giderek öneminin arttığı ve bu yönde desteklenen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal girişimciler toplumun sosyal sorunlarına yeni ve sürdürülebilir çözümler üretmeleri açısından önem arz etmektedir. Girişimci bireylerin özelliklerinden biri olan başarılı olabilmek tutkusu kişilerde daha fazla çalışma ve üretme isteği uyandırmaktadır. Bireylerin sosyal girişim projelerinin desteklenmesi başarının ön koşulunu oluşturmaktadır. Desteklenen ve başarılı olan bireyler diğer bireyler için de öncü ve örnek bir profil sergileyerek daha fazla kişinin girişimcilik faaliyetlerine karşı cesaretli olabilmesini sağlayabilecektir. Sosyal girişimciliğin etki alanlarının artırılabilmesi için bu alana yönelik desteklerin artması gerekmektedir. Gençlerin erken yaşta bu kavramla tanışabilmesi, çözüm üretme becerilerinin artmasını ve toplumsal sorunlara karşı farkındalıklarının artmasını sağlayacaktır. Sosyal girişimde bulunmak isteyenlere yönelik rehberlik hizmetleri verilebilir. Bireylere yönelik bu alanla ilgili cesaretlendirici ve teşvik edici bilgilendirmeler yapılabilir. Alınan eğitimlere ek olarak bu alanda da dersler verilebilir. Ülkelerin kalkınabilmesi için girişimci sayılarında artış gerçekleşmelidir. Ancak yapılan çalışmalarda sosyal girişimcilik kavramının bilinirliği ve farkındalığının yüksek olduğu ancak tüm yönlerine hâkimiyet konusunda eksiklikler olduğu görülmüştür. Bu yüzden öğrencilerde sosyal girişimcilik becerileri geliştirmeleri konusunda ilerleme kaydedilmelidir. Gerçekten bu alanda başarı sağlayabilecek kişilere ulaşılmalıdır. Eğitim sistemimizde küçük yaştan itibaren girişimcilik eğitiminin verilmesi ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Örneğin küçük yaşlardan itibaren girişimcilik eğitimi alan birey en basit örneklerle harçlığını yönetebilir. Öncelikli ihtiyaçlarını belirlemeyi öğrenebilir ve ilerleyen yaşlarda daha yüksek miktarda kazançlar elde ettiğinde bunu yönetmede başarılı olabilir. Finansal anlamda ilerleyen dönemlerde girişimlerde bulunabilmesi için teşvik edilebilir. İleri dönemlerdeki öğrenciler için de müfredata dersler eklenebilir. Özellikle üniversite öğrencilerinde girişim ile ilgili eğitimlerle cesaretlendirici ve teşvik edici çalışmalar yapılabilir. Sosyal girişimcilik ile ilgili daha fazla çalışmalar yapılarak bilimsel çalışmalar derinleştirilebilir. Daha fazla araştırma sosyal girişimcilik kavramının teorik çerçevesine katkı sunabilir. Gençlerin girişimcilik kültürlerini arttırabilmeleri amacıyla bu becerilerini fırsata dönüştürmeleri ve beceriler geliştirmeleri için uygun ortamlar yaratılmalıdır. Sosyal girişimcilik istihdama da doğrudan veya dolaylı şekilde katkı sağladığı için ülkelerin kalkınmasında da rol alan bir alandır. Bu yüzden sosyal sorumluluk projeleri sosyal girişimcilik projeleri gibi çalışmalara destek sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akalın, H. (2020), “Sosyal Girişimciliğin Sosyal Hizmet Alanındaki Temsili: YADES Projesi Örneği”, Toplumsal Politika Dergisi, 1(1): 27-44.
2. Akbulaev, N., Ahmedov, T. ve Aliyev, Y. (2017), “Yoksulların Bankası: Grameen Bank”, Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1): 56-70.

3. Akkan, E. ve Süygün, M. (2016), “Lisans Öğrencilerinin Özyeterlik Algıları ve Başarma Güdülerinin Sosyal Girişimcilik Eğilimlerine Etkilerinin İncelenmesi” Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18(2): 35-63.
4. Budak, G. (2015), “Yoksulluğa İnovatif Bir Çözüm; Sosyal Girişimcilik”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(8): 26-41.
5. Çin, S. (2020), “Otuzmlı Çocuklara Yönelik Sosyal Girişimciliğin Desteklenmesi”, Toplumsal Politika Dergisi, 1(1): 45-55.
6. Demir, Ö. (2014), “Sivil Toplum Kuruluşları”, “Sosyal Girişimcilik”, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" ve "Sosyal İşletme", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(6): 347-356.
7. Denizalp, H. (2009), “Toplumsal Dönüşüm İçin Sosyal Sosyal Girişimcilik Rehberi”, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara.
8. Ercan, S. (2016), Türkiye’de Sosyal Girişimcilik ve Yarattığı Etkilerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.
9. Güzel, T. (2010), “Sosyal Girişimcilik”, M. Öztel ve H. Burgazoğlu içinde, Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu (s. 59-69), Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli.
10. İnce, A. R., Çamlıbel, F. ve Birol Y. E. (2016), “KOSGEB Girişimcilik Eğitimine Katılan Kursiyerlerin Girişimcilik Kararını Etkileyen Sebepler Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1): 113-123.
11. İşcan, Ö. F. ve Kaygın E. (2011), “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2): 443-462.
12. Kalyoncu, K. ve Demirtaş, C. (2020), “OECD Ülkelerinde Yapılan Sosyal Girişimcilik (Yardımlaşma) Faaliyetlerinin Yakınsama ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (38): 149-162.
13. Karğın, M., Aktaş, H. ve Gökbunar, R. (2018), “Üniversitelerde Sosyal Girişimcilik: Fırsatlar ve Öneriler”, Yönetim ve Ekonomi, 25(1): 155-170.
14. Kırılmaz, S. K. (2014), “Sosyal Girişimcilik Boyutlarına Kuramsal Bir Bakış”, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(2): 55-74.
15. Koçak, O. ve Kavi, E. (2014), “Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(6): 26-49.34
16. Kümbül Güler, B. (2008), Sosyal Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Analizi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir.
17. Kümbül Güler, B. (2011), “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Girişimcilik: Ashoka Üyelerinden Sosyal Yenilikçi Örnek Uygulamalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(3): 79-111.
18. Mengü, E. (2016), Yoksullukla Mücadelede Sosyal Girişimcilik: Grameen Mikrokredi Modeli, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yalova.

19. Osanmaz, H. (2020), Algılanan Sosyal Desteğin Sosyal Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Adil Dünya İnancının Düzenleyici Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Nevşehir.
20. Özdemir, F. ve Ar, İ. M. (2015), “Sosyal Yenilik Üzerine Bir Alan Araştırması”, Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, 4(1): 17-43.
21. Özdevecioğlu, M. ve Cingöz, A. (2009), “Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler: Teorik Çerçeve”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (32): 81-95.
22. Şimşek, G. ve Altun, F. (2020), “Sosyal Belediyecilikte Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Girişimci Faaliyetlerin Rolü”, Sosyal Çalışma Dergisi, 4(1): 55-61.
23. Taş, H. Y. ve Şimşek, İ. (2017), “Türkiye ve Dünyadan Sosyal Girişimcilik Örnekleri ve İstihdama Katkıları”, Emek ve Toplum, 6(16): 480-497.
24. Türk Dil Kurumu. (2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/>
25. TÜSEV, (2014), Sosyal Girişimcilik: Sosyal İçerme ve Sürdürülebilir Toplumsal Gelişme Olanakları, (Konferans Raporu), İstanbul: TÜSEV.
26. URL 1. <https://ashokaturkiye.org/sikca-sorulansorular/>
27. URL 2. <https://www.tusev.org.tr/tr/hakkimizdaa/amacimiz#.YDdbWugzZPY>
28. URL 3. <https://www.tema.org.tr/hakkimizda/kurumsal/kurulus-oykumuz>
29. URL 4. <https://www.akut.org.tr/tarihce>
30. Yıldırım, B. ve Tuncay, T. (2019), Sosyal İnovasyonun ve Sosyal Girişimciliğin Sosyal Hizmet Mesleğinin Geleceğindeki Rolü”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(1): 169-187.

**ESTIMATING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE QUALITY OF
INSTITUTIONS THROUGH CORRUPTION, ECONOMIC GROWTH AND
POVERTY FOR THE NORTH AFRICAN COUNTRIES**

TOUITOU Mohammed

Faculty of Economics and Business, University of Algiers 3, Road Ahmed Oueked, Dely
Brahim, Algiers, Algeria.16000

Abstract

This paper, an outcome of research work to quantitatively estimate the relationship between the Quality of Institutions through Corruption, economic growth and poverty in North African countries. Our empirical study of the incidence of corruption, growth and inequality on poverty is based on the sample of the 5 North African countries (Algeria, Morocco, Tunisia, Egypt and Libya) throughout the period 2003-2018. The results of the analysis show that in the absence of institutions, economic growth is pro-poor (*M1*). The addition of the institutional variables in a second model (*M2*), allowed us to note that corruption is at the origin of the aggravation of poverty. The results prove that growth is pro-poor and that the corruption reduces the economic growth and increase poverty.

Keywords: corruption, poverty, inequality, economic growth, North African countries.
JEL : C23 - D73 - H70 - O43

1. Introduction

Corruption is one of the main determinants of poverty. Therefore, the fight against corruption is an important part of the poverty reduction process, as high levels of corruption exacerbate the living conditions of the poor by distorting the entire decision-making process associated with public sector programs. Corruption deepens poverty by impeding productive programs such as education and health care at the expense of large projects that require large capital and which can provide better opportunities to extract illegal incomes. Instead, social and income inequalities in poor countries lead to greater imbalances in the distribution of power and promotion of corruption (Leone, 2006).

The reflection on the fight against poverty has undergone radical changes which reflect, on the one hand, the increasing progress made by the academic community, in the very complex analysis of the interactions between economic growth, income inequality, wealth and poverty. On the other hand, the level of interest, more or less, expressed by the political world with regard to the theme of poverty reduction. The importance of economic growth in the fight against poverty is, however, a subject of controversy. Indeed, the literature on the impact of economic growth on poverty is abundant. At least two theses can be distinguished. A first states "growth is good for the poor" [Dollar and Kraay, (2000); Ravallion, (2004)]. A second, in contrast, highlights the fact that growth increases inequality and does not benefit the poor. It adopts an approach according to which "growth is not enough for poverty reduction; it is a necessary condition but must be accompanied by the implementation of policies to reduce present and future inequalities "[Bourguignon, (2003); Cling et al. (2002)].

Nonetheless, we should also note that a good number of economists admit that the failure of growth to reach the poor is largely due to the poor quality of institutions, specifically, the presence of high corruption.

The question of the influence of the quality of institutions on poverty is one of the least treated themes in research and the debate on the link between corruption and poverty allows us to distinguish two main theses. The first asserts that corruption reduces growth and that the good quality of institutions is essential for accelerating the pace of economic growth and, consequently, alleviating poverty [Mauro, (1995); Mo, (2001); Gupta, Davoodi and Alonso-Terme (1998)]. The second thesis, however, argues that corruption is a stimulus to economic growth and that so-called soothsayers can play a positive role in promoting business development [Acemoglu and Verdier (1998), Huntington (1968), Leff (1964) and Liu (1985)].

It follows, therefore, that economic growth, inequality and corruption play a significant role in determining the level of well-being of any society. The lack of consensus around the nature of the economic growth-poverty relationship, on the one hand, and corruption-poverty, on the other, prompts us to contribute to this debate. As a result, we seek in this paper to study the impact of these two factors on poverty for a set of North African countries. To do this, we first provide a review of the literature on the link between economic growth and poverty (section 1). In a second section, we deal with the impact of growth on poverty through corruption. Finally, the last section will be devoted to an empirical validation in panel data on the incidence of these factors from a multidimensional measure of poverty "the human poverty index". The analysis sample consists of five North African countries and the study period spanned from 1995 to 2007.

2. Impact of Growth on Poverty: Role of the Quality of Institutions through Corruption

In recent years, various economists have argued that the presence of bad institutions is at the root of the uneasy economic thinking that characterizes our time (Chavance, (2001)). Since the work of North (1991), studies have focused on the question of the tendency of institutions to promote growth, showing that an efficient institutional environment is one that facilitates economic transactions and minimizes uncertainty.

Through a large review of theoretical and empirical literature, the main factor often put forward to explain fundamentally the disparities in prosperity between countries, is the quality of their institutions. Indeed, several studies have shown that there is a relationship between the quality of institutions and poverty. The impact of the quality of institutions on poverty is explicitly mentioned by Ravallion and Chen (2003) and Dollar and Kraay (2000), who admit that in a good environment of institutional policies, growth makes it possible to reduce poverty. The indirect effect of institutions manifests itself mainly through the channel of economic growth; poor quality institutions hinder growth and therefore reduce the rate of poverty reduction and vice versa. In this context, Baumol (1990) stipulates that variations in innovation over time are due to variations in the institutions that encourage innovation. According to Sachs (2003), the concept of institution has become the main objective of any economic reform. It results from recent work, carried out by economists like Acemoglu et al.

(2001b), Rodrik (1999), Easterly and Levine (2002), Glaeser et al. (2004) and Sachs (2003), that the level of economic growth in a country is almost entirely explained by its institutions, resources, economic policy, geography, etc. Thus, countries can enrich their economic wealth by setting up institutions whose quality is more efficient. Institutional failure is, however, responsible for the persistence of poverty and economic inequality. Corruption - a symptom of institutional failure - is often seen as the main cause of the reduction in the pace of poverty reduction. Proponents of this idea argue that corruption reduces growth [Mauro, (1995); Mo, (2001)]. Gupta, Davoodi and Alonso-Terme (1998) have shown that the most corrupt countries are affected by lasting poverty and that anti-corruption strategies help reduce income inequality and poverty.

Gupta et al. (1998) have argued that corruption leads to increased inequality and poverty. Corruption leads to the appearance of several problems such as lower economic growth, aggressive taxes, less effective social programs, poor access to education, policies promoting unequal distribution of assets, lower social spending and increased risks for investments. Also, Kaufman et al (1999b) have shown that corruption increases the infant mortality rate and the literacy rate and decreases life expectancy. As a result, the poverty index is negatively correlated with the various governance and corruption control indices. Even more, Knack and Keefer (1997b) suggest that the situation of poor countries is worsening due to institutional failures. As a result, these countries are unable to reach advanced technologies due to a weak institutional environment.

Efficient institutions allow society to move forward properly, making their citizens more able to invest their time in productive activities (Acemoglu and Johnson, (2005)). In other words, on the one hand, good institutions create a strong environment for promoting the growth of productive activities such as investment. On the other hand, failing institutions can negatively affect economic growth through "Rent-seeking". In addition, poor institutions make activities unproductive, which in turn weakens long-term growth and worsens poverty.

3. Growth, Poverty and Corruption in the North African Countries

The North African countries show economic disparities. They include countries rich in natural resources and labor, namely Algeria and Libya, other countries with few natural resources but an abundant workforce (Morocco, Egypt and Tunisia). The heterogeneity that characterizes the group of countries reveals several social issues such as poverty.

The effectiveness of poverty reduction efforts in the North African region reasonably depends on good governance, which is to say on the good organization of administrations and their cooperation with social actors, civil society and international institutions. For this reason, the problem of corruption must be resolved, intensified by the rise of an informal economy and by a lack of transparency in the interaction between public and private agents, in order to make poverty reduction policies more effective.

The development of corruption around the world has raised many questions. In general, this phenomenon has increased and is reaching very high thresholds in developing countries. In this regard, "Transparency International" retraced an evaluation table of the Corruption Perception Index (CPI) from 2003. This Index assesses the level of corruption affecting public administrations and the political class of each country. Thus, the 2008 CPI includes

One hundred and eighty countries, a number similar to that covered in 2017, for which Transparency International has recent and reliable indices. It ranks countries on a scale from 0 (high level of perceived corruption) to 10 (low level of perceived corruption), but in 2012, the Index changed from a scale of 0 to 10 (0 highest perceived corruption, 10 highest perceived probity), to a scale of 0 to 100. For the sake of data comparability, they have multiplied the original index values prior to 2012 by 10. The classification of the countries in our sample according to the CPI is presented in the table 1 below:

With regard to this table, we can affirm that corruption is a reality in the North African countries. In fact, all countries in the North African obtained a score below five. Throughout the 2015-2017 period, scores from Algeria and Egypt show a significant increase in corruption. For Libya, corruption increased during the first two years. However, a slight trend reversal was recorded in 2018. For the years 2016 to 2018, the corruption perception index shows slight improvements for Morocco, going from 3.7 to 4.3. Tunisian's ratings also fell from 4.1 to 4.3 between 2016 and 2018. However, this improvement remains minimal and cannot deny the existence of "endemic" corruption. Is the latter at the origin of the persistence of poverty in the countries of our sample?

Table 1. Corruption Perception Index (CPI) of North African countries

---

Country	CPI (2015)	CPI (2016)	CPI (2017)	CPI (2018)
Algeria	3,6	3,4	3,3	3,5
Egypt	3,6	3,4	3,2	3,5
Tunisia		4,1	4,2	4,3
Morroco	3,6	3,7	4,0	4,3
Libya	1,6	1,4	1,7	1,7

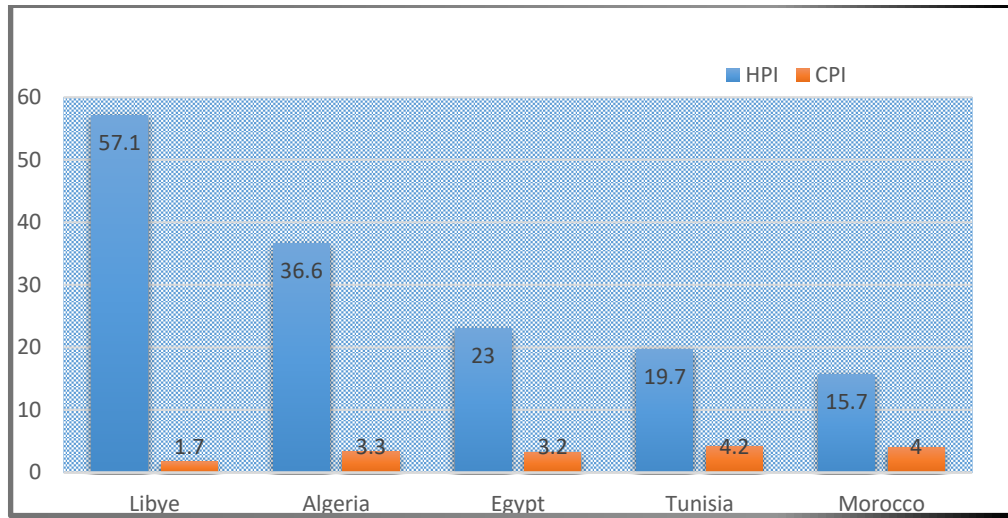

Source : Transparency International, (2019).

We see from figure 1 that the countries with a score below 3, characterized by "endemic" corruption, are the poorest. Indeed, Libya with the lowest CPI score has a higher HPI. In contrast, Morocco, with the highest CPI, has the lowest HPI. Thus, we can confirm the existence of a positive relationship between poverty and corruption. This observation is largely confirmed by Gupta, Davoodi and Alonso-Terme (1998) who showed that the most corrupt countries are affected by lasting poverty. As mentioned by Gupta et al (2002) and Rose-Ackerman (2004), corruption is an aggravating cause of poverty. A survey conducted by Transparency-Morocco in 2005 showed that 87% of the population considers corruption as the third most important problem in the country after unemployment (98%) and the cost of living (92%). There is a vicious circle linking poverty to corruption.

Figure 1. Corruption and poverty (2017) in North African countries

Source : *Transparency International (2019) et Rapport Mondial sur le Développement Humain, (2019).*

Combating corruption requires effective law enforcement, the presence of free media and an active civil society. However, when the institutions are weak as in the case of our sample, corruption develops and escapes all control with terrible consequences for society as a whole. It results in the persistence of injustices and inequalities affecting the economic performance of nations.

4. Methodology

Our empirical study of the incidence of corruption, growth and inequality on poverty is based on the sample of the 5 previous North African countries throughout the period 2003-2018.

We refer to Bourguignon (2003) who treated the triangular poverty-growth-inequality relationship. Bourguignon's model (2003) is specified as follows: Poverty = F (globalization, inequality, growth, population)

We introduce other variables to the baseline model to account for the impact of direct and indirect corruption (via economic growth) on a multidimensional measure of poverty. The originality of our work is therefore twofold. Since the monetary approach to poverty is widely ruled, we introduce a rather multidimensional measure: the human poverty index. Also, given the importance of the role of institutions in the prosperity of nations and since the influence of the quality of these on poverty is one of the least treated topics in research, we introduce corruption in the equation of the model. Econometrically, this model will be specified as follows:

$$HIP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln OPN_{it} + \alpha_2 INQ_{it} + \alpha_3 \ln GDP_{it} + \alpha_4 CORR_{it} + \alpha_5 (CORR \ln GDP_{it}) + \epsilon_{it}$$

Where: *IPH* is the human poverty index, *OPN* is the opening rate in logarithm, *INQ* is the income inequality measured by the heil index, *T GDP* is real *GDP* per capita (in constant US dollar, 2000) in logarithm, *CORR* is the corruption index and (*CORR * ln GDP*) is the interaction between corruption and real *GDP* per capita. With $\square_i$ the individual specific effect. $\square_1$, $\square_2$, $\square_3$, $\square_4$ and $\square_5$ the parameters to be estimated in this model and $\square_{it}$ is the error term.

Databases and presentation of variables

In our analysis, we use a series of macroeconomic indicators and institutional indicators calculated for several years and from different databases.

- *Macroeconomic variables:*

The macroeconomic performance indicators used in this work are represented by (*HPI*) the human poverty index collected from the various human development reports, (*GDP*) the level of real *GDP* per capita (in constant US dollars, 2010) borrowed from the World Bank database made up of international macroeconomic series "WDI, 2019", (*OPN*) is the opening rate collected from the World Penn Tables database (2019) and (*INQ*) the level of income inequality measured by the Theil index. The latter is provided by the database of the "University of Texas Inequality Project, *UTIP-UNIDO*".

- *Institutional variables:*

The institutional variables are taken from the "International Country Risk Guide (*ICRG*)" database held by Political Risk Services. At this level, we used a single database indicator (*ICRG*) which is corruption (*CORR*). The indicator scores for this indicator range from 0 to 6. The highest scores indicate better institutional quality, in other words, less corruption.

Results of estimates and interpretations

Before reproducing the estimation results, we determined the specification tests or data homogeneity tests. The results drawn from Fisher statistics show the rejection of the hypothesis of global homogeneity. These tests show the existence of common coefficients for all countries and the presence of individual specificities for each country (P-value p 10%). Using the panel data method, we took into account the specific individual effects of each country to capture their economic and institutional differences. Hausman's tests tell us which model to use: is it a fixed effect model or is it random? The results of the estimate are presented in the table 2 below:

Table 2. Result of the estimates: The dependent variable (HPI)

	<i>MI</i>	<i>M2</i>
Variables	<i>LGS</i>	<i>LGS</i>
<i>Cst</i>	89.576 (6.891)	26.263 (1.381)
<i>LnGDP</i>	-12.869 (-7.109)***	-
<i>LnOPN</i>	3.893	9.237

	(1.673)*	(3.153)***
<i>INQ</i>	1.297	3.496
	(1.464)	(1.819)*
<i>CORR</i>	-	4.186
		(6.103)***
<i>CORR*lnPIB</i>	-	6.015
		(5.968)***
<i>No.d'ob</i>	75	75
<i>R²</i>	0.416	0.485
<i>t-Haus</i>	2.778	2.765
<i>P-values</i>	(0.407)	(0.547)

Source : Author's.

Notes: The values in parentheses represent the Student statistic; *** significant at 1%, ** significant at 5%

and * significant at 10%.

- **t-Haus:** Hausman specification test which follows a Chi-square law.

The table reproduces the results of the estimation of two models. In the first model (M1), we test the direct effect of growth and inequality on poverty, in the absence of institutions. In the second (M2), we introduce an institutional variable "corruption" and we test the impact of the latter as well as the interaction between economic growth and corruption on poverty. The results of the estimates give us for these two models, a Hausman statistic which is less than Chi-square tabulated at K degrees of freedom (K is the number of explanatory variables for each model). The p-value of this statistic is greater than 10%, which signifies acceptance of the null hypothesis. The models selected are thus those with random individual effects, that is to say, the estimation with LGS is the most adequate.

For the first model, the results show a negative effect is very significant of economic growth on poverty. In other words, economic growth represents a driving force in the fight against poverty in the North African countries. However, inequality is positively correlated but not significant. This largely confirms the hypothesis of Dollar and Kraay (2000), Dollar and Kraay (2002), Bhalla (2002) and Sala-i-Martin (2002) who maintain that in all circumstances growth is good for the poor and sufficient to reduce poverty. The opening has a positive and significant effect at 10%. This means that the opening of these countries to the outside exacerbates poverty. This observation may be justified by the fact that the opening of borders, although it allowed the entry of foreign direct investments, causes a decrease in the share of domestic investment, which leads to a reduction in the GDP. In this context, Levine and Renelt (1992), Jin (2004) and Rodrik and Rodriguez (1999) have shown that Mediterranean countries do not have a strong enough economy to take advantage of all the benefits of trade opening.

For the second model, and following the introduction of the institutional variable "corruption", all the variables are significant. Indeed, the opening, while preserving the same sign, becomes more significant. Inequality has a positive and statistically significant effect at 10%. This asserts that the presence of inequalities is at the origin of the worsening of the precarious situation. This result confirms the hypothesis of Bourguignon (2003), Cling et al. (2002) and Cling et al. (2004) who claim that the level of inequality has a strong impact on the evolution of poverty and that an equitable distribution of wealth is essential for the fight against poverty. As for corruption, it has a positive and statistically very significant impact on poverty. This idea may be justified by the fact that the weak credibility of the state is the basis of the unequal distribution of income and growth, as well as poor economic regulation [Hoskins, (2001)]. In the same context, Gupta et al. (1998) argued that corruption is at the root of growing inequality and poverty. In addition, the interactive term between corruption and economic growth has a positive and very significant effect on poverty. This is because corruption enters the habits of the citizens of the developing countries and becomes a reality, which harms economic growth and attenuated, consequently, the rate of reduction of poverty. This result is confirmed by Mauro (1997) and Wei (1997), who have shown that corruption is a drain on domestic and foreign investment and reduces the rate of economic growth. It is also at the origin of the appearance of an unofficial economy because of the distorted development of companies [Johnson et al. (1998)] and induces a bad distribution of public expenditure [Tanzi and Davoodi, (1997)].

5. Conclusion

The purpose of this paper was to study the impact of economic growth, inequality and corruption on poverty. The link between poverty and growth has sparked a great theoretical debate. The latter was triggered following analysis from Dollar and Kraay (2000). Later work opposes two different theses: the first confirms the idea of these two authors, while the second states that growth alone is not enough to reduce poverty. It must be accompanied by an equitable redistribution of wealth. In short, even if there is no consensus on the relationship between growth and poverty, we can conclude that economic growth, even if it alone cannot be sufficient, remains a necessary condition for fighting poverty.

Empirically, we studied the relationship between economic growth, corruption and poverty for a sample of 5 North African countries throughout the period 2003-2018. The results of the analysis show that in the absence of institutions, economic growth is pro-poor (M1). The addition of the institutional variables in a second model (M2), allowed us to note that corruption is at the origin of the aggravation of poverty. In addition, corruption damages economic growth and reduces its impact on poverty (interactive term). These results are expected since the countries in our sample are characterized by "endemic" corruption.

Improving the situation of developing countries requires the implementation of anti-corruption policies. Nevertheless, it turns out that the high concentration of political power and the absence of independent and effective supervisory bodies largely determine the persistence of strong corruption. For this reason, the demand for a democratic regime is likely

to favour the implementation of anti-corruption policies favourable to the promotion of economic growth and the alleviation of poverty.

References

Acemoglu, D. and Johnson, S. (2005). 'Unbundling Institutions'. *Journal of Political Economy*, 113(5): 949-995.

Acemoglu, D. and Verdier, T. (1998). 'Property Rights, corruption and the Allocation of Talent: A General Equilibrium Approach'. *Economic Journal*, 108: 1381-1403.

Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J. (2001b). 'Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution'. NBER Working Paper n°8460, April.

Baumol, W. (1990). 'Entrepreneurship: productive, unproductive and destructive'. *Journal of Political Economy*, 98 (5): 893-921.

Bhalla, S. (2002). *Imagine there's no country: poverty, inequality and growth in the era of globalization*. Washington Institute for international economics

Bourguignon, F. (2003). 'The Poverty-Growth-Inequality Triangle'. Agence Française de Développement /EU Development Network, Paris.

Chavance, B. (2001). 'Organisations, institutions, système : types et niveau de règles'. *Revue d'Economie Industrielle*, 97 (97): 85-102.

Cling, J.P., P. De Vreyer, M. Razafindrakotom & F. Roubaud (2002). 'Les nouvelles stratégies internationales de lutte contre la pauvreté'. Paris, Economica, DIAL.

Cling, J.P., P. De Vreyer, M. Razafindrakoto & F. Roubaud (2004). 'La croissance ne suffit pas pour réduire la pauvreté'. *Revue Française d'Economie*, XVIII (3): 137-187.

Dollar, D. & A. Kraay (2000). 'Growth is good for the poor'. World Bank, Development Research Group: mars mimeo.

Dollar, D. & A. Kraay (2002). 'Growth is Good for the Poor'. *Journal of Economic Review*, (4): 533-565.

Easterly, W. et Levine, R. (2002). 'Tropics, germs, and crops: how endowments influence economic development'. NBER Working Paper 9106 (Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research).

Glaeser, E., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A. (2004). 'Do Institutions Cause Growth?' *Journal of Economic Growth*, 9(3): 271-303.

Gupta, S., Davoodi, H. & Alonso-Terme, R. (1998). 'Does corruption affect income inequality and poverty?' IMF Working Paper, 76-98.

Gupta, S., Davoodi, H. et Alonso-Terme, R. (2002). 'Does corruption affect income inequality and poverty?' *Economics of governance*, 3: 23-45.

Hoskins, W. (2001). 'Economic Policy: Credible Commitment'. *Cato Journal*, 21(2): 255-261.

Huntington, S. (1968). 'Political order in changing societies'. New Haven: Yale University Press, London.

Jin, C. J. (2004). 'On the Relationship between Openness and Growth in China: Evidence from Provincial Time Series Data'. *The World Economy*, 27(10): 1571-82.

Johnson, S., Kaufman, D. & Zoido-Lobaton, P. (1998) . 'Regulatory Discretion and the Unofficial Economy'. *American Economic Review*, 88 (2): 387-392.

Kaufman, D., Kraay, A. and Zoido-Lobaton, P. (1999b). 'Governance matters'. World Bank Policy Research Working Paper 2196, Washington DC.

Knack, S. et Keefer, P. (1997b). 'Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation'. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4): 1251 -88.

Leff, N. (1964). 'Economic Development through Bureaucratic Corruption'. *American Behavioural Scientist*, 8(3): 8-15.

Leonce, N. (2006). Corruption and Pro-Poor Growth Outcomes: Evidence and Lessons for African Countries. *Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst n 120*, 19-32.

Levine, R. and Renelt (1992). 'A Sensitivity Analysis of Cross sectional Growth Regressions'. *American Economic Reviews*, 32: 942-63.

Liu, F. (1985). 'An equilibrium queuing model of bribery'. *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, 93(4):760-81.

Mauro, P. (1995). 'Corruption and growth'. *Quarterly Journal of Economics*, 110: 681-712.

Mauro, P. (1997). 'The effects of corruption on growth, investment and government expenditure: a cross country analysis'. Washington DC: Institute for International Economics.

North, D. (1991). 'Institutions'. *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, 5 (1): 97-112.

Ravallion, M. & S. Chen (2003). 'Measuring Pro-Poor Growth'. *Economics Letters*, 78(1): 93-99.

Ravallion, M. (2004). 'Pro-poor Growth: A Primer'. Development Research Group, The World Bank, Washington DC.

Rodriguez, F. et D. Rodrik (1999). 'Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to Cross-National Evidence'. NBER Working Paper No. W7081.

Rodrik, D. (1999). 'Where did all the growth go? External shocks, social conflicts, and growth collapse'. *Economics and Politics*, 11: 385-412.

Rose-Ackerman, S. (2004). 'The Challenge of Poor Governance and Corruption'. In Copenhagen Consensus Challenge Paper.

Sachs, J. (2003). 'Institutions don't rule: direct effects of geography on per capita income'. NBER working Paper 9490.

Sala-i-Martin, X. (2002). 'The World Distribution of Income (estimated from Individual Country Distributions)'. NBER Working Paper 8933.

Tanzi, V. et Davoodi, H. (1997). 'Corruption, Public Investment and Growth'. IMF Working Paper 97/139.

Transparency International, (2019).Corruption Perception Index. Site: www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.

Wei, S.J. (1997a). 'How Taxing Is Corruption on International Investors?' NBER Working Paper No. 6030 (Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research).

Wei, S.J. (1997b). 'Why Is Corruption So Much More Taxing Than Tax? Arbitrariness Kills'. NBER Working Paper No. 6030 (Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research).

POPÜLİST MİLLİYETÇİLİK

POPULIST NATIONALISM

M. İrem UZUNER

Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, [ORCID No: 0000-0002-4668-5717](https://orcid.org/0000-0002-4668-5717)

Özet

Siyaset bilimi disiplinindeki tartışmalar odağında milliyetçilik ve popülizm kavramı son zamanlarda birbiriyle ilintili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu iki kavramın ideolojik kavramsallaştırmaları ve kullanım alanları oldukça benzerdir. Güncel siyaset mefhumundan hareketle, kapitalizmle birlikte ortaya çıkması zorunlu hale gelen globalleşme, ardında popülizmi getirmiştir. Popülist ideoloji negatif ve pozitif anlamlarıyla bitlikte globalleşen dünya yönetim biliminde yerini günümüz şartlarında iyiden iyiye sağlamlaştırmıştır. Artan iletişim olanakları nedeniyle insan ilişkilerinin daha kolay ve zahmetsiz hale gelmesi, popülist ideolojiyi hayatlarımızın görünür ya da görünmez ama kullanılan bir kavramı haline getirmiştir. Kapitalist sistemin bir başka getirisi olarak saydamlaşan ulusal sınırlar, bugüne kadar ilmek ilmek dokunan milliyetçilik ağını gevşetmiştir. Otaya çıkışı itibariyle daha kapalı bir görünümde olan milliyetçilik ideolojisi günümüz şartlarına hamilleri nedeniyle ayak uydurmak zorunda kalmış ve sıkılığını yitirmiştir. Gevşeyen milliyetçilik bağını ve sınırları korumaya çalışan liderlerse popülist ideoloji ve terminolojiyle kitlelere daha kolay ulaşım sağlayıp fikirlerini empoze etmeye çalışmaktadırlar.

Milliyetçilik ve popülizm hitap ettikleri kitle bakımından benzer özellikler taşımaktadırlar. Bu sebeple kitlesel kimlik gruplarının zaman içerisinde birleşmesi ve aynı politikaların uygulanma alanını oluşturması beklenebilir. İki farklı politikanın ortak çatı altındaki birleşimleri tabiiyetindekilerin ortak özelliklere sahip olmalarından kaynaklı kolaylıklar sağlamıştır. Popülist milliyetçilik de günümüzdeki politika ihtiyaçlarını doyumak maksadıyla aslında iki farklı düşüncenin bir araya gelmesidir.

Popülizm ve milliyetçilik arasındaki bağıntı globalizm ekseninde yaşanan değişimler etrafında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda milliyetçi akımlar etkilerini düne nazaran yitirmiş olsalar da bugün popülizmin yardımıyla farklı kulvarlardan insan hayatında tesir gösterebilmektedirler. Popülist milliyetçilik, dünün ilkel şartlarında meydana gelmiş, bugünkü oluşumunu şartlara adapte olarak gerçekleştirme ve yarın da bugüne kıyasla hayatlarımızda olacak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Popülizm, Popülist Milliyetçilik.

Summary

Recently, the concept of nationalism and populism has been used in conjunction with each other in the focus of discussions in the discipline of political science. The ideological conceptualizations and usage areas of these two concepts are quite similar. Based on the current notion of politics, globalization, which has become necessary to emerge with

capitalism, has brought populism behind it. Populist ideology, with its negative and positive meanings, has strengthened its place in the globalized world management science in today's conditions. The fact that human relations become easier and more effortless due to the increased communication possibilities has made populist ideology a visible or invisible but used concept of our lives. The national borders, which have become transparent as another benefit of the capitalist system, have loosened the nationalism network that has been woven knot by knot so far. The ideology of nationalism, which had a more closed appearance as of its appearance, had to adapt to today's conditions due to its bearers and lost its firmness. Leaders trying to protect the loosening bond of nationalism and borders, on the other hand, try to impose their ideas by providing easier access to the masses with populist ideology and terminology.

Nationalism and populism have similar characteristics in terms of the audience they address. For this reason, it can be expected that mass identity groups will unite over time and form the field of application of the same policies. The combination of two different policies under a common roof has provided convenience due to the common characteristics of those of their nationality. Populist nationalism is actually the coming together of two different ideas in order to satisfy today's policy needs.

The relation between populism and nationalism emerges around the changes in the axis of globalism. In this context, although nationalist movements have lost their influence compared to yesterday, today they can influence people from different lanes with the help of populism. Populist nationalism emerges as a concept that emerged in the primitive conditions of yesterday, realizing its present formation by adapting to the conditions and will be in our lives tomorrow compared to today.

Keywords: Nationalism, Populism, Populist Nationalism.

1. GİRİŞ

Althusser İdeoloji için “*Bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemidir*” demiştir. Ona göre her ideoloji onu kullanan toplum için geçerlidir ve genel geçer olamaz. Çünkü o ideolojinin ortaya çıkmasında o toplumun ihtiyaçları, gelenek ve görenekleri etkili olmuştur. Bu sebeple bir toplum için geçerli olan ideoloji diğer bir toplumda işe yaramazdır (Althusser, 1978). Terry Eagleton da ideoloji tanımlamasının zorluğuyla alakalı olarak, ideolojinin kullanışlı fakat birbirleriyle bağdaşmayan özellikte birçok anlamı bulunduğundan bahsetmiştir (Eagleton, 2017).

İdeolojinin nötr tanımlamalarından bazıları şu şekildedir: “İçinde bireylerin toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam”, “toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci”, “siyasi inanç sistemi”, “belirli bir sosyal sınıf ya da sosyal grubun dünya görüşü”, “eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi” (Atılgan, 2012).

İdeoloji, insan hayatının daima bir parçası halindedir. İnsanlar duygu, düşünce ve yaşayışlarına yön veren fikirlerinin nereden kaynaklandığını düşünmeye başlamadan evvel ideoloji vardır ve insanlık var olduğu müddetçe de var olacaktır. İdeolojinin tanımı yapılırken de yukarıda alıntılandığı üzere görülmüştür ki her birey için farklı anlamları

olabilmektedir. Farklılaşan anlamlar ideoloji kavramını değersizleştirmedeği gibi oluşan alt başlıklar sebebiyle zenginleştirmiştir.

Bu makalede aslında ideolojilerin alt başlığı olan iki fikriyat neşredilecektir. Bunlar milliyetçilik ve popülizmdir. Her ikisi için de ideoloji olup olmadıkları yönünde tartışmalar halihazırda sürüyor olsa da bu makale çerçevesinde bu tartışmalar göz ardı edilip, ideoloji olarak değerlendirileceklerdir.

İdeolojilerin tarihsel gelişimi, oluşumları için önem arz ettiğinden, makaleye milliyetçiliğin tarihsel gelişimi anlatılarak başlanacak, sonrasında da popülizmin tarihçesine yer verilecektir. İki ideoloji arasındaki ilişki değerlendirildikten sonra günümüzde Avrupa, Amerika ve Türkiye'deki akisleri aktararak sonuca ulaşılabilecektir.

2. MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçiliğin hangi tarihte nerede ve kimler tarafından ortaya çıkarıldığı konusunda uzlaşmış değildir. Bu konu hakkında birçok farklı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları milliyetçiliği 18. Yüzyıla, bazıları Rousseau ve Kant'a bazıları antik İsrail'e kadar geri götürebilmektedir. Bazılarıysa daha da derinleştirerek milliyetçilik kavramını kabile yaşamına dek götürebilmektedir. Tam olarak nerede oluştuğuna dair de bir fikir birliğine rastlanmaz. Buna göre bazı araştırmacılar Almanya bazıları İngiltere, bazılarıysa İtalya üzerinde dururlar (Ertan & Örs, 2018)¹.

Birkaç araştırmacının milliyetçilik tanımına bakılacak olursa;

Milliyetçilik 17. Yüzyılda yerleşik bilinç yerine milli bilinci oluşturmaya çalışan monarklar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Milliyetçi bilinç, bir yeri yerleşke olarak kullanan halkın, aralarında kuracakları birtakım manevi bağlarla millet haline gelmesiyle peyda olmuştur (Roskin & Beryy, 2014). Milliyetçilik sivil milliyetçilik ve etnik milliyetçilik olarak iki kutupta değerlendirildiğinde, sivil milliyetçilik; vatandaşların birlikteliğidir. Bu anlamıyla sivil milliyetçilik 17. Yüzyılda monarkların oluşturmaya çalıştıkları görüş, yaşayış ve aidiyet olgularının yurttaşlar tarafından ortak paydada toplanması olarak tanımlanabilir. Etnik milliyetçilikse daha kapalı ve sabit karakterlidir. Bu milliyetçilik türünde aynı milli kültüre sahip olmayanlara karşı korku, öfke ve çekince barınır. Ulusal üstünlük fikri etnik milliyetçilerde görülmektedir. Bu yönüyle etnik milliyetçilik, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirmelere yol açabileceği gibi son kertede faşist ve militarist eylemlere neden olabilir (Heywood, 2013).

Milliyetçilik, yukarıda bahsedilen anlamlarıyla bir ideoloji olarak değerlendirildiğinde birçok farklı tür uyumun bir arada bulunmasıyla oluştuğu görülmüştür. Bu uyumlar güncel olarak sürdürülen ve birazdan açıklanacak olan popülizm kavramıyla örtüşmektedir. Bahsedilen uyumlar; toplumsal yapı uyumu, ortam uyumu, anlam ve değer uyumu, farklı türleri olsa da genel manasıyla inanç uyumu ve dünya görüşü uyumu olarak ideoloji kavramsallaştırmasından destek alınarak sıralanabilir. Bahse konu olan yukarıdaki uyum elemanları hem milliyetçilik hem de popülizm için geçerli olmakla birlikte zorunlu değildir

---

¹ Ertan ve Örs'ün Kaleme aldığı makalede milliyetçiliğin ne olduğuna ve nasıl meydana çıktığına dair geniş bir analiz bulabilirsiniz. Orada yapılan incelemeler bu makale kapsamına araştırma konusundaki farklılıklar nedeniyle alınmayacaktır.

fakat görülecektir ki iki kavramda da bu uyum elemanlarını görmek beklenildiğinin aksine daha kolaydır.

3. POPÜLİZM

Popülizm kavramı hedef kitlesi olan topluluğu etkilemek için kullanılan, o kitleyi yücelten ve değer atfeden, hedef kitlesi dışında kalan kısım içinse dışlayıcı ve aşağılayıcı olabilen provakatif, abartılı ve ajitatif siyasal söyleme karşılık gelmektedir. Popülist retorik yöneticilerin yönetilenler üzerinde kurduğu tahakküme dayanır. Bahsi geçen hakimiyet içerideki ve dışarıdaki “kötülere” yönelik olarak oluşturulan söylemlerle kurulur. Bu söylemlerin yaratıcıları kendi hakimiyetlerini güçlendirebilmek ve kendi kahramanlıklarını gösterebilmek, bu sayede de halka kendi siyasetini destekletebilmek için birtakım düşmanlar belirlemek zorundadır.

Popülist ideoloji çoğu kullanıcısının, bu ideolojiyi kullandığını reddettiği, potansiyel tehditlerini ise popülizm kullanmakla itham ettiği bir anlayışla kullanılır. Bu açıdan popülizmin negatif bir anlamı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu negatif anlam muhakkak popülizmin içerdiği yabancı düşmanlığı ve muhatabını diğerleri nazarında üstün görme düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Popülizmin kalıplaşmış bir ideoloji olduğunu söylemek yanlıştır. İdeolojilerin genel olarak değindikleri konulara kullanıcıları bazında değinirler ve bu değinme her kullanıcıda değişebileceği gibi bireysel olarak da gün be gün değişebilir. Bu sebeplerle sınırları olmayan günün şartlarına göre değişebilen son dakika ideolojisi rolündedir. O anın gerektirdiği gibi politikalar üretirler. Bu politikalar gerek kendi konumlarını sabitlemek gerekse halkı zinde tutmak için kullanılabilir.

Popülizm demokrasi içerisinde büyür ve ilerler. Demokratik şartları sağlayıp yönetim gücünü kazanan liderler, elde ettikleri gücü kaybetmemek için popülizme başvurur. Bu başvuru neticesinde halkı kendi görüşleri etrafında birleştirmeye çalışırlar. Provakatif ve abartılı retorikleri neticesinde kendilerine destekçiler bulmaya çalışırlar. Destekçilerini günümüzde kitle iletişim cihazları sebebiyle daha kolay etkileyip kendi görüşlerini onlara daha hızlı ve kolay yollarla empoze edebilirler.

Demokrasi dışında kalan yönetim biçimlerinde, özellikle otoriter ve totaliter rejimlerde liderin popülist retoriğe ya da ideolojiye ihtiyacı yoktur. Bu yönetim biçimlerindeki liderlerin düşünceleri doğal olarak uyulması ya da peşinden gidilmesi gereken görüşlerdir. Otoriter liderlerin popülist ideoloji kullanıp mekanlarını sabitleme ihtiyaçları yoktur. Fakat demokratik rejimlerdeki liderler popülist araçlarla otoritelerini sabitlemeye çalışırlar.

Demokratik rejim liderlerinin mevkilerini sabitlemek için kullandıkları popülist ideolojiler, dozunu aştığı takdirde demokrasiden uzaklaşan rejimler görmek hiç de zor değildir. Halkın desteğini bir takım ideoloji serpiştirmeleriyle sağlamış ve güçlü bir biçimde mevkiini sağlamlaştırmış liderlerde otoriter izlere rastlanır. Bu otoriter emareler, seçimlerin yapılmasına devam etse bile değişmeyen ya da sürekli olarak artan oy oranlarında ve uzun yıllar ya da seçim dönemleri boyunca süren tek kişinin liderliğinde rahatlıkla görülebilir.

Çoğunluğun tiranlığı kavramı yukarıda bahsedilen durumlar dahilinde anlam kazanır. Sözde demokratik seçimler sonucunda popülist ideolojiden etkilenip, sözde özgür seçimler

dahilinde oylarını kullanan, dejenere olmuş haklarıyla halk kitlesi, popülist retorikten etkilenmeyen ve oylarını başka bir seçenek üzerinde kullanan diğer halk kesimi üzerinde kendi hakimiyetini kurar. Bu noktada lider seçiminde başarı kazanmış tarafta bulunan halk ve onun desteklediği lider, oylarını farklı seçenekler üzerinde kullanmış olan diğerlerinin üzerinde baskı kullanabilirler. Bu baskılar lider kesimin gerekli gördüğü yasalar ve kurallar noktasındadır. Bu yasa ve kurallarla oylarını lider tarafında kullanmayan kişiler onların kurallarına boyun eğmeleri noktasında cezalandırılırlar.

4. Popülist Milliyetçilik

- Dün

Popülizmin milliyetçilikle birleştiği nokta ulus devletlerin inşasına dayanmaktadır. Ulus devletlerin birer birer kurulumlarını tamamladıkları 19. Yüzyıldan itibaren başlayan ve I. Dünya Savaşı'na kadar uzayıp sonrasında da dünyanın geri kalan ülkelerinde devam eden uluslaşma süreci, yeni tip milliyetçilik olarak değerlendirilebilir. Belirtilen yeni tip milliyetçilik, geçmişten öğrendiği dersleri geleceğinde kullanmıştır. Bu derslerden en belirgin olanı azınlık politikalarıdır.

Azınlık politikalarını dikkatle inşa eden milliyetçi unsurlara sahip devletler, hâkim paradigmayı kendi ulusları üzerinden kurmaya çaba sarf etmiş neticesinde de farklı yollarla da olsa amaçlarına kısmen ulaşabilmişlerdir. Günümüzde kurulu olan çoğu ülke isimlerinde, ulusunun adını taşır. Örneğin, Türkiye, Fransa, Suudi Arabistan, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, vb. gibi. Bu göz önünde olan örneklerden de anlaşılacağı üzere geçmişte sınırları ve yurttaşları tam olarak belli olmayan imparatorluklar, devletler, emirlikler belirtilen yüzyıllar içerisinde ulus kurulumlarını azınlık politikaları getirisiyle kurabilmiş ve böylece kendi devletlerini hâkim ulus ekseninde oluşturabilmiştir.

Bir ülke nazarında azınlık ilan edilen ve o ülkenin çoğunluğuyla aynı etnik, dini, vicdani yükümlülüklerle sahip olmayan kişiler içinse kullanılan tabir, durumlarını açıklar niteliktedir. Geçmişte inşa edilen milliyetçi, ulusçu yapılar insan sayısındaki fazlalığı göre belirlenmiştir. Hangi yükümlülüklerle ait hisseden tarafın taraftarlarının sayısı fazlaysa o grup ulusu oluşturuş, politikaları belirleyen taraf olmuş ve diğer tarafı azınlık olarak değerlendirip baskılamıştır. Bu noktada kimlik tartışmaları da incelenmeye değerdir.

Ulus inşası noktasında oluşturulan kimlik algısı öteki olarak nitelenebilecek azınlıklara karşı geliştirilmiştir. Bu noktada, kimlik denilen kavram, onlara karşı olan ve onlarla bizim farklarımızı keskinleştirmeye, belirtmeye ve ortaya çıkarmaya yarayan tanımlamalardır. Özetle kimlik öteki ile bizim farkımızın ideolojisidir. Bu sayede popülist milliyetçilerin dün de bugün de sıklıkla kullandıkları retoriğin kaynağını teşkil etmektedir. Ötekiyle bizim farkımız, ötekinin kötü bizimse iyi olmamızdan kaynaklıdır. Öteki olarak bahsedilen bu kesim, geçmişte yani dün de azınlıklardır.

- Bugün

Modern çağlar olarak nitelenen bugünlerde popülist milliyetçilik dünün mirası üzerine inşa edilmiştir. Burada bahsi geçen inşa süreci içerisine küreselleşme de dahil edilmelidir. Globalist teoriler, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşan kullanımıyla ve tarihsel perspektife yükledikleri anlam hasebiyle bugünün dünyasının inşasında kullanımı elzem olan düşünsel birleştiricilerdir (Arı, 2011). Bu birleştirici teori kelimenin tam anlamıyla popülist

teorilerin içerisine yedirilmiştir. Öyle ki popülist milliyetçiler, tüm dünya ve tüm dünyanın legal kullanıcıları olan uluslarıyla etkileşimi kaçınılmaz ve kapitalist gerekçelerle gerekli görmektedir.

Yapılması hamilleri nazarında gerekli olan popülist milliyetçi propaganda şimdilerde artan küreselleşmeyle birlikte saydamlaşan sınırlar neticesinde oluşturulan düşman imgesinin çemberini genişletmiştir. Bu sınırların dahilinde bulunan azınlıkların nitelikleri ve farklı grupları arttırılmıştır. Açıklamak gerekirse, önceki ulus oluşumu esnasında gerekli görülen azınlıklar şimdilerde oluşturulmuş olan ulus devletin sınırlarını koruyabilmek için daha fazla sayıda gereklidir.

Artan azınlık ihtiyacı, azınlıkları politikalarına alet etmeyi zorunluluk olarak gören popülist milliyetçi liderler tarafından başkaca azınlıkların da düşmanlaştırılması yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu noktada liderler dini ve vicdani olarak kendi hâkim düşüncelerine zıt olan popüler görüşleri ve temsilcilerini de politikalarına alet etmekten çekinmemişlerdir. Hatta bu durum politikalarının bel kemiği haline gelmiştir. Netice olarak da popülist ideolojilerini milliyetçi kisveye büründürüp işlerlik kazandırmışlar ve yarattıkları düzende tekel haline gelmişlerdir. Popülist milliyetçiliğin tekelleşen liderlik düşüncesini halka empoze etmesinin, onlarda yarattığı suni güven ve muhalefet endişesiyle bu kurum tek bir öznenin kişiliğinde sabitlenmiştir. Bu sebeplerle de kurulmuş düşman imgesi popülist milliyetçi liderin kendi yargılarıyla oluşmuş ve halka bu düşman imajı aşılanmıştır.

5. Çeşitli Devletlerdeki Popülist Yönetimler

- Amerikan Popülizmi

Popülizm, Amerikan siyasetinin her zaman bir parçası halinde ona eklemli bir biçimde kullanılagelmiştir. Taggart'ın Amerika ve popülizm arasındaki bağlantıyı şöyle açıklar; "Popülizmi biraz olsun anlamaksızın ABD'deki siyaseti anlamak zordur. ABD'deki popülizmi anlamaksızın da popülizmi anlamak imkansızdır." Amerikan popülizmi sıradan insanların, bencilce kendi çıkarları etrafında politikalarını kuran elitlere yani bankerler ve kapitalistlere karşı isyanı anlamında ortaya çıkmıştır. Bu anlamıyla ortaya çıkan parti Halk Partisi'dir. 1982 yılında kurulmuş fakat etkinlik gösterememiştir. Bu yüzden de kısa sürede etkisini yitirmiştir (Kurtbağ, 2020).

Halk Partisi çiftçilerin öncülüğünde kurulmuştur. Aşağıdan yukarıya doğru popülist hareketlenme örneği teşkil eder. ABD'deki popülizm, 19. Yüzyılda ortaya çıkan Halk Partisi'nde de görüldüğü üzere ilerlemeci bir anlayışa sahipken, II. Dünya Savaşı'nın ardından muhafazakâr bir ideolojiye evrilmiştir. Bu durum için de Amerikan popülizmi kanat değiştirmiştir demek yanlış olmayacaktır (Kurtbağ, 2020).

2008-2009 yıllarında yaşanan küresel ölçekli mali kriz neticesinde ABD'deki popülist hareketler işlerlik kazanmışlardır. 2009'da sağ popülizminin temsilcisi olarak ortaya çıkan yerleşik düzen muhalifi Çay Partisi hareketi ve muhalif hareket olarak nitelenebilecek liberal-ilerlemeci Wall Street'i İşgal Et hareketi popülizmin yeni dönem politikalarının belirleyicisi hareketler olmuşlardır. Bu hareketlerden Çay Partisi'nin mirasını Trump devralmış ve işlettiği politikalar ona başkanlık koltuğunu getirmiştir (Kurtbağ, 2020).

Amerikan popülizmine kısa bir şekilde göz atmak gerekirse, Trump ile birlikte gelen göçmen karşıtlığı, uluslararası örgüt karşıtlığı, yalnızlaşma politikalarının sebebi kaynağını oluşturulmuş düşman imgesinden almaktadır. Düşmanı olmayan lider, koltuğunu çok rahatlıkla düşman üretebilen muhalif lidere devredebilir. Fakat Trump'ın seçimleri Biden'a karşı kaybetmesindeki neden, yaratmaya çalıştığı politikanın halka nüfuz etmemiş olması ya da demokrasi yanlısı Amerika'nın Trump'ın otoriterleşmesi ihtimaline karşı takındığı tavır olarak gösterilebilir.

- Türkiye Popülizmi

Türkiye'de popülizm, halka fiili düşman algısı yaratmak üzerinden kurulmuştur. Bu düşman 29. Yüzyılın başında ülke topraklarını fiilin işgal etmiş, sonrasında da yenik düşmüş başka devletlerin kişiliğinde sabitlenmişti. Yabancı düşman devletlerin işgaline bir daha uğramamak için onların oyununu onlar gibi oynamak gerekliliği halka birtakım yasa, kurallar ve inkılaplarla empoze ettirilmiştir. Bu bağlamda Atatürk ile anılan Cumhuriyet devrimleri yapılmış ve düşmanla aynı masaya aynı seviyede oturulabilinmiştir. Bu noktada Atatürk tek lider olarak otoriter vasıflarını halk nazarında kazanmış ve ömrünün sonuna kadar elinde tutmuştur.

Dünya'da ortaya çıkan otoriteryanizmin popülerliği sırasına denk gelen Atatürk'ün ölümüyle birlikte İsmet İnönü Milli Şef ilan edilmiş ve onun uygun gördüğü politikalar, ta ki otoriter liderler popülerliğini yitirip de hain ilan edilinceye kadar uygulanmıştır. Böylesi bir bunalımın yaşandığı ve faşizmin hüküm sürdüğü popülist havadan demokratik havaya geçiş Türkiye Cumhuriyeti bazında aniden olmuştur. Tek partili hayattan yeni popüler olan demokrasiye geçiş II. Dünya Savaşı'nın akabinde meydana gelmiştir.

6. Sonuç

Popülizm ve milliyetçilik birbiri peşi sıra kullanılan iki kavramdır. Popülist ideolojilerin özünü oluşturan milliyetçi yaklaşımlar popülizmin kullanımını halk nazarında yasallaştırmaktadır. Bu yasallaştırma özgürlüğü de yine popülist liderler tarafından halka aşılana düşünceler nedeniyledir. Halkın seçim yapma özgürlüğü seçilecek seçenekler etrafında liderler tarafından kısıtlanmış ve neyi seçmeleri gerektiği de yine popülist politikalar tarafından bilinçaltı ya da açık politikalarla onlara dikte edilmiştir.

Uluslaşma döneminden geçen dünya siyasi tarihi bu dönemde yeni bir kavramla karşılaşmıştır. Bu kavram bugünlerde ve bu makalenin konusu olarak da popülist milliyetçilik olarak işlenmektedir. Bu kavrama göre uluslaşma aşamasına giren ve ulusal birliklerini sağlamaya çalışan devletler kendilerine bir düşman ve de bir kahraman belirlemek ve politikalarını bu yönde gerçekleştirmek zorundadırlar. Böylece politika yapım ehliyetlerini halk nazarında kahramanlıkları ile hak edebileceklerdir. Bu hakla birlikte de halkı yönetme edimine erişebileceklerdir. Yönetim yeteneğine sahip lider de bir süre sonra elindeki araçları kullanıp herhangi bir durumda mevkiini kaybetme ihtimaline karşı halkı kendisi ve politikaları hakkında yönlendirmelidir. Bu sayede de halk hem kendi politikalarına onay verecek hem de muhaliflere ve öğretilmiş kötü düşmanlara karşı liderleriyle aynı politik görüşlere sahip olabilecek ve onun politikalarını eleştirmeyecektir. Eleştirilmeyen popülist lider de bu özellikleri hasebiyle bir süre sonra otoriterleşecek ve daha sonraki zamanlar için halkın desteğine ihtiyaç duymadığı bir hale bürünecektir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (1978). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Y. Alp, & M. Özişik, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.
- Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Atılgan, G. (2012). İdeoloji. G. Atılgan, & E. Aytekin içinde, *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (s. 253-265). İstanbul: Yordam Kitap.
- Eagleton, T. (2017). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ertan, T., & Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39-84.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. (N. Uslu, & H. Özdemir, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Kurtbağ, Ö. (2020). ABD'de Yükselen Popülist Dalga ve Trumpizm: Neoliberal Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Siyasetin İşlevsizleşmesi ve Elitizme Karşı Bir Geri Tepki mi? *Akademik Bakış*, 13(26).
- Roskin, M., & Beryy, N. (2014). *Uluslararası İlişkiler: UI'nin Yeni Dünyası*. (Ö. Şimşek, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

DİNDARLIK İLE TÜTÜN, ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND ADDICTION OF TOBACCO,
ALCOHOL AND SUBSTANCE

Havagül AKÇE

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Orcid: 0000-0002-2717-3601

Özet

Bağımlılık; bir maddenin ruhsal, fiziksel ya da sosyal sorunlara yol açmasına rağmen, alımına devam edilmesi, bırakma isteğine karşılık bırakılmaması ve maddeyi alma isteğinin durdurulamamasıdır. Bağımlılığın davranışsal, sosyal, biyolojik ve genetik nedenleri vardır. Kişinin ruhsal özellikleri, genetik yatkınlık, çevresel faktörler, maddeye ulaşılabilirlik, aile yapısı, toplumsal çevre ve kültürel özellikler kişinin madde kullanmaya başlaması ve bağımlılığa dönüşmesinde en önemli etkenlerdir. Biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yönü olan bağımlılık farklı disiplinlerde pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Din psikolojisi bu disiplinler arasında yer almaktadır. Çoğu din sağlığa zarar veren maddelerin kullanımı yasaklamış ya da sağlığa zarar veren maddelerin kullanımı uygun görmemiştir. Dinlerin bu yaklaşımı bağımlılıkta önleyici bir rol oynamasını sağlamıştır. Ayrıca dinler kişinin yaşadıklarına anlam kazandırma, kaybedilen kontrolün yeniden kazandırma, sorumluluk ve özgürlük dengesini sağlama, sosyalleşme sağlayarak bireye kendini bir topluluğa ait olduğu hissini verme gibi etkenlerle bağımlılıkta hem engelleyici hem iyileştirici bir rol oynamaktadırlar. Bu durum bağımlılık çalışmalarında dinin klinik uygulamalara entegre edilmesini sağlamıştır. Din psikolojisi ve bağımlılık alanında Batı'da yapılan çalışmalar geniş bir yelpaze sunarken, Türkiye'de bağımlılık ve din üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır ve bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de ve dünyada hızla tütün, alkol ve uyuşturucu madde alım oranları artmaktadır. Araştırmada din psikolojisi bağlamında tütün, alkol ve madde bağımlılığı üzerine kuramsal temellerin oluşturulması, dindarlık ve bağımlılık arasındaki ilişkiye dair bilgilere ve araştırmalara ulaşılması ve sonuçların değerlendirilmesi amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Dini katılım, öznel dindarlık algısı, dini yönelim gibi dindarlık ile ilişkili olan değişkenlerin tütün, alkol ve madde bağımlılığı ile ilişkisini farklı cinsiyet, yaş, ırk, dini inanç grupları ele alan çalışmalar referans alınarak dindarlık ve tütün bağımlılığı arasındaki ilişki, dindarlık ve alkol bağımlılığı arasındaki ilişki ve dindarlık ve madde bağımlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tütün Bağımlılığı, Alkol Bağımlılığı, Madde Bağımlılığı, Din, Dindarlık

Abstract

Addiction is that the intake of a substance is being continued despite the fact that it causes psychological, physical or social problems, that it cannot be quitted in response to the desire to quit, and that the desire to take the substance can not be stopped. Addiction has behavioral, social, biological and genetic causes. The psychological characteristics of the person, genetic predisposition, environmental factors, accessibility to the substance, family structure, social environment and cultural characteristics are the most significant factors in the person starting to use substances and turning into addiction. Addiction, which has biological, psychological, social and cultural aspects, has been studied by many researchers in different disciplines. Psychology of religion is among these disciplines. Most religions prohibit the use of substances that are harmful to health or disapprove of the use of substances harmful to health. This approach of religions has ensured to play a preventive role in addiction. Also religions play a preventive and curative role in addiction through factors such as giving meaning to one's experiences, restoring lost control, maintaining responsibility and freedom balance, and providing the individual with the sense of belonging to a community by providing socialization. This has enabled religion to be integrated into clinical practice. While the studies in the field of religion and addiction in the West is offering a wide range of studies, the number of studies on addiction and religion in Turkey is quite low and there is a need for studies to be done in this area. Tobacco, alcohol and drug intake rates are rapidly increasing in Turkey and the world. In the study, a literature review was conducted in order to establish theoretical foundations on tobacco, alcohol and substance addiction in the context of the psychology of religion, to reach information and studies on the relationship between religiosity and addiction, and to evaluate the results. The relationship between religiosity and tobacco addiction, and the relationship between religiosity and alcohol addiction and the relationship between religiosity and substance addiction were examined based on studies have conducted with different gender, age, race, and religious affiliation and have examined the relationship between variables related to religiosity such as religious attendance, perceptions of subjective religiosity, religious orientation and addiction of tobacco, alcohol and substance.

Keywords: Tobacco Addiction, Alcohol Addiction, Substance Addiction, Religion, Religiosity

Giriş

Bağımlılık; bir maddenin ruhsal, fiziksel ya da sosyal sorunlara yol açmasına rağmen, alımına devam edilmesi, bırakma isteğine karşılık bırakılmaması ve maddeyi alma isteğinin durdurulamamasıdır. Psikiyatrik bir sendrom olan bağımlılığın tanısı için aşağıda sayılan ölçütlerin yalnızca üçünün bir arada görülmesi yeterlidir.

- 1. Kullanılan maddeye tolerans gelişmesi*
- 2. Madde kesildiğinde ya da azaltıldığında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması*
- 3. Madde kullanımını denetlemek ya da bırakmak için yapılan ama boşa çıkan çabalar*
- 4. Maddeyi sağlamak, kullanmak ya da bırakmak için büyük zaman harcama*

5. Madde kullanımı nedeni ile sosyal, mesleki ve kişisel etkinliklerin olumsuz etkilenmesi

6. Maddenin daha uzun ve yüksek miktarlarda alınması

7. Fiziksel ya da ruhsal sorunların ortaya çıkmasına ya da artmasına rağmen madde kullanımını sürdürmek (Yeşilay, 2021)

Bağımlılık bağımlı olunan nesneyi aşırı arzulama, o nesne üzerindeki kontrolü kaybetme ve olumsuz sonuçlarına rağmen bağımlılığı sürdürme şeklinde üç etki üzerinde ortaya çıkmaktadır (Gürsu, 2018). Biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yönü olan bağımlılık farklı disiplinlerde pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Din psikolojisi bu disiplinler arasında yer almaktadır. Dinlerin bağımlılığı neden olabilecek maddelerin kullanımını yasaklaması yada kısıtlaması dinlerin bağımlılığı önleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir. Din yaşananları anlamlandırma, kaybedilen kontrolü yeniden kazanma, teselli bulma arayışı sağlaması ile kişinin olumsuz duyguları düzenleyip kaybedilen anlamın ve kontrolün kazanılmasını sağlayarak başa çıkma stratejileri sunması ise dinlerin bağımlılıkta iyileştirici rolü olduğunu göstermektedir (Ayten, 2015). Alanyazında din ve bağımlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Geppert ve arkadaşları (2006) MEDLINE, PsychoINFO ve ALTA Religion veri tabanlarını kullanarak yaptıkları literatür taramalarında 1941 ve 2004 yılları arasında yayımlanan 1353 yayının madde kötüye kullanım bozukluğu, madde bağımlılığı, bağımlılık, din ve maneviyat konularını kapsadığı sonucuna ulaşmıştır (Geppert, *et al.*, 2007). Bu makale sigara, alkol ve madde bağımlılığı ile dindarlık ilişkisini cinsiyet, yaş, ulus, aile dindarlığı gibi değişkenlerle ele alan çalışmalarla ele almaktadır. Örnek verilen çalışmalarda dindarlık dini etkinliklere katılım, dinin kişi için önemi, iç güdümlü dindarlık, dış güdümlü dindarlık gibi çeşitli değişkenlerle ele alınmaktadır.

Dindarlık ve Tütün Bağımlılığı

Tütün bağımlılığı, en az bir aylık süre içinde düzenli tütün kullanma, zararlarına rağmen bırakamama, tütünü bırakınca yoksunluk ve başarısız tütün bırakma girişimlerinin olması şeklinde tanımlanmaktadır (Gürsu, 2018). Tütün kullanımı ve pasif içicilik insan sağlığı için büyük tehlikelerden biridir (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2021). Dinler çok ve çeşitli olsa da dinlerin çoğu insan sağlığına çokça önem verir. Bu nedenle tütün kullanımını tamamen yasaklamasalar bile tütün kullanımını onaylamazlar (Gürsu, 2018). Bazı Hıristiyan din adamlarına göre tütün kullanımı iyiliklerin düşmanı olan şeytanın bir parçasıdır ve Hıristiyanların Tanrı ile olan bağlantısını zayıflatmaktadır (Marcus, 2021). İslam da bazı din adamları tütünün özellikleri ve yol açtığı olumsuzluklardan dolayı tütün kullanımını haram (yasak) olarak ifade ederken bazı din adamları mekruh (dince yasaklanmamış olmamakla birlikte yapılmaması istenen) ve haram veya mekruh olduğuna dair âyet veya hadis bulunmamasından dolayı mubah (yapılmasında dini yönden herhangi bir sakınca bulunmayan) olarak ifade etmiştir (Şükrü, 2010). Çoğu Yahudi din adamları ise tütün kullanımını yasak olduğu belirtmişlerdir (Golinkin, 1991). Hinduizm’de tütün kullanımı kişinin kendi ve diğerlerinin sağlığına zararlı etkisinden dolayı Hindu prensiplerini ihlal etmektedir. Budizm’de ise din adamlarına göre kişinin zihni ve bedenine verdiği zararlı etki

dolayısıyla kişi tütün kullanımından kaçınmalı hatta tütün satan yerler yasaklanmalıdır (Garrusi & Nakhaee, 2012). Dinin tütün kullanımını yasaklaması ya da kısıtlamasını tütün kullanımında etkili olmuştur. Örneğin Sigara kullanan 1482 Malezyalı Müslüman yetişkinlerin ve 1971 Taylandlı Budist yetişkinlerin katıldığı bir araştırmada Malezyalı Müslüman katılımcıların yüzde 79'u ve Taylandlı Budist katılımcıların yüzde 88'i dinlerinin sigara içmekten caydırdığını düşündüklerini ifade etmişlerdir (Yong, *et al.*, 2013). İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen dinin tütün kullanımında engelleyici rolü olduğu gözükmektedir. Kişinin herhangi bir dinsel yapıya bağlı olma ve dinin emirlerini gayretle yerine getirme durumu, kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi olarak tanımlanan dindarlık kavramı bağımlılık ile ilişkilidir (Bilgin, 2014). Alanyazındaki çalışmalar tütün kullanımını dindarlık ile birlikte incelemiştir. (Mann, *et al.*, 2009; Timberlake, *et al.*, 2006) Weaver ve arkadaşları (2005) da yaptıkları literatür çalışmasında dindarlık ile sigara bağımlılığı arasında negatif bir ilişkiyi destekleyen çalışmalara ulaşmışlardır (Weaver, *et al.*, 2005). Yapılan araştırmalarda dindarlık dini katılım, öznel dindarlık algısı gibi değişkenlerle birlikte farklı yaş, cinsiyet grupları ile ele alınmıştır. Atkins ve arkadaşlarının (2002) rastgele seçilmiş 1330 ergenle yaptıkları görüşme sonucunda ergenlerde dini katılım ve pozitif akran rolü modellemesinin sigara içme üzerinde güçlü engelleyici bir ilişki oluşturduğu gözlemlenmiştir (Atkins, *et al.*, 2002). Dinin yaşama anlam katması, bireye kontrol duygusunu kazandırarak özgürlük ve sorumluluk dengesini kurması ve sosyalleşme imkanı sağlamada önemli bir etkiye sahip olması dindarlığın tütün kullanımında önleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir. Marsiglia ve arkadaşları (2012) ise Meksika'da ergenler üzerine yaptıkları araştırmada ise dini önem ve dini katılım ile sigara kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Dini önem 'senin dinin senin için nasıl önemli?' sorusu ile dini katılım ise 'Dini servise, klisene hangi sıklıkla katılıyorsun?' sorusu ile ölçülmüştür. Bulgulara göre dini önem ile dini katılım arasındaki uyumsuzluk sigara kullanımı için büyük bir risk oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Marsiglia, *et al.*, 2012). Farklı bir yaş grubu olarak 833 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan çalışma da ise dini katılım ve sigara kullanımı arasında negatif ilişki bulmuştur (Garrusi & Nakhaee, 2012).

Bazı araştırmalar din adamları arasında tütün kullanımını ve din adamlarının sigara içme davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. Din adamlarının genel popülasyondan daha az sigara içtikleri sonucuna ulaşılmıştır (Yong, *et al.*, 2009; Kungskulniti, *et al.*, 2012). Türkiye'de yapılan çalışma din adamları arasında sigara içme oranı 6.9% iken Küresel Yetişkin Tütün Araştırması verilerine göre 15 yaş üstü popülasyonda sigara içme oranı 31.2%'dir (Gürsu, 2018). Yong ve arkadaşları (2009) tarafından yürütülen araştırmada adamlarının halka sigara içmeme konusunda tavsiye verip vermediğine değinilmiştir. Malezyalı Müslüman katılımcıların yüzde 61'i din adamlarının sigara içmeme konusunda tavsiye verdiklerini belirtirken Taylandlı Budist katılımcıların yüzde 58'i din adamlarının sigara içmeme konusunda tavsiye verdiklerini belirtmiştir (Yong, *et al.*, 2009). Din adamlarının sağlıklı davranış sergileyerek sosyal bir rol model olup inananların sigara içme davranışı üzerinde etkili olduğu sonucu gözlemlenmiştir.

Kişinin Tanrı ile iletişim kurarak hayatı anlamlandırması, kişinin güçlü olan bir Yararıcıya sığınıp güven ortamı oluşturması dindarlığın bağımlılığa karşı önleyici ve iyileştirici rol oynamasında etkisi olmuştur. 984 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada Tanrı ile kurulan güvenli ilişkiyi ve başkalarıyla olan manevi bağlanmışlık hissini içeren olumlu dini başa çıkma ile tütün kullanımı arasında negatif ilişki bulunurken Tanrı ile kurulan güvensiz ilişkiyi, din kardeşleri ve başkalarıyla olan uyumsuzluğu kapsayan olumsuz dini başa çıkma ile pozitif ilişki bulunmuştur (Horton, *et al.*, 2013).

Dindarlık ve Alkol Bağımlılığı

Dünya Sağlık Örgütü alkol bağımlısını; uzun süre alışılmışın dışında alkol alan, alkole bağlı ruhsal, bedensel, toplumsal sağlığı bozulan, buna karşın durumunu değerlendiremeyen; değerlendirilse bile alkol alma isteğini durduramayan, tedaviye gereksinimi olan bir hasta şeklinde tanımlamıştır (Gürsu, 2018). Alkol kullanımında dinlerin tutumu incelediğinde Müslüman ve Mormon inancında alkol kullanımının yasaklandığı, Yahudilerde ve Hristiyanlarda ise yasaklanılmamış olup şarabın dini ritüellerde kullanabildiği görülmektedir (Elgun, 2019; Işık, 2006). Her ne kadar dinlerin hepsi alkol kullanımını yasaklanmasada dinin alkol kullanımında önleyici etkisi söz konusudur. Amerikalı yaşlılar üzerine yapılan bir araştırma imandan anlam çıkarma ve fundamentalist bir kiliseye bağlı kalmanın içkiden uzak durmayı etkilediği gözlemlenmiştir (Delaney, *et al.*, 2009). Fakat Brown ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada ise aşırı tutucu dini inançların ve alkol kullanımı ile ters yönlü ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (Brown, *et al.*, 2001).

Yapılan araştırmalarda dindarlık dini katılım, öznel dindarlık algısı gibi değişkenlerle birlikte farklı yaş, cinsiyet grupları ile ele alınmıştır. Mason ve Windle (2002) ergenler üzerinde dinin alkol kullanma kararı, alkol kullananlar arasında ne kadar ne sıklıkla içileceği seçimi ve alkolle ilişkili problemlerin deneyimi üzerindeki etkisini araştırmak için boylamsal araştırma yapmıştır. Dinin kişinin kişisel yaşamındaki göreceli önemi ve dini katılımın ergenlerde alkol kullanımının yaygınlığı ile negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dinin kişinin kişisel yaşamındaki göreceli öneminin ileriye dönük alkol kullanımına başlama kararında öngörücü rol oynadığı, ergenlerde alkol kullanımında akran ilişkisinin en büyük rol oynaması ile dindarlığın akran seçiminde etkili olmasından dolayı dolaylı yönden alkol kullanımını etkilediği görülmüştür. Ayrıca dini katılımın ne sıklıkla ve ne kadar içileceği seçiminde güçlü bir ilişkiye sahip olduğu, dini katılım ile alkol kullanımı arasında negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Mason & Windle, 2002). Meksika'da 14-17 yaş arasında 506 Roman Katolik katılımcı ile yapılan çalışmada alkol kullanımı kilise katılımı ve dine verilen önem ile birlikte incelenmiştir. Araştırma sonuçları ergenlerin yüksek kilise katılımı ve kişinin dine yüklediği yüksek önemin alkol kullanımında negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Fakat kilise katılımının yüksek olup dine verilen önemin az olması alkol kullanım riskini arttırmaktadır. Kilise katılımının yüksek olup dine verilen önemin düşük olması alkol kullanım oranı ile pozitif ilişkiye sahipken kilise katılımı ve dine verilen önemin yüksek olması alkol kullanım ile negatif ilişkiye sahiptir (Marsiglia, *et al.*, 2012).

Yıldırım (1997) Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada ise dindarlık, ailenin dindarlığı ile alkol kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Ailenin

dindarlığı ile alkol kullanımı arasında negatif ilişki görülmüştür. Alkol kullanan öğrenciler dindarlık düzeylerine göre incelendiğinde, dindarlık grubu düştükçe gruplarda alkol riskinin arttığı gözlemlenmiştir (Yıldırım, 1997).

Din yaşananları anlamlandırma, kaybedilen kontrolü yeniden kazanma, teselli bulma arayışı sağlaması ile kişinin olumsuz duyguları düzenleyip kaybedilen anlamın ve kontrolün kazanılmasını sağlayarak başa çıkma stratejileri sunmasıyla alkol bağımlılığında dini başa çıkma stratejilerinin kullanılmasını sağlamıştır (Ayten, 2015). Erbay ve arkadaşlarının (2016) 141 madde ve alkol bağımlısı olan bireylerle yapmış olduğu çalışmada bireylerin dini başa çıkma yöntemlerini kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Erbay, *et al.*, 2016). Dinin başa çıkma stratejileri sunması dindarlığın klinik uygulamalara entegre edildiği çalışmalara yön verilmesini sağlamıştır. Adsız Alkoliklerin 12 basamak tedavi programı dini başa çıkma stratejileri içermektedir. 12 basamak tedavi programının iyi sonuçlar verdiğini gösteren çalışmalar dindarlık ile alkol kullanımının ilişkisini de ortaya koymakta ve dinin terapiye entegre edilebilirliğini göstermektedir (Fiorentine, 2009). Geppert ve arkadaşları (2006) MEDLINE, PsychoINFO ve ALTA Religion veritabanlarını kullanarak yaptıkları literatür taramalarına göre 1941 ve 2004 yılları arasında yayımlanan madde kötüye kullanım bozukluğu, madde bağımlılığı, bağımlılık, din ve maneviyat konularını kapsayan 1353 yayının 308'i adsız alkoliklerin 12 basamak tedavi programı hakkındadır (Geppert, *et al.*, 2007).

Din ve Madde Bağımlılığı

Sakinleştirici ve uyarıcı etkileri olan, giderek daha fazla alma isteği uyandıran, alınmadığında ise yoksunluk belirtileri oluşturan kimyasal maddelere uyuşturucu madde adı verilmektedir (Gürsu, 2017) Madde bağımlılığı dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de artmakta ve sorun haline gelmektedir (Yeşilay, 2021). Bağımlılık süreci, fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik birçok olumsuzluğa sebebiyet vermektedir (Başkurt, 2003). Dinlerin beraberinde bir yaşam tarzı ve davranış biçimi getirmesi ile bağımlılığa karşı önleyici rol oynamıştır. Brigham Youth üniversitesinde yapılan araştırma da 1036 katılımcının %99,1'i dinlerinin uyuşturucu madde kullanımını yasaklaması gerekçesiyle asla uyuşturucu madde kullanmadıklarını belirtmişlerdir (Marsiglia, *et al.*, 2005).

Dinin değerler, normlar ve karakter üzerindeki etkisinden yola çıkarak dinin madde bağımlılığı ile uyumsuz olan değerleri içselleştirilmesini sağlaması ve bağımlılığa karşı ahlaki mesaj vermesi dinin madde bağımlılığında engelleyici olmasında etkili olmuştur (Delaney, *et al.*, 2009). Yapılan bir çalışmada dinin kendileri için önemli olduğunu belirten katılımcıların %9,9'unun bazen marihuana kullandıklarını, dinin kendileri için sadece biraz önemli olduğunu belirten katılımcıların %21,5'i bazen marihuana kullandıklarını ifade etmişlerdir. Dinin önemine inanan yetişkin ve ergenlerde yasadışı uyuşturucu kullanma oranının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Marsiglia, *et al.*, 2005).

Dinin anlam, kontrol ve sosyalleşme boyutu madde bağımlılığında önleyici bir rol olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöntem'in (2019) sekizi kadın dördü erkek on iki üniversite öğrencileri ile nitel görüşmeler yaptığı çalışmasında madde kullanan üniversite öğrencilerinin yaşamlarında anlam yaratmada zorlandıkları, özgürlük ve sorumluluk

dengeğini kuramadıkları, yapıcı ve üretken bir yalnızlık yerine izole bir yalnızlık içinde oldukları, nevrotik bir kaygı yaşadıkları bulgularına ulaşmıştır (Yöntem, 2019).

Madde bağımlılığını dini yönelim ile birlikte inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Dini yönelim, iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık olarak Allport tarafından tanımlanmıştır. İç güdümlü dindarlıkta amaç dini olduğu gibi yaşamaktır. Dış güdümlü dindarlıkta ise dini yaşamak araçtır. Asıl amaç, bireysel veya sosyal bir takım kazançlardır

(er-Ruveyte', *et al.*, 2010). Homayouini (2011) 109 madde bağımlısı ve 109 madde bağımlısı olmayan toplam 218 katılımcı üzerinde beş faktör kişilik modeli ile iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık ilişkisi inceleyen bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda bağımlı insanların bağımlı olmayan insanlara göre daha fazla nevrotiklik, deneyime açıklık, dış güdümlü dindarlık ölçeklerinden daha fazla puan aldıkları; dışadönüklük, uyumluluk, vicdanlılık ve iç güdümlü dindarlık ölçeklerinden daha düşük puan aldıkları gözlemlenmiştir. Bağımlı katılımcıların dış güdümlü dindarlık ölçeğinde fazla puan almaları dış güdümlü dindar insanların dini sosyal prestij onayı elde etmek için bireysel hedeflerine ulaşmak için kullandıkları, hedeflerine ulaşamadıklarında hayal kırıklığına uğradıkları, endişe ve depresyon yaşadıklarından yola çıkarak açıklanabilmektedir (Homayouini, 2011).

Dine inananlar hayatın getirdiği zorluklara karşı başa çıkma sağlayan kaynaklara ve manevi ıstırap, eleme karşı koruyacak bir umuda sahiptir. Yapılan çalışmalarda dindarlığın tedavi sürecindeki olumlu etkisini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Walton-Moss, *et al.*, 2013).

Sonuç

Bağımlı olunan nesneyi aşırı arzulama, o nesne üzerindeki kontrolü kaybetme ve olumsuz sonuçlarına rağmen bağımlılığı sürdürme şeklinde üç etki üzerinde ortaya çıkan bağımlılık kişinin sağlığını, ruh sağlığını, sosyal ve ekonomik hayatını, aile ve çevresi ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dinler sağlıklı yaşama karşı destekleyici tutum içerisinde olması ile bağımlılığa karşı önleyici bir rol oynamaktadır. Dinlerin beraberinde bir yaşam tarzı ve davranış biçimi getirmesi, dinlerin kurduğu toplumsal yapı ve sistemle mensuplarına psiko-sosyal destek sağlaması, inanç sisteminin sorunlara karşı dini başa çıkma sağlaması, kişinin Tanrı ile iletişim kurarak hayatı anlamlandırması, kişinin güçlü olan bir Yaratıcıya sığınıp güven ortamı oluşturması dindarlığın bağımlılığa karşı önleyici ve iyileştirici rol oynamasını sağlamıştır. Dindarlık ve bağımlılık ilişkisi üzerinden yapılan araştırmalarda dinin önleyici ve iyileştirici etkisi ön plana çıkmıştır. Yapılan araştırmalarda dindarlık kiliseye katılım, dine önem verme, aşırı tutuculuk gibi farklı değişkenlerle ele alınırken örneklem grubu da çoğunlukla ergenler ve yetişkinler olmak üzere farklı yaş grupları, farklı cinsiyet grupları, farklı ulus grupları, farklı din grupları gibi çeşitlilik içermektedir. Tüm bu çeşitlilik göz önünde bulundurulduğunda genel olarak dindarlığın bağımlılık üzerinde önleyici ve iyileştirici etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Adem, E. (2019). Helallik açısından alkollü içkiler, içecekler ve gıda maddelerinde alkol. *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 18–29.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/853833>
- Atkins, L. A., Oman, R. F., Vesely, S. K., Aspy, C. B., & McLeroy, K. (2002a). A review of research on the effects of religion on adolescent tobacco use published between 1990 and 2003. *Comparative Study*, 16(4), 761–776. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-16.4.198>
- Atkins, L. A., Oman, R. F., Vesely, S. K., Aspy, C. B., & McLeroy, K. (2002b). Adolescent tobacco use: The protective effects of developmental assets. *American Journal of Health Promotion*, 16(4), 198–205. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-16.4.198>
- Ayten, A. (2015). *Tanrıya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*. İz yayıncılık.
- Bağımlılık Nedir? (n.d.). Yeşilay. Retrieved May 4, 2021, from <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir>
- Başkurt, İ. (2003). Gençlik, madde bağımlılığı ve korunma yolları. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 73–114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10141>
- Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: Özeleştiril bir değerlendirme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2).
- Brown, T. L., Parks, G. S., Zimmerman, R. S., & Phillips, C. (2001). The role of religion in predicting adolescent alcohol use and problem drinking. *SSRN Electronic Journal*, 696–705. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3004698>
- Delaney, H. D., Forcehimes, A. A., Campbell, W. P., & Smith, B. W. (2009). Integrating spirituality into alcohol treatment. *Journal of Clinical Psychology*, 65(2), 185–198. <https://doi.org/10.1002/jclp.20566>
- er-Ruveyte, A. S., & Ayten, A. (2010). Dini yönelim boyutlarının kişiliğin beş boyutu ile ilişkisi (Ampririk bir araştırma). *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2), 133–148.
- Erbay, E., Oğuz, N., Yıldırım, B., & Fırat, E. (2016). Alkol ve madde bağımlılığı olan bireylerin başa çıkma tutumları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), 597–609. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/31706/347469>
- Fiorentine, R. (1999). After drug treatment: Are 12-step programs effective in maintaining abstinence? *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 25(1), 93–116. <https://doi.org/10.1081/ada-100101848>
- Garrusi, B., & Nakhaee, N. (2012). Religion and smoking: A review of recent literature. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 43(3), 279–292. <https://doi.org/10.2190/pm.43.3.g>
- Geppert, C., Bogenschutz, M. P., & Miller, W. R. (2007). Development of a bibliography on religion, spirituality and addictions. *Drug and Alcohol Review*, 26(4), 389–395. <https://doi.org/10.1080/09595230701373826>
- Gürsu, O. (2017). Madde bağımlılığı ve din: HİGED örneği. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, 37–54.

Gürsu, O. (2018). *Bağımlılık ve Din: Nöropsikolojik Bir Yaklaşım*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Homayouni, A. (2011). The role of personality traits and religious beliefs in tendency to addiction. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 851–855. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.165>

Horton, K. D., & Loukas, A. (2011). Discrimination, religious roping, and tobacco use among white, African American, and Mexican American vocational school students. *Journal of Religion and Health*, 52(1), 169–183. <https://doi.org/10.1007/s10943-011-9462-z>

Işık, R. (2006). Mormonluk ve Mormon Klisesi üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X(1), 165–190. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/574902>

Kungskulniti, N., Charoenca, N., Kengganpanich, T., Kusolwisitkul, W., Pichainarong, N., Kerdmongkol, P., Silapasuwan, P., Hamann, S. L., & Arpawong, T. E. (2011). Smoking prevalence among monks in Thailand. *Evaluation & the Health Professions*, 35(3), 305–322. <https://doi.org/10.1177/0163278711426424>

Mann, J. R., McKeown, R. E., Bacon, J., Vesselinov, R., & Bush, F. (2007). Religiosity, spirituality, and tobacco use by pregnant women. *Southern Medical Journal*, 100(9), 867–872. <https://doi.org/10.1097/smj.0b013e318137a422>

Marcus, W. G. (n.d.). *Christianity and tobacco use*. World Human Organization - Regional Office for the Eastern Mediterranean. Retrieved May 4, 2021, from http://www.emro.who.int/images/stories/tfi/documents/IR_TR_CHRISTIANITY_AND_TU.pdf?ua=1

Marsiglia, F. F., Ayers, S. L., & Hoffman, S. (2011). Religiosity and adolescent substance use in Central Mexico: Exploring the influence of internal and external religiosity on cigarette and alcohol use. *American Journal of Community Psychology*, 49(1–2), 87–97. <https://doi.org/10.1007/s10464-011-9439-9>

Marsiglia, F. F., Kulis, S., Nieri, T., & Parsai, M. (2005). God forbid! Substance use among religious and nonreligious youth. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(4), 585–598. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.75.4.585>

Mason, W. A., & Windle, M. (2002). A longitudinal study of the effects of religiosity on adolescent alcohol use and alcohol-related problems. *Journal of Adolescent Research*, 17(4), 346–363. <https://doi.org/10.1177/07458402017004002>

Nikotin (Sigara) bağımlılığı. (n.d.). Türkiye Psikiyatri Derneği. Retrieved May 4, 2021, from <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/46/nikotin-sigara-bagimlilik>

Özen, Ş. (n.d.). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (42nd ed.) [E-book]. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/42/C42023554.pdf>

Timberlake, D., Rhee, S. H., Haberstick, B., Hopfer, C., Ehringer, M., Lessem, J., Smolen, A., & Hewitt, J. (2006). The moderating effects of religiosity on the genetic and environmental determinants of smoking initiation. *Nicotine & Tobacco Research*, 8(1), 123–133. <https://doi.org/10.1080/14622200500432054>

Walton-Moss, B., Ray, E. M., & Woodruff, K. (2013). Relationship of spirituality or religion to recovery from substance abuse. *Journal of Addictions Nursing*, 24(4), 217–226. <https://doi.org/10.1097/jan.0000000000000001>

Yıldırım, İ. (1997). Sigara, alkol ve uyuşturucu kullanan üniversite öğrencilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 147–155.

Yong, H. H., Hamann, S. L., Borland, R., Fong, G. T., & Omar, M. (2009). Adult smokers' perception of the role of religion and religious leadership on smoking and association with quitting: A comparison between Thai Buddhists and Malaysian Muslims. *Social Science & Medicine*, 69(7), 1025–1031. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.07.042>

Yong, H. H., Savvas, S., Borland, R., Thrasher, J., Sirirassamee, B., & Omar, M. (2012). Secular versus religious norms against smoking: Which is more important as a driver of quitting behaviour among Muslim Malaysian and Buddhist Thai smokers? *International Journal of Behavioral Medicine*, 20(2), 252–258. <https://doi.org/10.1007/s12529-012-9225-6>

Yöntem, M. K. (2019). Uyuşturucu madde kullanan üniversite öğrencilerinin varoluşsal problemlerinin incelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal of On Addictions*, 25–50.

EKONOMİK ŞİDDETİN KADIN YAŞAMINDAKİ ROLÜ

THE ROLE OF ECONOMIC VIOLENCE IN WOMEN'S LIFE

Melek Hava KÖPRÜLÜ

Arş.Görevlisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü,
ORCID No: 0000-0001-8282-9565,

Sezer AVCI

Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü,
ORCID No: 0000-0003-3575-4585

Adnan Batuhan COŞKUN

Arş. Görevlisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü,
ORCID No: 0000-0002-5998-7474

Özet

Kadına yönelik şiddet; bir insan hakkı ihlali ve ayrımcılık biçimi olarak kültürel, ekonomik, coğrafi sınır tanımaksızın tüm dünyada varlığını sürdürmektedir. Kadına yönelik şiddet, kadınların insan haklarından yararlanmalarını ciddi biçimde engellemekte; yaşam, güvenlik, özgürlük, saygınlık, fiziksel ve duygusal sağlık hakkı gibi temel haklarını ihlal etmekte veya geçersiz kılmaktadır. Çok boyutlu bir sorun olan kadına yönelik şiddet ve kadına yönelik ev içi şiddet, yalnızca kadınları olumsuz etkilemekle kalmamakta, bir bütün olarak toplumu da olumsuz etkilemektedir.

Bir toplumda kadına yönelik şiddet, sosyal bir sorun olarak algılanmalıdır. Şiddet, kadının yaşamını tehdit eden ve toplumsal hayata katılımına engel olan temel bir unsurdur. Şiddet çok boyutlu bir sorundur ve yalnızca kadınları olumsuz etkilemekle kalmaz, bir bütün olarak toplumu da olumsuz etkilemektedir. Kadınların maruz kaldığı şiddet türlerinden birisi ise ekonomik şiddettir.

Ekonomik şiddet; kadının para harcamasının kısıtlanması, çalışmasına izin verilmemesi, zorla çalıştırılması, ekonomik konulardaki kararların erkek tarafından tek başına alınması amacıyla ekonomik olarak sınırlamak için yapılan her türlü eylemdir.

Ekonomik şiddet; kadını ikinci sınıf bir vatandaş statüsüne iter, kişiliğini yok sayar ve bu nedenle kadınların karşı karşıya olduğu şiddetlerden en etkilisi. İçinde bulunduğu ruh ve beden sağlığını olumsuz etkileyen koşullara karşı çıkma gücü ekonomik bağımsızlıkla doğrudan ilgilidir. Ekonomik bağımlılık kadının diğer şiddet türlerine uğrama ihtimalini artıran bir faktördür. Kadına yönelik ekonomik şiddet daha çocukken büyüdüğü ailede başlamakta, evlendiğinde ve/veya boşandığında devam etmektedir.

Geleneksel aile yapısı, eğitim seviyesi, ekonomik özgürlük ve daha önemlisi özgüven eksikliği kadının ekonomik şiddete ve diğer şiddet türlerine maruz kalmasında öncelikli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, kadınların iş yaşamında karşılaştığı sorunlar ve ekonomik şiddetin kadınlar üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyete Dayalı Şiddet, Aile İçi Şiddet, Düşük Gelirli Toplum

Abstract

Violence against women; as a human rights violation and form of discrimination, it continues its existence all over the world without cultural, economic or geographical boundaries. Violence against women seriously prevents women from enjoying their human rights; violates or invalidates fundamental rights such as life, security, freedom, prestige, physical and emotional health. Violence against women and domestic violence against women, which is a multidimensional problem, not only negatively affect women, but also negatively affect society as a whole.

Violence against women should be perceived as a social problem in a society. Violence threatens the life of women and is a fundamental factor that prevents their participation in social life. Violence is a multidimensional problem and it affects not only women negatively, but also society as a whole. One of the types of violence women are subjected to is economic violence.

Economic violence, it is any action taken to limit women's spending of money, not to be allowed to work, to be forced to work, to economically limit the decisions on economic matters by men alone.

Economic violence, it pushes women to the status of second-class citizen, ignores their personality and is therefore the most influential of the violence faced by women. The power to oppose the conditions that adversely affect mental and physical health is directly related to economic independence. Economic dependence is a factor that increases the likelihood of women being subjected to other forms of violence. Economic violence against women begins in the family where he grew up when he was a child and continues when he gets married and / or divorces.

Traditional family structure, education level, economic freedom, and more importantly, lack of self-confidence are the primary factors in women's exposure to economic violence and other forms of violence.

In this study, the problems faced by women in business life and the impact of economic violence on women are discussed.

Keywords: Gender-Based Violence, Domestic Violence, Love-Income Population

AYETLER VE HADİSLER BAĞLAMINDA EHL-İ KİTAB'A YÖNELİK DAVET VE TEBLİĞ METODU

INVITATION AND NOTIFICATION METHOD TO THE AHL AL-KITAB (THE PEOPLE
OF THE BOOK) IN THE CONTEXT OF THE VERSES AND HADITHS

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN

Mersin Üniversitesi / İslami İlimler Fakültesi / Mersin / Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3720-0458>

Özet

Yüce Allah, insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Bundan dolayı da onlara doğru yolu göstermek ve yaratılış gayelerini bildirmek için kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Göndermiş olduğu bu peygamberlerin bazılarında da ilahi kitap vahyetmiştir. Peygamberlerin başlıca görevinin de kendilerine indirilen bu ilahi vahyi insanlara tebliğ etmek olduğunu bildirmiştir. Yüce Allah tarafından gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed'dir (sas). O (sas) tüm insanları İslâm'a davet ve onlara ilahi vahyi tebliğ ile görevlendirilmiştir. Bu noktada ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (sas) ile birlikte bütün müslümanlar, diğer insanları davet görevi ile sorumludur. Bu anlamda İslam'a davet edilecek topluluklardan birisi de *Ehl-i kitap*'tır. "Kendilerine kutsal kitap verilen ve bir ilahi kitaba inanan" anlamına gelen *Ehl-i kitap*, Kur'an-ı Kerim'de, Müslümanlar dışında kendilerine kutsal kitap indirilenler için kullanılmaktadır. Bu çalışmada özellikle Âl-i İmrân 64, Ankebût 46. ayetler, Heraklius'a gönderilen mektup ve Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderilirken Ehl-i kitab'a gittiği vurgulanan rivâyet bağlamında Ehl-i Kitab'a yönelik olarak nasıl bir davet ve tebliğ metodu yapılacağı ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ehl-i Kitab, İslam, ayet, hadis, davet ve tebliğ.

Abstract

Almighty Allah has created people to worship Him. For this reason, He sent prophets from among himself to show them the right way and to inform them about their creation goals. He revealed a holy book to some of these prophets. He reported that the main duty of prophets was to convey this holy revelation sent down to them. Prophet Muhammad is the last prophet sent by Almighty Allah. He was tasked with inviting all people to Islam and communicating holy revelation to them. As can be understood from the verses and hadiths, all Muslims together with the Prophet are responsible for the mission of inviting other people. In this sense, one of the communities that will be invited to Islam is Ahl al-Kitab. Ahl al-Kitab, in the Quran, it is used for those who are sent holy books, except for Muslims. In this study, especially in the context of Ali Imran 64, Ankebut 46th verses, the letter sent to Heraclius and the narration emphasizing that Muadh ibn Jabal went to Ahl al-Kitab while he was sent to Yemen, it has been tried to give information about what kind of invitation and notification method will be made for Ahl al-Kitab.

Keywords: Ahl al-Kitab (the People of the Book), Islam, verse, hadith, invitation and notification.

1. GİRİŞ

Kavramsal Çerçeve

Konu ile ilgili iki kavram ön plana çıkmaktadır. Bunlar; davet ve tebliğ kavramlarıdır.

Davet; Arapça د ع و d-a-v kelimesinin masdarı olup, “çağırarak, davet etmek, dua etmek”¹ anlamlarına gelirken, terim olarak ise özellikle “İslâm’a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı”² anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ilgili ayetlerden ve hadis-i şeriflerden bazıları şu şekildedir:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ.

“Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınımdır, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler.”³

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ.

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”⁴

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

“Allah’a çağırarak, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve “Ben müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”⁵

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَتُ أُمَّي: يَا رَسُولَ اللَّهِ، خَادِمُكَ أَنَسُ، ادْعُ اللَّهَ لَهُ، قَالَ: اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ، وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ.

Enes b. Mâlik’ten (ra) rivâyet edildiğine göre Enes’in annesi Rasûlullah’a (sas); “Enes senin yardımcındır. Onun için Allah’a dua et” dedi. Bunun üzerine O (sas) şöyle buyurdu: “Allahım onun malını ve evladını çoğalt. Ona verdiklerini de mübarek eyle!”⁶

¹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 169-170; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414), XIV, 257-260; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1436), 1282.

² Mustafa Çağrırcı, “Da‘vet”, (İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul, 1994), IX/16; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 324-327.

³ Bakara 2/186.

⁴ Nahl 16/125

⁵ Fussilet 41/33.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1995), “Deavât”, 26 (h. no: 6344).

عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَجِيبُوا هَذِهِ الدَّعْوَةَ إِذَا دُعِيتُمْ لَهَا...⁷

Nafi --- İbn Ömer (ra) tarikiyle rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Düğün yemeğine davet edildiğiniz zaman bu davete icabet edin.*”⁷

Tebliğ: Arapça ب ل غ b-l-ğ kökünden türemiş bir masdar olup, “ulaştırmak”⁸ anlamına gelirken, terim olarak ise “peygamberlerin Allah’tan aldıkları ilahi vahyi insanlara ulaştırması” anlamına gelmektedir.⁹ Kur’an-ı Kerim’de ilgili ayetlerden ve hadis-i şeriflerden bazıları şu şekildedir:

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ.

“...Ey kavmim!” dedi, “Ben rabbimin gönderdiği gerçekleri size ulaştırdım (*tebliğ ettim*) ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!”¹⁰

وَاطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ.

“Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık biçimde *tebliğ* etmektir.”¹¹

Hz. Peygamber (sav) Veda Hutbesi’ni irâd ettikten sonra orada bulunanlara şöyle sormuştur:

...أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، لِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، قَرَبًا مُبَلِّغٍ أَوْعَىٰ مِنْ سَامِعٍ...

“...*Tebliğ* ettim mi? “Evet” dediler. Bunun üzerine O (sas) şöyle buyurmuştur: “Allahım şahid ol! Burada bulunanlar (sözlerimi) bulunmayanlara ulaştırın. Belki de sözlerim kendisine ulaştırılan kişi dinleyenden daha iyi anlayabilir.”¹²

2. İSLÂM’DA DAVET VE TEBLİĞ SORUMLULUĞU

Yüce Allah, insanlara doğru yolu göstermek, yaratılış gayelerini bildirmek ve böylelikle onların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için her kavme kendi içerisinden peygamberler göndermiş ve göndermiş olduğu bu peygamberlerin bazılarına da ilahi kitap vahyetmiştir. Bu noktada bütün peygamberlerin ortak görevleri vardır. Bu görevlerden en önemlisi kendilerine indirilen ilahi vahyi insanlara ulaştırmak ve insanları Allah’ın dinine davet etmektir. Bu hususlar Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir: “De ki: “Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.”¹³ “Andolsun ki biz her ümmete, “Allah’a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun” diyen bir

⁷ Buhârî, “Nikâh”, 75 (h. no: 5179).

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 60-61; İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 419-420; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 780.

⁹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 395; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 20; Okuyan, *Kur’ân-ı Kerîm Sözlüğü*, 154-156.

¹⁰ A’râf 7/93.

¹¹ Mâide 5/92.

¹² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâut, Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421), XXXIV, 136-137 (h. no: 20498).

¹³ İsrâ 17/95.

elçi gönderdik...”¹⁴ “Onlar (peygamberler), Allah’ın gönderdiklerini tebliğ ederler ve O’ndan korkarlar, Allah’tan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak da Allah yeter.”¹⁵

İnsanlar zamanla kendilerine indirilen ilahi kitapları ve sonucunda da dinlerini tahrip etmişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah bütün insanlığın kurtuluşu için Hz. Muhammed (sav)’i son peygamber olarak seçmiş ve O’na da son ilahi kitap olan Kur’an-ı Kerim’i indirmiştir. Bu açıdan İslam Dini’nin muhatabı tüm insanlardır. Hz. Peygamber (sav) de insanları bu dine davet edip, onlara tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. Konu ile ilgili ayet-i kerimeler şöyledir: “Muhammed sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir, fakat o Allah’ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir.”¹⁶ “Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik: O size âyetlerimizi okuyor, sizi artıptı temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor.”¹⁷ “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁸ “Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır...”¹⁹

Hz. Peygamber (sas) İslam Dinini yaymaya yakınlarından başlamış ve bu davet ve tebliğ faaliyeti, sonunda Arap yarımadasının tamamına ulaşmıştır. Bu başarıda Hz. Peygamber (sas) kişiliği, kullanmış olduğu dil ve üslup²⁰, davasına olan inancı, samimiyeti, muhatabını tanıması ve ona önem vermesi, tedricilik vb. uyguladığı yöntemler son derece etkili olmuştur.²¹ Bu husus da Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir: “Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”²² “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”²³ “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁴

¹⁴ Nahl 16/36.

¹⁵ Ahzâb 33/39.

¹⁶ Ahzâb 33/40.

¹⁷ Bakara 2/151.

¹⁸ Mâide 5/67.

¹⁹ Şûrâ 42/48.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Abdulkadir Karakuş, “Hz. Peygamber’in Tebliğ Dili ve Bunun Kur’ânî Temelleri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 267-283.

²¹ Çağrıncı, “Da’vet”, IX, 17; Nevzat Âşık, “Hz. Peygamberin Tebliğ Metodu”, *Diyanet İlmî Dergi* 33/1 (1997), 73-82; Cem Zorlu, “Tebliğde Öncelik ve Tedricilik”, *İslam’ın Güncel Sunumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 236-248; Adnan Demircan, “Tebliğde Hz. Peygamber’in Örnekliliği”, *Diyanet İlmî Dergi* XLVIII/1 (2012), 7-28; Mehmet Sürmeli, “Hz. Peygamber’in (sas) Davetindeki Başarısının Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 113-128.

²² Âl-i İmrân 3/159

²³ Tevbe 9/128.

²⁴ Enbiyâ 21/107.

Ahkaf Suresi 31. Ayette “Ey halkımız! Allah’ın davetçisine uyun ve ona iman edin.” buyurularak Hz. Peygamber (sas), “Allah’ın davetçisi” olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte şu husus çok önemlidir. Davet ve tebliğ görevinin sorumluluğu sadece Hz. Peygamber’e (sas) mi aittir? Bu noktada konu ile ilgili ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bütün Müslümanlar, bu görev ile sorumludur: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²⁵ “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız.”²⁶ meâlindeki âyetler ile “Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen ve iyiliği emredip/teşvik edip kötülükten sakındırmayan/uzaklaştırmayan bizden değildir.”²⁷ “Benden bir âyet bile olsa (insanlara) tebliğ ediniz.”²⁸ vb. hadisi şerifler bu noktada tebliğ ve davet görevinin Müslümanların ortak vazifesi olduğunu göstermektedir.

3. EHL-İ KİTAB’A YÖNELİK DAVET VE TEBLİĞ METODU

İslâm Dini’nin muhatabının tüm insanlık olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu anlamda İslam’a davet edilecek topluluklardan birisi de *Ehl-i kitap*’tır. “Kendilerine kutsal kitap verilen ve bir ilahi kitaba inanan anlamına gelen” *Ehl-i kitap*, Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahipleri için kullanılan bir kavramdır.²⁹ “Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce *kendilerine kitap verilenlerden* ve Allah’a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.”³⁰

Özellikle Âl-i İmrân 64 ve Ankebût 46. ayetler, Heraklius’a gönderilen mektup ile Muaz b. Cebel’in Yemen’e gönderilmesi ile ilgili “*Şüphesiz sen Ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun...*”³¹ ile başlayıp devam eden rivâyet, bu noktada Ehl-i kitap’a yönelik olarak nasıl bir davet ve tebliğ metodu yapılacağı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Ehl-i kitap’a yönelik olarak yapılacak olan davet ve tebliğ noktasında *Âl-i İmrân 3/64*. ayet-i kerimede;

“*De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin.” Eğer yine yüz çevirirlerse, “Şahit olun ki biz Müslümanlarız” deyin.*” buyurularak bütün semavi dinlerin ortak noktası olan tevhid inancı hatırlatılmıştır. Ayetin açıklamalarına bakıldığında, ayette Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki ortak ilkelerin özünün kastedildiği, bu ilkelerin en temel noktasının da “yalnız

²⁵ Âl-i İmrân 3/104

²⁶ Âl-i İmrân 3/110

²⁷ Tirmizî, *Birr*, 15 (h. no: 1921)

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 25 (h. no: 6486); XI, 488 (h. no: 6888); Buhârî, “Enbiyâ”, 50 (h. no: 3461); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2008), “İlim”, 13 (h. no: 2668).

²⁹ Remzi Kaya, “Ehl-i kitap”, (İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul, 1994), X/516-519.

³⁰ Âl-i İmrân 3/186.

³¹ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh* (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1999), “İman”, 29.

Allah'a kulluk etme" şeklinde belirtildiği ifade edilmektedir. Yine ayette bu ilkelerin zedelenmeden varlığını sürdürebilmesi için ön şart olarak şu iki hususun gözetilmesi gerektiği de belirtilmektedir: 1) Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak, 2) Allah'ın dışında hiçbir şeyi rab kabul etmemek. Burada bir taraftan Ehl-i kitab'ın bütün peygamberlerin tebliğinin ortak noktasına çağrıldığı, diğer taraftan da onlara yukarıdaki iki hususa riayet etmemelerinden dolayı tevhid inancının safiyetinin ihlal ettiklerinin hatırlatıldığı kaydedilmektedir. Çünkü Ehl-i kitab, "kulluk edilecek" varlığın Yüce Allah olduğunu kabul hususunda İslâm inancıyla ortak noktada bulunduğu halde, zamanla bu inançlarında bozulmalar olmuştur. Bu noktada Tevbe suresi 9/30. ayette; Yahudiler'in Üzeyir'i (as), Hıristiyanların da İsa'yı (as) Allah'ın oğlu olarak nitelendirdikleri, ayrıca Hıristiyanların da Mâide 5/73. ayette Yüce Allah için "üçün üçüncüsüdür" dedikleri ifade edilmektedir.³²

Ankebût 29/46 ayet-i kerimede ise;

"İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitapla mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur." buyurularak yine inanç konusunda bu ortak nokta hatırlatılmıştır: *"Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur"* demeleri istenmiştir. Ayetin açıklamalarına baktığımızda, bu ayette, Müslümanlar ile Ehl-i kitab'ın iyi geçinmelerinin gerekçelerinin ortaya konulduğu ifade edilmektedir. Çünkü müşriklerin aksine, Ehl-i kitab'la Müslümanlar arasında bir inanç yakınlığı bulunduğu, Müslümanların onlara indirilen kitapların da hak kitap olduğunu kabul ettikleri ve uluhiyyet konusunda da temelde aynı inancı paylaştıkları kaydedilmektedir. Çünkü onların inançlarında meydana gelen sapmalar, dinlerinin aslında olmayıp, sonradan ortaya çıkmıştır.³³ Bu ayette de Ehl-i kitab'la olan münasebetlerde –kural olarak– en güzel yolun izlenmesi istenmiştir.³⁴

Herakleios'a gönderilen mektup;

Mekkeliler'le imzalanan Hudeybiye Antlaşması'ndan (628) sonra oluşan barış ortamıyla birlikte Hz. Peygamber (sas), Mekkeliler'in dışındakilere de risâletini bildirmek ve İslâm'ın yayılması amacıyla o dönemin ileri gelen devlet başkanlarını İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubu gönderdiği devlet başkanlarından birisi de Bizans İmparatoru Herakleios'tur. Ona Dihye b. Halîfe vasıtasıyla bir mektup göndermiştir (Muharrem 7/Mayıs 628):³⁵

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve resûlü Muhammed'den Rumların büyüğü Herakleios'a. Hidayete uyanlara selam olsun. Seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin ve Allah da sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın (erîsiyyîn) günahı senin üzerinedir. "Ey Ehl-i kitab! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden

³² Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), I, 592-597.

³³ Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, IV, 275-276.

³⁴ Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, I, 593.

³⁵ Işın Demirkent, "Herakleios", (İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul, 1998), XVII/210-215.

bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.” Eğer yine yüz çevirirlerse, “Şahit olun ki biz Müslümanlarız” deyin. (Âl-i İmrân 3/64).³⁶

Bu mektupta Hz. Peygamber (sas) besmele ile başladıktan sonra, Allah’ın kulu ve peygamberi olduğunu ifade ederek kendisini tanıtmıştır. Hz. Muhammed’in (sas) risâleti konusu, Ehl-i kitaba yönelik olarak yapılacak olan davet ve tebliğ noktasında önemli bir husustur. Ayrıca Hz. Peygamber (sas), Herakleios’a da “Rumlar’ın büyüğü” diye hitap ederek nezaket göstermiş ve kibar bir üslup kullanmıştır. Nitekim Nahl 16/125. ayette de İslâm’a davet hususunda “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.” buyurulmuştur. Yüce Allah Hz. Mûsa ve kardeşi Hârûn’u Firavun’u uyarmaları için gönderirken de kullanılacak üslubun önemine dikkat çekmiştir. “...ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin...”³⁷ Aynı zamanda bu mektupta Hz. Peygamber (sas) iki hususu da hatırlatmıştır. Birincisi hadiste de ifade edildiği üzere Ehl-i kitap’tan olup hem kendi peygamberine ve hem de Hz. Peygamber’e (sas) iman eden kişiye iki ecir verileceğidir.³⁸ Diğer husus ise yönetimi altındaki kişilerin sorumluluğudur. Onların İslâm dininden haberdar olamayıp, hidayete ermelerine engel olunması sonucu, sorumluluğun yöneticileri olan Herakleios’a ait olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber (sas) aralarındaki ortak inancı vurgulamış ve ayet-i kerimeyi ifade etmiştir.³⁹

Muâz b. Cebel (ra) Rivâyeti

Muâz’dan (ra) şöyle nakledilmektedir: Resûlullah (sas) beni Yemen’e (vali olarak) gönderdi ve şöyle buyurdu: “Şüphesiz sen Ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah’ın Resulü olduğuma şehâdet etmeye davet et. Şayet buna itaat ederlerse, Allah’ın günde beş vakit namazı üzerlerine farz kıldığını bildir. Buna uyarlarsa, Allah’ın, zenginlerinden alıp fakirlerine verilecek olan zekâtı kendilerine farz kıldığını bildir. Buna da uyarlarsa, onların mallarının en kıymetlilerini almaktan sakın. Mazlumun bedduasını almaktan da çekin. Çünkü onun bedduası ile Allah arasında bir perde yoktur.”⁴⁰

Peygamber Efendimiz’in, Muâz b. Cebel’i Tebük Gazvesi’nden sonra hicrî dokuzuncu yılda Yemen’e yönetici olarak gönderdiği nakledilmiştir. Muâz’ın gittiği yer Yemen’in Cened vilâyetiydi. Burada Ehl-i kitap’tan olanlar bulunuyordu. Onlara bir peygamber gönderilmiş ve bir ilâhî kitap indirilmiş olsa da zaman içinde inançlarında bozulmalar olmuştu. Bundan dolayı davet edilecekleri ilk şey tevhid inancı olmuştur. Bu da Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed’in (sas) Allah’ın Resulü olduğuna şehâdet etmektir. Buna

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 198-202 (h. no: 2370); Buhârî, “Bed’ul-vahy”, 6 (h. no: 7); “Cihâd ve siyer”, 101 (h. no: 2941); “Tefsîr-Âl-i İmrân-4” (h. no: 4553); Müslim, “Cihâd ve siyer”, 74 (1773).

³⁷ Tâha 20/44.

³⁸ Buhârî, “İlim”, 31 (h. no: 97).

³⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1392), XII, 103-108.

⁴⁰ Müslim, “İmân”, 29; Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 498 (h. no: 2071); Buhârî, “Zekât”, 63 (h. no: 1496); Müslim, “İmân”, 31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2013), “Zekât”, 1 (h. no: 1783); Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2013), “Zekât”, 5 (h. no: 1584); et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Zekât”, 6 (h. no: 625); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2009), “Zekât”, 46 (h. no: 2519).

inanıp, itaat ettikleri takdirde onların davet edileceği şey, İslam'ın en önemli ibadeti olan namazdır. Onlardan bu noktada beklenen İslam'ı kabul ettikten sonra kendilerine günde beş vakit namazın farz olduğunu bilmeleri ve kabul etmeleridir. Hadis metninde geçen “itaat ederlerse” den kasıt, namazın farz olduğunu bilip, kabul ettikten sonra namazı kılmalarıdır. Namazı kıldıktan sonra, onlara bildirilecek olan ve onların davet edileceği husus zekât ibadetidir. Aynı namaz ibadetinde olduğu gibi onlardan beklenen zekât ibadetinin farz olduğunu bilmeleri ve kabul etmeleridir. Kabul ettikten sonra onların buna itaat ettiklerini gösterecek olan zekât ibadetini yerine getirmeleridir. Zekât mali ve sosyal bir ibadettir. Zenginlerin üzerine farz olan ve onların yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Zekât, zengin olan kişinin dinin belirlediği ölçülerde malının bir kısmından ihtiyaç sahibi kardeşine vermesidir. İslam dini sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında bu ibadete büyük önem vermiş ve özel olarak bu ibadeti toplamakla görevli memurlar tayin etmiştir. Bu rivâyette bu açıdan zekât toplamakla görevli memurlara da önemli bir uyarı bulunmaktadır. Zekât olarak alınacak malda bir orta yolun takip edilmesi, onların mallarının en iyilerinden almaktan kaçınılması istenmektedir.⁴¹

SONUÇ

Yüce Allah'ın göndermiş olduğu son ilahi din olan İslâm'ın diğer insanlara ulaştırılması noktasında davet ve tebliğ vazgeçilmez iki önemli unsurdur. Ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (sas) ile birlikte tüm Müslümanlar, diğer insanları İslâm'a davet ve onun ilkelerini tebliğ ile sorumlu tutulmuştur. İslâm dini evrensel bir din olduğu için muhatabı tüm insanlardır ve bu dini tüm insanlara bildirme sorumluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan dine davet edilerek, tebliğ yapılacak olanlardan bir grup da Ehl-i kitap'tır. Bu noktada onlara nasıl bir yöntem uygulanmalıdır? Bu sorunun cevabı da Kur'an ve Sünnet'te bulunmaktadır. Buradan hareketle, Ehl-i kitap'a yapılacak olan tebliğ ve davet yönteminde öncelikli olarak Âl-i İmrân 64, Ankebût 46 vb. ayetler çerçevesinde Müslümanlarla Ehl-i kitap arasındaki inanç vb. ortak hususlardan bahsedilmeli ve onlarla güzel bir üslupla, en güzel şekilde iletişim kurulmaya çalışılmalıdır. Tevhid inancının önemi ve Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliği anlatılarak İslâm Dini'ne davet edilmelidir. Bu daveti kabul etmeleri durumunda Müslümanlığın gereği olan ibadetler ve sorumluluklar tek seferde toptancı bir yaklaşımdan ziyade Muâz b. Cebel rivâyetinde Peygamberimizin buyurduğu gibi tedrici bir yöntemle, yani aşamalı olarak tebliğ edilmeli, kabul edip, alışmaları beklenmeli ve daha sonra diğer ibadet ve sorumluluklara geçilmelidir. Peygamberimizin “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz” (Buhârî, “İlim”, 11) ilkesine ve dinin kolaylık prensibine de uygun olan budur.

---

⁴¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*, çev. ve şerh. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük (İstanbul: Kampanya Kitapları (Erkam Yayınları), 2019), V, 322-325.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâut, Âdil Mürşid vd. L Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421.
- Âşik, Nevzat. "Hz. Peygamberin Tebliğ Metodu". *Diyanet İlmi Dergi* 33/1 (1997), 73-82.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1995.
- Çağrııcı, Mustafa. "Da'vet". IX/16-19. *İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul*, 1994.
- Demircan, Adnan. "Tebliğde Hz. Peygamber'in Örnekliliği". *Diyanet İlmi Dergi* XLVIII/1 (2012), 7-28.
- Demirkent, Işın. "Herakleios". XVII/210-215. *İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul*, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 4. Basım, 1436.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. XV Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1414.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyîd Keylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Karakuş, Abdulkadir. "Hz. Peygamber'in Tebliğ Dili ve Bunun Kur'ânî Temelleri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 267-283.
- Karaman, Hayreddin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3., 2007.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i kitap". X/516-519. *İslam Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul*, 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1999.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. XVIII Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzü's-Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*. çev. ve şerh. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük. VIII Cilt. İstanbul: Kampanya Kitapları (Erkam Yayınları), 2019.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Sürmeli, Mehmet. “Hz. Peygamber’in (sas) Davetindeki Başarısının Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 113-128.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2008.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 11. Basım, 2013.

Zorlu, Cem. “Tebliğde Öncelik ve Tedricilik”. *İslam’ın Güncel Sunumu*. 236-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

THE LEGITIMATE SCOPE OF FREEDOM OF EXPRESSION IN ISLAM

Rehana Kanwal

Scholar, Department of Islamic Studies, National College of Business Administration and Economics, Lahore, Pakistan

Abstract

Any system of a country has its specific principles, rules and laws upon which the system runs. No system can be governed without establishing some rules and regulations in accordance of ethical, cultural, legal and religious values or norms of that particular society. A total neglect of anyone of the previous values could lead to the total collapse of that system. However, the spectrum and scope of those rules and laws varies from society to society but when it is the case of international level then their scope carries global responsibility with it. The right to freedom of expression is the case of the like sort as it has acquired central position in the Universal Declaration of Human Rights (1948) and also a part of European Convention on Human Rights (1950). Similarly, Islamic legal system not only guaranteed the right to freedom of expression but by broadening its concept special consideration has been taken with regard to serious concerns globally. The legitimate functional scope of this right and determination of its limits is being aimed by the Islamic legal system which gives a free chance to confused and scared people to enjoy their right generously. Regarding freedom of expression some Islamic principles and rules have also been established in global context which closed almost all the possible ways to its abuse. All other religions, religious beliefs and religious sacred personalities are protected from any kind of defamation. The honor and dignity of Muslims and non-Muslims is maintained equally. The Islamic manners of the particular right to freedom of expression also help people to enjoy their legal right honorably on legitimate tracks. The idea of global peace and global brotherhood is also one of the salient features of Islamic freedom of expression. Great variety of expressions has been introduced in Islamic legal system but provided their compatibility with universal legal standard. Thus Islam deals with the particular right of freedom of expression as a universal right rather than communal or national. Islam held it as a responsibility which often followed by the accountable process.

Keywords: principles, rules, universal, Legitimate, freedom.

SOCIAL SECURITY DURING THE REIGN OF CALIPH ‘UMAR IBN AL-KHATTAB

Rehana Kanwal

Scholar, Department of Islamic Studies, National College of Business Administration and Economics, Lahore, Pakistan.

M.Farooq Shakir

Lecturer, Department of Islamic Studies , Bismillah Higher Secondary Schools, Sadiq Abad, Pakistan

Abstract

The social security system in Islam has a different nature and approach in comparison to the prevailing systems like British social legislation, US social legislation, Scandinavian social legislation and the social legislation in the communist states. The contemporary social security systems are not new for the Muslim world because they already have experienced the excellent social security system in the early period of Islam. During the time of Caliph ‘Umar ibn al-Khattab (May Allah be pleased with him), the Muslims ruled from Tripoli (Libya) to Balkh (Afghanistan), from Armenia to Sindh (Pakistan) and Gujrat (India), and over the countries lying in between such as Syria, Iraq and Iran etc.11 the reign of ‘Umar ibn al-Khattab is considered to be the brightest period in the history of the Islamic system of social security. The social and economic justice prevailed and every citizen of the state was given his due share. This article aims to present the portrait of the social security system of Islam prevalent during the reign of ‘Umar ibn al-Khattab, the second caliph of Islam, which was based on the Moral values. The point related to social security that have been discussed in this article are as follows:

- Introduction
- Modern concept of social security
- Islamic concept of social security
- Social security during the reign of Umar Ibn Alkhattab
- Social security for the Non-Muslims
- Conclusion

Key Words: social security, Islamic system, moral values, social legislation.

**SYCES-PICOT ANLAŞMASI'NIN ORTADOĞU'NUN
ŞEKİLLENDİRİLMESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE SYCES-PICOT AGREEMENT IN SHAPING
THE MIDDLE EAST

Davud KAPUCU

Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı
orcid.org\ 0000-0002-5278-9846

Özet

Birinci Dünya Harbi, ülkelerin kendi hedef ve idealleri uğruna giriştikleri ilk ve en büyük savaştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi ile başlayan savaş, kısa sürede önce kıta Avrupa'sına ardından da tüm dünyaya yayılmıştır.

Savaşın başında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, Almanya ile yapılan gizli anlaşma sonrasında Rus limanlarının bombalanması sonucu savaşa dahil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine karşıt güçlerin politikaları da buna göre şekillenmiştir. İtilaf Devletleri, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını bölüşmek ve nüfuz alanlarını erkenden belirlemek için çeşitli gizli anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalardan biri olan Sykes-Picot Anlaşması 16 Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanmıştır. İlgili anlaşma ile iki devlet, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını aralarında paylaşmıştır. Anlaşma İngiltere ve Fransa'nın müttefiki Rus çarlığı tarafından da onaylanmıştır. Bu anlaşma ile Doğu Akdeniz, Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Musul ve Suriye Fransa'ya; Akka ve Hayfa limanları, Bağdat ile Basra ve Güney Mezopotamya İngiltere'ye verilmiştir. Ayrıca Fransa ve İngiltere denetiminde bir Arap devleti ile Filistin'de bir uluslararası yönetim kurulması kararlaştırılmıştır. İlave olarak Rusya'ya da Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmının verilmesi planlanmıştır.

Sykes-Picot Anlaşması, Mondros Mütarekesi ile uygulamaya sokulmuş, İngiltere ile Fransa daha önce belirledikleri nüfuz alanlarını işgal etmiştir. 15 Eylül 1919'da iki devlet arasında yapılan Suriye İtilafnamesi ile bölgedeki paylaşım alan ve sahaları yeniden belirlenmiştir. Neticede Türk bağımsızlık savaşı ile anlaşma kısmen uygulanmasa da bugünkü Ortadoğu'nun temelleri atılmıştır.

Bu çalışmada bugünkü Ortadoğu coğrafyasının şekillendirilmesinde büyük önem ve yeri olan Sykes-Picot Anlaşmasına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sykes-Picot Anlaşması, Ortadoğu, İngiltere, Fransa, Rusya

Abstract

The First World War is the first and biggest war that countries have fought for their own goals and ideals. The war that started with the assassination of Ferdinand, the heir of the

Austro-Hungarian Empire, in Sarajevo soon spread to continental Europe and then to the whole world.

The Ottoman Empire, which declared its neutrality at the beginning of the war, was involved in the war as a result of the bombing of the Russian ports after the secret agreement with Germany. After the Ottoman Empire entered the war, the policies of the opposing powers were also shaped accordingly. After the war, the Entente States made various secret agreements to divide the territory of the Ottoman Empire and determine their spheres of influence at an early stage. One of these agreements, the Sykes-Picot Agreement, was signed between England and France on 16 May 1916. With this agreement, the two states shared the Ottoman Empire's Middle East territories between them. The agreement was ratified by the Russian tsar, an ally of England and France. With this agreement, Eastern Mediterranean, Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Mosul and Syria were given to France; Akka and Haifa ports, Baghdad and Basra and Southern Mesopotamia were given to England. In addition, it was decided to establish an Arab state under the control of France and England and an international administration in Palestine. In addition to these, it was planned to give Trabzon, Erzurum, Van and Bitlis and a part of Southeastern Anatolia to Russia.

The Sykes-Picot Agreement was put into practice with the Mondros Armistice, Britain and France occupied the spheres of influence they previously determined. With the Syrian Agreement between the two states on September 15, 1919, the sharing areas and areas in the region were redefined. As a result, although the agreement was not partially implemented with the Turkish war of independence, the foundations of today's Middle East were laid.

In this study, the Sykes-Picot Agreement, which has a great importance and place in shaping today's Middle East geography, will be mentioned.

Keywords: Sykes-Picot Agreement, Middle East, Britain, France, Russia

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE BASINDA KANTÇI CEZA ANLAYIŞI:
ŞİLELİ SÜLEYMAN'IN İDAMI (1931)**

**KANTIAN UNDERSTANDING OF PENALTY IN EARLY REPUBLICAN PRESS:
THE EXECUTION OF SILELI SULEIMAN (1931)**

Dr.Hümeyra Türedi

MEB, <https://orcid.org/0000-0002-7332-1353>

Özet

Emmanuel Kant (1724-1804), Aydınlanma felsefesinin önemli temsilcilerindedir. Kant'ın ceza anlayışı, göze göz diş diş düsturundan yola çıkmaktadır. Kant, suçun cezasında ödetme düşüncesini öne çıkarmaktadır. Ona göre bu, "moral denkleştirme"dir. Moral denkleştirmeyi gerekli gören Kant, cezanın suçun ağırlığıyla orantılı olması gerektiğini söylemektedir. Kant'a göre "*can alanın canı alınmalıdır, ertesini dakika dünya batsa bile*". Bu bağlamda düşünüldüğünde, Kant'a göre ölüm cezası adaletin sağlanması için gereklidir. Kendi özgür iradesiyle suç işleyen bir kişinin, cezalandırılmayı hak ettiği ve davranışının sonuçlarına katlanması gerektiği düşüncesindedir. Bu noktada, bu çalışmanın araştırma sorusu ortaya çıkmaktadır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde Kantçı bir adalet anlayışı söz konusu mudur?". Bu sorunsalın cevabına ulaşabilmek adına, 1931 yılında gerçekleşen ve o dönemde basını bir hayli meşgul eden Şileli Süleyman Olayı, Cumhuriyet ve Son Posta gazetelerinden içerik analizi yöntemiyle takip edilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi, iktidara yakınlığıyla bilinen bir yayın organıdır. Son Posta ise o dönemde muhalif olarak bilinen bir gazetedir. Dolayısıyla iki gazetenin, Şileli Süleyman olayında kullandıkları dil dönemin ceza anlayışını keşfetmek açısından açıklayıcı olacaktır. Şileli Süleyman, babasını öldürmüş ve idam cezası almış bir kişidir. 12 Ocak 1931 tarihinde topluma açık şekilde sabaha karşı İstanbul Sultanahmet Meydanında asılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, Son Posta gazetesi daha fazla olumlu cümleye yer verse de son kertede, iki gazetenin de Kantçı bir düşünceyle suçluya ve idam cezasına yaklaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Ceza, Cumhuriyet, Son Posta.

Abstract

Emmanuel Kant (1724-1804), one of the most important representatives of Enlightenment philosophy. Kant's understanding of punishment is based on the motto of eye for eye. Kant says the punishment should be proportional to the gravity of the crime. According to Kant, death penalty is necessary for justice. At this point, this study's research question arises: "Can one talk about Kantian understanding of justice in the early period of the Turkish Republic?". In order to reach the answer of this problematic, the Sileli Suleiman Incident, which took place in 1931 and occupied the press at that time, was followed by content analysis method from *Cumhuriyet* and *Son Posta* newspapers. *Cumhuriyet* Newspaper was a publication known for its closeness to the government. *Son Posta*, on the

other hand, was a newspaper known for its opposition to the government at that time. Therefore, the language used by two newspapers in the Sileli Suleiman incident will be revealing in terms of exploring the understanding of punishment of the period. Sileli Suleiman is a person who killed his father and was sentenced to death. He was hanged open to the public in Istanbul Sultanahmet Square on January 12, 1931, in the morning. As a result of the research, it was determined that although *Son Posta* newspaper included some more positive sentences, both newspapers approached the criminal and the death penalty with a Kantian thought.

Keywords: Kant, Penalty, Republic, Son Posta.

KORONAVİRÜS AŞISI VE ULUSLARARASI SİYASET

CORONAVIRUS VACCINE AND INTERNATIONAL POLITICS

Selim YEŞİLTAŞ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, ORCID: 0000-0001-6450-3465

Onur BALCI

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, ORCID: 0000-0003-4418-4799, Tel: 0545 332 33 14

Özet

2019 Aralık ayından itibaren dünya gündeminin ilk sırasında yer alan yeni koronavirüs salgını (COVID-19) hayatın her alanını etkiledi. Bu etkinin minimuma düşürülmesi için aşı en güçlü silah olarak kabul edilmektedir. Uzun süre devam eden çalışmalar sonucunda farklı firmaların aşı üretimi çabaları sonuç verdi. Ancak sekiz milyara yaklaşan dünya nüfusuna karşılık, aşı üretiminin oldukça düşük kalması, siyasi bir tartışma konusu haline geldi. Zira aşı üretiminde ve/ya tedarikinde başarı yakalayan ülkeler, aşırı diplomatik kazançlar elde etmek için kullanırken, aşırı üretmeyen veya aşı tedarikinde sorunlar yaşayan ülkeler ise üretici ülkelerle yoğun temas kurmaya başladı. Bu bağlamda koronavirüs aşısında öne çıkan üreticilerden Çin, bu alanda en güçlü ülkelerden biri konumunda bulunmaktadır. Her ne kadar ürettiği aşılardan, Batı'daki gelişmiş ülkelerin birçoğundan onay almamış olsa da kolay dağıtım ve sağlanabilirliği ile komşu ülkelerde, Ortadoğu'da ve Afrika'da kendisine alıcı bulmaktadır. Bir başka aşı üreticisi ülke Rusya ise aşısını özellikle Güney Amerika ülkelerine ve Doğu Avrupa ülkelerine pazarlayabilmiş durumda. Bu noktada Çin ve Rus üretimi aşılardan hedefinde bulunan en önemli bölgenin Avrupa olduğunu belirtmek gerekmektedir. İki ülkenin de Avrupa pazarına ulaşarak hem imajlarını düzeltmek hem de kendilerine karşı bir bağımlılık oluşturma noktasında çatıştıkları görülmektedir. Zira bu noktada tarafların daha önce bölgeye maske, dezenfektan ve önlük gibi temel koruyucu materyallerle yardımlarda yarıştığını hatırlatmak gerekmektedir. Diğer aşı üreticisi ülkelerden İngiltere ve ABD ise günümüze kadar önceliği kendi vatandaşlarına vermiş bulunuyor. Diğer yandan herhangi bir aşının üreticisi olmamasına karşın, erken tedarik kabiliyeti ile elinde fazla aşı bulunan İsrail ve Sırbistan gibi ülkelerse, başlattıkları aşı yardımlarıyla oldukça farklı pozisyonuyla göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak tüm dünyayı tehdit eden bir salgın karşısında dahi devletlerin aldığı pozisyon dikkat çekmektedir. Koronavirüse karşı ortak pozisyon alamayan devletlerden aşı üretiminde başarı sağlayanlar, mevcut durumu diplomatik kazançlar elde etmek için kullanmaktadır. Bu tebliğ koronavirüs aşılarının uluslararası siyasette nasıl bir araç haline geldiğini anlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Aşı Siyaseti, Aşı Tedariki

EŞİTSİZLİK VE POLİTİKANIN KESİŞMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ABOUT INEQUALITY AND POLICY

Fatih GÜL

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Mali Hukuk Bilim Dalı, ORCID
No:0000-0001-6170-5475

Özet

Eşitsizlik kavramı birçoğumuzun tam olarak ne ifade ettiğini bilmediği bir kavramdır. Eşitsizlik denilince aklımıza olumsuz bir tablo gelmektedir. Ancak bazı düşünürler eşitsizliğin faydalı olduğu görüşünü de savunmuştur. Bugün dünya üzerindeki gelirlerin yarısından fazlası dünya nüfusunun %10' luk kesimin elindedir. Gelir eşitsizliklerinde ülkeler arasındaki eşitsizlikler göze çarptığı gibi o ülkeler içinde de bu durum karşımıza çıkmaktadır. Sermayenin emeğe göre artan değeri eşitsizliğin belirginleşmesinde en büyük paya sahiptir. Küreselleşme ve teknolojik değişikliklerin emek talebini değiştirmiştir. Bu gelişmeler daha düşük vasıflı işgücü talebinde bir azalmaya ve yüksek vasıflı işgücü talebinde bir artışa yol açmıştır. Zenginlerin lehine kurumsal değişiklikler, en yüksek gelirler için azaltılmış vergiler, finans sektörünün yeniden regülasyonu ve büyümesi ve işçi sendikalarının düşüşü gibi faktörler de eşitsizlik ateşini daha da körüklemektedir. Ancak bahsettiğimiz bu eşitsizlik, liberteryenler için farklı, eşitlikçiler için farklı, faydacılar için farklı çıktılara sahiptir. Liberteryenler ekonomik eşitsizliğin kötü olduğunu düşünmemektedir. Çünkü gönüllü eylemlerden kaynaklandıkları sürece tüm eşitsizliklere izin verilebileceğini düşünürler. Eşitlikçiler, bireyler arasında daha fazla ekonomik eşitliği savunmaktadırlar. Ancak bu, herkesin tam olarak aynı miktarda para kazanması gerektiğini düşündükleri anlamına gelmemektedir. Faydacılar, mutluluğu en üst düzeye çıkarmayı hedeflememiz gerektiğini söylemektedir. Önemli olan toplam mutluluğun olabildiğince büyük olmasıdır. Bazı iktisatçılar eşitsizliğin toplam mutluluğu azaltabileceğini savunmaktadır. Eşitsiz bir toplumda, birçok fakir insan yeteneklerini geliştiremeyecektir. Sonuç olarak, ekonomi de üretim kapasitesini kaybedecektir. Tüm bu tanımlardan sonra demokratik toplumlar için eşitsizliğin yarattığı etki üzerine düşünmek gerekmektedir. Politika ve ekonomi arasındaki ilişkiyi iki ayrı ama birbiriyle etkileşim içinde olan alan olarak düşünebilirsiniz. Küreleri birbirine bağlayan şey kanunlar, kurallar ve politikalarıdır. Demokratik toplumlarda karşımıza çıkan mülkiyet hakkı ve bu hakkın korunması oldukça önemlidir. Mülkiyetin yönünü lehine çevirmek için yolsuzluk, rüşvet, çikara dayalı baskı uygulamaları, devletlerin kamusal alana yapacakları uygulamalar üzerinde yönlendirmeler yaratabilecektir. Zenginler, kararların alınma şeklini değiştirerek fazladan politik etkiye sahip olabilecektir. Mülkiyet kuralları, yolsuzluk yoluyla, kuralların kendileri üzerinde karar verme sürecini dolaylı olarak etkileyecektir. İşte bu noktada yapılması gerekenlerin bilinmesi gerekmektedir. Öncelikle paranın siyasete nasıl ve nerede girdiğini belirleyerek, lobicilik faaliyetlerini ve siyasi kampanyalara bağışları yasaklayan veya kısıtlayan düzenlemeleri hayata geçirmek gerekmektedir. Ekonominin politik eşitsizliğe dönüşmesini durduramazsanız, demokrasiyi

korumanın en iyi yolu ekonomik eşitsizliği azaltmak olacaktır. Bunun için doğrudan ekonomik eşitsizliği yok etmek başka bir çözüm olabilecektir. Son önerme ise, siyasi eşitsizliği gerekli bir kötülük olarak kabul etmek gerekmektedir. Belki de serbest piyasa sisteminin avantajı, yarattığı eşitsiz siyasi etkiyi kabul etmemizi sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Eşitsizlik, Politika, Demokrasi, Liberterlik, Eşitlikçilik, Faydacılık

Abstract

The concept of inequality is one that many of us do not know exactly what it means. A negative view comes to mind when it comes to inequality. However, some philosophers have also defended the view that inequality is beneficial. Today, more than half of the world's income is in the hands of 10% of the world population. In terms of income inequality, inequalities between countries stand out, as well as within those countries. The increasing value of capital relative to labor has the greatest share in making inequality clear. Globalization and technological changes have changed the demand for labor. These developments have led to a decrease in the demand for lower skilled labor and an increase in the demand for highly skilled labor. Factors such as institutional changes in favor of the rich, reduced taxes for the highest incomes, financial sector reorganization and growth, and the decline of trade unions further fuel the fire of inequality. However, this inequality we are talking about has different outcomes for libertarians, different for egalitarians, and different for utilitarians. Libertarians do not think economic inequality is bad. Because they think that all inequalities are permissible as long as they result from voluntary action. Egalitarians advocate greater economic equality between individuals. However, this does not mean that everyone thinks they should earn exactly the same amount of money. Utilitarians say that we should aim to maximize happiness. The important thing is that the total happiness is as great as possible. Some economists argue that inequality can reduce total happiness. In an unequal society, many poor people will not be able to develop their abilities. As a result, the economy will also lose production capacity. After all these definitions, it is necessary to think about the impact of inequality for democratic societies. You can think of the relationship between politics and economics as two separate but interacting fields. Laws, rules, and policies are what connect the spheres. The right to property and protection of this right, which we encounter in democratic societies, are very important. Corruption, bribery, and self-interest in order to turn the direction of property in its favor will be able to create directions on the practices of states in the public sphere. The rich can have extra political influence by changing the way decisions are made. Property rules will indirectly affect the decision-making process over the rules themselves through corruption. At this point, it is necessary to know what to do. First of all, it is necessary to implement regulations that prohibit or restrict lobbying activities and donations to political campaigns by determining how and where money enters politics. If you can't stop the economy from turning into political inequality, the best way to preserve democracy is to reduce economic inequality. Another solution would be to eliminate direct economic inequality. Finally, it is necessary to accept political inequality

as a necessary evil. Perhaps the advantage of the free market system can enable us to recognize the unequal political impact it creates.

Keyword: Inequality, Politics, Democracy, Libertarianism, Equalitarianism, Utilitarianism

DİJİTALLEŞME TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ NASIL ETKİLER?

HOW DIGITIZATION AFFECTS FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS?

Hasan YILMAZ

Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, ORCID No: 0000-0001-9212-8084

Özet

İletişim ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşması sonrası yaşanan gelişmeler insan yaşamını hızla değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu dönüşümler, kanuni düzenlemeler ile koruma altına alınan temel hak ve özgürlükleri de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Dünyanın birçok yerinde anayasa ve yasalar aracılığıyla korunan temel hak ve özgürlükler, dijitalleşmedeki hızlı değişim ve dönüşümden olumsuz etkilenebilmektedir.

Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 22. maddesine göre herkesin haberleşme özgürlüğü vardır. Yasanın ilgili maddesinde “Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır.” ibaresi yer alır. Bu maddeye ilişkin olarak, dijitalleşme ile haberleşme hızlı ve etkin hale gelir ve özgürlükler adına olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. Ancak aynı maddede haberleşmenin gizli olması gerektiği ifade edilirken, dijitalleşme ile bu gizlilik riske atılabilmekte ve bilginin kontrolü kaybedilebilmektedir. Özellikle günümüzde bilgi, veri ve enformasyonun kıymetlendiği bir dönemde ve “Big Data” büyük veri gibi kalıplarla ifade edilen süreçte her türde bilgi depolanmaktadır. Ayrıca bu bilgilerin bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan veya ortadan kaldıran yapıya dönüşme riskleri bulunmaktadır.

Bir başka açıdan ise özellikle yeni medya platformları ile dijitalleşen insan, ifade özgürlüğü bağlamında düşünce ve kanaatlerini açıklarken, bir başkasının özgürlüğüne müdahale eder şekilde beyanlarda bulunabilmektedir. Bununla birlikte dijital mecraları sorumsuzca kullanan bazı kişi veya gruplar, kanaat ve düşüncelerini servis ederek toplumu yanıltıcı bilgiler verebilmektedir. Bu konuda oldukça fazla sayıda insan mağdur olabilmekte haysiyet ve onuru yara alabilmektedir. Bu bağlamda belki de bilgilerin gerçeği yansıtır yansıtmadığı hususunda bir süzgeç görevi görecektir yapılar belki de oluşturulabilir.

Bu çalışmada insan hakları çerçevesinde yasal statüye kavuşmuş temel hak ve özgürlüklerin dijitalleşmeden nasıl ve ne şekilde etkilenebileceği sorusu sorulmaktadır. Özellikle kişisel verilerin kullanımı ve paylaşımı, kişi mahremiyeti, gayri resmi işlerde verilerin kullanımı gibi sorunsallara neden olabilecek dijital alanın özgürlükler bağlamında kapsamlı değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışma söz konusu dijital alan ve temel hak ve özgürlükler ilişkisi konusuna zemin hazırlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Temel Hakler, Özgürlükler, Dijital Hayat

Abstract

Developments experienced after the spread of communication and information technologies are rapidly changing and transforming human life. These transformations can directly or indirectly affect the fundamental rights and freedoms protected by legal regulations. Fundamental rights and freedoms protected by the constitution and laws in many parts of the world can be adversely affected by the rapid change and transformation in digitalization.

For example, according to Article 22 of the Constitution of the Republic of Turkey, everyone has freedom of communication. In the relevant article of the law, "Everyone has the freedom of communication. Confidentiality of communication is essential. " The phrase is included. Regarding this article, communication with digitalization becomes fast and efficient and it can be said that it is a positive development for freedoms. However, while it is stated in the same article that communication must be confidential, this confidentiality can be put at risk and control of information can be lost with digitalization. Especially today, in a period when information, data and information are valued and in a process expressed with patterns such as "Big Data" big data, all kinds of information are stored. In addition, there is the risk of this information turning into a structure that restricts or eliminates the fundamental rights and freedoms of the individual.

From another point of view, people who are digitized, especially with new media platforms, can make statements in a way that interferes with the freedom of another while explaining their thoughts and opinions in the context of freedom of expression. However, some individuals or groups who use digital media irresponsibly can provide misleading information to society by serving their opinions and thoughts. A large number of people can be victimized in this regard, and their dignity and honour can be damaged. In this context, perhaps structures that will serve as a filter for whether the information reflects the truth or not can be created.

In this study, the question is asked how and in what way fundamental rights and freedoms that have gained legal status within the framework of human rights can be affected by digitalization. It is considered that the digital field, which may cause problems such as the use and sharing of personal data, the privacy of persons, and the use of data in informal work, should be evaluated comprehensively in the context of freedoms. This study aims to lay the groundwork for the digital domain and the relationship between fundamental rights and freedoms.

Keywords: Digitalization, Fundamental Rights, Freedoms, Digital Life

1. GİRİŞ

Gelişen teknolojiler birçok alanda toplum adına faydalı sonuçlar ortaya koymaktadır. Hızla küreselleşen dünyada her şeyde olduğu gibi teknolojide de büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin önü açan sebeplerden biri kuşkusuz iletişimin yaygınlaşması ve teknoloji ile donatılmasıdır. İletişimin bu denli hızlı üretilmesi ve iletilmesi etkililiğini arttırmıştır. Bu durum kimi zaman kontrolsüz bir şekilde resmi veya gayri resmi bir şekilde tezahür edebilmektedir.

İletişim ağlarının genişlemesi ve yeni medya kanallarının oluşması, yeni bir endüstrinin doğuşuna vurgu yapmaktadır. Bu yeni alan oldukça geniş bir yelpazeye yayılan, zaman ve mekân kavramlarından etkilenmeyen bir ölçüde ve bir bakıma kontrolsüzce gelişmektedir. Bu bağlamda iletişimde yaşanan gelişmeler yeni medya araçlarına, yeni medya araçları ilse dijital kanallar ile topluma hızla ulaşabilmektedir.

Dijitalleşmenin birey ve toplum hayatında yer bulması ile birlikte birtakım kuşklar ve sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bireyi her alanda ve her anlamda etkileyebilen dijital mecralar, insan hak ve hürriyetleri konusunda hangi önlemleri almaktadır/ almalıdır? Dijitalleşmenin bireyin temel hak ve özgürlüklerine nasıl etkide bulunduğu konusu önem arz etmektedir.

2. DİJİTALLEŞME

Bilgi en sade haliyle kişisel ve örtük bilgi olarak kabul edilir. Toplumsal açıdan bir katkısı olması için kodlamak, açıklamak ve kullanıcı yoluyla deşifre edilmesi gerekir. Ancak açıklanan ve deşifre edilen bilgi anlamlı olabilmektedir (Bayram, 2010: 48). Ayrıca bilgi, enformasyon ve veri sıklıkla birlikte kullanılan ve iç içe geçmiş kavramlar olarak kabul görmektedir. Ancak dağınık haldeki ham durumdaki veri, verinin kullanılması ile oluşan enformasyon ve enformasyondan bilgiye dönüşen bir süreç yaşanmaktadır. Bu nedenle bilginin toplumda akışı ve dönüşümü kadar içeriği ve oluşumu da oldukça önemlidir. Yaşadığımız zamanı önceki dönemlerden ayırırken ‘internet öncesi ve sonrası’ şeklinde iki farklı dönemde kurgulamak olasıdır (Akgül 2017: 192). İnternetin insan hayatına girmesi ile birlikte günlük hayatta değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır.

İnternetin ortaya çıkması ve Paul Baran tarafından öncülük edilen ‘paket anahtar iletişim teknolojisi’ ne dayanan yapısı, kurgulanan yeni ağda merkezin dışında, birimlerin ağlar içinde, ağın belirli noktalarında toplanabilmesine dayanır. Sonrasında ise dijital teknoloji yardımıyla ses, görüntü ve verilerin de içinde olduğu bir tür kontrol merkezi olmayan ağa dönüşmüştür. Dijital dilin evrenselliği, iletişimde ağ kurma çabası, küresel iletişimin teknolojik şartlarını hazır hale getirmiştir (Castells, 2005: 58).

Dijital teknoloji ise kavram olarak ‘veri, ses, müzik, metin, fotoğraf ve görüntü biçiminde her tür enformasyonun bilgisayar diline mikro işlemciler yardımıyla dönüştürülmesi’ şeklinde literatürde yer almaktadır (Değirmencioğlu, 2016: 593). Dijitalin yaygınlaşması ile üretebilmek, saklayabilmek, iletebilmek ve dağıtabilmek kolaylaşmış, toplumda önemi giderek fazlalaşmıştır. Bu bağlamda dijital teknoloji ile geliştirilen sistemler; ses, metin, video, fotoğraf gibi şekillerle kayba uğramadan, yayıncılık araç ve sistemleri yoluyla topluma hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir (Törenli, 2005: 9899). Ayrıca dijitalleşme olgusu enformasyonun bir kopyası olmamakta, enformasyonun var olan formattan başka bir formata dönüştürme olgusudur (Aktaş, 2014: 59).

3. TEMEL HAK ve ÖZGÜRLÜKLER

Hak ahlaki ve hukuki açıdan önem taşıyan bir kavramdır. İnsan hakkı ise, bireylerin iyi muamele görmesi hedefine yönelik olarak öncelikli bir haktır. Tanımda ifade edilen insan

hakkı bu açıdan insanlar için temel olan materyalleri, kişisel özgürlükleri ve güçlenmiş koruma yapılarını ifade etmektedir (Orend, 2002: 34).

İnsan hakları resmi olarak ilk kez 18. yy'ın sonlarında Amerikan Haklar Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Evrensel Bildirisi ile kayıtlara geçmiş, önem ve ciddiyetinin uluslararası alana taşınması 19. yy'da gerçekleşmiştir (Kapani, 1996: 20). İnsan hakları belge ve sözleşmeleri insanlara hak vermek yerine sahibi oldukları insan haklarını ifade etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda insan haklarının özünde zaten hakları olan özgürlük alanları, ödev ve sorumlulukları bulunur.

Özgürlük toplumsal açıdan en temel insani değerlerden biridir. Bireyler özgürlük yoluyla kendilerini doğru ifade eder, potansiyellerini geliştirir ve hayatlarını şekillendirirler. Bu bağlamda kişisel özgürlük kavramı önem taşır ve bireylerin sınırları belirlenmiş alanlarda tercihlerine göre karar verebilme ve eylem geçebilmeleri anlamına gelir (Jones, 1994: 122).

İnsan hakları, insanlığın var olduğu tarihten itibaren başlayan haklardır. “Temel haklar” ile “insan hakları” hukuksal zeminlerde çoğu zaman ayrı tutularak düzenlenmektedir. En çok bilinen insan hakları belgeleri de bu duruma zemin hazırlamışlardır. 1215 yılında İngilizlerin “Magna Charta Libertatum”u soylulardan oluşan sınıfsal bir yapıyı işaret etmiştir. Temel hakların modern anlamda pozitif hukuka aktarılması ilk kez 1776 “Virginia Bill of Rights”ı ile olmuştur. 1789 “İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi”, temel haklar tarihinde en önemli bir dönüm noktasıdır. Temel hakların Avrupa kıtasındaki gelişimi, 1815 tarihli Fransız Anayasası ve 1831 tarihli Belçika Anayasası ile olmuştur (Gören, 2007: 41-42).

Türkiye’de Anayasa’da bu konu (1982 Anayasası) ikinci kısımda “Temel Haklar ve Ödevler” başlığında ele alınmış kişinin hak, özgürlük, sorumluluk ve ödevleri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Anayasanın bu bölümünde 12. Maddeye göre “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.*” İfadesi hak kavramını önemle vurgulamaktadır.

4. DİJİTALLEŞME VE TEMEL HAKLARA ETKİSİ

Günümüzde artan teknoloji ile beraber dijitalleşme, hız kazanmakta ve insan hayatının hemen her alanına etki edebilmektedir. Hızlı iletişim kurabilmenin yanı sıra çeşitli bilgi aktarım araçları ve medya organları ile bu bilgileri istediği ölçekte kitlelere ulaştırabilmektedir. Ancak tüm bunları yaparken aktarılan bilgiler arasında bireyin kişisel bilgileri de aktarılabilmektedir. Bazı durumlarda sehven paylaşılan kişisel bilgiler, bazen ise ticari veya gayri resmi bir amaç için rahatlıkla kullanılabilir. Kişisel bilgilerin üçüncü ve alakasız kişilerde depolanıyor olması, ileride yaşanabilecek riskleri de içerisinde barındırmaktadır.

Bu konuda basit bir örnek vermek gerekirse, Anayasa ile güvence altına alınmış en temel özgürlüklerinden olan haberleşme özgürlüğü sırasında paylaştığımız bilgiler gayri resmi kişilerce kullanılabilir. Örneği genişletecek olursak, cep telefonundan bir haberleşme uygulaması üzerinden kimlik fotokopinizi paylaştığınızı varsayalım. Bu bilgi ilgili şirket tarafından bireyin izni olmadan depolanamaz. Ancak birkaç yasal değişiklik ve izin talebi ile uygunluk verildiğinde rahatlıkla kullanılabilir hale gelmektedir. Yakın dönemde bunun

örneğini yaşamıştık. Haberleşme uygulaması bu konuda izin istediğinde tartışmalar yaşanmış ve ilgili firma bu kararını ertelemek zorunda kalmıştı.

Başka bir örnek olarak, teknoloji şirketleri (Google, Apple, Facebook ve Amazon gibi) insanların günlük yaşamlarını takip ederek yapay zekâ ile algoritmalar oluşturmaktadır. Bunu gizli de yapmıyorlar. Açıkça yeme-içme, eğitim, kültür, sanat günlük aktiviteler gibi hemen her alanda bireyden bilgi alıyor ve kodluyorlar. Üzücü olan bu durumun internet ortamında “bireyin özgürlüğü” şeklinde lanse ediliyor olmasıdır. Esasında bu şirketlerin çok büyük tutarlar ile hazırladıkları yapay zekâ teknolojileri yeni bir insan tanımlamakta ve bu oluşturulan “kendini özgür hisseden yeni türe” ait bilgiler sayesinde ihtiyaçlar üretilip pazarlanabilmektedir. Hatta çevresine o kişi ile ilgili bilgiler de vermektedir. İnternette özgürlüğünü savunan birey ise bu durumdan habersiz veya habersiz olup biteni izlemekte ve bu devasa gücün ürettikleri ile yaşamını sürdürmektedir.

Bir başka açıdan her insanın mahremiyet prensipleri vardır. Bu prensipler kişilik tarifinde de kullanılan ilke ve değerlerdir. Dijital alan sınırları öylesine zorlamaktadır ki, bireylerin mahremiyet ilkeleri de değişebilmektedir. Günlük hayatta mahrem kabul ettiği şeyleri dijital ortamda (bilhassa sosyal medyada) rahatlıkla sergilemekte ve bunu meşru kabul etmektedir. Bu da demek oluyor ki insanın inancı veya aklı ile özgürce belirlediği mahremiyet değerleri teknoloji karşısında çoğu kez istem dışı yozlaşabilmektedir.

Dijitalleşme ile artan sosyalleşmeler Adorno'nun da bahsettiği gibi kültüre etki etmekte ve dönüştürmektedir. Konumu sağlamlaşan, ihtiyaçları karşılanan bireyler yönlendirilmeye, denetim altına alınmaya yakın olabilmektedir (Adorno, 2007). Böylelikle dijitalleşen, dönüşen ve temel hakları elinden alınan bireyin kültürü de dönüştürülmüş olabilmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Anayasal düzenlemeler ile koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklerin insanların en temel hakları sayılmıştır. Gün geçtikçe karmaşık bir yapıya bürünen toplumsal yaşamda hızla artan dijitalleşme insan hayatına birçok etki oluşturmaktadır. Ebetteki bu durum birçok kez insan hayatını olumlu etkileyen gelişmelerden oluşmaktadır. Hızlı iletişim kurabilmek, birey hakkında bilgiler edinebilmek, bürokratik işleri hızlandırmak gibi oldukça önemli etkileri olmaktadır. Bu çalışmada dijitalleşen hayatta bireyin temel hak ve özgürlüklerinin olumsuz etkileri ele alınmıştır. Dijital hayatın sorunsuz kabul edilmemesi, günlük hayatta kullanırken temkinli olunması, kişisel bilgilerin internet ortamında duyarsızca kullanılmaması gibi durumlara dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Özel hayatın gizliliği temel bir haktır. Bu hakkı dijital ortamlarda korumak öncelikle bireyin kendi önceliği olmalıdır. Hayatı kolaylaştıran dijital yapıların kimler olduğu, nasıl bir hizmet verdikleri, bilgileri nerede ve nasıl kullanacaklarının sorgulanması önemlidir. Ayrıca web uygulamalarında alakasız bilgilerin istenmesi durumunda da bireyin şüpheli yaklaşması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Adorno, T.W. (2007), “Kültür Endüstrisi”, İletişim Yayınları, İstanbul.
2. Aktaş, C. (2014), “QR Kodlar ve İletişim Teknolojisinin Hibritleşmesi”. Kalkedon Yayınları, İstanbul.

3. Akgül, M. (2017), “Dijitalleşme ve Din”, *Marife*, 17(2), 191-208.
4. Bayram, H. (2010), “Bilgi Toplumu ve Bilgi Yönetimi”, *Etap Yayınevi*, İstanbul.
5. Castells, M. (2005), “Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi”, Çev. Ebru Kılıç, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
6. Değirmencioğlu, G. (2016), “Dijitalleşme Çağında Gazeteciliğin Geleceği ve İnovasyon Haberciliği”, *TRT Akademi*, 1(2), 590-606.
7. Gören, Z. (2007). “Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6-12(2), 39-59
8. Jones, P. (1994), “Rights”, St Martin’s Press, New York.
9. Kapani, M. (1996), “İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları”, (Üçüncü basım), Bilgi Yayınevi, Ankara.
10. Orend, B. (2002), “Human Rights: Concept and Context”, Broadview Press, Toronto.
11. Törenli, N. (2005), “Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı”, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
12. T.C. Anayasası, (1982), <https://www.mevzuat.gov.tr/#anayasa>

İBİNİ HALDUN'UN BİLİMSEL METODOLOJİSİ

SCIENTIFIC METHODOLOGY OF IBNİ KHALDUN

Resul GÜLEÇ

Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, Orcid ID: 0000-0003-1798-2453

Özet

İbni Haldun, tarihle ilgili bilimsel çalışmalar yaparken bazı prensipler dikkate alınarak yapılması gerektiğine dikkati çekmiş ve bunları "Mukaddime" eserinde ifade etmiştir. Bu çalışmada İbni Haldun'un eserlerine ölümsüzlük kazandırdığını düşündüğümüz objektif ve bilimsel kriterler derlenmiştir.

İbni Haldun'a göre tarihsel bir olay yorumlanırken o dönemin şartları ve değişimler dikkate alınarak yorum yapılmalıdır. Başka olaylara kıyaslayarak benzer yorumlar yapmak veya aklımıza gelen ilk yorumu doğru kabul etmek bizi yanılgıya düşürecektir. Araştırma neticesinde elde edilen bulguları açıklamaya çalışırken, sonucu çevresel faktörlerin etkileri kapsamlı bir şekilde düşünmeden sadece belli bir değişkenle açıklamaya çalışmak ve akla gelen ilk yorumları doğru olarak kabul edip ifade etmenin yanlış çıkarımlara neden olacağı aşikardır. Sosyal bilimlerdeki akademik çalışmalarda bu tarz hatalar görülebilmektedir.

Toplum üzerine çalışma yapan bilim insanlarının toplumsal yaşam ve uygarlığa dair konulara hâkim olması, bunlardaki gerçek ve yalanı birbirinden ayırt edebilecek düzeyde olması gerekir. İbni Haldun'a göre çalışma yapılan toplumun sosyolojisine hâkim olmak gerekir. Sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde araştırmalarda elde edilen bulgular yorumlanırken toplumsal hayatın kuralları ve gerçekleri göz önüne alınarak yorumlanmalıdır. Ayrıca toplumsal kurumlar ve dinamikler iyice kavranmalı yapılacak yorumların bu dinamiklere bağlı olarak yapılması gerekmektedir.

Alandaki yazın araştırmacının yanlı olabileceği dikkate alınarak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmelidir. Eleştiriden uzak bir şekilde kaynağa güvenerek yapılan yorumlar, mevcudu tekrardan öteye geçmeyeceğinden yenilikten ve gelişimden uzak olacaktır. İbni Haldun'un geliştirmiş olduğu prensipler dikkate alınarak yapılacak araştırmaların, daha güvenilir, daha objektif, özgün, yanılgılardan uzak, gerçeklere yakın bilimsel çalışmalar olabilecekleri söylenebilir.

Anahtar kelimeler: İbni Haldun, Metodoloji, Yöntem Bilimi, Tarih

Abstract

Ibni Khaldun drew attention to the fact that while doing scientific studies on history, it should be done by taking some principles into consideration and stated these in his work "Muqaddime". In this study, objective and scientific criteria, which we think give immortality to Ibni Khaldun's works, have been compiled.

According to Ibn Khaldun, when interpreting a historical event, it should be interpreted taking into account the conditions and changes of that period. Making similar comments by

comparing them to other events or accepting the first comment that comes to our minds is correct will mislead us. While trying to explain the findings obtained as a result of the research, it is obvious that trying to explain the result with only a certain variable without considering the effects of environmental factors comprehensively and accepting and expressing the first comments that come to mind as correct will cause false inferences. Such errors can be seen in academic studies in social sciences.

Scientists who work on society should be familiar with the issues of social life and civilization, and should be able to distinguish between truth and lies in them. According to İbni Khaldun, it is necessary to be familiar with the sociology of the society in which the study is conducted. When considered in terms of social sciences, the findings obtained in research should be interpreted by considering the rules and realities of social life while interpreting. In addition, social institutions and dynamics should be understood thoroughly and comments should be made depending on these dynamics.

The literature in the field should be examined with a critical point of view, considering that the researcher may be biased. Comments made by relying on the source without criticism will be far from innovation and development, as their availability will not go beyond repetition. It can be said that researches to be conducted by taking into account the principles developed by İbn Khaldun can be more reliable, more objective, original, far from mistakes and close to the truth.

Keywords: İbni Khaldun, Methodology, History

1. GİRİŞ

İbni Haldun (2017a: 66) “suyun suya benzemesin daha çok geçmiş geleceğe benzer” diye başlar mukaddime eserine. Bu eserin incelenmesiyle 1300 ‘lü yıllarda yazılan eserin günümüzde hala geçerliliği olması bunu gösterir aslında. Bu çalışmada Mukaddime eseri ele alınıp incelenmiştir. İbni Haldun’un görüşlerinin incelenmesinin nedeniyse, İbni Haldun’un, tarihi olaylarda ezbercilikten kaçınarak, olayları kendi geliştirdiği metotla ele alarak incelemesidir.

Aslında o dönemde İbni Haldun sosyal bilimler açısından bir metodoloji geliştirmiş ve tarih alanındaki çalışmalarını bu metotlarla gerçekleştirmiştir. Metodolojiden yoksun bir şekilde yapılan çalışmaları ise ezbercilik yapmak ve başka yazarlarında güdümünde hareket etmek olarak tanımlayarak, bunların bilimsellikten uzak olduğunu vurgulamıştır. İbni Haldun’un görüşlerinin günümüze hala geçerli olmasının nedeni yaptığı çalışmaları bilimsel kriterlerle sürdürmesi olarak açıklanabilir.

2. İBNİ HALDUNUN BİLİMSEL METODOLOJİSİ

İbni Haldun’a göre bir olay yorumlanırken o dönemin şartları ve değişimler dikkate alınarak yorum yapılmalıdır. Başka olaylara kıyaslayarak benzer yorumlar yapmak veya aklımıza gelen ilk yorumu doğru olarak kabul etmek bizi yanılgıya düşürecektir (İbni Haldun, 2017: 96). Sosyal bilimlerdeki akademik çalışmalarda bu tarz hatalar görülebilmektedir. Araştırma neticesinde elde edilen bulguyu açıklamaya çalışırken sonucu sadece belli bir değişkenle açıklamaya çalışmak ve çevresel faktörlerin etkileri kapsamlı bir şekilde

düşünmeden akla gelen ilk yorumları doğru olarak kabul edip ifade etmenin yanlış çıkarımlara neden olacağı aşikardır.

İbni Haldun tarihle ilgili bilimsel hataların nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır (İbni Haldun, 2017: 107);

• Bir tarihçi tarihi bir haber aldığı anda haberi doğru mu yoksa yanlış mı olduğu üzerinde kafa yorması gerekmektedir. Eğer kişi yanlı bir tutuma sahip bir tarihçiyse kendi görüşlerine uygun olan bilgileri alıp diğerlerini reddetme eğilimi gösterecektir ki bu durum bilimsellikten uzaktır.

• Haberin kaynağına direk güvenerek doğru olarak kabul etmek,
• Haberin asıl amacının ne olduğunu irdelemeden haberi kendince yorumlamak,
• Kişinin kendisine ulaşan haberin doğru olduğuna dönük iyimser bakış açısına sahip olması,

• Kişinin bilgisizliğinden ötürü durumları ve olayları karşılaştırma yöntemini bilmemesi,

• Durumlar ve olayları ele alınırken gerçeklerden bağımsız yanlış benzetmeler ve yakıştırmaların yapılması,

• İnsanların ün, servet ve geçim yolları olarak gördükleri mevcut otoriteye karşı zaaflarının olması, yaranmaya çalışması ve erdemli davranamaması,

• Olayları kendine özgü doğalarını bilmemekten kaynaklı yanılğı. Olayların doğal yasalarının bilinmesi sağlıklı bir araştırma için ön şarttır. Böylelikle akla uymayan, mantık dışı haberlere itibar edilmemesi gerektiği öğrenilebilir.

Yukarıda sayılan yanılığlardan dikkate alınarak yapılacak araştırmaların, daha güvenilir daha objektif, özgün, yanılığlardan uzak, gerçeklere yakın bilimsel çalışmalar olabilecekleri söylenebilir.

Toplum üzerine çalışan insanların topluma dair toplumsal yaşam ve uygarlığa dair konulara hâkim olması, bunlardaki gerçek ve yalanı birbirinden ayırt edebilecek düzeyde olması gerekir. Yani toplumun sosyolojisine hâkim olmak gerektir ki bu da başlı başına bir bilimdir der İbni Haldun (2017:111).

Tarihçinin, toplumsal ve siyasal kuralları, varlıkların doğal durumlarını, doğal yasaları, toplumların, ülkelerin ve çağların kendi süreçleri içindeki değişimlerini, ahlakları, gelenek ve görenekleri, inanç, görüş ve anlayışları ve öteki durumları bilmesi gerekir. Çağındaki durum ve gelişmeleri de iyice kavrayıp geçmiştekilerle karşılaştırması, aradaki uygunluk, benzerlik ve farklılıkları gözden geçirmesi, bunların nedenlerine inmesi, devletlerin ve toplumların üzerinde durması, bunların hangi nedenlerle ve nasıl ortaya çıktıklarını, oluşumları, gelişimleri, gelişim nedenleri, egemenleri, devlet adamları ve ilgili haberleriyle birlikte incelemesi zorunludur. Her olayın nedenlerini, kökenlerini bütünüyle saptayacak, her haberin kaynak, dayanak ve ilkelerini öğrenip bilecek ölçüde yapmalıdır incelemesini. O zaman aktarılagelen bir haberi elindeki kurallara ve ölçülere vurur, eğer o kurallara, ölçülere uygun düşüyorsa, sağlamlık ilkeleri doğrultusunda haberin sağlamlığını, değilse çürük olduğunu anlar ve almaktan vazgeçer o haberi. Eskiler onun için tarih bilimine çok büyük değer verirlerdi (İbni Haldun, 2017: 94).

İbni Haldun, olaylarda doğruyu yanlıştan ayırmada kullanılacak temel yöntemin topluma ve medeniyete dair doğal yasaları bilmekten geçtiğini ifade etmektedir. Haberin doğru olarak kabul edilebilmesi için akla ve mantığa ve hayatın gerçeklerine uygun olması gerekir (İbni Haldun, 2017: 110). Sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde araştırmalarda elde edilen bulgular yorumlanırken toplumsal hayatın kuralları ve gerçekleri göz önüne alınarak yorumlanmalıdır. Ayrıca toplumsal kurumlar ve dinamikler iyice kavranmalı, yapılacak yorumların bu dinamiklere bağlı olarak yapılmalıdır.

Araştırmacının yanlı olabileceği dikkate alınarak eleştirel bir bakış açısıyla sonuçlar incelenmelidir. Kaynağa güvenerek yapılabilecek yorumlar eleştiriden uzak olacağından mevcudu tekrardan öteye geçemeyecek, yenilikten ve gelişimden uzak olacaktır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

İbni Haldun “Mukaddime” eserinde tarih alanında çalışma yapacak kişilerin bazı ilkelere dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal bilimler açısından da bilimsel araştırma yöntemleri ilkeleri olabilecek kurallar şu şekilde özetlenebilir.

- Araştırmacının yanlı olabileceği düşünülerek, bilgi kimden ve nerden gelirse gelsin eleştirel bir biçimde ele alması,
- Çalışılan alanla ilgili doğruyu yanlıştan ayırabilecek düzeyde bilgili olması,
- Araştırma yapılan toplumun sosyolojisine hâkim olması,
- Araştırmacının mevcut otoriteden siyasi ve ekonomik olarak bağımsız olması,
- Çalışmalarında mantığa ve gerçeklere uygun davranması,
- Çalışılan alanla ilgili doğruyu yanlıştan ayırabilecek ilkeler geliştirmesi ve bunları bütün çalışmalarında kullanması gerekmektedir.

Araştırmacı tüm bu ilkeleri dikkate alarak çalışmasını sürdürmelidir. Araştırmacının çalışmasını yorumlarken aklına gelen ilk yorumları doğru olarak kabul etmemesi, eleştirel bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Bu ilkelere dikkat edilerek yapılacak çalışmaların gerçeklere daha yakın bilimsel ve objektif çalışmalar olacağı söylenebilir. Bu ilkelere yoksun çalışmaların ise mevcudu tekrar eden, yanlı, bilimsellikten uzak sübjektif çalışmalar olabileceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

İbni Haldun. (2017). *Mukaddime I. Cilt*. Çev. Turan Dursun, İstanbul: Kaynak Yayınları.

NEMRUT DAĞI VE KOMMAGENE KRALLIĞI

MOUNT NEMRUT AND THE COMMAGENES KINGDOM

İlhan AKBULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Adalet Programı,
ORCID No: 0000-00027197-3876

İlker İNAN

Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi Mekatronik Programı
ORCID No: 0000-0001-6151-6690

Özet

Türkiye bir turizm cennetidir. Doğa ile tarih iç içe kaynaşmış ve bütünleşmiştir. Bereketli topraklarıyla, iklimiyle, denizleriyle ve buna benzer doğal güzellikleriyle mitolojik bir cennet sayılan bu topraklar, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuştur. Anadolu'muzun medeniyet öykülerini barındıran bu tarihi mekânda, vadi çiçeklerinden ya da orman yeşilliklerinden dağılan ıtır kokulu rüzgârların esintisinde tarihi eserler arasında dolaştıkça insanoğlu geçmiş yüzyıllarda yaşanmış öyküleri zihninde canlandırmanın heyecanına varır. Nemrut Dağı ve burada hüküm sürmüş Kommagene Krallığı da Anadolu'muzun medeniyet öykülerini barındıran bu medeniyetlerinden sadece bir tanesidir.

Yüzyıllardır sayısız uygarlığa can veren Fırat'ın mavi sularının kuzeybatı ucuna kurulmuş Adıyaman'ın küçük ilçesi Kahta, şöhretini en çok Nemrut Dağı'ndaki tanrı heykellerine borçludur. Doğu Toroslar'ın keskin vadileri arasına gizlenmiş bu tarihi ilçe, doğal dokusu ve kültürel zenginlikleriyle ülkemizin turizm değerlerinden biridir.

Asur dilinde Kumnuhi olarak anılan Kommagene'nin tarihi geçmişi ve adının nereden geldiği hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır; ancak tarihi kayıtlarda Büyük İskender'in ölümünden sonra yörede kurulan Seleokit Krallığı'na bağlı bulunan bölge halkı, M.Ö. 162'de isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmışlardır. M.Ö. 72 yılında Romalı General Lucullus'a mağlup olarak Roma hâkimiyetine giren Kommagene Krallığı'nın en ünlü kralı ve aynı zamanda da bu krallığın kurucusu olarak adlandırılan I. Antiochos'tur.

Hanedanlar arası evlenmeler Kommagene Krallığı'nın meydana gelmesinde en önemli etken olmuştur. I. Antiochos'un etnik kökeninin Makedonya, Akhamenit ve Pers gibi üç ayrı kavimden gelmesi, bu bölgede büyük bir hâkimiyet kazanmasını sağlamıştır. Bu nedenle bölgedeki liderliğinin bilinmesini ebedileştirmek için Nemrut Dağı'nın zirvesine yakın bir bölgede Tümülüs'ün içerisinde büyük bir anıt mezar ve tapınak yaptırmıştır. Dağın zirvesinin doğal şekline uygun olarak yapılan bu Tümülüs, Anadolu'daki diğer benzerleri gibi toprak ile değil, yumruk kadar küçük taşlar ile örtülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Kahta, Kommagene Krallığı, Nemrut Dağı.

Abstract

Turkey is a touristic heaven .Nature and history embraces each other in Turkey. With its productive earth , modest climatic conditions, sea, unique natural beauty, this country which

is also named as a mythological heaven has been the homeland of various civilizations during the history. One who wanders around these historical ruins listens the vast civilization stories of our Anatolia in the whispers of waves coming from the sea, in the valley flowers and in the wind coming from the green forests. Nemrut Mount is only one of the places of our Anatolia.

Kahta is a small township in Turkey's southeastern province of Adiyaman, situated at the Northwestern tip of the blue Euphrates, Which has nourished countless civilizations over the centuries. Its main claim to fame are the statues of the gods on Mount Nemrut. But this historic township hidden away in the steep valleys of the Anti Taurus is one of the rare corners of Anatolia with its cultural riches and natural setting.

There is no precise information on the history of the Commagenes, mentioned in Assyrian annals as Kumnuhi. However, according to some historical records, the local people living under the yoke of the Seleucid kingdom, founded in this region following the death of Alexander the Great, achieved independence through an uprising in approximately 162 BC. The best known historical figure of this kingdom which entered Roman rule after a defeat at the hands of general Lucullus in 72 BC, was Antiochos I, who was also its founder.

Inter-dynastic marriages were an important factor in the creation of the Commagenes kingdom. The fact that Antiochos I, was a descendant of three important dynasties, Macedonian, Akhemenite and Persian, gave him important scope and power. He constructed a temple at the top of Mount Nemrut to perpetuate his fame. This tumulus built in great harmony with the natural topography of the mountain has been covered not with earth as is the usual custom in Anatolia, but with fist wide small stones.

Keywords: Adiyaman, Kahta, Commagenes Kingdom, Mount Nemrut.

1. GİRİŞ

Torosların güneyindeki sarp kayalıklı dağlar, doğanın gözlerden saklı kalmış sayısız güzelliklerini barındırır. Öyle köşeleri vardır ki, bu gizemli doğa parçasına insan ayağı hiç değmemiş sanılabilir. Adiyaman'ın köylerinde ise, geçmiş yılların izlerine rastlanır. Bu yörenin gizli hazinelerinden birisi de Nemrut dağındaki Tümülüs'tür.

Bereketli topraklarıyla, iklimiyle, denizleriyle, eşsiz doğal güzellikleriyle mitolojik bir cennet sayılan bu topraklar, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuştur. Asırlardır sayısız uygarlığa can veren Fırat'ın Mavi sularının kuzeybatı ucuna kurulmuş Adiyaman'ın küçük ilçesi Kahta, şöhretini en çok Nemrut Dağı'ndaki Tanrı heykellerine borçludur.

Toros Dağları ile Fırat Nehri arasındaki yöre, Hellen ve Roma Çağlarında Kommagene olarak adlandırılmaktaydı. Nemrut Dağı'nın dışında kalan, Kommagene'deki diğer kentler, Samosata, Perre, Doliche, Germanikeia ve Kaisareia'dır. Bugünkü modern Adiyaman, Maraş ve Gaziantep kentlerinin bulunduğu bu yöre, Assur yıllıklarında Geç Hitit Krallığı'nı içeren ülke olarak belirtilen "**Kumuhu**" ile bir tutulmuştur.

Kommagene M.Ö. I. Yüzyılın başında, Seleukoslar soyuna son veren iç savaşlar sırasında, I. Mithradates Kallinikos tarafından bağımsız bir krallık olarak kurulmuştur. Krallık Mithradates Kallinikos'un oğlu I. Antiochos Epiphanes'in egemen olduğu sırada ün kazanmıştır. I. Antiochos'u II. Mithradates izlemiştir. Kommagene Krallığı, Suriye'nin Roma Eyaleti içine alındığı M.S. 72 yılına kadar sürmüştür (Akurgal, 1988).

2. NEMRUT DAĞI' NIN KEŞFİ

Yörede yaşayan kimseler tarafından “Belli” (her taraftan görülebildiğinden Belli olan Dağ) olarak anılan Nemrut Dağı, ilk defa 1839 yılında Prusya ordusu komutanı General Helmhuth Von Moltke tarafından Osmanlı – Mısır Savaşı devam ederken keşfedilmiştir. Daha sonraları General Helmhuth Von Moltke tarafından yazılan çeşitli raporlar sonucu yöreye ilgi artmıştır. O dönemde şansını Mısır, Anadolu ve Mezopotamya’dan çıkacak tarihi eserlere bel bağlayan birçok kişi bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Karl Sester adında Alman’dı. Karl Sester’in girişimleri sonucunda Berlin Prusya Kraliyet Akademisi, 1882 yılında Otto Puchstein ve Karl Sester’i Nemrut Dağı’na keşfe göndererek burayla ilgili geniş bilgi istemiştir. Bu gezi sonuçlarını yayınlamalarıyla Nemrut Dağı’nın artık Avrupa ülkelerinde tanınması gerçekleşmiştir. Kommagene Krallığı’nın bu keşfiyle birlikte özellikle Almanya’da büyük ilgi ve hayranlık uyandıran Nemrut Dağı, daha sonraki dönemlerde, Osman Hamdi Bey, Karl Humann, Teresa Goel, F. K. Dörner, Sencer Şahin ve diğer bazı araştırmacılar tarafından Nemrut Dağı ve Kommagene Krallığı anıtları üzerinde çalışmalar devam etmiştir (Özbek, ty.). Şekil 1.’de Kommagene Krallığı’nın ana tanrıçası Kommagene Tykhe ve kutsal mezarın sahibi kral I. Antiochos görülmektedir.

Şekil 1. Ülkenin Ana Tanrıçası Kommagene Tykhe (Solda), Kutsal Mezarın Sahibi Kral I. Antiochos (Sağda)

3. NEMRUT DAĞI

Adıyaman’ın Kahta ilçesinde antik dönemde Tauros (Boğa Dağları) olarak bilinen antitoros sıra dağlarına bağlı olan Ankar Dağları’nın 2206 m yüksekliğinde olan Nemrut Dağı Tümülsü, 150 m çapında ve 50 m yüksekliğindedir. Kahta ilçesinden 40 km uzaklıkta gözlerden uzak bir zirvedir. Dağın tepesi sonradan düzleştirilmiş ve günümüzde zemini

kaplayan çakıltaşı tabakası başka bir yerden getirilerek araziye Tümülüs şekli verilmiştir. Zeminin bu formu, burasının bir anıt mezar olarak düzenlendiğini göstermektedir (Brijder – Moormann, 2004). Şekil 2.'de tümülüsün etrafındaki heykeller ve Kommagene Kralı I. Antiochos'un kendisi için yaptırdığı kutsal mezar görülmektedir.

Şekil 2. Dağlarla Çevrili Bir Dağın Zirvesinde Yüksek Bir Tümülüsün Etrafında Devasa Heykeller. Burası Kommagene Kralı I. Antiochos'un Kendisi İçin Yaptırdığı Kutsal Mezar

Bu bölgede yapılan incelemelerde, Şekil 3.'te gösterildiği gibi Tanrı heykellerinin yüzlerinin Helenistik çağın izlerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Şekil 4.'te ise, Genç Kral I. Antiochos'un Baş Heykeli görülmektedir.

Şekil 3. Tanrı heykellerinin yüzleri, Helenistik çağın izlerini taşımaktadır.

Şekil 4. Genç Kral I. Antiochos'un Baş Heykeli

4. KOMMAGENE KRALLIĞI

Günümüzde Adıyaman, Kahramanmaraş ve Gaziantep topraklarında hüküm süren Kommagene, anne tarafı Makedonya Hükümdarı Büyük İskender, baba tarafı Pers Krallarından Darius ile akraba olan bir prensin oğlu Mithridathes Kalinikos tarafından M.Ö. 69 yılında bağımsız bir krallık olarak kurulmuştur. Kral Mithridathes, ataları olan Pers ve Makedonların yaşamları boyunca elde ettikleri örf ve adetlerini, inanç ve kültürlerini birleştirerek güçlü bir krallık haline getirmiştir. Meydana getirdiği bu güçlü krallığa Kommagene adını vermiştir.

Kommagene'nin anlamı, Grekçe'de Genler Topluluğu demektir. Bu krallığın ilk merkezi Arsemia yani eski Kahta'dır. İkinci merkezi Fırat Nehri kıyısındaki Samosata yani Samsat olmuştur. Halen Atatürk Barajı'nda sular altında kalan Samsat, Nehir kıyısında olduğu için önemli bir yerleşim merkeziydi. Adıyaman ilinin 37 km güneydoğusunda kalan Samsat, 1988 yılında Atatürk Barajı'nın suları altında kalması ile, kuzeyde Yarımbağ (Hornif) köyünün yanında baraj gölünün kenarında Yeni Samsat adıyla yeniden kurulmuştur.

Kutsal mezarın sahibi Kral I. Antiochos için stratejik açıdan çok önemli mevki olan bu bölge, Anadolu'daki en eski yerleşim alanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bölge Asur döneminde "**Kummuhu**" diye bilinirdi. Günümüzde Adıyaman, Kahramanmaraş ve Gaziantep topraklarında, güçlü bir krallık olarak hüküm süren Kommagene Krallığı en parlak dönemini I. Antiochos zamanında yaşamıştır. Onun döneminde hayli başarılı bir gelişme gösteren Kommagene Krallığı, önemli bir ticaret ve tarım ülkesi haline gelmiştir. Özellikle kereste ticareti, Fırat yoluyla eskiden beri yapılmaktaydı. Fırat Nehri kıyılarının o dönemde Sedir Ormanları ile kaplı olduğu yine öğrendiğimiz bilgiler arasındadır. Sedir Ağacı'nın o

dönemde Saray ve tapınakların yapımında çok aranan bir malzeme olduğu biliniyordu. Kommagene toprakları çok verimli ve sulak, yeşilliğin hakim olduğu bir arazi yapısına sahip olması nedeniyle tarımda, şarapçılıkta, hayvancılıkta çok mesafe aldıkları bilinmektedir.

Kommageneliler genellikle karargâh ve yerleşim merkezlerini, savunma açısından müsait olan yerlere kurmuşlardır. Gerger Arsemiası, eski Kahta Arsemiası, Derik, Samsat bunlardan birkaç örnektir (Arslan,1995).

Kommagene Krallığı tarih boyunca Hititler, Asurlar, Urartular, İranlılar, Parthlar ve Romalılar gibi kendisinden büyük güçlü devletlerle ilişki kurmuşlardır. Bu da ülkede geleneklere bağlı, çeşitli din ve felsefe sistemlerini biraraya getiren bir kültür oluşmasını sağlamıştır.

I. Antiochos, denetimi altında tuttuğu Toros Sıradağları ve Fırat Nehri geçitleri sayesinde ağır vergiler topluyordu. Zenginliği sayesinde Kommagene sadece bir geçiş yeri değil, aynı zamanda lüks malların tüketildiği bir ülke olmuştu. Getirilen mallar başkent Samsat'ta Romalılara ve zengin Kommagene'lilere satılıyordu. I. Antiochos devrinde Samsat doğu ile Batı arasındaki ticaretin merkezi haline geldi. Kral I. Antiochos Adıyaman'dan 105 Km.uzaklıkta, Kahta'nın kuzeydoğusunda ve 2150 metre yükseklikteki Nemrut Dağı'nın zirvesinde büyük bir anıt mezar ile tapınak yaptırmıştır. Nemrut Dağı'nın doğal şekline uygun olarak yapılan bu Tümülüs, Anadolumuzun birçok yerinde rastlanılan Tümülüslerden farklı olup,toprakla değil,yumruk kadar küçük taşlarla örülmüştür. M.Ö. I. Yüzyıla tarihlenen ve orijinali 55 m. olan tümülüsün bugünkü yüksekliği 50 m., çapı 150 metredir. Tümülüsün örtemediği kısımlar kademeli üç teras halindedir. Burada çeşitli kral, tanrı, kartal ve aslan heykelleri bulunmaktadır. Bu mekânı bu kadar itina ile yaptırmasının, sonsuza dek huzur içinde yatmak istemesinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Şekil 5.'te Kral Mithradatos ve Herakles'in tokalaşma steli ile Anadolu'nun en uzun yazıtı görülmektedir.

Şekil 5. Kral Mithradatos ve Herakles'in Tokalaşma Steli ve Yazıt

Şekil 6.'da gösterilen tünelin işlevinin ne olduğu kesin olarak bilinmemesine rağmen dini amaçlar için kullanıldığı düşünülmektedir.

Şekil 6. Yazıtın Bulunduğu Yerden Başlayan ve 158 m Derine İnen Tünel Girişi

Şekil 7.'de yazıtın bulunduğu yerden başlayan ve 158 m derinliğe inen tünel girişindeki Anadolu'nun en uzun kült yazıtı detayı gösterilmektedir.

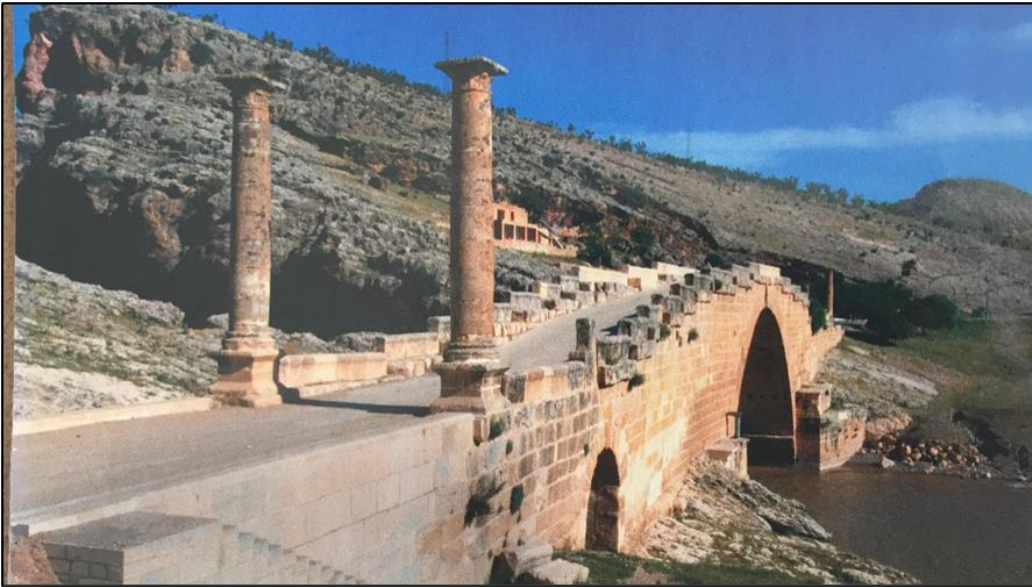
Şekil 7. Tünelin Girişindeki Uzun Kült Yazıtı Detayı

5. KARAKUŞ TÜRÜMÜSÜ VE CENDERE KÖPRÜSÜ

Karakuş Türümsü, Henüz Nemrut Dağı'na çıkılmadan önce yer alan, Kommagene kral ailesine ait bir anıt mezar. Kommagene Kralı II. Mithridates tarafından annesi İsas adına yaptırılan Karakuş Türümsü (Kadınlar Anıt Mezarı), sütun üzerindeki kartaldan dolayı Karakuş Türümsü olarak anılmaktadır. Ortadaki türümsün doğu, batı ve güney yönlerinde dörder sütun varken günümüze doğuda iki, batıda ve güneyde birer sütun kalmıştır. Doğu sütun üstünde aslan ve kartal heykel kalıntıları, yerde aslan heykel parçası vardır. Güneydeki sütun üzerinde kartal, doğudaki sütunlar üzerinde aslan ve boğa, batıdaki sütun üzerinde ise Kral II. Mithridates'in kız kardeşi Laodike ile tokalaşma kabartması vardır. Göz alabildiğince uzanan yumuşak tepeler, aşağıda Samsat Çayı ve tarihi Cendere Köprüsü ve bu tarihi doku içine gizlice sinmiş gibi görünen baraj gölüne hakim. Karakuş anıtlarını inşa edenler bu anıtların insanlığın sona ermesine kadar dimdik ayakta kalmasını istemiş olacaklar ki, özenerek bu anıtları inşa etmişlerdir (Öztürk, 2014).

Adıyaman'a 55 km uzaklıkta ve Karakuş Türümsü'nün kuzeydoğusunda bulunan Cendere Köprüsü, Kahta Çayı'nın en dar kesiminde iki ana kaya üzerinde 92 iri kesme taştan yapılan bir büyük kemer ve doğu tarafındaki küçük bir tali kemerden oluşur. Samsat'ta karargâh kuran XVI. Roma Lejyonu tarafından M.S. 2.yüzyılda inşa edilen köprünün giriş ve çıkışlarında sütunlar bulunmaktadır. Köprü ve yapımı hakkında bilgiler içeren kitabelerden, köprünün Roma hükümdarı Septimus Severus tarafından kendisi, eşi ve oğulları Caracalla ile Geta adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kraliyet ailesinin fertlerini temsil eden köprü dört sütundan oluşur. 11 yılda inşa edilen köprü 120 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğindedir. Dünyanın halen kullanılmakta olan en eski köprülerinden biri olan Cendere Köprüsü, günümüzde Eskikale olarak bilinen antik yerleşim bölgesindedir. İmparator Severus'un ölümünden sonra taht kavgasına tutuşan oğullarından Caracalla, kardeşi Geta'yı öldürür ve Roma'da Geta'nın adını taşıyan tüm anıtları yıktırır. Bu yıkımdan Adıyaman'daki Cendere Köprüsü de nasibini almış ve Köprünün Geta'yı temsil eden sütunu yıkılmıştır (Durukan, 2021). Şekil 8.'de bahse konu olan Cendere Köprüsü gösterilmiştir.

Şekil 8. Girişinde Karşılıklı İkişer Sütun Yükselen Cendere Köprüsü

6. NEMRUT DAĞI'NDA ANTIOCHOS'UN MEZARI

Kral I. Antiochos, Nemrut Dağı'nın tepesinde kendisi için yaptırdığı anıt mezarın içerisine; *“Doğum günüm her ay ve yıl kutlanıp bayram günü olacak. Bugünlerde başrahip, tanrılar ve benim için kendisine benim ve yasalarımın cömertçe verdiği Pers Kılığına bürünerek tanrılarımın, atalarımın ve benim heykellerimin üzerine altın çelenkler koyacak. Her birimiz için bol bol kokular yakacak ve gereğinde kurbanlar kesecek, kutsal sofraları en güzel yemekler ve şaraplarla donatacak. Buraya toplanan ulusum bol bol yiyip bayram edecek.”* diye yazmıştır (Ciniç, 1989).

Doğuda, batıda ve kuzeyde olmak üzere, sert kayaların teras biçiminde oyularak meydana getirilmesiyle oluşmuş üç adet avlu ile çevrilmiş bulunan tümülüsün doğusundaki avlu, en güzel bir biçimde meydana getirilmiş heykellerin yer aldığı bir alandır. Avlunun batısında bulunan büyük ebatta yapılmış heykellerin doğusunda piramit biçiminde yapılmış bir ateş sunağı bulunmaktadır. Kuzey ve güneyi ise uzun ve dar bir kaide üzerine dik olarak oturtulmuş taş blokların oluşturduğu alçak duvarlarla çevrilmiştir. Avluya üstten bakan bu taş bloklar kuzeyde kral Antiochos'un Persli atalarını, güneyde ise kendisinin Makedonyalı soyunu tasvir eden çeşitli kabartmalarla bezenmişlerdir. Bu kabartmaların her birinin önünde dikdörtgen şeklinde birer tütsü sunağı bulunmaktadır. Bu taş blokların ön yüzlerinde işlenmiş olan kabartmalarla tasvir edilen şahısların adları bu blokların ön yüzlerine işlenmiştir. Ancak yılların geçmesiyle yıpranan bu taş bloklar, zamanımızda küçük parçalara ayrılmış olarak bulunmaktadır. Doğudaki Avluya bakan 9-10 metre yüksekliğindeki 9 heykel birer sanat şaheseri olarak izleyenleri büyülemektedir.

Kommageneliler, Hitit, Pers ve Helenistik örf ve adetlerini birbirlerine kaynaştırmış olduklarından birden fazla tanrıyı da birleştirmişlerdir. Burada bulunan tanrı figürleri içerisinde soldan birinci figür, Antiochos I (Theos), ikinci figür Kommagene'nin bereket tanrıçası Tykhe veya Kraliçe Kommagene'yi, üçüncü figür Zeus Oramosdes'i yani Perslerdeki Ahuramazdayı, dördüncü figür Apollon'u (Mithras, Helics, Hermes), beşinci figür ise, Herakles (Antagnes,Ares)'i temsil etmektedir. Kült yazıtlarında anne tarafından Büyük İskender'den (Yunan-Makedonya) baba tarafından ise, Darieos'dan (Pers) geldiğini ifade eden Antiochos, atalarından gelen bu etnik farklılığı birleştirerek kültür zenginliği haline dönüştürmenin göstergesi olarak tanrı heykellerinin yüzünü doğuya ve batıya çevirmiştir. Zaten tanrı heykellerinin isimleri de hem Grek, hem de Pers dili ile ifade edilmiştir (Bayhan-Salman, 2010).

Tanrıların yanlarında kartal ve aslan heykelleri bulunmaktadır. Bütün heykellerin başları yer sarsıntıları dolayısıyla zamanla yerlerinden koparak araziye yuvarlanmıştır. Bu heykeller Geç Helenistik stilin güzel örnekleridir. Batı terasındaki heykeller ve tahtları Doğu terasındakilere nazaran daha dolgu bir arazi üzerinde olduklarından bu grubun kaideleri de dağılmıştır. Doğu terastaki ilah heykellerinden Bereket ilahesi Tykhe'nin meyve ve bitkilerden oluşan başlığıyla, bölgenin bereketini, zenginliğini simgeleyen başı, son zamanlara kadar bedeninin üzerinde durmaktaydı. İlah heykeller Pers başlığı taşımaktadırlar. Kraliçe Kommagene'nin başını meyvelerden oluşan bir çelenk süslemektedir (Giray,1996).

Doğu terasının etrafındaki altlıkların avluya bakan yüzlerinde, burada yapılan törenler hakkında bilgi veren çeşitli yazıtlar bulunmaktadır. Bu yazıtlarda, kralların doğum günleri ile

yapmış oldukları yasalardan bahsedilmektedir. Batı terasındaki heykeller de aynı şekilde yerleştirilmiştir. Burada Kral I. Antiochos'un tanrılarla tokalaşması tasvir edilmiştir. Kumtaşından yapılan bu kabartmalar gerçek boyutlarından biraz daha büyük yapılmıştır. Figürlerin vücutları öne dönük, başları ise profilden görünmektedir.

Batı terasında görülen aslanlı kabartma çok ilgi çekmektedir. Buradaki kabartmanın üzerine fon olarak işlenmiş bulunan aslan gövdesi üzerinde 19 yıldız ile yine aynı aslanın göğsünde hilal şeklinde bir ayın üç gezegen ile birleşmesi tasvir edilmiştir. Bunların birer astronomik simgeler taşıdığı ve bu simgelerin Kral I. Antiochos'un 7 Haziran M.Ö.62 tarihinde, Romalı General Pompeius tarafından tahta çıkarıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Kuzey yolu 3 metre yüksekliğinde ve 80 metre uzunluğunda bir tören yolu olarak tanzim edilmiştir. Bu yolun teras duvarının tam ortasında bir giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapıyı büyük bir kartal heykelinin koruduğu görülmektedir. Bütün bu olanların tanziminde Kommagene'lilerin Hitit etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Kommagene Kralı Antiochos'un yaptırmış olduğu eserlerden hem sanatsal hem de gelecek nesillere tarihsel bilgiler vermek istediği anlaşılmaktadır. Nitekim her iki terastaki tahtların arkasına Helenistik üslupla "vasiyetnamesi" ni kazıtması bunun bir göstergesidir. Türkçe'ye Prof. Dr. Sencer ŞAHİN tarafından kazandırılan 237 satırlık bu kült yazıtta okura şöyle seslenmektedir: *"İşte, gördüğün gibi, tanrılara gerçekten layık oldukları bu heykelleri diktirdim : Zeus Oromasdes'in, Apollon Mithras Helios Hermes'in, Artagnes Herakles Ares'in ve herşeyi besleyen vatanım Kommagene'nin heykelleri. Aynı taştan ve aynı tahtlar üzerinde duaları işiten tanrılarının yanına kendi heykelimi de koydurttum. Böylece ulu tanrılarının ezeli saygınlığını kendi genç bahtıma çağdaş kıldım."* (Şahin, 2003)

Kommagene Kralı II. Mithridates tarafından annesi İsas adına yaptırılan Karakuş Tümülüsü (Kadınlar Anıt Mezarı), sütun üzerindeki kartaldan dolayı Karakuş Tümülüsü olarak anılmaktadır. Ortadaki tümülüsün doğu, batı ve güney yönlerinde dörder sütun varken günümüze doğuda iki, batıda ve güneyde birer sütun kalmıştır. Doğu sütun üstünde aslan ve kartal heykel kalıntıları, batıdaki sütunun üstünde tokalaşma steli, yerde aslan heykel parçası vardır (Uslu, 2007).

III. Antiochos'un ölümünden sonra bölge M.Ö. 18. Yılında Roma hâkimiyetine geçmiştir. İmparator Germanicus doğu ile olan ilişkilerini yeniden düzenlerken, Servarus'a Kommagene bölgesini İmparatorluğun Suriye eyaletine katmasını emretmiştir. Bir süre Roma egemenliğinde kalan Kommagene Krallığı M.S. 38 yılında yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur. İmparator Caligula gençlik arkadaşı olan IV. Antiochos'a babasından alınan krallığı tekrar iade etmiştir. Bu dönemde ülke sınırları özellikle batıya doğru genişlemiştir. Kilikya bölgesinin büyük bir kısmı ile Ketis, Lakanatis ve Lykoronia bölgeleri ele geçirilmiştir. İmparator Neron devrinde Parth savaşlarında gösterdiği başarıdan dolayı Doğu Anadolu'nun bir kısmı Krallığına bağlanmıştır. Ancak daha sonraları Yahudi Savaşları sırasında İmparator Vespasianus, Kral IV. Antiochos'u, Parth'ların tarafını tuttuğu gerekçesiyle krallıktan azlederek yerine vali Caesenus Paetus' atamıştır. Kommagene ve Armenia 'yı ilhak ederek Syria eyaletinin bir parçası yapmış; Son Kommagene Kralı IV. Antiochos ve ailesini de Roma'ya göndermiştir (Başgelen, 2003). Böylece M.S.72 yılında, bu

küçük Krallığın bağımsızlığı da sona ermiş, Krallık yeniden Suriye eyaletine bağlanmıştır (Meydan Larousse, Cilt:7,1972; Geniş bilgi için Dörner, 1990'a bakılmalıdır).

7. ESKİ KAHTA (ARSEMİA)

Kahta'nın 22 km.kuzeyine düşen Kale, Kommagene Krallığı'nın yazlık başkenti ve önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Eski Kahta diğer bir deyişle; Arsemia, Kommagene Kralı Antiochos'un atası Arses tarafından kurulmuştur. Nymph Nehri'nin (bereket saçan) her iki yakasına kurulan şehir aynı zamanda devlet merkezi olmuştur. Anadolu'da bulunan en büyük Grekçe yazılı kitabe buradadır. Bu Grekçe yazıt Anadolu'da bulunan en büyük kitabedir (Akurgal, 1983). Yine Mitras'ın kabartma steli ile aynı platform üzerinde Antiochos-Herakles tokalaşma steli çok iyi korunmuş olarak bu bölgede bulunmaktadır. Yazıtın bulunduğu yerden başlayan 158 metre derine inen bir tünel ile yazıtın batısında benzer bir kaya dehlizi de dikkat çekmektedir (Kalkan, 2003).

Bilhassa Kahta (Eskikale)'deki buluntulardan yöre halkının Antik Çağdan yüzyıllar önce matematikte sayıların değerlerini bildiklerini, fizik ve ışık konularında az çok bilgiye sahip olduklarını, demiri hayli gelişmiş bir teknikle işlediklerini ortaya koymuştur. Yine buluntular içinde dış bükey camların varlığı burada yaşayanların cisimleri büyütücü bazı gereçleri de kullandıklarını göstermiştir. Nemrut Dağı'ndaki kazılarda ise burada daha ziyade gök cisimlerinin incelendiği ortaya çıkmıştır (Çiniç,1989).

8. NEMRUT DAĞI VE CİVARINDA YAPILAN ARKEOLOJİK KAZILAR

Yöredeki bilimsel kazılar 1951 yılında başladı. Arkeolog Therasa Goeil, Nemrut Dağı'nda I. Antiochos'a ait kalıntıları, Friedrich Karl Dörner ise, Arsemia ve Nymphois (Kahta Bölgesi) yakınında I.

'un babası Mithriclates'e ait mezar olarak belirlenen yerdeki kalıntıları ortaya çıkardılar.

Nemrut Dağı'ndaki en önemli araştırma ve kazı da, 1965 yılında Alman Arkeolog Dr. Lothar Carlowitz' in yaptığı çalışmadır. Yapılan bu kazıda bölge yöresi insanların görev aldığı anlaşılmaktadır (Posta Gazetesi 12.8.2011). Alman Arkeolog Dr. Lothar Carlowitz'in ekibiyle yaptığı bu kazılarla ilgili çekmiş olduğu dia ve 16 mm'lik filmleri Kültür Bakanlığımıza vermeyip Almanya'ya götürdüğü ve daha sonra bu dokümanların Almanya'da yaşayan Türk vatandaşımız Tuncay Demirtaş tarafından satın alındığı gazete haberinde verilmiştir. Tuncay Demirtaş şu bilgileri vermiştir: *“Almanya’da Nemrut Dağı’nın kazı fotoğraflarını görünce çok şaşırđım. Bu fotoğrafları daha önce basılı olarak hiç görmemiştim. Dağda bulunan mezar alanları ve heykellerin ortaya çıkarılışlarını gösteren bu fotoğrafları çeken kişinin, kazılara katılan bir araştırmacı olan Dr.Lothar Carlowitz olduğunu belirledim. Filmlerde ayrıca Kahta ilçesindeki tarihi yerlerin genel görüntüleri de yer alıyordu. Satıcıdan filmleri çeken kişinin öldüğünü ve koleksiyonunun satıldığını öğrendim. Nemrut fotoğraf ve filmlerinin yanı sıra bu kişinin koleksiyonunundan çıktığı belirlenen Kapadokya ve İstanbul ile ilgili çok ilginç fotoğraflar ve görüntüleri de bit pazarında buldum.”* (Posta Gazetesi,12.8.2011).

1985 yılında Prof. Dr. F. Karl DÖRNER başkanlığında yapılan çalışmalarda ise, yatık duran heykel başları, arazideki yerlerinde dik hale getirilmişlerdir. Doğu ve batı teraslardaki

farklı topografik durum dolayısıyla ataların yazıtlarını ve kabartmalarını taşıyan dikili taşlar, batı terasta, doğudakinden değişik bir biçimde düzenlenmiştir. Kralın, Persli atalarının kabartmalarını taşıyan taş levhalar, batı terasın güney sınırında; Makedonyalı atalarınkiler ise, anıtsal heykellerin karşısında düzenlenmiştir.

Batı avlusunda, Kral Antiochos'u değişik ilahlarla tokalaşırken tasvir eden kabartmalar, oldukça iyi bir biçimde korunmuşken, aynı figürleri kapsayan doğu terastaki taş levhalar, birkaç parçaya ayrılmıştır.

Nemrut Dağı ile ilgili en kapsamlı araştırma projesinin 2001 yılında, Arkeolog, mühendis, sismolog ve restaratörlerden oluşan farklı bilim dallarından oluşturulan uluslararası bir ekip tarafından yapılarak eserlerin koruma altına alındığı açıklanmaktadır. Amsterdam ve Nijmegen'deki Hollanda Üniversitelerinin himayesinde yürütülen bu çalışmalarda uzmanlar anıtı bir bütün olarak incelemeye alarak, Anıtın dokümantasyonu ve yapılması gereken restorasyon ve koruma çalışmalarının bir envanterinin çıkarıldığı ve bir program dahilinde imkanların elverdiği ölçülerde korumanın sağlandığı belirtilmiştir.

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulardan çıkarılan sonuç, Yukarı Mezopotamya'ya hâkim olan eski devletlerin uygarlık alanında sağlamış oldukları gelişmelerin Kommagene Krallığı'nın bünyesinde gerçekleştirilmiş olduğudur.

KAYNAKLAR

1. Akurgal, E. (1983), "Ancient Civilizations And Ruins of Turkey", İstanbul, s.346 - 348.
2. Akurgal, E. (1988), "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınlar A.Ş. 1.Baskı, İstanbul, s.554-555.
3. Arslan, M. (1995), "Sekizinci Harika Kommagene-Nemrut Dağı", Kahta, ,s.10.
4. Bayhan, A. A., Salman, F. (2010), "Adıyaman Yüzey Araştırması", s.4.
5. Başgelen, N. (2003), "Nemrut Dağı", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.17.
6. Brijder, H. A. G., Moormann, E. M. (2004), "Tanrıların Dağı, Nemrud'un Dev Heykelleri", İlgi Dergisi, Kış 2004, Sayı: 107,s. 32.
7. Çiniç, N. (1989), "Nemrut Dağı ve Kommagene Krallığı", Deri / Leather Fashion, Ezgi Ajans Yayını, Yıl:4, Sayı:16, İstanbul, s.10.
8. Dörner, F. K. (1990), "Kommagene", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Çev: Prof. Dr. Vural Ülkü, Ankara.
9. Durukan, Ö. (2021), "Doğu'nun Gizemli Işığı: Adıyaman", PTT Hayat, Sayı:25, s.22.
10. Giray, M. (1996), "Nemrud Dağı Tümülüsü", Mozaik Dergisi, Yıl:2, Sayı:15, s.15.
11. Kalkan, B. (2003) "Nemrut'un Ebedi Sakinleri", Skylife, Eylül 2003,s.22.
12. Meydan Larousse (1972), "Kommagene Maddesi", Cilt:7, İstanbul ,s.416.
13. Özbek, T., "Kommegene Krallığı ve Nemrut Dağı", Rekmay Limited Şti, (ty), s12.
14. Öztürk, H. (2014) " Tanrısallığı Kışkırtan Dağ Nemrut", Hürriyet Seyahat.
15. Şahin, S. (2003), "Nemrut Dağı" Arkeoloji Ve Sanat Yayınları.
16. Posta Gazetesi, 12.08.2011 tarihli haberi.
17. Uslu, M. (2007), "Kafdağı'nın Gözleri Nemrut", Skylife, ,s.80.

SARTRE VE HEIDEGGER'DE HÜMANİZM

HUMANISM IN SARTRE AND HEIDEGGER

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem YILDIZDÖKEN

İnönü Üniversitesi Felsefe Bölümü İnönü University, Department of Philosophy

Orcid No: 0000-0001-8521-5710

Özet

Hümanizm sadece düşünce üretimi tarihinde değil özellikle sanatta, edebiyatta ve sosyoloji biliminde kendini farklı bağlamlarda görünür kılmıştır. Hümanizmin farklı içeriklerle kendini pek çok alanda görünür kılışı Latince *hūmānit/ās-ātis* teriminden gelişi ile yakından ilişkilidir. Kelime itibariyle insan doğası, insana özgülük, beşerilik, kültür ve sevecenlik anlamlarına gelen *humanitas* insanın kendi aitliği içinde “sevme”si ve değer vermesi esasına dayanır. Bu, insanın en değerli yanının akli varoluşa sahip olduğu olgusu ile temele alınmaktadır. O halde *humanitas*'ta odak noktası kılınan aklını kullanabilen insanın kendisidir. Düşünce üretimi tarihinde ise *humanitas* kavramı diğer alanlardan farklı olarak düşünürler nezdinde insan doğasına yönelik araştırmalara kaynaklık etmektedir. Bu felsefe sahasında *humanitas* kelime anlamını aşan bir tavırla “varoluş” kavramı üzerinden tartışmaya açılmaktadır. Bu bakımdan çalışmamızdaki mesele gözetildiğinde Sartre “varoluş-öz” kavramları üzerinden hümanizm'in kendini nasıl gerçekleştireceğinin izini sürmekteyken, Heidegger “Dasein'in yurtsuzluğu”nu araştırma ve *humanitas* kavramının yeniden kurulma olanağını oluşturma gayesiyle yola koyulmaktadır.

Bu perspektiflerden hareketle Sartre, spekülative felsefelerle karşı çağının modern insanının içine düşmüş olduğu “kriz”den yola çıkarak varoluşçuluk bağlamında insan doğasının “varoluş” ve “öz” kavramlarıyla analizine girişmektedir. Bu anlamda oluşturulan hümanizm varoluşçu felsefe minvalinde kendini ele verecektir. Zira yirminci yüzyıl Avrupa'sının koşulları göz önünde bulundurulduğunda varoluşçuluk, bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları itibariyle oluşan soykırım diğer yandan düşünsel, psikolojik ve entelektüel anlayışların arka planında Batı düşüncesinin Platon'dan beri süregelen zamandan ve tarihsellikten yalıtılmış varlık anlayışının farklı tezahürlerle insan doğasını evrensel ilkelerle tanımlanma girişimi nedeniyle, insanın somut varlık yapısına ilişkin vurgunun yapılmasına ön ayak olmuştur. Öyle ki insan, mantığa indirgenen kategorilerle ya da değişen ve dönüşen dünyada sadece akıl temelinde evrensel, değişmez düsturlarla tanımlanacak bir varlık değildir. İnsan yaşayan, eyleyen ve her an “oluş”la varlaşan bir varolan olarak belirlemektedir. Dolayısıyla hümanizm eğer insanı merkeze alıyor ve onun biricikliğini gözetiyorsa esas alınması gereken onun tarihsel-zamansal-bireysel bir varlık olarak somut varlık tarzıdır. Bu anlayış kapsamında Sartre'da insanın varlık tarzına yönelik “fark”ı gözetilen hümanizm, varoluşçu felsefeyle klasik düşüncede kabul edilen bir düşünme biçimi olarak “öz”ün değişmezliği ve varoluştan önce geldiği savına yönelik eleştiri ile açığa çıkmaktadır. Sartre oluşturduğu hümanizm olanağında insan doğasına ilişkin geleneksel felsefedeki düşünceye karşı çıkarak “öz”ün varoluştan önce değil de varoluşun özden önce geldiği”

görüŖüyle, öz'ün mutlak ilkelerle kendisini gösterdiği Batı düşüncesindeki insan anlayışını eleştirmektedir. Bu bağlamda Sartre insan doğasının değişmezliğine yönelik varsayılan anlayışı tahrip ederek insanın varlık yapısında “olanak” dahilinde öncelikle var-oluşun-varolabilmenin gerçekleşmesi şartını koymaktadır. İnsan bu dünyada evvela “var”lığıyla hür ve rasyonel bir varolan olarak seçimlerini gerçekleştirip bu seçimlerin sorumluluğunu alarak kendi var-oluşu karşısında tavır alabilecektir. Onun varoluşu karşısında tavır alabilmesi kendi özünü; “kendilik bilinci”ni oluşturması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle öz, verilmiş olmayıp insanın kendisinin gerçekleştireceği kendine has biricikliğidir.

Sartre'ın varoluşçu felsefesi ile bu anlayışı hümanizm bağlamında tanımlama girişimi bağlamında öz'ü oluş'a bağlı tutulmasına karşılık Heidegger “*fundamental ontolojisi*” (temel ontoloji) temelinde yeniden oluşturulabilecek “*humanitas* kavramının anlamı”nı araştırmaktadır. Heidegger, metafiziğinde varlık sorunsalı ekseninde dünya-içinde-varolmaya (*In-der-Welt-sein*) dayalı insanın varlık tarzı olarak Dasein'in ontolojik karakterizasyonunu açığa çıkartırken onu zamansallığın ufkunda analiz etmektedir. Düşünürün esas meselesinin varlığın anlamının ne olduğu ve bu anlamı açığa çıkaracak olanın Dasein olduğu dikkate alındığında insanın bu varlık tarzı da mercek altına alınmaktadır. Bu anlamda Heidegger'in *humanitas*'ın anlamını varlık sorunsalına bağlı olarak ele aldığı anlaşılır. “Varlığın nedir”liğinden öte anlamının ne olduğu ile yeniden hesaplaşma geleneksel Batı düşüncesinin “düşünme”de üzerini örttüğu bir mesele olarak belirlemektedir. Bu meselenin üzerinin örtülüşü insanın doğasına yönelik o vakte kadar öne sürülen anlayışların da yeniden gözden geçirilmesini gerektirecektir. Bu bakımdan varlığın anlamı bağlamında görünür olan hakikatin anlamının ne olduğu Dasein'in varlığının anlamının ne olduğunun yeniden düşünülmesine imkân vermektedir. Bu meseleleri varlığın unutulmuşluğu ile ele alan Heidegger modern dönemle belirgin olan insanın varlıkla bağını koparışını “yurtsuzluk” sorunuyla tartışmaktadır. Dasein'in yurtsuzluğu, “düşünme”nin yurtsuzluğu olarak Klasik Metafiziğin *a priori* bir zorunluluk dahilinde genel geçer, değişmez, evrensel bir varlık ya da ilke olarak sunulan hakikat anlayışının oluşturduğundan başkaca bir düşünme olanağını talep etmektedir.

Bu bağlamda çalışma Sartre'ın varoluşçu felsefesindeki öz-varoluş kavramlarına odaklanarak nasıl bir insan anlayışı sunduğunu ve Heidegger'in *humanitas* kavramının anlamı sorununu varlık sorunsalına bağlı olarak dünya-içinde-varolma, düşünme, Dasein, dil kavramları eşliğinde nasıl açıldığını araştırma gayesindedir. Buna bağlı olarak girişilen araştırmada her iki düşünürün hümanizm anlayışlarının mukayesesi yapılarak çağdaş düşünce tarihindeki yerleri ve önemlerinin ne olduğu da ele alınmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Humanitas, Öz, Varoluş, Varlık, Dasein.

Abstract

Humanism has made itself visible in different contexts not only in the history of thought production, but especially in art, literature and sociology. The fact that humanism made itself visible in many fields with different contents is closely related with the fact that it comes from the Latin term *hūmānit / ās-ātis*. Semantically speaking, the word *humanitas*, which means human nature, human-specificity, humanity, culture and compassion, is based on the principle of “loving” and valuing people within their own belongingness. This is grounded in the fact

that the most valuable aspect of human beings has mental existence. In that case, it is the human being himself/herself who can use his/her mind that was made the focal point in the *humanitas*. In the history of thought production, the concept of *humanitas*, different from other fields, is the source of research on human nature for the philosophers. In this field of philosophy, *humanitas* was brought into question over the concept of “existence” with an attitude that went beyond the meaning of the word. In this respect, considering the issue in our study, while Sartre was traced how humanism would realize itself through the concepts of “existence-essence”, Heidegger set out with the aim of researching “Dasein’s rootlessness” and creating the possibility of re-establishing the concept of *humanitas*. Based on these perspectives, Sartre attempted to analyze human nature with the concepts of “existence” and “essence” in the context of existentialism, starting from the “crisis” that modern people of his age fell into against the speculative philosophies. Humanism created in this sense would reveal itself in the form of existential philosophy. In fact, considering the conditions of twentieth century Europe, existentialism, on the one hand, the genocide that occurred as the results of the Second World War, on the other hand, in the background of intellectual, psychological and intellectual conceptions, due to the attempt of defining human nature with universal principles with different manifestations of the understanding of existence that was insulated from the time and historicity of Western thought since Plato, it led to the emphasis on the concrete existence structure of human beings. So much so that human being is not an entity that can be defined by categories reduced to logic or by universal and unchangeable principles based on the reason only in the changing and transforming world. Human beings appear as a living, acting and being that comes into existence every moment by "being". Therefore, if humanism is centered on the human being and observes his/her uniqueness, what should be taken as basis is his/her concrete existence as a historical-temporal-individual being. Within the scope of this understanding, humanism, which takes into consideration the “difference” towards the way of existence of the human being in Sartre, is revealed by the criticism of the argument that “essence” comes before existence and the invariance of “essence” as a way of thinking accepted in classical thought with existential philosophy. Sartre opposed the traditional philosophy of human nature in the possibility of humanism, and criticized the human understanding in Western thought, in which the self manifested itself with absolute principles, with the view that “essence did not come before existence but existence came before essence”. In this context, by destroying the assumed understanding of the immutability of human nature, Sartre imposed the condition of the realization of existence within the “possibility” in the structure of human being. In this world, first of all, as a free and rational being with his/her “existence”, s/he would be able to take a stand against his/her own existence by making his/her choices and taking responsibility for these choices. Its ability to take a stand against its existence means that it creates its own essence, "self-consciousness". In other words, the essence is the uniqueness of the human being him/herself that is not given. In the context of Sartre's existential philosophy and his attempt to define this understanding in the context of humanism, in spite of basing the essence on being, Heidegger explored the meaning of the “concept of *humanitas*” that could be reconstructed on the basis of “*fundamental ontology*” (fundamental ontology).

Heidegger, while revealing the ontological characterization of Dasein as the mode of existence of human based on existence-within-the-world (*In-der-Welt-sein*) in the axis of the existence problematic in his metaphysics, analyzed it on the horizon of temporality. Considering what the main issue of the philosopher is the meaning of being and that it is Dasein that would reveal this meaning, this style of being of human beings is also under the scrutiny. In this sense, it is understood that Heidegger handled the meaning of *humanitas* depending on the problematic of existence. Recalculation with what it means beyond “definition of existence” appears as an issue that traditional Western thought obscures in “thinking”. The covering of this issue will necessitate a re-examination of the understandings of human nature that were put forward up to that time. In this respect, what is the meaning of the truth, which is visible in the context of the meaning of existence, allows a rethinking of what the meaning of Dasein’s existence is. Heidegger, who dealt with these issues with the forgetfulness of being, discussed the disengagement of human being from existence, which is evident in the modern period, with the problem of “rootlessness”. Dasein's rootlessness, as the rootlessness of "thinking", demanded another possibility of thinking, as it was constituted by the general, unchangeable, universal understanding of truth presented as a priori necessity in Classical Metaphysics.

In this context, this study aims to investigate how Sartre presented an understanding of human by focusing on the concepts of essence-existence in his existential philosophy, and how Heidegger explained the meaning of the concept of *humanitas* in the context of existence-within-the-world, thinking, Dasein and language concepts. In the study undertaken accordingly, the humanism perception of both philosophers is compared and their place and significance in the history of contemporary thought is also discussed.

Key Concepts: Humanitas, Essence, Existence, Being, Dasein.

YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ KULLANIM DÜZEYİNİN ÖRGÜT BİÇİMSELLEŞME DÜZEYİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS USAGE LEVEL ON
FORMALIZATION LEVEL OF THE ORGANIZATION

Dr. Mustafa Aslan

İstanbul Gelişim Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-8049-3615

Özet

Örgütsel tasarımında etkin unsurlardan biri olan biçimselleşme derecesi, örgüt içerisinde yazılı kuralların, prosedürlerin ne derece var olduğu ve örgütün faaliyetlerinde bunlara ne derece uyduğunun göstergesidir. Yönetim bilişim sistemleri (YBS) ise çeşitli kaynaklardan, iç ve dış çevreden elde ettiği verileri toplayan, depolayan ve işleyerek raporlayan ve ilgili kullanıcıların hizmetine sunan bütünlük sistemlere verilen genel addır. Şu ana kadar örgüt biçimselleşme düzeyi üzerine yapılmış olan çalışmalarda YBS kullanım düzeyi pek incelenmemiş, çalışma modellerine eklenmemiştir. Bu çalışmada, kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılan 603 yöneticiden toplanan veriler, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile yol analizlerine tabi tutulmuştur. Geniş sayılabilecek bir katılımı gerçekleştirilen bu çalışma, örgüt biçimselleşme düzeyi üzerinde asıl etkili olan unsurun yöneticinin YBS kullanma düzeyi olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Biçimselleşme, YBS, MIS, Örgüt Yapısı, Biçimselleşme Düzeyi, Örgüt İçi İletişim

Abstract

The degree of formalization, which is one of the elements that affect the organizational design, is an indicator of the extent of the existence of the written rules and procedures and to what extent the organization complies with them in its activities. Management information systems (MIS) is the general name given to integrated systems that collect, store, process, and report data obtained from various internal and external sources and present them to the dispose of the relevant users. The MIS usage level has not been taken into consideration and not included in the research models investigating the organizational formalization level. In this study, a convenient sampling method was adopted, and data collected from 603 managers were subjected to path analysis using the Structural Equation Model (SEM). This study, which was carried out with considerably significant participation, revealed that the main factor that has an effect on the level of organizational formalization is the level of MIS use.

Keywords: Formalization, Formalization Level, MIS, Organizational Structure, Organizational Communication

GİRİŞ

Çalışmalar, örgütler yapılarının örgütsel hedeflere ulaşabilmek için yapılan faaliyetler üzerindeki etkilerini ve yapının örgütsel performansla ilişkisini ortaya koymaktadır. Performansın yanı sıra örgüt yapısı ve etkilediği diğer örgütsel değişkenler de bir çok bilimsel çalışmanın konusu olmuştur. Tüm bu çalışmalardaki ortak tema, etkinlik ve verimliliği en yüksek olduğu örgüt yapısının tespit edilmesidir (Akdemir, 2018). Çünkü yanlış örgütsel yapılanma, sadece örgüt performansına ciddi ölçüde zarar vermekle kalmamakta aynı zamanda örgütün faaliyetlerini de sekteye uğratmaktadır.

Literatürde, örgüt yapılarının oluşmasında etkin olan faktörler *i- amaç ve strateji, ii- çevre, iii- teknoloji, iv- büyüklük* (Akdemir, 2018) ve *v- yaşı* (Mintzberg, 2015) olarak belirtilmektedir. Literatürde örgüt yapısının bileşenleri olarak *da i- biçimselleşme derecesi, ii- merkezileşme derecesi ve iii- karmaşıklık derecesi* (Akdemir, 2018; Koçel, 2011; Robbins, 1994) verilmektedir.

Karmaşıklık derecesi örgütün dikey, yatay ve coğrafi farklılaşması ile ilgiliyken merkezileşme derecesi karar alma yetkisinin hangi pozisyonlarda toplandığı, üstlerin astlara ne ölçüde karar verme devrettiğiyle ilgilidir. Biçimselleşme derecesi ise literatürde örgütün faaliyet ve ilişkilerini geliştirirken önceden tanımlanmış kurallara ne derece uyduğunun bir göstergesi (Demir, 2015) olarak verilmektedir.

Literatürde biçimselleşme derecesi ile ilgili birçok farklı tanım bulmak mümkündür ama tüm bu tanımlarda ortak olan nokta, işlerin kurallara bağlanması ve standartlaşma olmaktadır. Bodewes (2002) biçimselleşme ile ilgili yapmış olduğu literatür taramasından elde ettiği tanımlarda, bir tanım diğerlerinden ayrılmaktadır. Pugh ve arkadaşlarının (1963) yapmış olduğu biçimselleşme tanımı sadece standartlaştırmayı değil, aynı zamanda örgüt içi iletişimi de kapsamaktadır.

Pugh ve arkadaşlarının (1963:303) biçimselleşme tanımı:

“...bir örgütteki iletişimin ve prosedürlerin ne kadar yazılı ve dosyalanmış olduğunun göstergesidir. Weber'in bürokrasi tanımındaki temel noktalardan biridir ancak literatürde genellikle yer yerilmemektedir. Biçimselleşme, (1) prosedürler, kurallar, roller (sözleşmeler, anlaşmalar vb. dâhil) ve (2) (a) karar arayışı (sermaye, istihdam vb. için başvurular) ile ilgili prosedürlerin işleyişini içerebilir, (b) kararların ve talimatların (planlar, tutanaklar, talepler vb.) ve (c) geri bildirim dahil olmak üzere bilgilerin iletilmesidir”.

Örgütlerin biçimselleşme düzeylerini inceleyen çalışmaların çoğunun araştırma modellerine örgüt içi iletişim dâhil edilmemektedir. Bu sebeple birçok çalışmada biçimselleşme derecesinin açıklanma düzeyi %20'lerin altında kalmaktadır. Literatürde örgüt biçimselleşme derecesini etkilediği belirtilen tüm değişkenleri dâhil ederek yaptığı araştırmada Aslan (2021), tüm değişkenlerin biçimselleşme derecesinin ancak %16,6'sını açıkladığını tespit etmiştir. Marsh ve Mannari'nin (1981) Japonya üretici firmalarında yaptığı çalışmada %23,8; Mohammadi ve Sayyadi'in (2012) Horasan bölgesindeki kamu kurum ve kuruluşlarında yaptığı çalışmada da yine %23,8 olarak tespit edilmiştir.

Örgüt içi iletişim dâhil edildiği çalışmalarda ise açıklama düzeyi oldukça yüksek çıkmaktadır. Örneğin, incelenen çalışmalar arasında Miller ve Sharda'nın (1997) çalışmasında biçimselleşme derecesinin ulaştığı en yüksek açıklama düzeyi ($R^2=0,467$) tespit edilmiştir. Bu

açıklama düzeyine ulaşmalarının sebebi ise çalışmalarında Pugh (1968) tarafından geliştirilen ve örgüt içi iletişimi de değerlendiren ölçeği kullanmış olmalarıdır.

Günümüzde örgüt içi iletişim Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) üzerinden gerçekleştirilmektedir. YBS, bir örgütte karar alma süreçlerini ve örgüt içi kontrolü destekleyecek şekilde şekillenmiş ve bu bağlamda örgüt iç ve dış çevresinden bilgiyi toplayan, depolayan, işleyen ve kullanıcılara dağıtan birbiriyle ilişkili bileşenlerden oluşan bir sistemdir (Laudon, 2011). Bu sistem en az beş farklı bileşenden oluşmaktadır. Bunlar:

- i- Veri İşleme Sistemleri (VİS)
- ii- Yönetim Enformasyon Sistemleri (MIS)
- iii- Karar Destek Sistemleri (KDS)
- iv- Ofis Otomasyon Sistemleri (OOS)
- v- Üst Yönetim Destek Sistemleridir (ÜYDS).

Bu çalışmada, literatürde pek yer verilmeyen ama Pugh ve arkadaşlarının (1963) bahsettiği biçimselleşmenin iletişim boyutu, YBS'nin biçimselleşme üzerindeki olası etkisi araştırılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

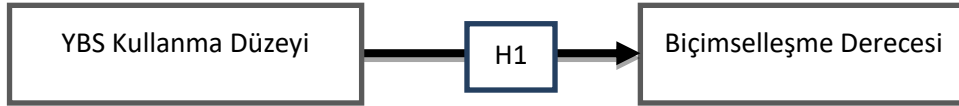
1. Araştırma Sorusu/Problemi ve Araştırmanın Amacı

Araştırma Sorusu/Problemi: “Örgüt içerisinde YBS kullanma düzeyinin biçimselleşme üzerine bir etkisi var mıdır? Eğer var ise bu ne derece etkilemektedir?”

Bu bağlamda araştırma hipotezi:

H₁: Yönetim Bilişim Sistemleri kullanma düzeyi, örgütün biçimselleşme derecesini anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

Bu doğrultuda hazırlanmış araştırma modeli, Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Araçları

Araştırma evreni, Türkiye’de faaliyetlerine devam etmekte olan firmalarda çalışmakta olan yöneticilerdir. Bu kesitsel alan araştırmasında kolayda örneklem yöntemiyle yöneticilere ulaşılmış, kendilerine elektronik ortamda anket formları ulaştırılmış ve doldurmaları sağlanmıştır.

Toplam 639 deneğin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada, 36 anket katılımcıların yönetici pozisyonunda olmamaları sebebiyle analiz dışı bırakılmış ve 603 anket ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, eğitim seviyeleri, pozisyonları, firma çalışan sayıları ve firma yaşları sorulmuş ve Tablo 1’de raporlanmıştır. Değişkenlerin ölçülmesi için de 2 farklı ölçek kullanılmıştır. Deneklere çoğunlukla araştırmacının kendi çevresinden ve yöneticilerin kullandığı sosyal ağ olan LinkedIn üzerinden ulaşılmıştır. YBS kullanım düzeyi ölçeği Aslan (2020) tarafından geliştirilmiştir ve toplam 5 ifadeden

oluşmaktadır. Biçimselleşme düzeyi ise Ürü vd. tarafından geliştirilmiş olup toplam 7 ifadedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

		f	%	Birikimli %
Yaş	30 Yaş ve Altı	43	7,1	7,1
	31-35 Yaş Arası	77	12,8	19,9
	36-40 Yaş Arası	87	14,4	34,3
	41-45 Yaş Arası	104	17,2	51,6
	46-50 Yaş Arası	107	17,7	69,3
	51-55 Yaş Arası	126	20,9	90,2
	55 ve Üzeri	59	9,8	100,0
Cinsiyet	Erkek	473	78,4	78,4
	Kadın	130	21,6	100,0
Eğitim	Lise ve Altı	31	5,1	5,1
	Üniversite	326	54,1	59,2
	Yüksek Lisans	199	33,0	92,2
	Doktora	47	7,8	100,0
Pozisyon	Departman Müdürü	268	44,4	44,4
	Direktör	109	18,1	62,5
	Genel Müdür	141	23,4	85,9
	CEO	20	3,3	89,2
	Ortak/YKÜ	65	10,8	100,0
Çalışan Sayısı	1-49 Arası	212	35,2	35,2
	50-249 Arası	182	30,2	65,3
	250-499 Arası	52	8,6	74,0
	500 ve Üzeri	157	26,0	100,0
Firma Yaşı	1-3 Yıl	37	6,1	6,1
	4-10 Yıl	129	21,4	27,5
	11-20 Yıl	135	22,4	49,9
	21-50 Yıl	218	36,2	86,1
	51 ve Üzeri	84	13,9	100,0

N=603

3. Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel analizleri SmartPLS 3.2.9 paket programı ile yapılmıştır. Öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, sonrasında da ölçeklerin güvenilirlik, birleşme ve ayrışma geçerlilikleri analiz edilmiştir. Modelin açıklama düzeyi incelenerek kabul edilebilirliği değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda iç tutarlılık güvenilirliğinin tespitinde Cronbach Alfa değeri ve birleşik güvenilirlik (Composite Reliability - CR) değerleri incelenmiştir. Cronbach Alfa değerinde 0,60 (Lyberg vd., 1997), CR katsayılarının da 0,70 eşik değer olarak alınmış ve analiz sonuçlarının bu değerlere eşit veya bu değerlerden yüksek olması koşulu aranmıştır. Birleşme geçerliliğinin tetkikinde AVE değerinin 0,50 veya daha büyük olması, faktör yüklerinin de 0,708 veya daha büyük olması koşulları aranmıştır. (Hair vd., 2014).

Ayrışma geçerliliği için Henseler vd. (2015) tarafından önerilen HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) kriteri ve VIF (Varyans Büyüme Faktörü) değeri kullanılmıştır. HTMT kriterine göre içerik olarak birbirine yakın olan kavramlarda HTMT değerinin 0,90 veya daha az, içerik olarak birbirine uzak kavramlarda ise 0,85 veya daha az olması gerekmektedir. VIF değerlerinin de 5'ten küçük olması (Rahman vd., 2016) koşul olarak kabul edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Ölçeklerin Faktör Analizleri ve Güvenilirlikleri

Tablo 2'de verilen analiz sonuçlarına göre ölçekler iç tutarlılık güvenilirliğini ve birleşme geçerliliği koşullarını sağlamaktadır.

	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	CR	AVE
Biçimselleşme Derecesi	BIC1	0,851	0,915	0,933	0,667
	BIC2	0,872			
	BIC3	0,896			
	BIC4	0,853			
	BIC5	0,812			
	BIC6	0,605			
	BIC	0,792			
YBS Kullanma Düzeyi	YBS1	0,731	0,816	0,870	0,574
	YBS2	0,807			
	YBS3	0,795			
	YBS4	0,716			
	YBS5	0,733			

HTMT analizinde elde edilen değer 0,567 olup bu değer 0,85 değerinden küçüktür. VIF değeri de 1,00 olup bu değer de eşik değer olan 5'ten düşüktür.

R^2 ve Q^2 değerleri incelendiğinde, araştırma modelinin örgüt biçimselleşme derecesinin bir birimlik değişimin %25,7'lik bir kısmını açıkladığı ve Q^2 tahmin gücünün sıfırdan büyük olduğu ($Q^2=0,167$) görülmektedir. R^2 değerinin %10'dan (Falk ve Miller, 1992; Hair vd., 2019) ve Q^2 değerinin sıfırdan büyük olması (Hair vd., 2014) nedeniyle araştırma modelinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

4.2. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Araştırma modelinin hipotez analizleri, Kısmi En Küçük Kareler Yol Analizi (PLS-SEM), SmartPLS 3.2.9 istatistik programı ile gerçekleştirilmiştir (Ringle vd., 2015). Yol

katsayılarının ve YBS'nin biçimselleşme derecesi üzerindeki etkisinin anlamlılığını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 9999 alt örneklem alınarak t-değeri hesaplanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda YBS'nin biçimselleşme derecesi üzerinde istatistiki düzeyde anlamlı ve olumlu ($\beta=0,507$; $p=0,000$) etkisi olduğu görülmüştür. Bu durumda H_1 hipotezi desteklenmiştir.

SONUÇ

Literatürde genellikle örgüt içerisinde kuralların, prosedürlerin ne derece var olduğu ve yazılı olduğunun yanı sıra örgütün faaliyetlerini gerçekleştirirken bu kurallara ne derece uyduğunun göstergesi olarak ifade edilen biçimselleşme düzeyi, genellikle yanlış anlaşılmakta ve Standart Operasyon Prosedürleriyle (SOP) sınırlı tutulmuştur. Fakat SOP'lerin varlığı, biçimselleşme düzeyinin göstergelerinden sadece bir tanesidir. Diğer gösterge ise örgüt içi ve örgüt dışı iletişimidir. İletişim belki de SOP'lerden çok daha önemlidir. Çünkü örgüt içi iletişim vasıtasıyla emirlerin nasıl astlara ulaştırıldığı ve raporların ve bilgilendirmenin astlardan üstlere nasıl aktarıldığını anlayabilir, örgüt dışı iletişim vasıtasıyla da örgütün paydaşlarla kurduğu iletişimin boyutunu ve yoğunluğunu, çevresel değişiklikleri izleme ve algılama şeklini ve kabiliyetini algılayabiliriz. Ancak bunlar dikkate alındığında örgütün biçimselleşmesi tam olarak anlaşılabilir. Örgütün iletişimini gösteren bu göstergeler olmadan örgütün biçimselleşme düzeyini tanımlamak, anlamlandırmak ve yorumlamak eksik olacaktır.

Bu çalışma da bu durumu ortaya koymak için tasarlanmıştır. Örgütün iç ve dış iletişiminin, örgütün koyduğu, yazdığı ve sıkı sıkıya bağlı kalarak uyguladığı bu kurallara ne derece etkisi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Çalışmada iç ve dış iletişimin düzeyi, yöneticilerin MIS kullanma seviyesi ile belirlenmeye çalışılmıştır. MIS tanımına bakıldığında, örgütün hem iç hem de dış iletişimin bu sistem üzerinden yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla yöneticilerin MIS sistemini kullanma düzeyleri, örgütün bu iç ve dış iletişime ne derece önem verdiğinin de bir göstergesi olmaktadır.

Nitekim yapılan araştırma sonucunda sadece MIS'in, birçok çalışmada elde edilen biçimselleşme derecesinin açıklanma düzeyinin (R^2) çok üzerinde bir değer elde edilmiştir ($R^2=0,257$). Bu da göstermektedir ki biçimselleşme düzeyinde asıl etkili olan değişken, örgüt içi ve dışı iletişimin yoğunluğu ve niteliğidir.

KAYNAKÇA

Akdemir, A. (2018). *Örgütlerin Yönetimi: Kavramsal-Kuramsal, Tematik ve Kurumsal Açılardan Yönetim*. İstanbul: Beta Yayınları.

Aslan, M. (2020). *Tepe Yönetimin Profili ve Firma Yapısının Sezgiye Dayalı Stratejik Karar Almaya Etkilerinin Farklı Sektörlerde İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aslan, M. (2021). Organisational structure revisited. *BMIJ*, 9 (1), 282-294. doi: 10.15295/bmij.v9i1.1769

Bodewes, W.E.J. (2002). Formalization and innovation revisited. *European Journal of Innovation Management*, 5(4), 214-223. <https://doi.org/10.1108/14601060210451171>.

Demir, B. (2015). *Üst Yönetimin Karakteristik Özelliklerinin Büyüme Stratejisine Etkisi: Üst Yönetimin Stratejik Karar Sürecinin Aracılık Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Falk, R. F., Miller, N. B. (1992). *A Primer for Soft Modeling*. Akron: University of Akron Press.

Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M., Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: Sage.

Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.

Henseler, J., Ringle, C.M., Sarstedt, M. (2015), A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.

Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği* (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Laudon, K. C. (2011). *Yönetim Bilişim Sistemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Lyberg, L., Biemer, P., Collins, M., De Leeuw, E., Dippo, C., Schwarz, N., Trewin, D. (1997). *Survey measurement and process quality*. New York: Wiley.

Marsh, R. M. ve Mannari, H. (1981). Technology and Size as Determinants of the Organizational Structure of Japanese Factories. *Administrative Science Quarterly*, 26(1), 33-57.

Miller, G. A. ve Sharda, B. M. (1997). Cultural and Organizational Structure: A Multinational Comparison. *International Review of Modern Sociology*, 27(1), 19-39.

Mintzberg, H. (2015). *Örgütler ve Yapıları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Mohammadi, M. ve Sayyadi, S. (2012). Investigation of Structural Fit of Southern Khorasan Province's Public Organizations in Iran. *J. Basic. Appl. Sci. Res.*, 2(3), 2547-2556.

Pugh, D. S., Hickson, D. J., Hinings, C. R., Macdonald, K. M., Turner, C., Lupton, T. (1963). A Conceptual Scheme for Organizational Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 8(3), 289-315.

Pugh, D.S., Hickson, D.J., Hinnings, C.R., Turner, C. (1968), Dimensions of Organizational Structure. *Administrative Science Quarterly*, 13, 65-105.

Rahman, O, Wong, K. K., Yu, H. (2016). The Effects of Mall Personality and Fashion Orientation on Shopping Value and Mall Patronage Intension. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 28, 155-164.

Ringle, C. M., Wende, S., Becker, J. M. (2015). *SmartPLS 3*. Erişim Adresi: www.smartpls.com.

Robbins, S. (1994). *Örgütsel Davranışın Temelleri*. Eskişehir: ETAM A.Ş. Anadolu Ün. Vakfı.

SOSYAL BİLİM VE İNSANDA KORUMASI GEREKEN 5 TEMEL DEĞER

Mehmet GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı,
ORCID No: 0000-0003-2421-5092

Özet

İnsanlık tarihi boyunca, insanın hakikatte ne olduğu, nasıl bir gizemliliğe, esrarengizliğe sahip olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği bilimin odaklandığı, çözmeye çalıştığı konuların en başında gelmektedir. İnsan fenomeni bütün semavi dinlerin temel konusu olmuştur. Birçok bilimsel araştırmalar insanı, sahip olduğu değerler üzerinden “*Semanın Çocuğu*” olarak kutsarken, pozitivist disiplinlerin aynı insanı “*Arzın Kurdu*”na dönüştürerek araçsallaştırma ve basite indirgeme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak insan, Eko-Sistem’in en değerli mikro organizması olarak fitratı gereği “*biyo-psikososyal*” bir varlık olarak yaşamını idame ettirmiştir. İnsanı kendi değerleri üzerinden en iyi tarif edebilen hiç şüphesiz ki, onu bu sistem içerisinde eşsiz kılan yaratıcısı Allah’tır. Onun “*fiziksel-biyolojik*” varlığını “*İlm-i Küll*” anlayışı ile “*can-ruh (nefs)*” cevheri ile bütünleştiren Allah (c.c), onun nasıl korunması gerektiğini de ilmi hakikatler olarak tüm insanlığa tebliğ etmiş ve bildirmiştir.

Küllî irade insanı bütüncül olarak yaratmış, onu kâinatın en kıymetlisi, eşsizi, en güzeli (ahsen-i takvim), en şerefli (eşref-i mahluk)” olarak atfetmiştir. İnsanın bütüncül (*ilm-i küll*) algılanması onu eko-sistemin bir mikro organizması olarak oldukça değerli kılarken, pozitivist/neolojist, seküler indirgemeci bilimci yaklaşımlar onu oldukça değersizleştirmiş olduğu bütün açıklığı ile ortadadır. 18. ve 19. Yüzyılın Rönesans (renaissance) “*Aydınlanma Çağı - Işıklar Yüzyılı (Siècles des Lumières)*” perspektifinde geliştirilen günümüz sosyal kuram (teori) ve kavramların 21. yüzyıl insan ve toplum sorunlarını çözümediği gibi birçok farklı içinden çıkılamayacak yeni sorunları da doğurduğu araştırmalar ile ortaya konulmuştur. “*Sosyal Bilim*” ve insana dair geliştirilen pozitivist indirgemeci mevcut sosyal yaklaşımlar mikro-sistem insan ve makro-sistem toplum yaşamlarını oldukça tehdit eder olmuştur. Aydınlanma ve modernizm ile özdeşleştirilen pozitivistizmin, içerisinde bulunduğumuz Covid-19 pandemi süreci ile birlikte nedenli bilimsel gerçeklerden, hakikatlerden uzak algılatıldığını bir kez daha bütün açıklığı ile görülebilmektedir.

İnsanlık, güven içerisinde yaşayabileceği toplumlara özlem duyarken, çare olamamış bilimden başka sığınabilecekleri bir kapının da olamadığı bilinmektedir. Dolayısı ile bilim ve bilimsel bütün disiplinlerin, evrensel temel haklar nezdinde insanı merkezine alan yeni kuramlar üzerinden ivedilikle yapılandırılması önem arz etmektedir. İnsan (individuum), sosyal varlığını sürdürdüğü eko-sistem içerisinde gerek bireysel ve gerekse toplumsal bütün yaşamını bilimin kendisine biçtiği değerler üzerinden kodlayabilmektedir. Karakter, tavır, düşünce ve bütün davranışlarını biçilen bu değerler üzerinden yönlendirebilmekte doğruyanlı, iyi-kötü, hak-batıl, güzel-çirkin arasında bir yön tayin edebilmektedirler. Bu açıdan sosyal bilim, sürdürülebilir bir insan yaşamına ilişkin “*İlm-i Hakikat*”ler ile bütünleştirilmiş

yenilikçi (inovatif) yaklaşım, kuram (teori) ve kavramların geliştirilmesine 21. Yüzyılın bu ilk çeyreğinde daha da çok ihtiyaç duymaktadır.

İnsan fiziksel-biyolojik varlığının ötesinde kendisini kıymetli, cevher kılan değerler üzerinden ancak anlaşılabilirliktedir. Bu gerekçeler ile araştırmada, insanı insan yapan, onun bireysel ve toplumsal yapısının korunmasını sağlayan beş temel değer üzerinde durulacaktır. Sosyal bilim ve özellikle de sosyal hizmet disiplininin, insan ve toplumların sadece mevcut sorunlarının çözümüne ilişkin bir yaklaşım olması ötesinde, multidisipliner bir yaklaşım olarak insanın bütün alanları ile ilgili olduğu bilinmektedir. Özellikle sosyal disiplinlerin insan ve toplum sorunları ile karşı karşıya gelmeden öncesinde koruyucu-önleyici, ıslah edici, müdahil ve operasyonel (pratik) yaklaşımlarla çözüm odaklı olması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma ile sosyal bilimlerin insan ve toplumlara yönelik “*vecibe/hak temelli*” sorumluluklarının olduğuna vurgu yaparak, insanların kendi yaratılış fitratları üzerinden yeniden anlaşılabilirliğinin gerekliliğine inovatif grafik tasarımları eşliğinde dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda insanda korunması gereken beş temel değer; “*Can Emaneti, Akıl Emaneti, Din Emaneti, Nesil Emaneti ve Mal/Emek Emaneti*” konularına dikkatleri çekerek, insan ve toplumların “*onur ve haysiyet dokunulmazlığı*”nın sürdürülebilir bir yaşam için nedenli önemli olduğuna ilişkin bir farkındalık oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Can Emaneti, Akıl Emaneti, Din Emaneti, Nesil Emaneti, Mal/Emek Emaneti.

GİRİŞ

İnsan fenomeni her ne kadar bilimin merkezine yerleşmiş olsa da disiplinler boyutlarda çözüm aranan, sosyal bir varlık olarak çelişkili tarifleri yapılan bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim her disiplin kendi çerçevesinden ele aldığı insanı multidisipliner anlamda “insanın ne olup olmadığı” konusunda henüz ortak bir noktada buluşamadığı da görülmektedir. Özellikle 18. ve 19. Yüzyılın Rönesans (renaissance) “*Aydınlanma Çağı - Işıklar Yüzyılı (Siècles des Lumières)*” perspektifinde pozitivist indirgemeci yaklaşımlar üzerinden ele alınarak nesnelleştirilen insan kendi fitri değerleri üzerinden hak ettiği bir tarife kavuşturulamamıştır. İnsanı ele alan mevcut sosyal kuram (teori) ve kavramların 21. Yüzyılın bu ilk çeyreğinde de insan ve toplumlara ilişkin sorunları çözemediği görülmektedir.

Bu gerekçeler ile araştırma; eko-sistemin gereği ve vazgeçilmezi olan insanı, kendi fitri değerleri üzerinden, “*Küllî İrade*”nin insana yüklediği görev ve sorumluluklar bağlamında ele alarak onun bütüncül (*ilm-i küll*) yaratılmışlığını, kâinatın en değerli, kıymetli, eşsizi, en güzeli (ahsen-i takvim), en şerefli (eşref-i mahluk)” olduğu yönünün ortaya konulmasına ilişkindir. Dolayısıyla insan, “*Can, Akıl, Din, Nesil (Aile) ve Mal (Emek) Emaneti*” gibi oldukça değerli atfedilen emanetlere haiz bir varlıktır. Hiçbir yaratılmış varlığa atfedilemeyen bu değerler, insanı sosyal ve medeni olmasını, onun “*onur ve haysiyet dokunulmazlığı*”nın korunmasının gerekliliğini sürdürülebilir bir insan yaşamı için nedenli önemli olduğunu ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

En Güzel Kıvamda (Ahsen-i Takvim) Yaratılmış İnsan ve Fıtratı

İnsanın asli görevlerinin başında yeryüzünün imarı, ıslahı (düzeni) ve dünyanın yaşanabilir ve güveninin sağlanmasına ilişkin sorumlulukları gelmektedir. Bu gerekçe ile Cenab-ı Allah, insanı yoktan var ederken onu yaratılmışların en güzeli “*Ahsen-i Takvim*” (Tin 95/4) olarak yaratmış, “*şan, şeref sahibi, onurlu ve en üstün*” (İsra 17/70) kılmıştır (Özek ve Kahraman, 1992, s.596, 288). İnsanın bu fitri değerleri onu kendi iradesi üzerinden akleden, sorumluluk taşıyabilen biyo-pisikososyal bir varlık olmasını sağlamıştır. En güzel fitri değerler ile donatılmış olan insan, diğer insan ve toplum ilişkilerinde Allah (c.c.) tarafından “*yeryüzünde birbirlerinin halifesi (halâife fi'l-ard)*” olarak kutsanmıştır. İnsan Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi (halife) değil, ancak birbirlerine karşı kutsal sorumlulukları, görevleri olan ve yeryüzünün imarı, ıslahı ile ilgili kutsal görevler yüklenmiş sosyal bir varlık olduğu görülmektedir. Dolayısı ile insan, ekolojik/eko-sistem bağlamında mikro, mezzo ve makro düzey etkileşimde, insanların birbirleri ile olan bütün exo-dinamik ilişkilerinde insan ve toplumların faydasına, hayrına (salih amel) insan onur ve haysiyeti dikkate alınarak hizmetler sunmasına yönelik bir misyon, görev ve sorumluluklar ile donatılmıştır (Gedik, 2021, s.677).

18. ve 19. Yüzyılın Rönesans “*Aydınlanma Çağı - Işıklar Yüzyılı*” iddiaları ve bu bağlamda geliştirilen insan ve topluma ilişkin kuramlar (teori) insanlığı günümüzde yaşanan bu denli kaos ortamlarına sürüklemiş olduğu bilimin konusu olmuştur. İnsan ve toplumlara eko-sisteme rağmen daha iyi sistem ve modeller vaat eden yapılanmaların, insanlar arasında fesat çıkardıkları, insanı değersizleştirerek sanayi devrimlerinin ve özellikle de günümüzün 4. Sanayi Devriminin (Endüstri 4.0) kullanılabilir araçlarına dönüştürmüş olması oldukça endişe verici bir durum olarak karşılanmaktadır. İnsanlık adına geliştirildiği düşünülen sanayi devrimlerin birtakım insanlara yaşam kalitesi sunabilirken dünya insanının oldukça büyük bir kısmını da oldukça mağdur ve tehdit edebilmektedir. Özellikle hızla kontrolsüz geliştirilen teknoloji ve buna bağımlı endüstrileşmeler insanı haddinden fazla araçsallaştırılmış değersizleştirilmiş insan ve toplumları dijital teknolojilerin kullanılabilir hammaddesine dönüştürmüştür. Geliştirilen 5G Teknolojisi Yapay Zekâ Devrimi (Yeni Nesil Dijital Teknoloji) insan ve toplumları olduğundan daha fazla değersizleştirme ve tamamen kullanılmasına ilişkin bir yaklaşım olarak geliştiriliyor olması insanın en değerli “*akıl*” melekelerinin algılamalar ile dönüştürülerek kullanılabilir hale getirilmesi eğilimleri oldukça endişe verici gelişmeler olarak takip edilmektedir.

İnsanın yeryüzündeki asli görevi birbirlerine karşı koruyucu, ıslah edici ve yaşanabilir bir dünyanın inşasına ilişkin karşılıklı sorumluluklarının olmasıdır. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de; “*Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, 'Biz ancak ıslah edicileriz' derler.*” (Bakara 2/11). Yaşanabilir bir dünya saadeti için, kendisini, insan ve toplumların ıslahı, düzeni ve korunması yönünde sorumluluk üstlenmeyen nice toplulukların, kavimlerinin¹ nasıl helâk oldukları insanlık tarihi boyunca dikkate alınması gereken bir husus olarak görülebilmesi mümkündür.

Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de; “*Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez.*” (Hûd 11/117) buyurmaktadır. İnsan ve toplumların korunmasına,

¹ Ad, Semud, Lud (Sodom ve Gomore), Fravun kavimleri vb.

ıslahına yönelik eko-sistemin fabrika ayarlarının dikkate alınması insanın güven içerisinde yaşamının mümkün kılınabilmesi açısından önem arz eden bir konudur. Daha iyisini yapabilmek iddiası ile İlmî hakikatlere, gerçek doğrulara ters düşebilecek yanlış bilimsel yaklaşımların bir kısım insan ve toplumla sosyal refah sağlarken, bir kısım insan ve toplumların da ötekileştirilmesine, araçsallaştırılmasına ve sömürülmesine zemin oluşturmaktadır. İnsanın iyi ve faydalı işler (*salih amel*) yapılabilme sorumluluğunu bir halife kabilince üstlenilmesi, ancak kendisine yaratıcısı tarafından bahşedilen aklın/ruhun nedenli önemli olduğu bilincine vakıf olabilmesi ile mümkündür. Beşer bir varlık olarak yaratılmış olan “*İnsan Fenomeni*” salt fiziksel görünümüyle şekil kazanmış bir varlık olsa da, kendisini değerli kılan; “*Allah’ın ruhundan üflemesi*” ve sosyal bir varlığa dönüştürülerek insanlaştırılmış olmasıdır.

İnsanın yaratıcısı ile arasındaki en derin ilişki; insanın Allah’tan bir değer taşıyor olmasıdır. Dolayısı ile bu taşıdığı değer insanı kâinatın en güzeli, en değerlisi ve en mükerremi (hürmet ve tâzim edilen, ikram olunmuş) yapmıştır. Yani insanın yaratılış fitratı gereği taşıdığı bu eşsiz ve değerli özellikler onun “*Kâmil İnsan*” olabilmesini sağlamaktadır. Bunun yanında hadis kitaplarında ve özellikle de Sahîh-i Buhârî’de, insanın nedenli önemli bir varlık olduğunu hususları Hz. Peygamber’in (s.a.v.); “*Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı*” ifadeleri ile açıkladığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel’in, Süleyman b. Dâvud> el-Müsennâ> Katâde> Ebû Eyyûb> Ebû Hureyre isnadı ile tahrîc ettiği rivayette, Hz. Peygamber; “*Biriniz kavga ettiğinde yüzüne vurmaktan sakınsın. Muhakkak ki Allah, Adem’i kendi sûretinde yaratmıştır*”² Müslim de Ahmed b. Hanbel’in isnadıyla Müsennâ’da birleşen sened ile “*Biriniz kardeşiyle kavga ettiğinde yüzüne vurmaktan sakınsın. Zira Allah Adem’i kendi suretinde yaratmıştır*”³ Her iki rivayetin isnadı Buhari ve Müslim’de ele alınmıştır (Çiftci, 2014, s.7). Onun için bütün bilim ve disiplinlerin, “İlmî Hakikat” ve gerçek doğrular bağlamında kâinatın en güzeli, en değerlisi, en şerefli ve en mükemmeli olarak kabul gören insanın ahlak bakımından “*kâmil insan*” olabilmesi yönünde onu kendi fitri değerlerinin ve özellikle de “*5 Temel Değer*”inin korunması noktasında dikkate alması önem arz etmektedir.

İnsanın Korunması Gereken Beş Temel Değeri

Günümüzde insan ve toplumların korunmasına ilişkin gerek evrensel temel insan hak bildirileri, anayasa ve gerekse yasalar, insanın bu beş temel değerinin korunması yönünde bildiri, sözleşme ve yasalar düzenlemiştir. Dolayısı ile insanda korunması gereken bu beş temel değerlerin her şeyden önce insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığının korunmasında temel değerleri oluşturduğunun altı bir kez daha çizilerek dikkate alınması önem arz etmektedir. Evrensel temel insan hak belgelerine ilişkin uluslararası sözleşme ve ulusal mevzuatlara dayandırılmış temel hakların aynı zamanda anayasal haklar olarak da belirlenmiş olduğu dikkatleri çekmektedir. Günümüzde her ne kadar, bu sözleşme, antlaşma, belge ve bildirimler olsa da insan ve toplum haklarının sürekli ihlal edildiği konuları sıkça gündeme gelebilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında günümüzde “*Evrensel Temel İnsan Hak Sözleşmeleri*”nin mevcudiyeti, insanlığın haklarına ilişkin sorunlarını çözemediği, ülkelerin

---

² Ahmed, el-Müsned, II, 519.

³ Müslim, Birr, 115.

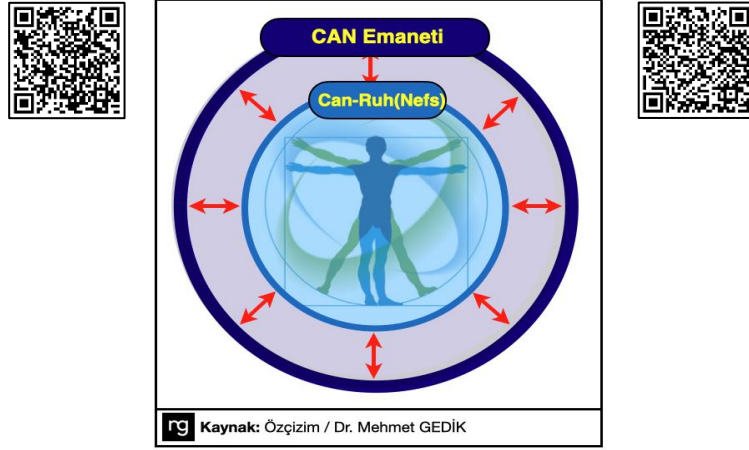
ilgili bu sözleşmeleri ve bu sözleşmelerden doğan temel anayasal hakları dikkate almayarak hakları ihlâl edilebildikleri görülmektedir. Nitekim “*Hak*” kavramının, birtakım insanların diğer ötekileştirilmiş insanlara kendileri tarafından “*Lütuf Temelli Haklar*” olarak sunulmaktadır.

Asıl mesele insan ve toplumların Evrensel Temel İnsan Hak Sözleşmeleri gibi kıymetli bildirilere sahip olabilmeleri değildir. Önemli olan bu türden bildiri, antlaşma ve sözleşmelerin insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığının dikkate alınarak uygulanabilirliğidir. Dünya genelinde birçok ülkede, belli başlı yazılı anayasa ve bu anayasalara bağlı yasalar söz konusu olabilirken, yazılı ve kayıt altına alınmamış, yazılı anayasaları olmayan ve buna rağmen sosyal refah devleti olarak varlıklarını sürdüren devletlerin de olduğu bilinmektedir (Thompson, 2016, s.54). İnsanın yaratılmış diğer bütün varlıklar ile ortak noktaları bulunabilirken, sahip olduğu değerler onu diğer yaratılmışlardan ayırtmaktadır. Cansız varlıkların (cemâdât) sahip olduğu bütün değerler insanda yer etmiş ve aynı zamanda kendisi dışında kalan bütün canlı varlıkların; bitkiler (nebâtât) ve hayvanların (hayvanât) taşıdığı bütün özelliklere de aynı zamanda sahiptir. Dolayısı ile kendisi dışında yaratılmış olan hiçbir cansız ve canlı varlık insanın taşıdığı fitri değerlere sahip olabilmesi mümkün görülmemektedir.

Bunların en başında; insanın fiziksel-biyolojik yaratılmışlığı, Allah’ın (c.c.) kendi ruhundan bir “*can-ruh (nefs)*” üflemesi ile tamamlanmış, bütünleştirilerek uyumlu, güzel ve mükemmelleştirilmiş olmasıdır. İkinci olarak; Allah’tan (c.c.) can-ruh (nefs) gibi bir değer taşıyan insanın “*Akıl Melekeleri*”ne sahip olmasıdır. İnsanın bu fitri özelliğini taşıyan hiçbir canlı ve cansız varlık bulunmamaktadır. Dolayısı ile insanı değerli kılan en önemli özellikler arasında, can-ruhtan (nefs) hemen sonra ikinci derecede önem arz eden bir değerdir. Üçüncü olarak; bireyin korunabilmesinde önemli rolü olan “*Din Emaneti*”nin korunması, oldukça önem arz etmektedir. Dördüncü olarak; “*Nesil (Aile)*” korunması mikro-düzye bireyin ve toplumun korunması noktasında önem arz ederken, beşinci olarak da; “*Mal ve Emeğin*” korunması bireysel doğal-tabii hakların muhafazası noktasında oldukça önemlidir.

Can Emanetinin Korunması

Can Emaneti; insanı fiziki-biyolojik ve can-ruh (nefs) unsurlarının birbirlerini en güzel bir biçimde holistik (ilm-i küll) anlamda bütünleştiren ve insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli değerdir. Cenab-ı Allah, yeryüzünün en gözdesi olarak yarattığı insanın sosyal-varlık olarak oldukça saygın bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın sosyal bir varlık olarak yaşam bulması ancak Allah’ın lütfu ile sahip olduğu can-ruhun (nefs) ile mümkün olabilmektedir. İnsanın bedeni ile özdeşleştirilen bu bütüncül yapısının eko-sistem içerisinde korunması oldukça önem arz etmektedir.

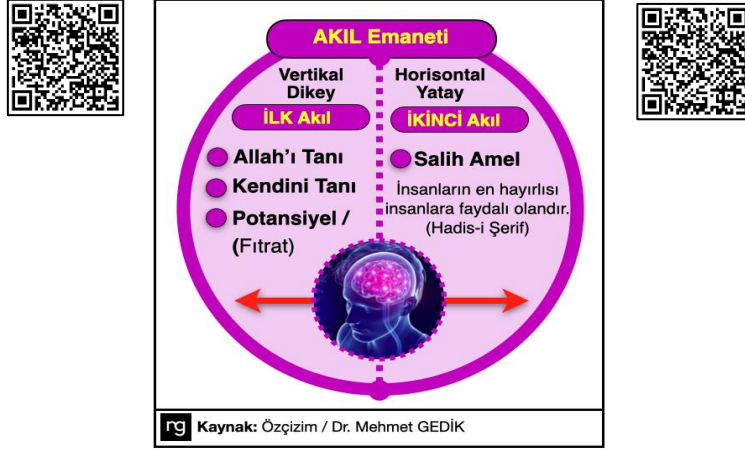
Grafik 1: Can-Ruh (Nefs) emanetinin korunması

Mikro-organizma insan hangi dine, inanca veya inançsızlığa sahip olursa olsun, ister akıllı yerinde ve ister akıldan yoksun, sağlıklı veya engelli olsun bütün insanlar Allah'ın (c.c.) kâinatta yarattığı en güzel (Ahsen-i Takvim), en değerli, en şerefli ve en mükemmel varlıklar olarak yaratılmışlardır. Dolayısı ile insan, yaratılışı itibarı ile sadece pozitivist anlamda fiziksel-biyolojik yapısına indirgenemeyecek kadar değerlidir. İnsan ancak can-ruh bütünlüğü sayesinde bir değer taşımakta, beden ve ruhu ilişkilerinde katı bir sınır çizilerek ayrıştırılarak disiplinler üzerinden ele alınması bilimsel anlamda oldukça yanlış bir yaklaşımdır. İnsanın beden ve ruh bütünlüğünün bozulması, insanın araçsallaştırılmasına, yaşam zemininin kaybetmesine ve diğer varlıklar gibi nesnelleştirilmesi insanlıktan çıkmasına sebebiyet verecektir (Canatan, 2014, s.109).

Akıl Emanetinin Korunması

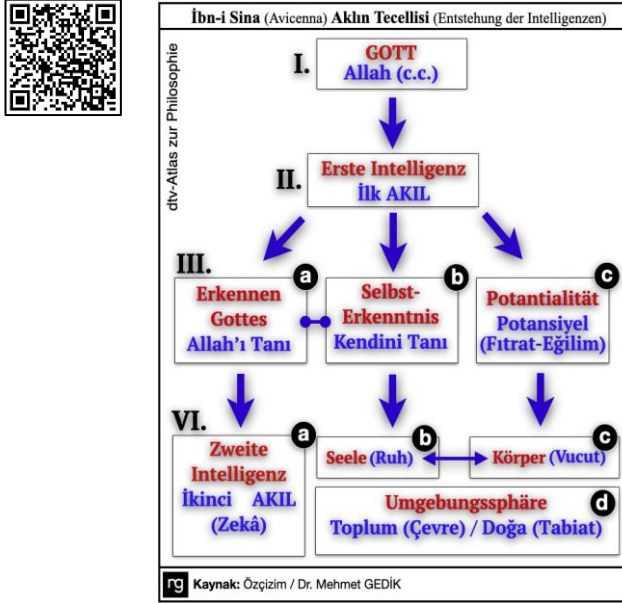
Akıl Emaneti; insanda korunması gereken can/ruh (nefs) emanetinden sonra gelen, ikinci derecede korunması gereken değerlerdendir. Fiziksel-biyolojik varlığını can-ruh varlığı ile bütünleşmemiş, ruhu bedeninden ayrılmış bir insanda aklın korunması hiçbir şey ifade etmez. Yani Allah'ın insana bahşettiği “ilk akıl”, insanın “İnsan-ı Kâmil⁴” olabilmesi için oldukça kıymetli ve korunması gereken bir değer olarak görülmektedir.

⁴ “İnsan-ı Kâmil”; gavs, kutup, hakiki mürşid olarak bilinirken, aynı zamanda akıllı evvel, akıllı kül, nokta-ı kül, nokta-ı vahdet, sırrı ilâhi gibi kavramlar ile de özdeşleştirilmektedir (Uludağ, 2012, s.188).

Grafik 2: Akıl & (Zekâ) emanetinin korunması

Akıl emanetinin korunması; dinin, neslin ve malın korunmasından daha öncelikli bir değerdir. Çünkü insanın sadece insan vasfını taşıyor olması onu bütün sorumluluktan ve özellikle de dinin bütün yükümlülükleri noktasında sorumlu kılmamaktadır. İnsanın akıl melekelerine (akıl balığı) ve ergenlik vasfına sahip bir birey olması sonrasında sorumluluklar vuku bulabilmektedir. Akıl melekelerinden yoksun bir insan, kanun ve yasalar nezdinde de işlediği herhangi bir olumsuzluktan dolayı sorumlu tutulmamaktadırlar.

Grafik 3: İbn-i Sina - Akılın Tecellisi (Entstehung der Intelligenzen)

Allah'ın en üstün değerler ile yaratmış olduğu insanı, yeryüzünde birbirlerinin halifesi (*halâife fi'l-ard*) kılması, insanların birbirlerine karşı sorumluluk bilincine sahip olmaları insana bahşedilen "İlk Akıl" ile ilişkilidir. İbn-i Sina, insanın Allah'ın (c.c.) "ruhundan üflemesi" (Sâd 38/71-72) ile mükerrem ve çok değerli olduğunu ve ancak akıl-zekânın tecellisi (entstehung der intelligenzen) ile yaratıcısını tanınabilmesinin mümkün olabileceğine

dikkatleri çekmektedir. Dolayısı ile insana bahşedilen ilk akıl, yaratıcısını, “Allah’ı (c.c.) tanımak (erkennen Gottes)” ile ilgili bir sorumluluğa sahiptir. Ancak insan, kendisine bahşedilen aklın asıl sahibini, Allah’ı tanımakla insanı, dolayısı ile kendisini tanıması mümkün olabilmektedir. Beşer olarak yaratılmış insan bir halife olarak kendi sorumluluklarının bilinci ile nasıl bir potansiyele sahip olduğunu yine kendisine lütfedilen akli sayesinde keşfedebilmektedir (Kunzmann & Burkard, 1991, s.76; Gedik, 2021, s. 475).

“Vertikal-Dikey Akıl - İlk Akıl (Erste Intelligenz)”; insanın yaratıcısını Rabbini tanıması ve bilmesi, Allah’ın her şeyi yoktan var ettiğine imân etmesi, O’na ulaşılması ile ilgili bir misyondur. Akıl insanın doğrudan hakkı hakikati bulması ve hidayete erebilme melekesi ile ilişkili bir araçtır. Cenab-ı Allah İslâm’ın tek Âkidesi olan Kur’an-ı Kerim’de; “Şayet aklınızı kullansanız, (anlarsınız ki) O, doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.” (Şuarâ 26/28). Yine bir diğer âyette; “Dünya hayatı bir oyun ve bir eğlenceden başka bir şey değildir. Muttaki olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?” (En’âm 4/32), “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilirler.” (Ankebût 29/43) diye buyrulmuştur.

“Horizontal-Yatay Zekâ – İkinci Akıl/Zekâ (Zweite Intelligenz)”; Allah’a (c.c.) imân etmiş ve insana yeryüzünün imarına ilişkin yaratıcısı tarafından yüklenmiş olan halife (halâife fi’l-ard) olma sorumluluğunun farkında olarak hizmet sunulmasının gerekliliği ile ilişkilidir. İnsan ancak akli sayesinde doğru-yanlış, hak-batıl, iyi-kötü, güzel-çirkin vb. olanların farkına varabilmekte ve ayırt edebilmektedir. Dolayısı ile akli başında imân etmiş kâmil bir insanın, Allah’ın Zati Sıfatlarını (Sıfat-ı Zatiyyesi) dikkate alması, O’nun Subûti Sıfatlarından (Sıfat-ı Sübutiyye’si) “İlim Sıfat” gereği insanlığın faydasına, hayrına iyi işler (salih amel) yapması, bilim dünyasının ilmin hakikatleri ile buluşturulması yönünde hizmetler sunması önem arz etmektedir (Gedik, 2021, s.602-603). Tasavvuf ilmi insan-ı kâmil bir insanı yol gösterici üstat (mürşid) olarak tabir etmektedir. Vertikal-Dikey Akıl - İlk Akıl melekesini Allah (c.c.) ile buluşturan kâmil insanın, yeryüzünde sorumluluklarını bilen bir halife (halâife fi’l-ard) edası ile Horizontal-Yatay Zekâ – İkinci Akıl/Zekâ ile, insanlığın hayrına, faydasına, kurtuluşuna yönelik iyi işler (salih amel) hizmetler yürütmesi akıl melekelerinin fonksiyonel anlamda nedenli bir görevinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

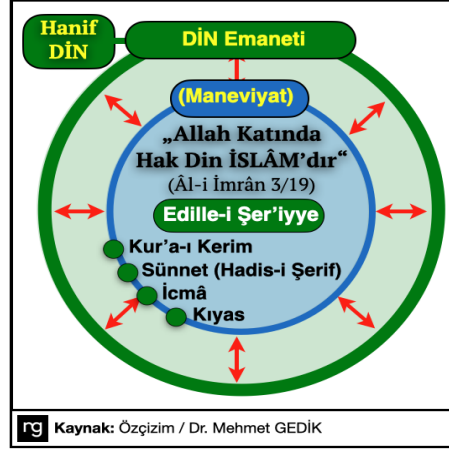
Din Emanetinin Korunması

Din Emaneti; insanda korunması gereken 5 temel değer/emanet arasında üçüncü sırada önem arz etmektedir. Din (İslâm) insanın fiziki-biyolojik varlığını Allah’ın (c.c.) lütfu ile can/ruh (nefs) ile bütünleştiren, akıl sahibi insanlar için imân esaslarından birisi olmanın yanında bir hayat nizamıdır.

Din (Allah c.c.), insan ve toplumlar için “fitri ve âlem-şümûl” bir kurumu oluştururken, toplum (çevre) ve doğa (tabiat) gibi ekolojik/eko-sistemin vazgeçilmez bir değeridir. İnsanlığın yaratılması ile birlikte kadim bir tarihi geçmişe sahiptir. İslâm Dini’nin temel kaynağı ve tek Âkidesi Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an takva sahibi insanlara yol gösteren gerçek ve hakiki dinin (İslâm) tam kendisidir. Cenab-ı Allah Kuran’da; “O kitap (Kur’an): onda asla şüphe yoktur. O, muttakiler (sakinler ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.” (Bakara 2/2) diye buyurmaktadır. Yine aynı şekilde Kur’an’ın bir zikir olduğu ve Allah (c.c.)

tarafından indirilmiş ve yine O'nun tarafından koruma altında bulundurulduğu beyan buyrulmuştur (Hicr 15/9; Vâkıa 77-78).

Grafik 4: Din (Maneviyat) emanetinin korunması

İslâm dini, onu insanlığa bahşeden Allah (c.c.) tarafından hiçbir tahrif ve tahribata uğramadan bir bütün olarak muhafaza edilmiş, insanın yaratıcısına teslimiyeti (imân), aynı zamanda bir yaşam tarzı, bir yol gösterici olarak her zaman mevcudiyetini korumuş ve günümüze kadar gelmiştir. İlmi ancak Rabbinin katında olan ve kıyamete kadar da insanlığın var olduğu sürece mevcudiyetini koruyacak ve sürdürecektir (Araf 7/187). Din muttaki, akıl sahipleri için bir yol gösterici olduğu gibi yine yalnız akıl sahiplerine hitap eden bir kurum olarak görülmektedir. İnsan kendisine bahşedilmiş olan “Akıl Melekesi” sayesinde, kendi iradesi ile doğru olan bir dini belirleyebilmek durumundadır. Kur’an bir dindir ve din İslâm’dır. Dinde herhangi bir zorlamanın söz konusu olamayacağı; “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirlerinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah’a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir”⁵ (Bakara 2/256) ifadeleri ile açıklamaktadır.

Dinin ve aynı zamanda İslâm fıkhnının (hukuk) temel kaynağı İslâm akidesi Kur’an-ı Kerim’dir. Diğer önemli bir kaynağı ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetleri (hadisler) oluşturmaktadır. Bu temel iki kaynağı, “Ahkâm-ı İslâmiyye (din bilgileri)”, tarafından yorumlanarak ortaya konulmuş açıklayıcı “icmâ” ve “kıyas” gibi iki temel kaynağı daha sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile İslâm’ın ve Kur’an’ın akıl sahibi, kamil insanlar tarafından akledilip anlaşılmasını kolaylaştıracak dört kaynağı (edille-i şer’iyye) önem arz etmektedir. Kur’an-ı Kerim başta olan olmak üzere, edille-i şer’iyye kapsamında yer alan diğer üç kaynağı; başta Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisleri (sünnet) olmak üzere, icmâ ve

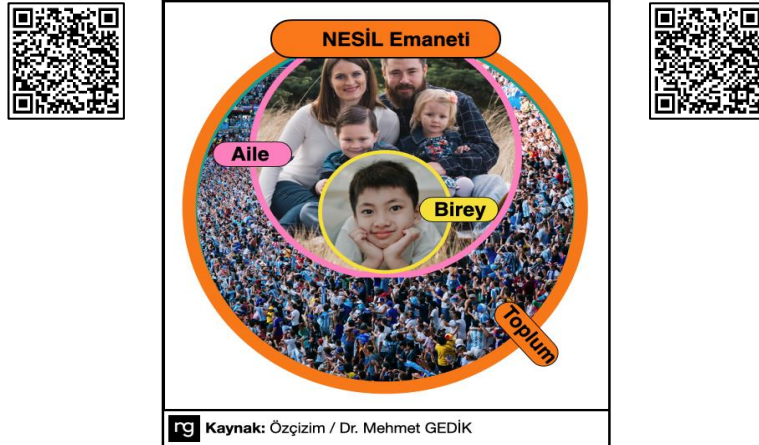
⁵ Bu âyette; “Tağut, şeytana ve Allah’tan başka tapılan her şey anlamında yer almaktadır. İnsanın nefsi yani kötü arzuları, heva ve hevesleri şeytanın saptırmasına, yanıltmasına kanar. Onun için nefesine uymayan kimse kolay kolay günah işlemez. Aslında dinin koyduğu kaidelere uyulmasına mâni olan, insanın içindeki arzulardır. Bu arzuları itmek suretiyle insan kendisini şeytanın kötülüklerinden koruyabilmektedir. İslâm insanlara, din duygularını uyandırmak ve akıllarını doğru yöne yönlendirmek suretiyle bir tebliğ sunmaktadır. Kur’an’ın insana “doğruyu-eğriden” ayırt edebilecek özellikte yaratılmıştır. İrşadın ışığında İslâm’a yönelmek ve ilk adımı atmak hürriyetleri ile insanlara aittir.” Şeklinde ifadeler ile açıklanmaktadır (Özek ve Kahraman, 1992, s.41).

kiyas ile birlikte insan ve toplumlar için gerekli ne varsa oldukça açıklayıcı ve tanımlayıcı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Kur'an ve bu perspektifte İslâm fihkî (Edille-i Şer'iyye) prensipleri insan ve topluma ilişkin her bir ilişkiyi eko-sistem bağlamında bir mizan (denge, terazi, ölçü) dahilinde ele almaktadır. İslâm fihkînin bu mizan, denge, ölçü ve terazili yaklaşımı, makro-düzy sosyal insanı yaşadıkları toplumlarda güvenli ve sürdürülebilir bir yaşamı mümkün kılınması açısından oldukça dikkati celp eden bir husustur. Eko-sistemin mikro-düzy birey, mezo-düzy aile ve kurumların, aynı zamanda makro-düzy toplumsal yapıların sağlıklı gelişim ve değişimlerinin ancak insanda korunması gereken bu 5 temel değerden din unsurunun da bir mizan ve denge ölçütü olarak da dikkate alınması önem arz etmektedir (Gedik, 2021, s.661).

Nesil Emanetinin Korunması

Nesil (Aile) Emaneti; insanda korunması gereken din emanetinden sonra gelen, dördüncü derecede korunması gereken bir değerlerdendir. Sürdürülebilir güveni bir eko-sistemin vazgeçilmezi olan sağlıklı nesiller, sağlıklı bireyler tarafından, sağlıklı toplumlar ise sağlıklı aileler tarafından oluşturabilmektedir. İnsan ve toplumların güven duyabilecekleri bir sistem içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri mikro-düzy bireyin, mezo-düzy aile ve kurumların, makro-düzy sosyal politikaların sağlıklı nesillerin oluşturulması, korunması ve muhafazasında oldukça önem arz eden bir konu olarak görülmektedir.

Grafik 5: Nesil (Aile) emanetinin korunması

İnsanda korunması gereken bu 5 temel değerın disiplinler anlamda birbirleri ile oldukça exo-dinamik iletişim ve etkileşim içerisinde olduğu ve bu anlamda insana ilişkin bu her bir değerın multidisipliner bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliği söz konusudur. Bu bağlamda neslin korunması İnsan ve toplumların sürekliliği ve sürdürülebilirliği konusunda İslâm Âkidesi Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oldukça belirleyici ve yol gösterici olduğu görülmektedir. İnsan fıtratı gereği bireyin fiziki-biyolojik yapısının can-ruh bütünlüğü ile korunmasını, bireyin akıl melekelerine zarar verebilecek bütün etkenlerden uzak tutulmasının gerekliliği koruyucu-önleyici yaklaşımlar ile ıslah edilmesinin öneminin vurgulandığı görülmektedir. Dolayısı ile bireyin kendi akli iradesi bağlamında dininin belirlenebilmesi, ailenin dini olgulara nedenli ihtiyaç duyduğu bireyin, ailenin/neslin ve

toplumun korunmasında oldukça hassas ve ölçülü yaklaşılmasının gerekliliği önem arz etmektedir.

Aile (nesil), toplumun en küçük dinamiğini oluşturan mezzo-düzey bir kurumlaşmadır. Dolayısı ile aile, toplumlara sağlıklı bireyler (nesiller) kazandırılması noktasında oldukça fonksiyonel bir görev üstlenmektedir. Eko-sistemin işlevselliğinin sağlanmasında oldukça belirleyici bir etkidir (Gedik, 2021, s.650). Bu gerekçeler ile aileyi (nesil) aile yapan bütün sosyal kurumsal yapıların ve özellikle de evlilik müessesesinin korunması nesillerin korunması açısından oldukça önem arz etmektedir. İnsan ancak yaratılış fitratı gereği, üreme yolu ile çoğalması yani neslin devam ettirilebilmesi mümkün olabilmektedir. İnsan ve cinsellik her ne kadar, bazı din ve mesianik öğretilerde günah ve suflî bir eylem olarak görülmüş olsa da Kur'an ve İslâm dini inancı tamamen bütün bunların aksine insan yaşamının bir değeri ve gerekliliği olarak görmüştür. Bu nedenle cinsellik, neslin üremesi, toplumların sürdürülebilirliği ve gelecek nesillerin korunması noktasında işlevsel ve anlamlı bir gereksinim olarak görmektedir (Canatan, 2014, s.72).

İslâm fıkının kaynakları, evlilik dışı bütün cinsel yaklaşımları “zina” olarak atfetmekte ve doğal olmayan evlilik dışı yollarla aile kurumuna ilişkin girişimleri reddetmektedir. Ailenin, nesillerin korunmasında bir sorun teşkil edeceğinden dolayı oldukça sakıncalı görmektedir. Dolayısı ile kadın ve erkeğin evlilik dışı bütün ilişkileri haram kılındığı gibi, hemcinslerin bireysel özgürlükler ve tercihler adına birliktelikleri de aynı şekilde haram ve nesillerin yozlaşması ve korunmasında oldukça sakıncalı bir girişim olarak görülmektedir. Aile müesseselerinin sürdürülmesindeki asıl gayenin ancak ailenin (nesil) korunmasına yönelik olduğu bilinmektedir. Aile odaklı evlilikler dışında bütün cinsel ilişkiler sakıncalı ve haram kılınırken, Allah'ın (c.c.) emri, Peygamber'in (s.a.v.) sünneti vechi ile gerçekleştirilerek bütün evliliklerin ailenin kurumsallaştırılmasına ilişkin olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de; “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.” (İsrâ 17/32)⁶ ifadelerine yer verilmiştir. Bu gerekçe ile insanın zinaya yaklaşması ve zinaya götüren bütün yanlış yollara tevessül etmesi aile ve nesillerin geleceğine ilişkin sorun teşkil edebileceğinden men etmiş, yasaklanmış ve haram kılmıştır. Bir nikâh akidinin karşılıklı olarak anlaşmalar üzerinden oluşturması ailenin geleceğine ilişkin temellerin atılmasında oldukça önemlidir. Dolayısı ile birey ve ailenin korunmasında din ve manevi değerlerin oldukça etkin olduğu görülmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.); “Allah kimi sâliha bir hanımla merzuk kılsa ona dininin yarısını tamamlamış olur. Geriye kalan yarısı için de Allah'a saygılı davranın.”⁷ diye buyurmaktadır (Yılmaz, 2006). Hadis-i şerifde, Allah'a (c.c.) saygılı olunması, nikâh akidinin

---

⁶ Kur'an'da, kesin bir dille âyet-i kerimde; “zina etmeyin”den ziyade “zinaya yaklaşmayın” buyrulmaktadır. Bu durumda zinanın bizzat haram kılınmış olmanın da ötesinde kişiyi zinaya sevk edebilecek yolların da yasaklanmış ve haram kılınmış olduğu görülmektedir. Haram kılınan bu yollara tevessül eden bir kişinin başka diğer haram ilişkilere de yönlenebildiğine dikkatler çekilmektedir. İnsanı zina etmeye yönlendiren, cinsi arzularını kabartan her yaklaşımdan uzak durması önem arz etmektedir. Bu haram kılınan yaklaşımlarla cinsel arzuların ağır baskısı karşısında insan iradesini gücü oldukça yetersiz kalabilecek ve kişinin kendisini zinadan korunması son derece güçleşebilecektir. İnsanın iradesi yönünde psikolojik zaafını dikkate alan Kur'an-ı Kerim, prensip olarak insanı kötülöklere sevk edici sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlar ve bunlara karşı koruyucu-önleyici tedbirleri zorunlu kılar.

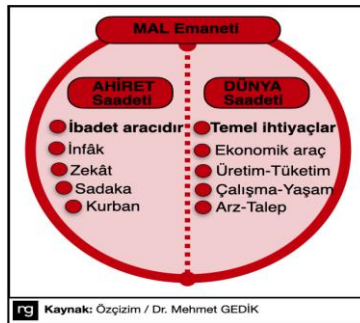
⁷ (Heysemi, Mecmau'z-zevâid, hadis no: 7310)

gerçekleştirilen bir evlilik ile çiftlerin birbirlerini tamamlayabilecekleri vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.), aynı zamanda evli çiftlerin evliliklerini, birliktelikleri ile “*dinin bir diğer yarısı*”nın tamamlanmasının önemine değindiği görülmektedir. Kur’an, Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Zekeriya kıssalarında neslin, zürriyetin aile yapılanmaları üzerinden devam ettirilmesinin ne denli önemli olduğuna dikkatleri çekmektedir. Cenab-ı Allah’tan gözlerini aydınlatacak bir nesil (zürriyet) için eşler niyaz eden peygamberlerin aynı zamanda takvâ sahibi insanlara önder kılınmayı da dilemektedirler (Furkân 25/74).

Dr. Thomas Schirmmacher, “*Aile planlaması-Hristiyanlar İçin Bir Seçenek mi? (Familienplanung – eine Option für Christen?)*” başlıklı çalışmada günümüz aile yapılarının kötü sonuçlarına dikkatleri çekmektedir. Aynı zamanda Hristiyan bir teolog olan Schirmmacher, özellikle, Batı toplumlarına (Alamanya) dikkatleri çekerek; toplumların aile-din ilişkilerin bozulmasında aile (nesil) ve toplumların geleceğine ilişkin nelere mal olabileceğini Hristiyan (Katolik & Protestan/Evanjelist) kiliselerin bakış açısını ortaya koyarak endişelerini dile getirmiştir. Schirmmacher’ın aile ve nesillerin geleceğine ilişkin dikkatleri çektiği çalışmada; mevcut toplumlarda aile ve gelecek nesillerin tehlikede olduğunu, çiftlerin çocuk edinmek istemediklerine, hamile kadınların bebeklerini aldırarak insanın canına kastetme eğiliminde olduklarına ve bu rakamların istatistiksel olarak her geçen zamanda artış eğiliminde olduğuna vurgu yapmıştır. Alkol türü akli melekeler zarar veren içeceklerin aileleri ve dolayısı ile nesilleri bitirdiğini ve özellikle de insanlardaki cinsel arzu ve isteklerin neslin üremesinden ziyade cinsel yaşamlarının tatminine ilişkin kötü amaçlar olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. Hristiyanlığın kutsanmış kişilerinden Thomas Aquin; “*Aile olmak için çocuk dünyaya getirmeyen cinsellik bir günahdır. Cinselliğin amacı neslin devam ettirilmesidir.*” (Schirmmacher, 2006, s. 96-98) şeklindeki ifadeler üzerinden, evlilik dışındaki birlikteliklerin Hristiyan dini açısından da oldukça yanlış ve doğru olmadığını ortaya koyan açıklamalarda bulunmuştur.

Mal/Emek Emanetinin Korunması

Mal/Emek Emaneti; insanda korunması gereken 5 temel değer sonuncusu olarak yer almaktadır. Evrensel temel insan hakları ve bu bağlamda anayasalar İslâm Âkidesi Kur’an-ı Kerim’de olduğu gibi bireysel mal edinme hürriyetini insanın doğal-temel hakları olarak görmektedir. Emek karşılığında elde edilen mal (varlıklar vb.) insanın yaşam sürecinde başkalarına muhtaç olmaksızın kendi kendilerine yetebilme ve yaşamlarını mümkün kılacak beşerî kaynaklardır. Yaşamı için önem arz eden mal aynı zamanda infak araçları olarak da kullanılmaktadır.

Grafik 6: Mal & (Emek) emanetinin korunmasıdır

İnsanın emek karşılığı elde etmiş olduğu malının aile bireyleri için önemli bir dayanak, destek olduğu ve bu malın aile bireylerinin ihtiyaçlarının karşılanması, beslenme ve giyinmelerinde bir ihtiyaç olarak kullanılmasının gerekliliği Kur'an-ı Kerim'de; *"Allah'ın geçiminize dayanak kaldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin."* (Nisâ 4/5) ifadeleri ile yer almaktadır.

İnsan yaşamı ve neslinin sürdürülebilirliği, insanın güçlü kılınmasında emek karşılığı mal edinmenin oldukça önemi vardır. Dolayısı ile emek karşılığı malın muhafazası insanda korunması gereken diğer temel değerler gibi önem arz ederken, malın insanın canı kadar mukaddes olduğu da dikkat edilecek hususlar arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Veda Hutbesi'nde; *"Ey İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecâvüzdten korunmuştur."* (İslâm-İhsan, 2021) ifadelerine yer vermiştir. İnsanların mal edinme arzu ve hırsı bir amaca dönüştürülemeyeceği gibi malın insan yaşamını sürdürülebilirliğine ilişkin kullanılabilmesine yönelik önemli bir araç olduğunun da altı çizilmektedir.

İslâm Âkidesi Kur'an-ı Kerim ve Hadis kaynaklarda, emek karşılığı elde edilmiş olan mal aynı zamanda Müslümanların zorunlu ve gönüllü ibadet araçları olarak görmektedir. Farz ve sünnet ibadetlerin yerine getirilmesinde, bireyin sahip olduğu mallar (varlık) ile yakından ilişkilidir. İslâm'da namaz, oruç, itikâf gibi beden ile yapılabilen ibadetler olduğu gibi, zekât, kurban, sadaka vb. yalnız mal ile yapılabilen ibadetler vardır. Aynı zamanda hac ibadeti gibi hem mal hem de beden yapılan ibadetlerin de olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar Edille-i Şer'iyeye perspektiften analiz edildiğinde, İslâm'da ibadetlerin genel ve özel anlamları olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bütün ibadetlerde olduğu gibi mal ile yapılan ibadetlerde de mükellef olan bir bireyin Cenab-ı Allah'a olan kulluğu, saygı ve sevginin bir sonucu olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. O'nun rızasını kazanmak, O'nun uygun gördüğü hâl, hareket, tavır ve davranışlarda bulunmak O'na olan kulluğun bir sonucu olarak görülmektedir (Sofuoğlu, 2015, s.25). İnsanın mal varlığı kendisi için bir ihtiyaç olarak önem arz ettiği gibi bir imtihan aracı olarak da Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir; *"Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."* (Teğâbûn 64/15; Enfâl, 8/28). İnsanın yaşamını değer katan, kolaylaştıran mal, yalnızca insanın dünya hayatı ile ilgili olmayıp, aynı zamanda, bireyin Allah'a olan yakınlığının, kulluğunun, sadakatının, şükürünün ve infakının seviyesinin belirlenmesinde de bir araç olarak görülmektedir.

Mal dünyada yaşam için gerekli görülürken, aynı zamanda dünyanın süsü, eğlence ve övünme kaynağı olarak algılanmaktadır; *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir öğünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir..."* (Hadîd 57/20). Kur'an-ı Kerim, malın bir *"infak"* aracı olduğunu ve Allah (c.c.) yolunda değerlendirilmesinin gerekliliğini bildirmektedir; *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başak ta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilir". "Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başka kalmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya,*

onların Allah katında has mükafatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir”. “Ey İmân edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkartmayın...” (Bakara 2/261-264).

Günümüz iktisadi sorunlarının “Mal ve Emek” ile oldukça ilişkili olduğu, çalışmayaşama, üretim-tüketim ve arz-talep arasındaki dengesizlik ve hasız rekabetlerden kaynaklanmaktadır. İnsan ve toplum için oldukça problem teşkil eden iktisadi sorunlar, insanların emekleri karşısında hak temellilik ölçüsünde mal edinmelerini zorlaştırılmaktadır. İnsan sosyal bir varlık olarak, bütün ihtiyaçlarını toplumun diğer farklı katmanlarında görevler üstlenmiş insanlarla geliştirirler. İş ve hizmet bölüşümleri sayesinde ortak ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Dolayısı ile insanlar, kendileri için sundukları iş-hizmet karşılığında elde etmek durumunda kaldıkları değerleri diğer insanlardan bağımsız elde edebilmeleri mümkün değildir. İnsanlar birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyar, oluşturmak istedikleri bütün değerlerin bir yolu ile korunmasını ve güven altına alınması beklentileri oluşur (Ersoy, 2015, s.58). İnsanın sosyal bir varlık olarak diğer insanlarla ilişkilerin geliştirilmesinde, kendisi, ailesi ve toplum ihtiyaçların karşılanmasında, güç ve güven oluşturulmasında oldukça etken olan mal/emek değerinin korunması, iyi ve faydalı işe (salih amel) dönüştürülmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

SONUÇ

“İlm-i Hakikat” bağlamında Avicenna (İbn-i Sina), Averroes (İbn-i Rüşd) ve Ibn Chaldun (İbn-i Haldun) gibi Müslüman ilim insanlarının, insana dair bütün fitri yapılanmasını multidisipliner yaklaşımlar üzerinden ontolojik çerçevede ele aldıkları ve sosyal bilimlere “insan nedir?” konusunun anlaşılmasında oldukça değerli katkılar sağlamışlardır. İnsanın sosyalleşerek medenileşmesinin, bilimin merkezine yerleştirilmesi gereken bir insan ile mümkün olabileceğini her daim ispatlamışlardır. Dolayısı ile bu ilim ve irfan sahibi bilim insanlarının, insanı fiziksel-biyolojik varlıklarının ötesinde Allah’ın (c.c.) kendi ruhundan bahşetmiş olduğu can-ruhun (nefs) bütünlüğü ile ele aldıkları ve ancak bu fitri değerler üzerinden bir insanın gerçek anlamda değer taşıyabileceğini vurgulamışlardır. Bu Müslüman ilim insanlarının insan ve insanı değerli kılan fitri özellikleri, Batı ontolojisinin ortaya koymaya çalıştığı insan fenomenine ilişkin kuram (teori) ve kavramlardan daha farklı bütüncül yaklaşımlar üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu bütünlük çerçevesinde; insanı değerli kılan akretipin, fiziksel-biyolojik varlığının ötesinde taşıdığı akli ve dini değerleri önem arz ederken, gelecek nesillerin sağlıklı oluşturulmasına ilişkin neslin (aile) ve malın/emeğin korunmasının gerekliliği de oldukça önem arz eden konulardandır (Gedik, 2020, s.15-16).

Özellikle günümüz sosyal bilimlerinin, insan fenomenini kendi ilmi hakikatleri bağlamında çözebilme eğilimlerini pozitivist/neolojist indirgemeci yaklaşımlar üzerinden ele alması ve insanı kendi fitri değerlerinden soyutlayarak araçsallaştırması insanı oldukça değersizleştirmiştir. Külli irade, eko-sistem bağlamında holistik/bütüncül (*ilm-i küll*) olarak yaratmış olduğu insanı; “yeryüzünün en değerlisi, kıymetlisi, eşsizi, en güzeli (*ahsen-i takvim*), en şerefli (*eşref-i mahluk*)” olarak tanımlamıştır. İnsan bütün disiplinlerin ortak

noktası olarak multidisipliner ilişkiler ile ele alınması ve sistem içerisinde koruyucu-önleyici, ıslah edici yöntemlerle korunması sürdürülebilir bir yaşam için önem arz etmektedir. Bu bağlamda insanını insan yapan bütün temel değerlerin dikkate alınarak korunması, insanın onur ve haysiyetinin dokunulmazlığına oldukça katkı sağlayan bir yaklaşım olabilecektir. İnsan tıp ve sağlık disiplinleri üzerinden sadece fiziksel-biyolojik bir varlığın ötesinde değerli, kıymetli bir yapıya sahiptir. Dolayısı ile onu cevher kılan bütün “5 değerli enstrüman” ile birlikte; “*Can Emaneti, Akıl Emaneti, Din Emaneti, Nesil Emaneti ve Mal/Emek Emaneti*” ile bir bütünlük çerçevesinde korunması önem arz etmektedir.

Ekolojik/eko-sistem, alt sistemlerin en değerli “*sosyal-insan*”ını tam merkezine alan, mikro-düzye bireyin bütün toplumsal exo-dinamik ilişkilerini onu değerli kılan 5 temel unsuru ile ele alması sistemin gerçek doğrular üzerinden oluşturulması hususlarında oldukça önemlidir. İnsanın tabii olduğu toplumlarda sosyal çevresi hızla değişmekte ve sürekli gelişmektedir. İnsanlarla birlikte toplumun bütün diğer varlıkları mevcut etkileşimleri dikkate alarak yeniden hızla yapılanmaktadır. Ancak bu etkileşimin sağladığı değişim ve gelişimlerin sağlıklı gerçekleştirilmesi ile insana sürdürülebilir bir yaşam mümkün kılabilir (Zastrow & Kirst-Ashman, 2016, s.67, 73). İbn-i Haldun mukaddimesinde; “*İnsan tabiatı itibarı ile sosyaldır (medenidir)*” der. Bu gerekçe ile sosyal (medeni) olan insanın bizzat korunmaya ve güven içerisinde yaşam araması oldukça doğal ve gerekli görülmektedir. Dolayısı ile insanın 5 temel değer/emanetin insana dair bütün ilişkilerde dikkate alınarak korunması onu eko-sistem içerisinde güçlü kılabilir. İnsan ancak taşıdığı bu 5 değer üzerinden sosyalleşme ve medenileşebilmesi mümkündür. Değerlerinden uzaklaştırılarak yalnızlaştırılmış insanın genel anlamda sosyal olabilme ihtimali olabilirken, medeni olabilme, yani kendi fitratında, kendi hak ettiği değerler ile kâmil insan olabilme şansı olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd b. Nasr (1988), el-Müsned, Mektebetüs Sünne, thk. Subhi el-Bedri es-Sâmerâî-M. Muhammed Halil es-Saîdî, Kahire, (942/863).
- Ahmed b. Hanbel (1992), el-Müsned, I-VI, (241/855). İstanbul: Çağrı yayınları
- Çiftci, S. (Mart/2014). *Allah Âdem'i Kendi Süretinde Yaratmıştır. Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi*. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 1, Sayı: 1, s.1-20
- Canatan, K. (2014). *İnsan Fenomeni, İnsan Doğası Hakkında Dini ve Felsefi Soruşturmalar*. İstanbul: Açılım Kitap / Pınar Yayınları.
- Ersoy, A. (2015). *İslâm İktisadi ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı*. İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi (1), s.37-64.
- Gedik, M. (2020). *Sağlık Bilimlerinde Multidisipliner Araştırmalar – Sağlık Bilimleri Sosyal Hizmet ve Holistik Yaklaşım*. A. Dinç (Ed). İstanbul: Efe Akademi.
- Gedik, M. (2021). *Ahsen Sosyal Hizmet Modeli - İslâmi Sosyal Hizmet Yaklaşımı*. İstanbul: Efe Akademi.
- İslâm-İhsan. (2021). *Nübüvveti,Siyer-i Nebî. Veda Hutbesi*: <http://www.islamveihsan.com/veda-hutbesi.html> (Erş.Trh.:25.04.2021).

Kunzmann, P., and Burkard, F.P. (1991). *dtv-Atlas zur Philoshophie, Tafel und Texte*. Würzburg: Deutsche Taschenbuch Verlag.

Özek, A., & Kahraman, H. (1992). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*. Medine-i Münevvere: Hâdimü'l-harameyni's-şerşfeyn, Mushaf-ı Şerif Masım Kurumu

Schirmmacher, T. (2006). *Familienplanung – eine Option für Christen? ILFW-Institut für Lebens- und Familienwissenschaften*. Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft.

Sofuoğlu, H. (2015). *İslâm İbâdet Esasları, (Tdv İslam Ansiklopedisi Maddeleri)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Thompson, N. (2016). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Yılmaz, H. K. (2006, Mayıs). *Manevi Boşluk "Zarûriyyât-i Dîniye ve Sağlam Aile Yuvası"*, <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d243s005m1>

Zastrow, C., and Kirst-Ashman, K. K. (2016). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre-I, Bebeklik-Çocukluk-Ergenlik*. Ankara: Nika Yayınevi.

**XIX-XX YÜZYILDA RUSYA'NIN GÖÇ POLİTİKASI SONUCU
ALMANLARIN, ERMENİLERİN VE RUSLARIN
AZERBAJCAN'DA YERLEŞTİRİLMESİNE DAİR**

Qərənfil ƏSƏDOVA

Azərbaycan Ulusal Tarih Muzesi

Özet

Azərbaycan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesinden sonra toplumun demografik ve sosyal hayatında ciddi dəyişikliklər meydana gəldi. Gülüstan anlaşmasının imzalanmasının hemen ardından, Kuzey Azərbaycan'ın etnik yapısını dəyişirmək üçün önlemlər alınmaya başlandı. Desteğini artırmayı hedefləyən Rusya Ermenileri, Rusları, Almanları, Malakanları və digər etnik və dini qrupların buraya göç etdirilməsinə başlandı. Azərbaycan'da məskunlaşdırılan bu etnoslar yerel haldan elindən alınan topraklarda yerləşirilməkdəydilər. Onlara daha fazla hak və yetki vermək toplumda qaçınılmaz olaraq haldan hoşnutsuzluğuna yol açtı. Toprakdan yoksun bırakılmış əhali göç edərək gələn ruslara qarşı şiddətlə direndi. Ruslar ilə yerel haldan arasında toprak və su konusunda ciddi çatışmalar yaşandı. Çarlık hökuməti, göç edənləri silahlandıraraq, doğrudan Azərbaycanlılara işkəncələr verməyə zorluyordu.

Anahtar Kelimələr: Almanlar, Malakanlar, Kuzey Azərbaycan, göç ettirmə, ulusal katliam, Hristiyanlaşdırma siyasəti, Kafkasya'ya göç.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Bu siyasət, yerel haldan ekonomik hayatını gəlişirmə bahanesiylə gərcəkəşdirilməkdəydi. Rus İmparatoru I. Aleksandr'ın 20 Şubat 1804 tarixli manifestosunda bildirilmişdir, “tarım və esnafılda örnek olabilecek göçmenləri, iyi toprak sahipləri, dut ağacları və digər verimli bitkiləri yetişdirəbilecek tecrübəli insanlar vəya özəlliklə koyun yetişdiriciliği olmaq üzere hayvancılık konusunda tecrübəsi olan və tarımı verimli şəkildə gəlişirmək üçün bilgi sahibi olan insanları..... göçürün [1].

Böyləce, ruslar tarafından Kafkasya'ya göç ettirilən almanların bir kısmı Azərbaycan'a yerləşirildi. Rusya Azərbaycan'ın Yelizavetpol bölgəsinə (şimdiki Gence) gətirilən 194 Alman ailesi Şamkhor (şimdiki Şemkir) yakınlarında Yelenendorf (şimdiki Goygol bölgəsi) və Annenfeld adlı iki koloni kurdular. Daha sonra, Gence və Gazax bölgələrində yeni Alman kolonileri kuruldu - Georgsfeld (şimdi Şamkir'in Chinarlı yerleşim yeri), Alekseyevka, Grunfeld (şimdi Hasansu Ağstafa köyü), Eichenfeld (şimdi Şamkir'in Irmashlı köyü), Traubenfeld (şimdi Tovuz şəhri), Yelizavetinka (Yelizavetinka) oluşturuldu [9]. Rusya'nın Hristiyanlaşdırma siyasəti və kendisine etnik destek oluşturma planları işe yaramıyor gibi görünüyor ve hatta süreç tam tersine devam ediyordu. Yerel nüfusla kaynaşmanın bir sonucu olarak, Almanlar topluma adapte oldu. Gürcistan'daki Alman kolonilerinin yarısından fazlası etnik Azerilerin yaşadığı bölgelerde kuruldu. Hem Azərbaycan'da hem de Gürcistan'da yaşayan Alman sömürgecilerin sözlüğünde Azərbaycan dilinden gəçən kelimələr önemli bir yer almaktaydı. Örneğin, Yelenendorf, Annenfeld,

Yekaterinenfeld kolonilerinin sakinleri kendi ikamet ettikleri yeri rus tarzı olarak “zemlyana” değil “ yurt” olarak adlandırmaktaydı. Sosyal ekonomik hayata bağlı fayton, usta, pazar, kervan, açılıkla bağlı lüle, kebab, lavaş, şişlik, boşbaş, dolma, motal, pendir vb. Kelimeler günlük hayatta almanlar tarafından kullanılan kelimelerdir [2, s. 148].

Maddi kültür alanında, Almanların ulusal renkliliği koruma girişimleri çoğunlukla mimaride kullanılıyor. Okul, kilise, konut ve idari binalar Alman mimari geleneklerine göre inşa edildi [2, s. 147]. 19. yüzyılın ortalarında Gotik tarzda taş evler inşa etmeye başladılar. Yerel iklim koşullarını dikkate alan Almanlar, evlerine Kafkas halklarına özgü yeni bir mimari unsur - bir balkon ekledi (2) [2, s. 148] Bu evlerin bodrum katı ürettikleri ürünleri depolamak için depo olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan'a kitlevi şekilde göçürülen bir diğer etnik grup da Ermenilerdi. Onlar özellikle Karabağ, İrevan ve Nahçıvan'da Azerbaycan ile Osmanlı devleti arasında yerleştirilmişler ve geniş yetkilere sahiptiler. Velichko göçürme sürecinden bahsederken yazıyordu ki: “Paskevich tarafından İran'a gönderilen Lazarev'in önüne koyulmuş amaç ermenileri Güney Kafkasya'ya davet etmektir. Sonuç olarak, davete 40.000 kişi katıldı. Üçmüezzinin patriği bu konuyla aktif olarak ilgileniyor ve onun ısrarı üzerine yerel kilise temsilcileri, İran'daki Ermeni nüfusu arasında propaganda çalışmaları yaparak halkı göç etmeye teşvik etti. Edirne Antlaşması'na göre (1829'da Osmanlı ile Rusya arasında imzalanmıştır) yaklaşık 100.000 Ermeni yerleştirildi. Bunların 70.000 kadarı Erzurum Başpiskoposu Karapet tarafından getirilmiştir [10, s.81].

Ermeniler Azerbaycan'a yerleştikten sonra kendilerini güçlendirmek için hem Çarlık Rusya'sının desteğini hem de yabancı Hıristiyan misyonerlerin yardımlarını kullandılar. 1827'de İsviçreli evanjelik misyonerler Felichian Zarembra, August Dietrich ve Gaag'ın ve yerel sakinlerden Mirza Farrukh'un (Harutyun Galtsyan) yardımıyla Şuşa'da bir spor salonu ve matbaa açtı. Okullarda eski ve modern Ermenice, eski metinlerin tercümesi, İncil ve dini dersler öğretiliyordu[5, s. 52].

Almanların ve Ermenilerin yerleştirilmesinin ardından Çarlık hükümeti daha sonra Slavları buraya yerleştirdi. Rusya'nın iç bölgelerinden göç ettirilenlerin bir kısmı, özellikle, Moskova çevresindeki bölgelerden gelen topraksız köylülerdi ki, Çar onların buraya yerleştirilmesini sağlamaya çalışıyordu. Diğer grup ise, kilise zulmü de dahil olmak üzere Romanov yönetimine karşı acı çeken ve protesto edenlerdi. Onlar "sapkınlar" ve "mezhepçiler" adı altında imparatorluğun dış mahallelerine sürgüne gönderilmekteydiler ki, bu merkezlerden biri de Kafkasya idi. Buna dair Rus tarihçi I. L. Segal kendi eserinde şöyle yazıyor: “Mezhepçilerin XIX y.y.'in 20-30. Yıllarından itibaren merkez vilayetlerinde geniş şekilde faaliyete başlamasından korkan hükümet yeni işgal edilmiş bölgelerde desteğini güçlendirmek için “geçersiz unsur” olarak gördüğü rusları Azerbaycan'a yerleştirmeye başladı. [7, s. 52].

Malakanlar bu dönemde Azerbaycan'da yerleştirilmiş halklar grubuna ait idiler. Onlar gelişleri ile Azerbaycan'ın etnik yapısına yeni ve farklı renkler kattılar. İlk Malakan toplulukları 18. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'a yerleşti. Onları buraya Rusya'dan Ortodoks Kilisesi'ne karşı çıktıkları için sınır dışı etmişler. Devrimci bir ruha sahip olan bu topluluklar, Azerbaycan'ın çeşitli üretim alanlarına katılarak fikirlerini halk arasında yaydılar ve destek

aradılar. Özellikle, şehirlerdeki kapitalist işletmelerde düşük ücretlerle hayatı tehdit eden işlerde çalışan çeşitli bölgelerden (Güney Azerbaycan, Volga bölgesi vb.) olan işçiler arasında büyük destek almayı başardılar. Azerbaycan'daki ilk Rus yerleşimi 1834'te Lenkeran ilçesine bağlı Vel köyündeydi. Daha sonra Privolye (1838), Prishib (1840), Nikolayevka (1841), Andreyevka (1840), Novogolovka (1841), Astrakhanka ve 1847'de Andreyevka (2), 1864'te Provaslav Alekseyevka, Grigorevka, 1905- Pokurevka, Burdujali köyleri kuruldu [7, s. 52, 53, 54]. Bir zamanlar Rusya'dan bu topraklara göç eden Malakanların torunları, halen İsmayilli'de İvanovka, Gedebev'de Slavyanka, Neftçala'da Malagan, Şamahı'da Çukuryurd, Magarakhana ve Gizmeydan köylerinde yaşıyorlar. Ayrıca, Azerbaycan'da göçürülen nüfuzla bağlı toponimler şuan bile kalmaktadır. Örneğin, Jalilabad'da Andreyevka, Privolnoye, Svetlaya Zarya, Gadabay'da Novoivanovka, Novosaratovka, Slavyanka, Alekseyevka, Guba'da Vladimirovka, Shamakhi'de Y. Dmitrovka, Yeni Astrakhanovka ve diğerleri.

Yirminci yüzyılın başlarında, genç aydınlardan İsmail Han Ziyadhanov, yerel toprakların ele geçirilmesiyle sonuçlanan iskan (göç ettirme) politikasına karşı Rusya'daki Duma tribününde şu görüşleri dile getirdi: “Biz (Azerbaycan) bir asır önce işgal edildik. Bize herhangi bir hak verilmemiştir. Köleleştirildik. Milli varlığımız istila edildi ..... Toprak sıkıntısı çekiyoruz. Bununla birlikte, Rusya'dan bir köylü akını buraya (Azerbaycan'a) taşınıyor. Bilavasita devletin eliyle işlenmiş ulusal katliam zemininde kana boyanmış bu topraklarda rus köylüleri için planladığınız yaşam merkezleri kurmuş olacaksınız. Bu, hükümetin gizli planı "bölmek ve yönetmek!" bir yönetim tarzından başka bir şey değildir. İki yıldır kan denizinde boğulan memleketimde insan cesetlerinin üzerinden geçiyoruz. Artık sabrımız tükenmiştir ”[3, s. 26]. M.Y.Jafarov, Devlet Dumasında yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Biz bu göçürme politikasına karşı protesto ediyoruz, göç edenlerle yerel halk arasında bir fark olmaması koşuluyla göçürme politikasına karşı değiliz. Onlar eşit şekilde toprakla temin edilsin. Yerel halk toprakla temin edildikten sonra, geriye kalan fazla toprakların göçmenler arasında dağıtılması talebinde bulunmaktayız”[7, s.58].

SONUÇ

Göç ettirme politikası ve demografik büyüme göz önüne alındığında, nüfus 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında hızla arttı. 1897'de Azerbaycan'ın nüfusu 1876 bin, 1910'da 2317 bin, 1913'te 2339 bin kişiye [AZ-tarihi 263]. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin Paris Barış Konferansı'na sunduğu belgelere göre ... genel olarak Güney Kafkasya nüfusu 808.166 idi. Onların 4617671'i [% 57.1] Azerbaycan'da yaşıyordu. Azerbaycan nüfusunun% 75,4'ü [3481889 kişi] Azerbaycanlı,% 17,2'si [795312 kişi] Ermeni,% 0,6 [26585 kişi] Gürcü,% 6,7'si [310885 kişi] başka halkların temsilcileri oluşturmaktaydı [3, s. 15].

Göç ettirme politikasının bir sonucu olarak Rusya Malakanlar ve Rus göçü zamanı amaçlanan etno-sosyal desteği sağlayamadı. Sadece yerel halka Çar'ın yönetimine bir sevgi aşılamadılar, aynı zamanda nefretlerini de derinleştirdiler. Mezhepçi ve sapkın Ruslar, devrim fikirlerini halk arasında yaydılar ve kolonyal idareye karşı örgütlenme ve savaşma konusunda çok az tecrübesi olan azerbaycanlılara yol göstermiş oldular.

Kaynakça

1. Abidi G. , Aslanov A. “Alman mühacirlərinin XIX əsr- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanı yaşayışı” s.29, https://www.euroclio.eu/wp-content/uploads/2020/01/NO-AZ_Studentsto-web_-reduced.pdf
2. Ağasiyev İ. “XVIII əsrin sonu — XX əsrin əvvəllərində almanların Qafqazda məskunlaşması”, Bakı, “Təhsil”, 2009, 304 səh.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası: I cild Bakı, “ Lider”, 2004, 440 səh
4. Azərbaycanın Paris sülh konfransındakı elçiləri. Red. Akademik N. Vəlixanlı Bakı, Elm,2010, 208 s
5. Fərhadov Ə. “Şimali Azərbaycanda erməni missionerliyinin tarixindən” AMEA ictimai elmlər seriyası 2015 nömrə 1 s.48- 57
6. Kərimov B “İrşad qəzetində Azərbaycanın ictimai-siyasi durumuna dair məlumatlar (MATM materialları əsasında) s. 138- 145, MATM- 2012, Bakı, “Elm”,2012, 336 s.
7. Kərimov B. “Lənkəran qəzasında rus yaşayış məskənlərinin təşkili tarixindən” səh 51-62, Azərbaycan AMEA- nın xəbərləri ictimai elmlər seriyası- 2015 № 4 Bakı, “Elm”, 2015
8. Qeybullayev Q. Ə. “Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair)” **Bakı, Elm, 1990- 248 s**
9. Ömərrov V. “Azərbaycan-Almaniya: mədəni inteqrasiyanın tarixindən (XV-XX əsrin əvvəlləri)” <https://modern.az/articles/684/1/>
10. Величко В. Л. «Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы.» Баку,«ЕЛМ», 1990, 224 с

**DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CREATIVE EFFICIENCIES FOR
PRIMARY SCHOOLS**

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİN İNTELLEKTUAL YARDILICIQ
QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБОВ УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

GULNAZ KHANLAR gizi AHMADOVA
AZERBAIJANI STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
DOCTORAL PROGRAM ON PHILOSOPHY

Xülasə

İbtidai sinif şagirdlərinin həmyaşdaları və böyüklərlə qarşılıqlı ünsiyyəti zamanı onların intellektual inkişafı, fərdi xüsusiyyətləri, dünyagörüşləri, yaradıcılıq potensialı, davranış motivləri formalaşır. İntellektual qabiliyyətlərin inkişafı üçün ibtidai sinif şagirdlərinin intellektual fəaliyyətinin bütün komponentlərini və əsas pedaqoji yönümünü inkişaf etdirmək lazımdır. İntellektual qabiliyyətlərin inkişafı, əsasən uşaqlarda təlimə qarşı marağın yaradılması, intellektual bacarıq və vərdişlərin formalaşması, eləcə də geniş intellektual fəaliyyət sahəsində zəruri olan keyfiyyətlərin inkişafına səbəb olur. İbtidai sinif şagirdləri nəticədə intellektual problemlərin həlli prosesində özünü idarə etmə və intellektual fəaliyyətlərinin nəticələrini qiymətləndirmə bacarıqlarına yiyələnirlər. Bir insanın bütün həyatı daima qarşısında kəskin və həyatı önəm daşıyan vəzifələr və problemlər qoyur. Bu cür problemlərin, çətinliklərin, sürprizlərin ortaya çıxması deməkdir ki, ətrafımızdakı həqiqətdə hələ çox bilinməyən, gizli aləm var. Nəticə olaraq, dünya haqqında daha da dərin biliklərə, insanlarla içindəki aləm arasında getdikcə daha çox yeni proseslərin, xüsusiyyətlərin və əlaqələrin aşkarlanması, dövrün tələblərindən yaranan yeni tendensiyaların məktəbə nüfuz etməsindən asılı olmayaraq, proqramlar və dərslilər necə dəyişsə də, şagirdlərin intellektual fəaliyyət mədəniyyətinin formalaşması hər zaman əsas olub və əsas olaraq da qalır. Hər uşağın bacarıq və istedadı var. Uşaqlar təbii olaraq öyrənməyə maraqlıdırlar və yeniliyə can atır, istedadlarını göstərmək üçün isə böyüklərdən ibarət ağıllı rəhbərlərin düzgün yönəlmiş istiqamətlərinə ehtiyacları var. Müxtəlif tədris metodlarından sistemli və məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə uşaqların davranışını və düşüncə tərzini inkişaf etdirmək mümkündür. Şagirdin intellektual inkişafının müvəffəqiyyəti əsasən sinifdə daxilində müəllim ilə birgə fəaliyyətdə mümkündür. Şagirdlərin öyrənməyə marağının dərəcəsi, bilik səviyyəsi, daim özünütərbiyə hazırlığı, intellektual inkişafı müəllimin “qabı doldurub məşəli yandırma” (idrak fəaliyyəti sistemli təşkil etmək bacarığı) qabiliyyətindən asılıdır. Təqdim olunan məqalədə ibtidai siniflərdə öyrənməyin vacibliyini hiss etdirmək, intellektual bacarığı ilə uğurlu nailiyyətlər əldə etməyin mümkünlüyü, qarşılaşdığı maneələrdən özünün nəticə çıxarması, düşündürücü çalışmaların öhdəsindən gəlməsi açıqlanır.

Açar Sözlər: intellektual fəaliyyət, istedad ve qabiliyyət, yaradıcı təfəkkür, təlim fəaliyyəti, interaktiv təlim.

Резюме

В процессе взаимодействия младших школьников со сверстниками и взрослыми формируются их интеллектуальное развитие, индивидуальные особенности, мировоззрение, творческий потенциал, поведенческие мотивы. Для развития интеллектуальных способностей необходимо развивать все компоненты интеллектуальной деятельности младших школьников и основное педагогическое направление. Развитие интеллектуальных способностей приводит к формированию у детей интереса к обучению, формированию интеллектуальных навыков и привычек, а также развитию качеств, необходимых в широком спектре интеллектуальной деятельности. В результате учащиеся младших классов приобретают навыки самоуправления и оценки результатов интеллектуальной деятельности в процессе решения интеллектуальных задач. Вся жизнь человека всегда ставит перед ним острые и жизненные задачи и проблемы. Возникновение таких проблем, трудностей и неожиданностей означает, что нас окружает тайный мир, который пока не известен. В результате происходит более глубокое познание мира, открытие все новых и новых процессов, особенностей и связей между людьми и миром внутри, формирование культуры интеллектуальной деятельности учащихся, как бы ни менялись программы и учебники, независимо от проникновения в школу новых веяний было и остается ключевым. У каждого ребенка есть навыки и таланты. Дети естественным образом заинтересованы в обучении и стремятся к инновациям, и для того, чтобы показать свои таланты, им необходимо мудрое руководство взрослых. Развивать поведение и мышление детей можно путем систематического и целенаправленного использования различных методов обучения. Успех интеллектуального развития ученика во многом возможен благодаря взаимодействию с учителем в классе. Степень заинтересованности учащихся в учебе, уровень знаний, постоянное самообразование, интеллектуальное развитие зависят от умения учителя «наполнить горшок и зажечь факел» (умение систематически организовывать познавательную деятельность). В представленной статье разъясняется важность обучения в начальной школе, возможность успешного достижения интеллектуальных способностей, умение делать выводы из встретившихся препятствий, справляться с вдумчивой работой.

Ключевые Слова: интеллектуальная деятельность, талант и способности, творческое мышление, учебная деятельность, интерактивное обучение.

Resume

In the process of interaction of young schoolchildren with peers and adults are formed their intellectual development, individuality, worldview, creative potential, behavioral motives. For the development of intellectual abilities it is necessary to develop all components of the intellectual activity of young schoolchildren and the main pedagogical direction. The development of intellectual abilities leads to the formation in children of

interest in learning, the formation of intellectual skills and habits, as well as the development of qualities necessary in the broad spectrum of intellectual activity. As a result, students of junior classes acquire skills of self-management and assessment of the results of intellectual activity in the process of solving intellectual tasks. The whole life of a person always puts in front of him sharp and vital tasks and problems. The emergence of such problems, hardships and surprises means that we are surrounded by a secret world that is not yet known. As a result, there is a deeper understanding of the world, the discovery of all new and new processes, features and connections between people and the world within, the formation of a culture of intellectual activity, as a new phenomenon, as the program says. Every child has skills and talents. Children are naturally interested in learning and strive for innovation, and in order to show their talents, they need the wise guidance of adults. Developing behavior and thinking in children can be done through systematic and targeted use of different teaching methods. The success of the intellectual development of the student in many ways is possible thanks to the interaction with the teacher in the classroom. The degree of interest of students in the school, the level of knowledge, constant self-education, intellectual development depends on the ingenuity of the teacher to "fill the pot and light the torch" (change the systematic organization of recognition). The presented article clarifies the importance of training in primary school, the possibility of successful achievement of intellectual abilities, the ability to make deductions from the encountered obstacles, to cope with the mind.

Keywords: intellectual activity, talent and ability, creative thinking, educational activity, interactive training.

**“Bütün ləyaqətimiz düşüncədədir ...
Düşünməyi öyrənək “**

B. Paskal

Müasir təhsildə ibtidai sinif şagirdlərinin intellektual qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi məktəblərdə diqqət mərkəzində olan aktual məsələdir. İbtidai sinif şagirdlərinin intellektual bacarıqları, qabiliyyətləri formalaşması, mənimsənilməsi biliklərə əsaslandıqda onları daha dərin, asan və yaddaqalan edir. Pestalossi şagirdlərdə intellektual bacarıqların formalaşdırılmasının vacibliyini zehni qabiliyyətləri inkişafının etdirilməsində təhsilin önəmini vurğulayır. Əsas məqsədi zehni inkişaf olan ibtidai sinif şagirdləri təhsildə intellektuallığı, yaradıcılığı, özünün daimi inkişafı, fərdi ehtiyaclarını yerinə yetirməsi, problemlərini həll edə bilən şəxsiyyət formalaşır.

Intellekt- fərdin öz daxili aləmində ətraf aləmin bir modelini (mənzərəsini) qurmağı və onu davranışında və fəaliyyətində göstərə bilməsi, fərdi ehtiyaclarını təmin edə bilən bir psixoloji sistemdir. Şagirdlərin intellektual inkişafı dedikdə yəni - hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, yaradıcılıq imkanları, idraki bacarıqları, idrak fəaliyyətində həmyaşıdları və böyüklərlə qarşılıqlı əlaqəsidir.

İnteraktiv təlimin əsas hədəfi, məqsədi – müəllim tərəfindən elə təlim şəraitinin yaradılmasıdır ki, burada şagird həyatın müxtəlif sahələrində öz bilik və bacarıqlarını kəşf

etməyə, əldə etməyə qadir olsun. İntellektual inkişaf ibtidai sinif şagirdinin öz-özünə deyil, digər insanlarla çoxtərəfli ünsiyyətdə, fəaliyyətlərdə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində xüsusilə təhsil fəaliyyətində baş verir. İntellekti inkişaf etdirərək uşağa həyatda öz yerini tapa bilmək, öz məqsədlərinə nail ola bilmək üçün güclü rəhbərə, liderə ehtiyac duyur.

İnteraktiv təlim texnologiyalarından istifadə zamanı prosesin səmərəliliyi və şagirdlərin yüksək nəticələrə nail olması yalnız müəllimin bu metod və üsulları düşünərək tətbiq etməsi və onun təlim mühitinə daimi diqqəti nəticəsində mümkündür. İnteraktiv təlim strategiyası təhsil prosesinin fəal iştirakçısı rolunda ilk növbədə şagirdi görür. K.Ventselin fikrincə, çox vacibdir ki, «uşaqlar özləri daha çox danışsınlar, göstərsinlər, soruşsunlar, müəllim daha çox dinləsin, uşaqlar həmişə fəal olsunlar, müşahidə edən iştirakçıya çevrilməsinlər».(3 s.96-97) İnteraktiv təlim, ilk növbədə, uşağın fərdi idrak tələbatını və imkanlarını təmin etmək üçün zəruridir.

Amerikalı psixoloq D. Veksler intellekti qabiliyyət olaraq başa düşür, psixoloq I.A. Domashenko zəkanı- intellekti ümumi olaraq bir insanın mənimsəmə hazırlığını təyin edən idrak qabiliyyəti, problemlə vəziyyətlərdə bilik və təcrübənin, eləcə də şüurlu davranış kimi xarakterizə edir. İbtidai sinif şagirdinin intellektual inkişafının formalaşmasında təfəkkürün, təxəyyülün, əqli inkişafın gücləndirilməsi ilə yanaşı məktəbəqədər dövrün özünəməxsus yeri vardır. Uşağın intellektual qabiliyyətinin inkişafına məktəbəqədər yaş dövründən başlanılıb, məktəb dövründə isə daha yüksək səviyyədə müəllim nəzarətində aparılmalıdır.

İntellektual qabiliyyət isə yalnız bir deyil, bir çox fəaliyyətin (yaddaş, qavrayış, təxəyyül, düşüncə, danışma, diqqət) həyata keçirilməsi kimi başa düşülür. İntellektual inkişaf hər bir sinif şagirdin fərdi intellektual qabiliyyətlərinin aşkarlanmasına təlim fəaliyyətinin məqsədyönlü, interaktiv üsul və metodlar təşkil edərək nail olmaq olar.

İntellektual qabiliyyətlərin inkişafı ənənəvi fənn dərslərindən fərqli olaraq vacib bir xüsusiyyəti, tədrisin bir istiqamətdən başqa istiqamətə keçməsidir. İntellektual inkişaf dərslərində qiymət yoxdur, lakin qiymətləndirmə məcburidir. Şagirdlər onlardan “qiymət” psixologiyasından qurtulur, səhv cavab verməkdən çəkinmirlər, çünki bütün uşaqların cavabları qəbul olunur, diqqətlə dinlənir və kollektiv müzakirə nəticəsində uşaqlar düzgün qərara gəlirlər. Şagirdlər tədricən şəxsiyyətlərini inkişaf etdirmə vasitəsi olaraq bu fəaliyyətlərə münasibət bildirirlər. Bu cür dərslərin effektivliyinin əsas meyarı bunlardır:

- a) bilik əldə etmək sevinci;
- b) davamlı yeniliklər, uğur qazanmaq;
- c) intellektual təcrübə əldə olunması.

İntellektual qabiliyyətlərin inkişafı ilə əlaqəli dərslərdə rahatlıq, maraq, təklif olunan vəzifələrin necə yerinə yetiriləcəyini öyrənmək istəyi, uğurlarının fərqi olmaq, ibtidai sinif şagirdlərinin psixoloji imkanlarının açıqlanmasına, özünə hörmətinin artmasına, özünə inamının artmasına kömək edir.

Beləliklə, intellektual inkişafı ilə bağlı təşkil olunan təlim fəaliyyətindən sonra ibtidai sinif şagirdləri daha fəal, diqqətli olmalarını və təhsil tapşırıqlarında daha uğurlu nəticələr əldə edirlər. Uşaqların özləri məktəbdən sonra ev tapşırıqlarını daha sürətli etdiklərini və daha yaxşı öyrəndiklərini söyləyirlər. Beləliklə, intellektual inkişaf bağlı aparılan dərsləri bütövlükdə öyrənməyə müsbət münasibət və maraq formalaşdırmağın yollarından birinə

çevrilir: bu fəal təlim nəticəsində şagirdlərin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafında əhəmiyyətli uğurlar əldə edirlər. Həm də məktəblilər tərəfindən fənn dərslərində təhsil işində istifadə olunan zəruri intellektual bacarıqlara yiyələnirlər ki, bu da uşağın ilk uğurlarına səbəb olur, yəni öyrənməyə maraq yaranır.

Bu səbəbdəndir ki, müəllimin ilk vəzifəsi şagirdə təlimə maraq yaratmaqdır. Bu maraq şagirdi təlimə cəlb etməli və yeni bilik öyrənməyə vasitədir. Bu nəzəriyyə ancaq şagirdi daha yaxından tanımaq və təlim- təhsil metodlarını keyfiyyətini artırmaq deyil, eyni zamanda şagirdin şəxsiyyət-insan kimi qiymətləndirməyə, yetişdirməyə çalışır.

İntellektual qabiliyyətlərin inkişafı üçün təlim fəaliyyətində aşağıda göstərilən qaydalara əməl etmək lazımdır:

- Uşağı müstəqil düşünməyə təşviq edilməsi
- Uşağın hər şeyi öz anladığı, bildiyi kimi etmək istəyinə müdaxilə edilməməsi.
- İbtidai sinif şagirdinin fikirlərinə hörmət
- Uşaqları dərslər zamanı rəsm çəkməyə, yaradıcılığa təşviq edilməsi
- Uşaqların intellektual və yaradıcılıq prosesinin təşkilinə daha çox vaxt ayrılması
- “düşündürücü” tapşırıqlardan, inkişafetdirici söz oyunlarından istifadə edilməsi,
- Müəllim və uşaqlar sinifdə pozitivliyi yəni müsbət ab-havanın saxlanması

Hər bir uşağın özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə alıb onunla diaqnostik qiymətləndirmə apararaq onların bu istiqamətdə intellektual qabiliyyətlərinin inkişafını məqsədəuyğun şəkildə təşkil edərək daha düzgün istiqamətdə aparmaq mütləqdir.

İntellektual fəaliyyətin bu komponentlərini də - motivasiya, hədəf, problemin həlli, problemə nəzarət, tənzimləmə və qiymətləndirmə və s. Sadalamaq olar. Buna görə də, intellektual qabiliyyətlərin inkişafı üçün tələbələrin intellektual fəaliyyətinin bütün komponentlərini və əsas pedaqoji inkişaf etdirmək lazımdır. İbtidai sinif şagirdlərində təfəkkürün formalaşmasında pedaqoji istiqaməti də nəzərə alınmalıdır. Bu da əsasən təhsil prosesində intellektual inkişafın təlim üsullarını, metodlarını və vasitələrini müəyyənləşdirməklə mümkündür. Hazırkı təhsil dövründə şagird təlim fəaliyyətinin subyekt kimi, öz qabiliyyətlərini kəşf edə bilən və bunu həyatında tətbiq edən bir insan kimi yetişir. Təlim zamanı inteqrasiyanın düzgün seçimi, təlim mühitinin dərslərin məzmununa uyğun təşkili, təlim strategiyasının reallaşdırılması prosesində birgə əməkdaşlığın, özünə inam hissinin formalaşdırılmasının şagirdlərin hərtərəfli inkişafına təkan verəcəkdir. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişaf məqsədi ilə ibtidai sinif şagirdlərinə dərnlər, oyunlar, yarışlar, olimpiyadalar təşkil edilməli, onlar da eyni zamanda estetik istiqamətin inkişafı nəzərə alınmalıdır. Qədim yapon sənətinə əsaslanan qatlanan kağız rəqəmləri – origami , xoreoqrafiya, musiqi , rəsm və s. Kimi əlavə məşğuliyyətlər şagirdlərin ibtidai sinif məktəb proqramını mənimsəməklə yanaşı, estetik zövqlərini də inkişaf etdirirlər. Sinifdən kənar tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib amildir. Bununla bu fəaliyyətlər ibtidai sinif şagirdlərində gözəl və ifadəli nitq, oxuma səsini düzgün formalaşdırılması, məntiqi düşüncə, yaddaş, tənqidi düşüncənin inkişafına kömək edir.

Şagirdin intellektual inkişafının müvəffəqiyyəti əsasən sinifdə, müəllim və yoldaşları ilə birgə əməkdaşlıqda formalaşaraq inkişaf edir. Şagirdlərin idrak fəaliyyəti, öyrənməyə marağının dərəcəsi, bilik səviyyəsi, daim özünü tərbiyə hazırlığı, yəni intellektual inkişafı

müəllimin “qabı doldurub məşəli yandırma” qabiliyyətindən, təlimdə sistematiqliyi düzgün təşkil etmək bacarığından asılıdır.

Şagirdlərin intellektual qabiliyyətlərin inkişafında aşağıda sadalananları nəzərə almaq lazımdır:

- uşaqlarda marağın artırın və intellektual maraqlarını inkişaf etdirən fəaliyyətlər;
- ümumi intellektual bacarıq və vərdislərin formalaşması, eləcə də geniş intellektual fəaliyyət sahəsində zəruri olan ümumi intellektual keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi;
- intellektual problemlərin həlli prosesində özünü idarə etmə, vəziyyətdən çıxma bilmə və intellektual fəaliyyətlərinin nəticələrini asanlıqla qiymətləndirmə bacarıqlarının formalaşdırılması.

Məşhur İsveçrə psixoloqu J. Piagetin “Öyrənmə Psixologiyası” kitabından: Piagetin intellekt psixologiyası uşağın **zehni inkişafı - dil, oyun və anlama** nəzəriyyələrinə əsaslanır. *“Məktəblərdə təhsilin əsas hədəfi başqa nəsillərin etdiklərini təkrarlamaqla deyil, yeni şeylər edə bilən kişi və qadınların yaradılması olmalıdır. Yaradıcı, ixtiraçı və kəşf edən kişilər və qadınlar. Onlara təklif olunan hər şeyi kritik, doğrulayan və mütləq qəbul etməyən insanlar.”*

İnteraktiv təlim bilik, bacarıq, təcrübə və vərdislərə yiyələnməyə, cəmiyyətin vətəndaşları üçün zəruri sosial və intellektual tərəkürün, müstəqil fəaliyyət, müstəqil düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edən, demokratik üsullarla aparılan təlim fəaliyyətidir. İnteraktiv təlim öz qarşısına şagirdlərin bir-biri ilə fəal qarşılıqlı əlverişli, rahat öyrənmə şəraitinin yaradılması məqsədini qoyur. Nəticədə vurğulamaq lazımdır: intellektual inkişafın ahəngdar olması üçün düşüncəni nəzəri olaraq inkişaf etdirmək, həm məcazi, həm də praktik, şifahi, məntiqi-riyazi, motor və sosial zəkani inkişaf etdirmək lazımdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əlizadə Ə., Əlizadə H. Yeni pedaqoji tərəkür: psixopedaqogikaya giriş. Bakı, ADPU, 2008 479 s.
2. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучение. Киев - 2007
3. Венцель К.Н. Свободное воспитание. Сборник научных трудов. М., 1993 г.
4. Масленников В.А. Развитие интеллектуальных способностей младших школьников. В.Новгород: НовГУ, 2004. 240 с.
5. <https://www.researchgate.net/publication/341902542> Traditional and interactive teaching methods - advantages and disadvantages comparative analysis
6. [future az.pdf \(president.az\)](#)
7. <https://az.juscogens.net/piaget-and-his-theory-about-learning-8d8d8d6>

**ABOUT SOME ASPECTS OF THE TERMINOLOGY IN MODERN PERSIAN AND
AZERBAIJANI LANGUAGES**

**MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ FARS DİLLƏRİNİN TERMINOLOGİYASININ BƏZİ
ASPEKTLƏRİ HAQQINDA**

Verdiyeva Gunay V.

Ph.D in philology,

Docent.Senior researcher, Department of Iranian philology.

Institute of Oriental Studies named after Academician Ziya Bunyadov.

Azerbaijan National Academy of Sciences

Özet

Müasir dövrdə müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında elmi terminlərin araşdırılması, ortaq və fərqli cəhətlərin müəyyən edilməsi maraqlı tədqiqatlardan sayıla bilər. Belə ki, cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olaraq dilin lüğət tərkibi daima dəyişir, yenilənir və zənginləşir. Ayrı-ayrı sahələrdə müşahidə edilən bu yeniliklər ünsiyyət vasitəsi olan dildə öz əksini tapır və burada həmin anlayışların adlandırılmasına xidmət edən xüsusi sözlərin yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, müasir zamanda texnologiyanın inkişafı, fərqli hadisələrin və proseslərin yer alması və baş verməsi nəticəsində yeni söz və terminlərin yaranmasına böyük ehtiyac duyulur. Dünyanın bütün dillərində olduğu kimi, bu tendensiya fars və Azərbaycan dillərində də müşahidə olunur. Əsrlər boyu ortaq tarix, mədəniyyət və dinə malik olan Azərbaycan və İran kimi yaxın dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı, dil sahəsində də maraqlı tədqiqat sahələri üçün zəmin yaradır. Beynəlxalq kommunikasiyanın əsas aspektlərindən olan terminlər bu cəhətdən maraqlı tədqiqat obyektlərindəndir.

Son onilliklərdə bu dillərdə bir çox termin yaranıb və ya digər dillərdən əxz olunaraq “vətəndaşlıq” hüququ qazanmışdır. Həmin terminlər, demək olar ki, elmin bütün sahələrini əhatə edir. Qeyd etməliyik ki, hər iki dildə yeni terminlər həm dilin daxili imkanları və həmçinin alınma sözlər əsasında yaradılmışdır.

Vacib məqamlardan biri də odur ki, hər iki ölkədə terminlərin yaranması prosesinə müvafiq qurumlar nəzarət edir - Fars dili və ədəbiyyatı Akademiyası (İranda) və Terminologiya Komissiyası (Azərbaycanda). Son illərdə bu qurumlar tərəfindən nəşr olunan terminoloji lüğətlərin dilin zənginləşməsində oynadıqları rol danılmazdır. Terminoloji lüğətlər özündə hər hansı bir elmin ixtisas leksikasını ehtiva edərək, izahlı, birdilli, ikidilli (və ya çoxdilli) lüğət kimi mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsinə təqdim olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, fars dili, termin, terminologiya, terminoloji lüğətlər.

Abstract

This article is dedicated to some aspects of the scientific terminology's system in modern Persian and Azerbaijani languages. Besides, here is given information about two related organizations- the Academy of Persian language and Literature and the Terminology Commission which activate currently in Iran and Azerbaijan and monitor process of

terminology formation. Terminological dictionaries and their features in both languages are investigated here too.

Keywords: Azerbaijani language, Persian language, a term, a terminology, terminological dictionaries

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARINDAKİ DEĞİŞİMLER-2021

PRIMARY SCHOOL IN THE COVID-19 OUTBREAK PROCESS
TEACHERS FOR DISTANCE EDUCATION-2021

İnanç ÖZCAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim
Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-0259-0377

Deniz Gülünay ÖZCAN

Sınıf Öğretmeni- Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID No: 0000-0003-4939-9756

Özet

Bu araştırmanın amacı, daha öncede eğitimde kullanılan uzaktan eğitimin, 2019 yılında tüm dünyayı saran COVID-19 salgınının etkisiyle mecburen ilkokullarda kullanılmasıyla öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarında nasıl bir değişim olduğunu incelemektir. Her alanda dijitalleşen dünya Çin'den yayılan ve tüm dünyayı etkisine alan salgın nedeniyle, ülkemizde de eğitimi mecburen ve hızlı bir şekilde değişime ve dijitalleşmeye zorlamıştır. İnsanlığın hazırlıksız yakalandığı bu süreçte uzaktan eğitimin yeri ve önemi değişmiş ve uzaktaneğitim sürecinin uygulayıcıları olan öğretmenlerde de tutum değişikliklerine neden olmuştur.

Araştırmaya 2019-2021 yılları arasında salgın sürecinde ilkokullarda uzaktan eğitim veren 401 öğretmen gönüllü olarak katılmıştır. Öğretmenlerin tutum düzeylerini incelemek için tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler Ağır (2007) tarafından geliştirilen “Uzaktan Eğitim Tutum Ölçeği” ile toplanmıştır. Öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin tutumları; cinsiyet, eğitim durumu, kıdem, branş, uzaktan eğitimle ilgili eğitim alıp almama durumu, derslere katılan öğrenci oranları ve öğretmenlerin çalıştıkları yerleşim yerleri değişkenlerine göre SPSS 26 istatistik programı ile incelenmiştir. Bu değişkenlere göre öğretmen tutumlarında salgın öncesine göre değişiklik olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuç öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumlarının olumsuz yönde etkilendiğidir. Daha önce yapılan çalışmalarda “orta” ve “yüksek” çıkan öğretmen tutumları bu çalışmada “düşük” seviyede çıkmıştır. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı genel tutumları incelendiğinde belirlenen değişkenlere göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ancak uzaktan eğitimin avantajları konusunda cinsiyet değişkenine göre bayan öğretmenler lehine anlamlı farklılık çıkmıştır. Ayrıca ilkokul öğretmenlerinin uzaktan eğitimin sınırlılıklarına karşı tutumlarında eğitim almayanların, alanlara göre ve öğrencilerinin canlı derslere katılım oranları düşük olanların, yüksek olanlara göre anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitimle fırsat eşitsizliğindeki uçurumunun büyümesi öğretmen tutumlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle temel eğitimde uzaktan eğitimin uygulanamaz olduğunu düşünmektedirler. Öğretmen tutumlarını olumsuz etkileyen bir diğer neden ise salgın sürecindeki uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitimin birbiriyle karşılaştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, Öğretmen, Tutum, Covid-19 Salgını

Abstract

The purpose of this study is to examine how the teachers' attitudes towards distance education have changed when distance education, which was used in education, was used in primary schools due to the COVID-19 epidemic that spread all over the world in 2019. Due to the epidemic spreading from China and affecting the whole world, the digitalized world in every field has forced education to change and digitize in our country, compulsorily and rapidly. In this period when humanity was caught unprepared, the place and importance of distance education changed and it caused attitude changes in teachers who are the implementers of the distance education process.

401 teachers who provided distance education in primary schools voluntarily participated in the study between 2019-2021. Screening model was used to examine the attitude levels of teachers. The data used in the study were collected with the "Distance Education Attitude Scale" developed by Ağır (2007). Teachers' attitudes towards distance education; SPSS 26 statistical program was used to examine the variables of gender, educational status, seniority, branch, distance education-related education or not, the ratio of students attending classes and the places where teachers work. According to these variables, it was investigated whether there was a change in teacher attitudes compared to the pre-epidemic.

The most important result of the study is that teachers' attitudes towards distance education were negatively affected during the epidemic process. Teachers' attitudes that were found to be "medium" and "high" in previous studies were found to be at a "low" level in this study. When the general attitudes of teachers working in primary schools towards distance education were examined during the epidemic process, no significant difference was found according to the determined variables. However, there is a significant difference in favor of female teachers in terms of gender variable regarding the advantages of distance education. In addition, there were significant differences in the attitudes of primary school teachers towards the limitations of distance education among those who did not receive education, according to fields, and those whose students' participation rates in live lessons were low, compared to those who had higher rates. The widening gap in opportunity inequality with distance education has negatively affected teachers' attitudes. They think that distance education is inapplicable, especially in basic education. Another reason that negatively affects teacher attitudes is the comparison of distance education and face-to-face education during the epidemic process.

Keywords: Distance education, Teacher, Attitude, Covid-19 Outbreak,

1.GİRİŞ

Teknolojideki hızla gelişmelerin etkisiyle her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişimlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu değişim ve dönüşüm içinde eğitimin yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Yaşam boyu öğrenme kavramıyla birlikte yüz yüze eğitimin çeşitli nedenlerle ulaşamadığı alanlarda uzaktan eğitim yöntemleri kullanılmaya başlamıştır. Farklı alanlarda ve eğitimin üst kademelerinde tecrübe edilen uzaktan eğitim Covid-19 sürecince zorunlu olarak okulların kapatılması ile dünyada ve Türkiye’de alt kademe öğrencilerinde de acil uzaktan eğitim olarak kullanılmaya başlamıştır.

Salgın sürecinin başlaması ile eğitim gören 1,6 milyar öğrenci ortalama öğrencilerin %50’si yüz yüze eğitimden mahrum kalmıştır. (UNESCO, 2020a). Eğitimin kesintiye uğramasından etkilenen öğrenci mevcudu Türkiye’de ise 25 milyon öğrenciye yakındır. (UNESCO, 2020b). Yüz yüze eğitimin salgın sürecinde doğrudan etkilenmesiyle, tüm dünyada zaman ve mekân sınırlılığı olmayan, aynı ortamda bir araya gelmesine gerek duyulmayan uzaktan eğitim çalışmalarına hız verilmiştir.

Bu bağlamda 1 Aralık 2019’da başlayan (Covid-19) salgını bütün etkisi altına almıştır. Bu krizin mevcut yıkımlarının yanında sağlık, ekonomi, siyasi ve şu anda tahmin edemediğimiz birçok alanda bütün ülkeleri etkileyeceği öngörülmektedir. Bu kriz ortamında eğitimde bu değişimden payını alacaktır. (Bozkurt ve Sharma, 2020). Covid-19 şimdi geçici olsa da gündelik yaşamımızı oldukça değiştirmiş, ülkelerin aldığı kısıtlama kararı ile yaşamı yavaşlatmıştır. Salgın sona erdiğinde, kısıtlamalarbittiğinde artık yeni normlerimiz olacaktır. Gündelik hayattaki değişimlerle birlikte yenedünya düzenine geçiş hızlanacaktır.

Artan teknolojik gelişmeler ışığında eğitiminin tanımında yeniden yazılacaktır. Bilginin sınırsız olduğu bu dönemde insanların gelişiminin hızlanması, bunun için teknolojik nimetlerinden faydalanılması zorunluluk haline gelmektedir. İlk defa mektup, televizyon ile ortaya çıkan uzaktan eğitim internet teknolojisinin icadıyla eğitimde hızla yerini almış ve etkinliğini arttırmıştır. Kısaca uzaktan eğitim,öğrenen ve öğreticinin ortak alandan bağımsız olarak eğitim faaliyetini yürütmesidir (Uzunboylu ve Tuncay, 2012). İşman (2003)’a göre ise farklı ortamlarda olan kişilerin öğretmen faaliyeti yürüttüğü öğrenme modelidir.

Salgından dolayı eğitimin sınıf içinde ve yüz yüze yapılamadığı ülkemizde hızlı bir şekilde uzaktan eğitim çalışmalarına başlanmıştır. Geleneksel eğitim ve öğretim yöntemleri belli bir ortamda ders yapılmaması gereken durumlar ortaya çıktığında yetersiz ve eksik kalmaktadır. Bu yüzden uzaktan eğitim öğrenen ve öğretenlere farklı teknolojik materyallerle, bir araya gelmeden eğitim olanağı sunmaktadır (Alkan, 1987).

Salgından öncede dünyada ve ülkemizde yaygın olarak kullanılan uzaktan ve online eğitim süreci kaçınılmaz olarak hayatımızdaki yerini almıştır. Neticede hızla ilerleyen teknoloji sayesinde farklı yöntemler meydana çıkmıştır. Bu da eğitim sistemini değişime zorlamıştır. Öğrenen kişi sayısının çoğalması, iş ve çalışma hayatındaki değişimler, farklı öğrenci yığınlarının eğitim isteği değişimin en büyük sebebidir. (Akça, 2006). Çağımızda daha çok insanın eğitime ulaşmak istemesi, değişik nedenlerle okula gidemeyen çocuklara eğitim götürmeye çalışılması, eğitimde fırsat eşitliğini sağlama düşüncesi, büyük gruplara öğretim hizmeti ulaştırma çabası vegeleneksel eğitimin yöntemlerinin eksikliklerini ortadn

kaldırma gayretleri uzaktan eğitim çalışmalarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Yalın, 2007).

Uzaktan eğitimle, geleneksel eğitim metotlarıyla çözülemeyen sorunları çözebileceğine inanılması, gerekse sağladığı avantajlarla yaygınlaşmaya devam etmektedir. Uzaktan eğitim uygulamaları sırasından birçok dezavantaj ortaya çıkacak ancak teknoloji sayesinde yeni çözümlerde geliştirilecektir (Özden, 2004).

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ilkököl öğretmenlerinin COVID-19 salgın sürecinde zorunlu olarak uyguladığı uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesidir.

1.2. Araştırmanın Önemi

İnternet teknolojilerindeki hızlı gelişim eğitimi sadece belirli zamanda ve mekânda yüz yüze olmaktan çıkarmış, hayat boyu devam eden bir boyuta evrilmiştir. Değişen eğitim teknolojilerinin uygulayıcıları olan öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı olan tutumları incelemek gelecekte bu yöntemin uygulanabilirliğini ve etkinliğini artırabilmesi için önemliken, birde dünyayı etkisi altına alan, kısıtlamalar neden olan salgın sürecinde tutumlarda ne gibi değişimler olduğunu tespit etmek süreci anlamak için çok önemlidir.

Uzaktan eğitim ile ilgili yapılan araştırmalar (Ağır, 2007; Ateş ve Altun, 2008) gerek öğretmen adaylarının ve gerekse öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının cinsiyet, çalıştığı kurum, mesleki kıdem, yaş gibi değişkenlere göre farklılık göstermezken uzaktan eğitimle ilgili bilgi sahibi olup olmama, eğitim alıp almama durumuna göre farklılıklar gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Daha önce yapılan araştırmalarda, hızlı olsa da normal süreçte gelişen uzaktan eğitim sürecine karşı öğretmenlerin tutumları incelenmiştir. Bu çalışmayla altyapısı ve gerekli şartları oluşmadan doğal süreç dışında (salgın süreci) uygulanmak zorunda kalınan uzaktan eğitime karşı öğretmenlerin tutumlarında nasıl değişiklikler olduğu araştırılacaktır.

1.3. Araştırmanın Problemi

Salgın (Covid-19) sürecinde ilkökullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarındaki değişimler ne düzeydedir?

1.3.1. Alt Problemler

1. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları ne düzeydedir?

2. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları cinsiyetlere göre farklılık göstermekte midir?

3. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları uzaktan eğitimle ilgili eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

4. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları öğrenim durumu göre farklılık göstermekte midir?

5. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları branşlarına göre farklılık göstermekte midir?

6. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları kıdemlerine göre farklılık göstermekte midir?

7. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları öğrencilerinin canlı derse katılma oranlarına göre farklılık göstermekte midir?

8. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları çalıştıkları yerleşim yerine göre farklılık göstermekte midir?

1.4. Sayıtlılar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin internet üzerinden uygulanan ankete içten cevap verdikleri varsayılmış ve araştırmanın örnekleminin evreni temsil ettiği kabul edilmiştir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma 2020-2021 eğitim- öğretim yılı Türkiyegenelinde ilkokullarda görev yapan (Covid-19 salgınında yapılan zorunlu uzaktan eğitimlere katılan) öğretmenler ve Ağır (2007) tarafından düzenlenen “Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği” ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Uzaktan eğitim: Türk Dil Kurumuna göre, uzaktan eğitim "Öğrenci ile öğretmenin yüz yüze olmadan çeşitli iletişim araçları kullanılarak belli bir merkezden yapılan eğitim biçimidir." (TDK, 2013).

Tutum: “Somut bir objeye veya soyut bir kavrama ilişkin, ona karşı ya da ondan yana olma şeklinde beliren bireyin düşünce ve duygularına yön veren, öğrenilmiş öz eğilimler” olarak tanımlanmaktadır (Turgut, 1977-b).

Covid-19 salgını: ”Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin’in Vuhan Eyaleti’nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020’de tanımlanan bir virüsdür” (T.C. Sağlık Bakanlığı,2020).

EBA: Milli Eğitim Bakanlığı tarafındangelştirilmiş çevrimiçi Eğitim Bilişim Ağı’dır.

II. BÖLÜM

2. Literatür Taraması

2.1. Uzaktan Eğitim Nedir?

Yeryüzünde nüfusun hızla çoğalması, eğitim metotlarının yetersiz olması, eğitim maliyetlerinin düşürülmesi ihtiyacı, teknolojinin eğitim sisteminde aktif şekilde kullanılmasının zorunlu hale getirmiş. Yeni eğitim öğretim yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Uzaktan eğitim kavramı ilk defa, Wisconsin Üniversitesi’nin 1892 fihristinde bir yazıda kullanılmıştır. (Verduin,Clark, 1994). Geçmişten günümüze teknolojideki değişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazılarına aşağıda değinilmiştir. Alkan (1998)’a göre uzaktan eğitim eğitimdeki fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmayı, iş ve eğitimi eşzamanlı yapılabilecek hale getirmeyi, hem kişisel hem de kitlesel uygulamayı, maliyetleri düşürmeyi ve hayat boyu öğrenmeyi hedefleyen yöntemdir.

Teknolojik ya da geleneksel yöntemler kullanılarak öğretim uygulamalarını farklı mekânlardan programlama sürecidir. (Moore, 1996). Bununla birlikte Rıza (1997) uzaktan eğitim, “geleneksel eğitim metotlarının öğretim yaşı, yeri, zamanı, amaçları, yöntemi gibi sınırlılıklarına bağlı kalmadan; hususi olarak hazırlanmış yazılı, gerekçeler, kitle iletişim

programları ve kısa süreli yüz yüze öğretimin bir sistem bütünlüğü içinde kullanılması ile yürütülen etkinliklerdir.” şeklinde tanımlanmıştır.

California Distance Learning Project (CDLP)’in tanımına göre uzaktan eğitim, öğrenciye eğitsel materyaller arasında bağ kurarak, eğitim ve öğretimin gerçekleşmesini sağlayan sistemdir (CLDP, 2007).

-Yaş, fiziksel uzaklık, ailevi sorunlar, hastalık, zaman ve para sıkıntısı gibi çeşitli nedenlerle örgün eğitim kurumlarında eğitim-öğretim fırsatı bulamayan ya da eldeki olanağı kaybeden kişilere, çeşitli türdeki matbu, görsel, işitsel ve dijital materyaller kullanılarak eğitim-öğretim olanağı sunan bir eğitim yöntemidir (Demiray, 1999).

Uzaktan eğitim ile ilgili yukarıdaki ifadeler incelendiğinde; belirli yaş ve öğrenim düzeyi kriterinin olmaması, zaman ve mekân anlamında serbestlik sağlaması, iletişim ve etkileşimin özel olması, birçok bireyin yaşadığı yerlerde bilgilendirilmesi, yüksek standartlardaki öğretim gereçleri üretme ve uygulamalarının merkezden yürütülmesi, öğrenen ve öğretmenin mekânsal anlamda bağımsız olması ve öğrenme öğretme etkinliklerinin iletişim teknolojileriyle gerçekleşmesi gibi temel fikirlerin ön planda tutulduğu görülmektedir (Yurdakul, 2005).

Bu tanımlar ışığında uzaktan eğitim; zaman, mekâna, yaşa ve öğrenim düzeyine bakmaksızın, öğreten ve öğrenenlerin teknolojinin imkânları oranında eğitim faaliyetlerine devam edebilmesinin yoludur diyebiliriz. Üst yaş gruplarında planlı olarak uygulanabilen uzaktan eğitim, salgın sürecinde tüm dünyayı hazırlıksız yakalamıştır. Bu süreçte; okulöncesi, ilkökul, ortaokul ve liseler de zorunlu uzaktan eğitime dahil olmuşlardır. Uzaktan eğitimim avantajlarından biri olan fırsat eşitliği ilkesi, internet ve teknolojik altyapı imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı fırsat eşitsizliğine dönüşmüştür.

Taylor (2001), uzaktan eğitimi, eğitim teknolojilerindeki tarihsel gelişim süreçlerine göre beş gruba ayırmıştır:

a) Birinci nesil mektupla eğitim modeli: Öğrenim gören kişiye yazılı / basılı ders gereçleri posta ile gönderildiği için senkron (eş zamanlı) iletişim kurulamamaktadır. Öğrenen ile öğreten etkileşim kurulamamaktadır. Zaman kavramı çok geniştir.

b) İkinci nesil multimedya (çoklu ortam) modeli: Öğrenim gören kişilere öğrenim gereçleri olarak, yazılı ders gereçlerine ek olarak ses kaseti bilgisayar disketi ve videokasetler gönderilir. İletişim bu metotta da senkron değildir.

c) Üçüncü nesil tele öğrenim modeli: Eğitsel TV / radyo ve video yayınlarının kullanılmaktadır. Öğrenim gören bireyler zaman ve mekân yönünden ders gereçlerine bağımlıdır. İletişim ise eğitsel TV / radyo yayını, canlı telefon bağlantısı ve video-konferans ile diğer yöntemlere göre daha etkileşimlidir.

d) Dördüncü nesil esnek öğrenim modeli: Eğitim internet vasıtası ile online (çevrimiçi) olarak gerçekleşir. İletişim web temelli kaynaklar ve bilgisayar tabanlı iletişim teknolojilerinden faydalanılarak karşılıklı yapılabilmektedir.

e) Beşinci nesil ileri esnek öğrenme modeli: Dördüncü nesille göre daha gelişmiştir. Bu modelle öğrenen kişiye sunulan hizmetin daha senkron olması ve yüz yüze eğitime göre maliyetlerin düşük olmasından dolayı yaygın olarak kullanılmaktadır (Taylor, 2001).

2.1.1. Uzaktan Eğitimin Yararları

Teknoloji yararlı mıdır, zararlı mıdır? Bu soru okullarımızda yaptığımız münazaraların vazgeçilmez konularındandır. Aslında bu konunun kazananı yoktur. Mesele teknolojiyi neden ve nasıl kullandığımızdır. Eğitimde de teknolojinin nimetlerinden her alanda yararlanmaktayız. Teknolojideki gelişmelerle birlikte uzaktan eğitimin kapsamı her geçen gün artmaktadır ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Salgın sürecinde tam olarak gelişimini tamamlayamayan ve eğitim hayatımızda hızlı bir şekilde ön plana çıkan uzaktan eğitimin birçok olumlu ve olumsuz yanından bahsedebiliriz. Ancak yarar ve sınırlılıklardan bahsetmeden önce şu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitimin birbiriyle kıyaslanmamalıdır. Uzaktan eğitimin yararları şöyle inceleyebiliriz:

- Uzaktan eğitim, yaşam boyu ve bağımsız olarak öğrenmenin anahtarıdır.
- Gelişen ve modernleşen çağın hızına ayak uydurabilir.
- Belli mekânlarda toplanmadan, evde işte eğitim olanağı sağlar.
- Bireylerin kendi kendine öğrenme, karar verme ve girişimcilik yönlerini geliştirir.
- Öğrenenler için bol içerikli öğrenme ortamları sunar.
- Eğitim maliyetlerini düşürür.
- Fırsat eşitsizliğini azami düzeylere indirebilir.
- Eğitimde zaman kavramını ortadan kaldırarak esnekliği sağlar.
- Uygulanan yöntem ve tekniklerde bireysel çeşitlilikler uygulanabilir.
- Bir işte çalışanların görevlerini bırakmadan gelişim ve meslekte yükselmelerine olanak tanır.
- Bir yandan geniş kitlelere ulaşırken, diğer yandan bireysel çalışmalar yapılabilir.
- Bilgiye ulaşmayı, farklı kaynaklardan pekiştirmeyi ve paylaşmayı kolay hale getirir.
- Öğrenmeyi görsel, işitsel ve gelişen teknolojik materyallerle destekler (Uşun, 2006; Kaya, 2002; Demiray, 1999).

Salgın sürecinde acil olarak geçmek zorunda kaldığımız uzaktan eğitimin avantajları, gerekli altyapılar doğal süreçte oluşturulamadığı için ve küçük yaş guruplarında teknoloji okur-yazarlığı yetersizlikleri yüzünden olumsuz algılanmıştır.

2.1.2. Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları

Uzaktan eğitimin birçok alanda eğitime önemli katkılar sunarken, diğer yandan da teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin yine de sınırlılıkları olmaya devam edecektir. Bu sınırlılıklarını şöyle sıralayabiliriz:

- En önemli sınırlılığı insani bir ihtiyaç olan sosyalleşmeyi engellemesi ve duyuşsal davranışların kazandırılmamasıdır.
- Uygulamalı dersler ve psiko-motor davranışların için çok sağlıklı değildir.
- Teknoloji okur-yazarlığı olmayan öğrenenler için uygulanabilir değildir.
- Ders içeriklerinin hazırlanmasında uygulayıcılar fazladan zaman ve emek harcamaktadırlar.
- Çalışan bireylerin dinlenme sürelerini uzaktan eğitime kullanmak zorunda olması.
- İnternet ve bilgisayar teknolojilerinde oluşan teknik aksaklıklar (altyapı) süreci olumsuz etkileyebilir.
- Öğrenme gücünü çeken ve engelli bireylerde uzaktan eğitimin verimli olmaması.

•Derslerde fazla katılımcıların olması sağlıklı iletişim kurulamamasına neden olmaktadır.

•Bağımsız çalışma alışkanlığı olmayan, karar verme becerisi gelişmemiş öğrencilerde uygulanması verimli olmamaktadır (Horzum, 2003; Uşun, 2006; Kaya, 2002).

Zamanla ve teknolojiadaki gelişmeler ile muhtemelen uzaktan eğitimdeki bu aksaklıklar en aza indirilecek ve yaşadığımız salgın sürecinden sonra eğitim sistemlerindeki yerini daha da sağlamlaştıracak ve vazgeçilmez olacaktır.

2.2. Acil Uzaktan Eğitim mi, (Emergency Remote Education) Uzaktan Eğitim mi (Distance Education)?

Covid-19 salgınıyla tüm dünya ve Türkiye’de acil olarak okullarda yüz yüze eğitime ara verildi. Salgının gidişatındaki artıştan dolayı geleneksel yüz yüze eğitim yerine alternatif yöntemler aranmaya başladı. Bunlardan biride önceden de uygulanmakta olan uzaktan eğitimidir. Ancak önceden birçok kademedeki kullanılan uzaktan eğitim istendiği zaman kullanılabilen bir seçenek iken, salgın sürecinde tek çare haline geldi. Dünya acil olarak uzaktan eğitim kullanmaya başladı. İşte bu noktada uzaktan eğitimle ile salgında mecburen kullanmak zorunda kaldığımız uzaktan eğitim aynı değildir.

Geleneksel eğitim sistemlerinin eğitimin sürekliliğini her koşulda sağlamak adına yetersiz olduğu ve öğrencilerin; sınıflarından, öğretmenlerden salgın sürecinde ayrıldığında sistemin çöktüğü görülmüştür. (Bozkurt ve Sharma, 2020). Bununla beraber salgın süresince mecburen ortaya çıkan ve tamamen yüz yüze eğitimin yerini alan (acil) uzaktan eğitim ile ilgili yanlış veriler uygulamadaki eşitsizliklerle katlanarak hızla büyümüş ve yayılmıştır. Aslında uzaktan eğitim ile acil uzaktan eğitim kavramları farklı uygulamalar olmasına rağmen salgın sürecindeki acil önlemler esnasında birbirine karışmıştır. Bu iki kavram birbirinden farklı olduğunu ve karıştırılmaması gerektiğini Bozkurt vd. (2020) şöyle açıklamıştır:

• “Acil uzaktan eğitimin bir zorunluluk olarak geçici süreyle yüz yüze eğitimin yerine getirilmesi, buna rağmen uzaktan eğitimin bir alternatif olarak yüz yüze eğitime dâhil edilebilmesidir.”

• “Acil uzaktan eğitimin kargaşa halinde mevcut materyallerle geçici çözümler ararken, uzaktan eğitimin ise planlı, sistematik ve kalıcı çözümler bularak hayat boyu öğrenmeyi sağlamaktır.”

• “Son olarak ise acil uzaktan eğitim tanımının İngilizce karşılığı olan “emergency remote education” tanımı ile uzaktan eğitim tanımının İngilizce karşılığı olan “distance education” tanımıdır. Her ne kadar uzaklık tanımıTürkçe’de aynı kelime ile ifade edilse de “remote” tanımı mekansal uzaklığa vurgu yaparken “distance” tanımı fiziksel, etkileşimsel ve psikolojik uzaklığa vurgu yapmaktadır.” (Bozkurt vd. 2020)

Salgından öncede dünyada ve ülkemizde kullanılan yavaş yavaş eğitimin ayrılmaz bir parçası olan uzaktan eğitime karşı olumsuz tutumlar oluşmaması için acil uzaktan eğitimle doğru bir şekilde birbirinden ayrılması gerekmektedir.

2.3. Dünyada Uzaktan Eğitim

Salgın sürecinde yüz yüze eğitimin yerine kullanılmaya başlayan uzaktan eğitim denemeleri bundan yaklaşık üç asır önce dünyada uygulanmaya başlamıştır. İlk deneme 1728

senesinde “Steno Dersleri” adıyla Boston Gazetesi’nde mektupla yapılmıştır. (Çoban, 2013). 1833’te hanımlara "Mektupla Kompozisyon Dersleri" verilmiştir. İlk modern eğitimci olarak bilinen Pitman tarafından 1840 yılında mektupla steno eğitimi vermeye başladı. 1883 yılında ABD’de Mektupla Eğitim veren Üniversite kuruldu (Nizam, 2004). Almanya 1855’de uzaktan eğitim veren kurumları kurdu. 1907 yılında çalışmalar başlayan Fransa 1939’da uzaktan eğitim merkezini kurmuştur. Okula ulaşımı olmayan, farklı nedenlerle okuldan ayrılanlar için Japonya 1948’de uzaktan eğitim vermeye başlamıştır(Antalyalı, 2004). 1920’de ABD üniversitelerde kurulan radyolarla uzaktan eğitimde radyo yayınları kullanılmıştır. İlk yıllarda teknolojinin pahalı olmasından dolayı yaygınlaşamazken, 1945’den sonra geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır. (Çoban, 2013). 1990’lı yıllardan sonra internetin etkisiyle uzaktan eğitim hız kazanmıştır.

2.3.1. Covid-19 Salgın Sürecinde Dünyada Uzaktan Eğitim

Mart2020’de küresel olarak kısıtlamalarla birlikte kapanan okullar, pek çok ülkede Mayıs ayından itibaren kademeli olarak açılma da, tamamen açık olan okulların birçoğu Kasım ayında tekrar kapanmaya başlamıştır.UNESCO, (2020a) verilerine göre **25 Ocak 2021** itibarıyla dünya genelinde 210 ülkeden 99 ülkede okullar açık, 48 ülkede kısmen açıktır. Geriye kalan ülkelerden 32’si ara tatilde, 31’i ise tamamen kapalıdır. 25 Ocak güncel verilerine göre; okulları tamamen açık olan 99 ülke arasında Belçika, Finlandiya, İspanya, İsviçre, İzlanda, Fransa, Estonya, Japonya ve Norveç bulunmaktadır. Kademeli şekilde kısmen açık 48 ülke arasında; ABD, Bulgaristan, İsveç, İtalya, Kanada, Macaristan, Mısır, Çek Cumhuriyeti, İsrail, Tayland, Polonya ve Yunanistan yer almaktadır. Salgın nedeniyle okulları tamamen kapalı olan 31 ülke arasında Almanya, Avusturya, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, İrlanda, Romanya, Azerbaycan, Meksika, Litvanya ve Venezuela bulunmaktadır. Türkiye bu ara tatilde olduğu için, tarihte ara tatil veren okullar kapsamında değerlendirilmiştir(Tedmen, 2021). Dünya ülkeleri Covid-19 sürecinde ülkedeki salgın durumuna göre eğitimi devam ettirebilmek için birçok yöntem denemiştir. Bunlardan bazıları; tamamen kapatma, bölgesel ve yerel karantinalar ile yüz yüze eğitime devam etme, uzaktan ve yüz yüze karma eğitim, üniversiteler kapatılırken kreşler ve temel kademelerde eğitime devam kararları verilmiştir.

2.4. Türkiye’de Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitim Türkiye’de ilk defa 1924 yılında John Dewey’in açıkladığı “öğretmen eğitimi raporu” ile duyulmuştur (İşman, 2005). 1927 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati öncülüğünde yapılan toplantıda gelişmiş ülkelerdeki yöntemler incelenmiş, mektupla öğretim yönteminin kullanılabilmesi için ilk adımları atılmıştır (Arar, 1999). 1950 yılında ilk uzaktan eğitim yöntemi olarak mektup yöntemi kullanılmıştır.1953 tarihinde MEB öncülüğünde FONO Açık Öğretim Kurumu kurulmuş ve uzaktan eğitim çalışmaları yapılmıştır. 1956 Ankara Üniversitesinde mektup ile mesleki eğitim verilmiştir.1961 yılında MEB bünyesinde Mektupla Öğretim Merkezi kurulmuştur.(Fidan ve Okan, 1975).Anadolu Üniversitesi iki yıllık ön lisans programında mektupla eğitime 1974’te başlanmıştır. (Kaya, 1996).Anadolu Üniversitesi bünyesinde kurulan Açık Öğretim Fakültesi’nde 1982 yılında ilk defa uzaktan eğitim yöntemi yükseköğretimde kullanılmıştır. 1981 de TRT ile birlikte okul televizyonu kurulmuştur. Uzaktan eğitim 1980 ile 1990 yılları arasında farklı kademelerde

yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fırat Üniversitesi 1991 yılında yapmış olduğu eğitimlerde televizyon yayınlarıyla bilgisayar dersleri verilmiştir(Aslantaş, 2014).1992’de Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Açıköğretim Lisesi açılmıştır. Web tabanlı uzaktan eğitim sistemi ilk defa 1996’da ODTÜ’de kullanılmıştır. 1997’de Açık İlköğretim Okulu açılmış, 2001’de ise internet tabanlı ön lisans uygulamaları başlamıştır (Mutlu vd. 2014). 2000 yıllarında iletişim ve teknolojideki gelişmelerle (bilgisayar, CD, DVD, Video oynatıcı, internet...) hız kazanan uzaktan eğitim süreci, günümüze kadar gelişimine devam etmiştir.

2.4.1. Covid-19 Salgın Sürecinde Türkiye’de Uzaktan Eğitim

Tüm dünyayı kısa sürede etkisine alan Covid-19 salgını, ülkemizde de ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. İlk vakanın tespitinden sonra Bilim Kurulunun teklifi ile 16 Mart 2020 tarihinde acilen eğitim ve öğretime bir hafta süreyle ara verildi. Bu aradan sonra hızlı ve acil olarak Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı tüm okullar uzaktan eğitim sürecine geçmiştir. 23 Mart 2020 tarihiyle MEB’e bağlı tüm kademelerdeki öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde yararlanması için TRT ile birlikte kurulan EBA TV; çalışmalarına başlamıştır.

Gönüllü öğretmenler ile ders içerik çekimlerine başlayan MEB, EBA TV İlkokul, EBA TV Ortaokul ve EBA TV Lise olmak üzere üç kanalla uzaktan eğitim çalışmalarına başladı. Bu kanallardan ortalama 25 dakika süreyle tüm kademelerde birçok ders gün boyunca yayımlandı. Ders aralarında eğitici ve eğlenceli içerikler ders tekrarları ve etkileşimli ders içerikleri EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden 18 milyon öğrencilerin kullanımına sunuldu. 6 Nisan 2020 tarihi ile birlikte 124 pilot okulda 8. ve 12. sınıflarla birlikte canlı ders denemelerine başlandı. (MEB, 2020).

2019-2020 eğitim-öğretim yılı TRT EBA TV, EBA dijital platformu, canlı ders uygulamaları ve diğer dijital iletişim araçları kullanılarak tecrübe edildi ve sonlandı. 2020-2021 eğitim- öğretim yılı 31 Ağustos tarihinde yapılan uzaktan eğitim çalışmaları ile önceki yılın telafisi yapıldı. 21 Eylül’de tavsiye edilen sınıflarda aşamalı ve seyreltilmiş olarak yüz yüze eğitimlere başlandı. Bu süreçte Bilim Kurulu tarafından önerilen sınıf mevcutları ve ders süreleri azaltılarak haftada iki gün okula yüz yüze, diğer günler uzaktan eğitim olmak üzere hibrit sistem uygulandı. Üç haftalık yüz yüze eğitim sürecinden sonra 12 Ekim’de 1. sınıflara 2, 3, 4’üncü sınıflar ile 8’inci ve 12’nci sınıflar eklenerek sürece devam edildi. Ara tatilden sonra 23 Kasım 2020’de salgınınseyrindeki artıştan dolayı tekrar uzaktan eğitime geçildi. Bu süreçler TRT EBA, EBA ve basılı kaynaklarla desteklendi. Tüm kademelerde ilk dönem uzaktan eğitimle, 22 Ocak 2021’de sona erdi. İkinci dönem 15 Şubat 2021’de tekrar uzaktan eğitimle, eğitim-öğretime başlandı. 02 Mart 2021 tarihinde verilen kararlar anasınıfları, ilkokullar, 8. Ve 12. sınıflar tekrar yüz yüze eğitime başladılar. Ülke genelinde vaka sayılarındaki aşırı artış yüzünden 15 Şubat 2021 tarihinde ilkokullar ve ana sınıflarında uzaktan eğitime geçme kararı verildi. Son olarak 29 Nisan 2021 tarihinde 17 gün tüm kademelerde ve ülke genelinde tam kapanmaya gidildi.

III. BÖLÜM

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma betimsel araştırma niteliğindedir. İlkokul öğretmenlerinin zorunlu uzaktan eğitim sürecine karşı tutumlarını belirlemek için “tarama modeli” kullanılmıştır. Tarama modeli Büyüköztürk’e (2012) göre bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmadır. Karasar’a (2014) göre ise tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır.

3.2.Örneklem

Araştırmanın örnekleme 2020-2021 eğitim ve öğretim yıllarında, salgın sürecinde ilkokullarda uzaktan eğitime katılmış ülkenin tüm bölgelerinden rastgele seçilmiş 401 gönüllü öğretmenden oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın bilgileri Ağır (2007) tarafından oluşturulan “Uzaktan Eğitim Tutum Ölçeği” ile toplanmıştır. Salgın sürecinde “docs.google.com” internet portalı üzerinden gerçekleştirilen anketin ilk kısmında araştırmacının hazırladığı demografik sorular, ikinci kısımda ise geçerlilik ve güvenilirliği Ağır (2007) tarafından kanıtlanmış olan “Uzaktan Eğitim Tutum Ölçeği” bulunmaktadır. 21 maddelik Uzaktan Eğitim Tutum Ölçeğinin: “1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 18, 20, 21.” maddeleri uzaktan eğitimin avantajlarını, “11, 12, 13, 14, 15, 17, 19.” maddeler ise sınırlılıklarını belirtmektedir. İki alt boyutlu ve toplam 21 maddeden oluşan ölçek (1) (Kesinlikle katılmıyorum)’den (5) (Kesinlikle katılıyorum)’e doğru 5’li Likert tipi şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçme aracı veri analizinde değerleri ters çevrilmesi gereken (11, 12, 13, 14, 15, 17, 19) 7 olumsuz madde bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 21, en yüksek puan ise 105’tir.

Tutum ölçeğiyle ilgili Cronbach Alfa Katsayısı değeri, ölçme aracının güvenilirliği konusunda bir göstergedir. Hesaplanan Cronbach Alfa Katsayısı 1’e yaklaştığı derecede ölçme aracının güvenilir olduğu düşünülebilir. Tablo3.1’e bakıldığında ölçme aracının toplam Cronbach Alfa Katsayısı 0,885 olduğu görülmektedir. Özdamar (1999) güvenilirlik katsayısına ilişkin ölçütü: $0,00 < \alpha < 0,40$ güvenilir değil, $0,41 < \alpha < 0,60$ düşük güvenilir, $0,61 < \alpha < 0,80$ orta düzey güvenilir ve $0,81 < \alpha < 1,00$ yüksek düzeyde güvenilir olarak tespit etmiştir. Bu veriler ışığında tutum ölçeği yüksek düzeyde güvenilirdir. Ağır (2007) da kendi ölçeğinin güvenilirlik katsayısını 0,835 olarak hesaplamıştır.

Tablo 3.1: Uzaktan Eğitim Tutum Ölçeğinin Güvenirlik Sonuçları

Madde No	Madde ortalaması	Madde standart sapması	Madde toplam korelasyonu	Madde silme güvenirlilik katsayısı
M1	1,69	,851	,627	,876
M2	1,72	,821	,692	,875
M3	2,38	1,070	,690	,873
M4	2,73	1,230	,630	,875
M5	2,88	1,233	,646	,874
M6	3,03	1,234	,648	,874
M7	1,59	,801	,546	,879
M8	3,13	1,180	,603	,876
M9	3,60	1,025	,543	,878
M10	2,27	1,012	,655	,875
M11-t	3,12	1,208	,543	,878
M12-t	1,59	,958	,379	,883
M13-t	2,06	1,061	,418	,882
M14-t	1,59	1,008	,381	,883
M15-t	1,75	,926	,464	,880
M16	2,57	1,061	,472	,880
M17-t	2,59	1,146	,392	,883
M18	2,99	1,131	,483	,880
M19-t	3,10	1,097	-,600	,910
M20	2,88	1,086	,593	,876
M21	2,66	1,070	,630	,875

Cronbach Alfa Katsayısı (α)= 0,885

3.4. Verilerin Toplanması

Salgın sürecinde olduğumuzdan dolayı internet portalı üzerinden oluşturulan dijital anketle 20 gün boyunca veriler toplanmıştır. Oluşturulan bu anket linki okul iletişim gruplarında ve sosyal medyada paylaşılarak yaygınlaştırılmıştır. 20 gün sonunda anket sistem üzerinden kapatılarak veriler kayıt altına alınmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında tüm Türkiye genelinde görev yapan ilkökul öğretmenlerinden gönüllülük esaslarına göre toplanan verileri IBM SPSS Statistics 26.0 paket programına işlenmiş ve analiz edilmiştir.

Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlara İlişkin Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları incelenmiştir. Öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumlarını; cinsiyet, uzaktan eğitim hakkında eğitim alıp-almama durumu ve branş değişkenine göre karşılaştırmak için bağımsız örneklem t-testi (Independent-Sample T-Testi), diğer değişkenler için ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır.

IV. BÖLÜM

4. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmadan elde edilen veriler değişkenlere göre, SPSS programında analiz edilerek, bulgular yorumlanmıştır.

4.1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlere Ait Bulgular

Ankete katılan öğretmenlerin demografik bilgileri incelenmiştir.

4.1.1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.1. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin % 69,6'sı kadın, %30,4'ü erkek olarak görülmektedir.

Tablo 4.1: Öğretmenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kadın	279	69,6
Erkek	122	30,4
Toplam	401	100,0

4.1.2. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimle İlgili Eğitim Alıp Almama Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.2. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin % 96,5'i uzaktan eğitimle ilgili eğitim almışken, %3,5'i eğitim almamıştır.

Tablo 4.2: Uzaktan Eğitimle İlgili Eğitim Alma Durumuna Göre Dağılımı

Uzaktan Eğitim Bilgi Durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Eğitim Aldım	387	96,5
Eğitim Almadım	14	3,5
Toplam	401	100,0

4.1.3. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Öğrenim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.3. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin % 3,5'i ön lisans, %82,3'ü lisans, %13,5'i yüksek lisans ve %0,7'si doktora mezunudur.

Tablo 4.3: Öğretmenlerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Ön Lisans	14	3,5
Lisans	330	82,3
Yüksek Lisans	54	13,5
Doktora	3	,7
Toplam	401	100,0

4.1.4. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Branşlara Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.4. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin % 82'si sınıf öğretmenleri, %17,2'si de branş öğretmenlerinden oluşmaktadır.

Tablo 4.4: Öğretmenlerin Branşlarına Göre Dağılımı

Mesleki Statü	Frekans (f)	Yüzde (%)
Sınıf Öğretmeni	332	82,8
Branş Öğretmeni	69	17,2
Toplam	401	100,0

4.1.5. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.5. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin %8'i 0-5 yıl, %13,2'si 6-10 yıl, %26,4'ü 11-15 yıl, %18,5'i 16-20 yıl arası ve %33,9'u da 20 yıl ve üzeri meslekte çalıştıkları tespit edilmiştir.

Tablo 4.5: Öğretmenlerin Mesleki Kıdemlerine Göre Dağılımı

Mesleki kıdem (yıl)	Frekans (f)	Yüzde (%)
0-5 yıl	32	8,0
6-10 yıl	53	13,2
11-15 yıl	106	26,4
16-20 yıl	74	18,5
20 ve üzeri	136	33,9
Toplam	401	100,0

4.1.6. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin, Öğrencilerinin Canlı Derslere Katılım Oranlarına Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.6. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin öğrencilerinden %56,1'i %75 üzerinde, %33,2'si %75-51 arasında ve %10,7'si %50'nin altında canlı derslere katılmışlardır.

Tablo 4.6: Uzaktan eğitime katılan ortalama öğrenci sayısı

Canlı Derslere Öğrenci Katılım Oranları	Frekans (f)	Yüzde (%)
%75 üzeri katılım	225	56,1
%75-51 arası katılım	133	33,2
%50 altı katılım	43	10,7
Toplam	401	100,0

4.1.7. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Çalıştıkları Yerleşim Yerine Göre Betimsel İstatistikleri

Tablo 4.7. incelendiğinde çalışmaya katılan 401 ilkokul öğretmenin %57,4'ü illerde, %36,2'si ilçelerde ve %6,5'i köylerde çalışmaktadır.

Tablo 4.7: Öğretmenlerin Görev Yaptığı Yere Göre Dağılımları

Görev Yeri	Frekans (f)	Yüzde (%)
İl	230	57,4
İlçe	145	36,2
Köy	26	6,5
Toplam	401	100,0

4.2. Araştırmanın Alt Problemlerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

4.2.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın "İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları ne düzeydedir?" alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.8' de yer verilmiştir.

Tablo 4.8: Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri

	N	Minimum	Maksimum	x	Ss
Uzaktan Eğitimin Avantaj	401	1,00	5,00	2,57	,72
Uzaktan Eğitimin Sınırlılık	401	1,00	4,14	2,25	,52
Uzaktan Eğitimin Tutum	401	1,00	4,33	2,47	,58

Tablo 4.8’de öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları ile uzaktan eğitimin avantajları ve sınırlılıklarına ait standart sapma, ortalama, minimum ve maksimum değerleri sunulmuştur. Çalışmanın hipotezleri yorumlanırken bulgular 1.00-1.80 arası ise “çok düşük”, 1.80-2.59 arası “düşük”, 2.60-3.39 arası “orta”, 3.40-4.19 arası “yüksek”, 4.20-5.00 arası “çok yüksek” olarak belirlenmiştir. Diğer alt problemlerde de bu puan aralıkları kullanılmıştır.

Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik genel tutum ortalamaları 2,47 ile “düşük” seviyede olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitimin yararlarına ait tutumları 2,57 ile “düşük” düzeyde, uzaktan eğitimin sınırlılıklarına ait tutumları da 2,25 ile “düşük” düzeyde çıkmıştır.

4.2.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları cinsiyetlere göre farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.9’da yer verilmiştir. Öğretmenlerin salgın sürecindeki tutumlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını anlayabilmek için bağımsız t-testi (Independent Samples t-Test) uygulanmıştır.

Tablo 4.9: Cinsiyet Değişkenine Göre t-testi Sonucu

	Cinsiyet	N	X	ss	t- testi		
					sd	t	p
Uzaktan Eğitimin Avantajları	Kadın	279	2,63	,71278	399	2,293	,022*
	Erkek	122	2,45	,72602			
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	Kadın	279	2,24	,50449	399	-,535	,593
	Erkek	122	2,27	,56948			
Uzaktan Eğitim Tutum	Kadın	279	2,50	,57257	399	1,715	,087
	Erkek	122	2,39	,61073			

(*) $p < ,05$

Tablo 4.9’a bakıldığında öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı genel tutumları ve uzaktan eğitimin sınırlılıkları boyutlarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark yoktur, benzer tutumlar göstermektedirler ($p > ,05$). T-Testi bulguları 0,05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir. Ancak araştırmaya göre uzaktan eğitimin avantajlarına karşı cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p = 0,022 < ,05$). Kadın öğretmenlerin uzaktan eğitimin yararlarına karşı tutumları, erkek öğretmenlerden anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır.

4.2.3. Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları uzaktan eğitimle ilgili eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.10’da yer verilmiştir.

Tablo 4.10: Eğitim Alıp Almama Değişkenine Göre T-testi Sonucu

	Eğitim Alıp, Almama	N	X	ss	t- testi		
					sd	t	p
Uzaktan Eğitimin Avantajları	Bilgim Var	387	2,5831	,71121	399	,501	,616
	Bilgim Yok	14	2,4847	,97423			
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	Bilgim Var	387	2,2687	,52547	399	2,034	,043*
	Bilgim Yok	14	1,9796	,42621			
Uzaktan Eğitim Tutum	Bilgim Var	387	2,4783	,58225	399	1,016	,310
	Bilgim Yok	14	2,3163	,68285			

(*) $p < ,05$

Tablo 4.10. incelendiğinde öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı genel tutumları ve uzaktan eğitimin avantajları boyutlarında konuyla ilgili eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı bir fark yoktur. ($p > ,05$). Buna rağmen eğitim alan öğretmenlerin genel tutumu ($x = 2,4783$), uzaktan eğitimle ilgili eğitim almayanlara göre ($x = 2,3163$) daha olumlu çıkmıştır. Ancak bulgulara göre uzaktan eğitimin sınırlılıklarına karşı öğretmenlerin eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p = 0,043 < ,05$). Konuyla ilgili bilgisi olmayanların ($x = 1,9796$), eğitim alanlara göre ($x = 2,2687$) uzaktan eğitimin dezavantajlarına göre olumsuz tutumlarının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.4. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları öğrenim durumu göre farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.11 ve 4.12’de yer verilmiştir.

Tablo 4.11: Öğretmenlerin Öğrenim Durumlarına Göre Tutum Puanları

	Öğrenim Durumu	N	x	ss
Uzaktan Eğitimin Avantajları	Ön Lisans	14	2,5867	,88693
	Lisans	330	2,5613	,70768
	Yüksek Lisans	54	2,6997	,74856
	Doktora	3	2,4048	1,01099
	Total	401	2,5796	,72062
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	Ön Lisans	14	2,2959	,35644
	Lisans	330	2,2545	,53500
	Yüksek Lisans	54	2,2619	,49234
	Doktora	3	2,4762	,78680
	Total	401	2,2586	,52458
Uzaktan Eğitim Tutum	Ön Lisans	14	2,4898	,59518
	Lisans	330	2,4590	,58475
	Yüksek Lisans	54	2,5538	,58411
	Doktora	3	2,4286	,91225
	Total	401	2,4726	,58582

İlkokullarda çalışan öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için tek faktörlü varyans analizi (One Way Anova) testi uygulanmıştır. Gruplara öğrenim durumlarına görebakıldığında öğretmenlerin tüm öğrenim seviyelerinde uzaktan eğitime karşı tutumları “düşük” (1.80-2.59 arası) olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.12: Öğretmenlerin Öğrenim Durumları Değişkenine Göre One Way Anova Sonuçları

One Way Anova		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Uzaktan Eğitim Avantajları	Gruplar arası	,983	3	,328	,629	,597
	Grup içi	206,735	397	,521		
	Toplam	207,718	400			
Uzaktan Eğitim Sınırlılıkları	Gruplar arası	,168	3	,056	,202	,895
	Grup içi	109,906	397	,277		
	Toplam	110,073	400			
Uzaktan Eğitim Tutum	Gruplar arası	,427	3	,142	,413	,744
	Grup içi	136,847	397	,345		
	Toplam	137,274	400			

Tablo 4.12’ye göre öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin tutumlarının öğrenim durumlarına göre anlamlı bir fark olmadığı ($p>,05$) görülmüştür. Uzaktan eğitime karşı genel tutumlara bakıldığında yüksek lisans mezunlarının ($x=2,5538$) diğer mezun gruplarına göre tutumlarının biraz daha iyi olduğu gözlemlenmiştir.

4.2.5. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları branşlarına göre farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.13’te yer verilmiştir.

4.13:Öğretmenlerin branşlarına Göre T-testi Sonucu

Branşlar	N	X	ss	t- testi			
				sd	t	p	
Uzaktan Eğitim Avantajları	Sınıf Öğr.	332	2,5813	,70752	399	,104	,917
	Branş Öğr.	69	2,5714	,78610			
Uzaktan Eğitim Sınırlılıkları	Sınıf Öğr.	332	2,2732	,53224	399	1,157	,222
	Branş Öğr.	69	2,1884	,48352			
Uzaktan Eğitim Tutum	Sınıf Öğr.	332	2,4786	,58351	399	,450	,653
	Branş Öğr.	69	2,4438	,60031			

$p<,05$

Tablo 4.13’e öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutum puanlarına bakıldığında; branş öğretmenlerinin puanı $x=2,4438$ ve sınıf öğretmenlerinin puanı ise $x= 2,4786$ çıkmıştır. Branşlar göre puanlar birbirine çok yakındır. T- testi sonuçlarına göre ($p>0.05$)

öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı salgın sürecinde genel tutumları, avantaj ve sınırlılıklarına karşı tutumlarında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

4.2.6. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları kıdemlerine göre farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.14 ve 4.15’te yer verilmiştir.

Tablo 4.14: Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Tutum Puanları

	Kıdem	N	x	ss
Uzaktan Eğitimin Avantajları	0-5 yıl	32	2,5134	,93598
	6-10 yıl	53	2,7790	,59288
	11-15 yıl	106	2,5472	,65672
	16-20 yıl	74	2,6689	,69631
	20 ve üzeri	136	2,4942	,75848
	Total	401	2,5796	,72062
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	0-5 yıl	32	2,1295	,45950
	6-10 yıl	53	2,3288	,52308
	11-15 yıl	106	2,2264	,53954
	16-20 yıl	74	2,2355	,48021
	20 ve üzeri	136	2,2994	,54927
	Total	401	2,2586	,52458
Uzaktan Eğitim Tutum	0-5 yıl	32	2,3854	,70696
	6-10 yıl	53	2,6289	,51621
	11-15 yıl	106	2,4403	,55349
	16-20 yıl	74	2,5245	,56423
	20 ve üzeri	136	2,4293	,61109
	Total	401	2,4726	,58582

Tablo 4.14’de bakıldığında uzaktan eğitimin avantajları boyutunda 6-10 yıl arası görev yapan öğretmenlerin tutum puanı ($x=2,7790$) en yüksek, 20 ve üzeri öğretmenlerin ise ($x=2,4942$) en düşük çıkmıştır. Uzaktan eğitimin dezavantajlarına karşı tutumlara bakıldığında da en yüksek puan ($x=2,3288$) 6-10 yıl arası, en düşük puan ise ($x=2,1295$) 0-5 yıl arası göreve yeni başlayan öğretmenlerdir. Genel tutumlara bakıldığında ise en yüksek tutum puanlarının ($x=2,6289$) 6-10 yıl arası görev yapan ilkökul öğretmenlerine ait olduğu görülürken en düşük tutum puanlarının ($x=2,3854$) 0-5 yıl arası görev yapan öğretmenlere ait olduğu gözlemlenmiştir. Tüm kıdem türlerine göre bakıldığında tüm öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumları “düşük” (1.80-2.59 arası), sadece 6-10 yıl arası öğretmenlerin tutumları “orta” (2.60-3.39 arası) olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.15: Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre One Way Anova Sonuçları

One Way Anova		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Uzaktan Eğitimin Avantajları	Gruplar arası	3,940	4	,985	1,914	,107
	Grup içi	203,778	396	,515		
	Toplam	207,718	400			
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	Gruplar arası	1,170	4	,293	1,064	,374
	Grup içi	108,903	396	,275		
	Toplam	110,073	400			
Uzaktan Eğitim Tutum	Gruplar arası	2,104	4	,526	1,541	,190
	Grup içi	135,170	396	,341		
	Toplam	137,274	400			

$p < ,05$

Tablo 4.15'e göre yapılan One Way Anova bulgularına göre İlkokullarda çalışan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumları kıdemlerine göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. $F(4,396)=1,541$; $p=,190 > ,05$). Yine tutum ölçeğinin alt bulgularından avantaj ve sınırlılıklarında da öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre anlamlı bir farklılığın oluşmadığı gözlemlenmiştir ($p > 0,05$). Öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumları meslekte çalışma sürelerine bakıldığında benzerlikler göstermiştir.

4.2.7. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın "İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları, öğrencilerinin canlı derse katılma oranlarına göre farklılık göstermekte midir?" alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.16, 4.17 ve 4.18'de yer verilmiştir.

Tablo 4.16: Uzaktan Eğitime Katılan Öğrenci Oranlarına Göre Tutum Puanları

	Derse Katılan Öğrenci Oranları	N	x	ss
Uzaktan Eğitimin Avantajları	%75 üstü	225	2,5813	,72323
	%75-%51 arası	133	2,6187	,67454
	%50 altı	43	2,4502	,83903
	Total	401	2,5796	,72062
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	%75 üstü	225	2,2921	,51167
	%75-%51 arası	133	2,2836	,53307
	%50 altı	43	2,0066	,50839
	Total	401	2,2586	,52458
Uzaktan Eğitim Tutum	%75 üstü	225	2,4849	,57649
	%75-%51 arası	133	2,5070	,57917
	%50 altı	43	2,3023	,63836
	Total	401	2,4726	,58582

Tablo 4.16'da ilkokul öğretmenlerinin uzaktan eğitime (canlı derslere) katılan öğrencilerinin oranlarına bakıldığında genel tutumları %75-%51 arası ($x=2,5070$) ve %75 üstü ($x=2,4849$) yüksek çıkarken, katılımın az olduğu %50 altı grubunda ($x=2,3023$) diğer iki gruba göre düşük çıkmıştır. Bu verilere bakıldığında daha çok öğrencisiyle ders yapabilen öğretmenlerin uzaktan eğitime tutumları daha olumludur. Aksine öğrenci mevcudu düşük olan, salgın sürecinde öğrencilerine belli nedenler yüzünden ulaşamayan öğretmenlerin tutumlarında düşüş olmaktadır. Tüm gruplar bazında değerlendirildiğinde öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumları "düşük" (1.80-2.59 arası) olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.17: Derslere Öğrenci Katılımına Göre One Way Anova Sonuçları

One Way Anova		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Uzaktan Eğitim	Gruplar arası	,924	2	,462	,889	,412	
	Grup içi	206,794	398	,520			
	Toplam	207,718	400				
Avantajları	Gruplar arası	3,065	2	1,532	5,699	,004*	(%50 altı)- (%75-%51 ,%75 üstü)
	Grup içi	107,009	398	,269			
	Toplam	110,073	400				
Uzaktan Eğitim Tutum	Gruplar arası	1,438	2	,719	2,106	,123	
	Grup içi	135,836	398	,341			
	Toplam	137,274	400				

*p<,05

Tablo 4.17’de yapılan incelemeler sonucunda ilkokul öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı geneltutumları ve avantajları alt faktöründe aldıkları puanlar ile öğrenim durumları arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir(p>0,05). Ancak uzaktan eğitimin alt faktörlerinden olan sınırlılık puanları incelendiğinde derse katılan öğrenci oranları değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F(2, 398)=5,699; p=,004<0,05). Tablo 4.16’da da görüldüğü gibi ortalamalardaki belirgin farklılık gözükmemektedir. Uzaktan eğitimin sınırlılıkları alt faktöründe ortaya çıkan farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Post- Hoc testlerinden LSD testi yapılmıştır.

Tablo 4.18: Gruplar Arası Farkların LSD Testi Sonuçları

(I) Derslere Katılım	(J) Derslere Katılım	Ortalama Fark (I-J)	Standart Fark	p	
LSD	%75 üstü	%75-%51 arası	,00850	,05671	,881
		%50 altı	,28542*	,08630	,001*
	%75-%51 arası	%75 üstü	-,00850	,05671	,881
		%50 altı	,27692*	,09096	,002*
	%50 altı	%75 üstü	-,28542*	,08630	,001*
		%75-%51 arası	-,27692*	,09096	,002*

*p<,05

Tablo 4.18’de LSD testi incelendiğinde, %50’nin altında derslerine öğrenci katılan ilkokul öğretmenleri ile %51-%75 arası ve %75 üstü öğrenci katılımlı ders yapan öğretmenlerin salgında uzaktan eğitimin sınırlılıklarına karşı tutumları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır(*p<0,05). Yani %50’nin altında öğrenci katılımı ile uzaktan eğitim sürecini yürüten öğretmenlerin uzaktan eğitimin sınırlılıklarına karşı tutumları, %50’nin üstünde derslere öğrencisi katılan öğretmenlere göre daha düşüktür. Fazla öğrencisi katılan öğretmenlerin tutumları daha olumludur.

4.2.8. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumları çalıştıkları yerleşim yerine göre farklılık göstermekte midir?” alt problemine ilişkin bulgulara ve sonuçlarına Tablo 4.19 ve 4.20’de yer verilmiştir.

Tablo 4.19: Öğretmenlerin Çalıştıkları Yerleşim Yerine Göre Tutum Puanları

	Çalışılan Yer	N	x	ss
Uzaktan Eğitimin Avantajları	İl	230	2,5832	,71599
	İlçe	145	2,5468	,71510
	Köy	26	2,7308	,79829
	Total	401	2,5796	,72062
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	İl	230	2,2851	,54957
	İlçe	145	2,2443	,49169
	Köy	26	2,1044	,45992
	Total	401	2,2586	,52458
Uzaktan Eğitim Tutum	İl	230	2,4839	,58689
	İlçe	145	2,4460	,58684
	Köy	26	2,5220	,58685
	Total	401	2,4726	,58582

Tablo 4.19'a bakıldığında öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumlarının çalıştıkları yerlere göre aritmetik ortalamaları köyde çalışanlar ($x=2,5220$), ilçede çalışanlar ($x=2,4460$) ve ilde çalışanlar için de ($x=2,4839$) birbirine çok yakın çıkmıştır. Tüm yerleşim birimlerinde çalışan öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumları “düşük” (1.80-2.59 arası) olarak yorumlanabilir.

Tablo 4.20: Öğretmenlerin Çalıştıkları Yerleşim Yerine Göre One Way Anova Sonuçları

One Way Anova		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Uzaktan Eğitimin Avantajları	Gruplar arası	,753	2	,377	,724	,485
	Grup içi	206,965	398	,520		
	Toplam	207,718	400			
Uzaktan Eğitimin Sınırlılıkları	Gruplar arası	,809	2	,405	1,474	,230
	Grup içi	109,264	398	,275		
	Toplam	110,073	400			
Uzaktan Eğitim Tutum	Gruplar arası	,195	2	,098	,283	,753
	Grup içi	137,079	398	,344		
	Toplam	137,274	400			

Tablo 4.20'ye göre Anova sonuçlarına bakıldığında, salgın sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı uzaktan eğitimin avantajları, uzaktan eğitimin sınırlılıkları ve uzaktan eğitim genel tutumları puanları arasında çalışılan yerleşim yeri değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Köyde çalışan öğretmenlerin uzaktan eğitimin sınırlılıkları boyutunda il ve ilçede çalışan öğretmenlere göre tutumları daha yüksek çıkmıştır. Köy öğretmenleri uzaktan eğitimin olumsuzluklarından daha fazla etkilendiklerini söyleyebiliriz. Bu küçük farka rağmen il, ilçe ve köyde çalışan öğretmenlerin uzaktan eğitimin genelinde tutumları benzerlik göstermektedir.

V. BÖLÜM

5. Sonuçlar ve Öneriler

Sonuç bölümünde elde edilen bulguları doğrultusunda ilkokul öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğu, salgın sürecinde hangi yönde değişikliğe uğradığına dair tespitlerde bulunulmuştur.

5.1. Sonuçlar

Çalışma ilkokullarda görev yapan 279 kadın, 122 erkek toplam 401 sınıf ve branş öğretmeniyle yapılmıştır. Ankete katılan öğretmenlerden alınan verilere göre bu öğretmenlerin canlı derslerine toplam 11318 öğrenci katılması gerekirken, aşağıda belirteceğim birçok nedenden dolayı 8391 öğrenci katılmıştır. Yani uzaktan eğitimin en önemli aşamalarından biri olan EBA çevrimiçi portalı üzerinden yapılan canlı ders uygulamalarına öğrencilerin %74,1' katılabilmektedir. Bu öğrencilerin %25,9'uda eğitim faaliyetinden mahrum kalmışlardır. Anket çalışması 08.02.2021 tarihinde tamamlandı. Bu tarihten sonra MEB tarafından dağıtılan tabletler sayesinde katılım oranlarında da artış olmuştur.

Araştırmanın sonucunda; ilkokullarda çalışan öğretmenlerin salgın (Covid-19) sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumlarında ve bu tutumlarının, cinsiyetlerine, eğitim alıp almamasına, öğrenim durumuna, branşlarına, mesleki kıdemlerine, canlı derslere öğrenci katılım oranlarına ve çalıştıkları yerleşim birimine göre farklılık gösterip göstermemesi durumuna göre incelenmiştir.

5.1.1. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarına Yönelik Sonuçları

Öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı genel tutumlarını tespit etmek için yapılan incelemeler sonucunda, ilkokullarda görevli öğretmenlerin çoğunluğunun olumsuz yönde tutum gösterdikleri gözlemlenmiştir. Genel tutum ortalamaları 2,47 ile "düşük" seviyede çıkmıştır. Buna ek olarak öğretmenlerin uzaktan eğitimin avantaj ve sınırlılıklarına karşı tutumları da düşük seviyede çıkmıştır. Ancak avantajlarına yönelik tutumları, sınırlılıklarına göre biraz daha olumlu yöndedir. Öğretmenlerin yüzü yüze eğitim yerine hazırlıksız olarak ve acilen uzaktan eğitime geçilmesinden dolayı tutumlarında düşüş olduğu kanısına varılmıştır.

Kocayigit (2020)'in salgın öncesinde yaptığı çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı genel, avantaj ve sınırlılıklarına yönelik tutumları sırasıyla 3,41-3,42 ve 3,41 ile "yüksek" düzeyde çıkmıştır. Yüz yüze eğitimin tamamlayıcısı olarak kullanılan uzaktan eğitim çalışmalarına, öğretmenler daha olumlu bakmaktadır. Ancak (Ağır, 2007; Yıldız, 2016; Ülkü, 2018) ise yaptıkları çalışmalarında bu çalışmaya paralel olarak öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını orta düzeyde ve olumsuz olarak tespit etmişlerdir.

5.1.2. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Sonuçları

Araştırma sonuçlarına göre ilkokul öğretmenlerinin uzaktan eğitimle ilgili genel tutumlarında, salgın sürecinde cinsiyetlere göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak genel tutumlarda cinsiyetlere göre anlamlı fark olmamasına rağmen, uzaktan eğitimin avantajları karşı bayan öğretmenler lehine anlamlı farklılık ($p=0,022<0,05$) çıkmıştır. Sonuç

olarak bayan öğretmenler erkek öğretmenlere göre uzaktan eğitime daha olumlu bakmaktadırlar. Bu farka bakarak bayan öğretmenlerin evden çalışmaya (uzaktan eğitime) daha sıcak baktıkları sonucu çıkarılabilir.

Cinsiyet alt problemine göre literatür incelendiğinde bu çalışmanın aksine bir sonuç bulunamamıştır. Salgın öncesinde yapılan çalışmalarda da bu çalışmaya paralel olarak (Horzum, 2003; Kışla, 2005; Ağır, 2007; Ateş ve Altun, 2008; Karaoğlu, 2008; Gündüz, 2013; Barış, 2015; Yıldız, 2016; Ülkü, 2018 ve Kocayığit, 2020) uzaktan ve internet destekli eğitime karşı öğretmen tutumlarında cinsiyetlere göre anlamlı bir fark bulunamamıştır.

5.1.3. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Uzaktan Eğitimle İlgili Eğitim Alıp Almama Değişkenine Göre Sonuçları

Tüm dünyayı saran salgın nedeniyle ülkemizde de 25 Mart 2020 tarihinde Eba TV çalışmalarının ardından EBA canlı ders uygulamalarına başlanmıştır. Ülkemizde yeni uygulanmaya başlayan canlı ders uygulamalarıyla ilgili 12.10.2020 tarihinde MEBBİS Hizmetiçi Eğitim Modülünden tüm öğretmenlere zorunlu olarak “Kapsayıcı Eğitim Bağlamında Uzaktan Eğitim, Tasarım ve Yönetim Becerilerinin Geliştirilmesi Kursu” verilmiştir. Araştırmaya katılan 401 öğretmenden 387’si (%96,5) bu ve benzeri kurslara katılarak eğitimler almışlardır. 14 kişi (%3,5) eğitim almamışlardır.

Çalışmanın sonuçlarına göre öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı eğitim alıp almama durumlarına göre genel tutumlarında $p:0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Uzaktan eğitimin avantajlarına karşıda öğretmen tutumları birbirine yakın çıkmıştır. Ancak uzaktan eğitimin sınırlılıkları konusunda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Eğitim almayan öğretmenlerin sınırlılıkları yönünde tutumları daha olumsuz çıkmıştır.

Ağır (2007)’in da yaptığı çalışmada eğitim alanların almayanlara göre tutumlarında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ülkü (2018)’e göre de bu çalışmayla aynı doğrultuda anlamlı fark bulunamamıştır. Dijitalleşme çağında olduğumuz bu yüzyılda, tüm öğretmenlerin teknolojiye maruz kalma oranı çok yüksektir. Bu yüzden uzaktan eğitim konusunda bilgi sahibi olup olmamanın öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını etkilememektedir.

5.1.4. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Öğrenim Durumlarına Göre Sonuçları

Araştırma öğrenim durumları değişkenine göre incelendiğinde öğretmen tutumlarında anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin genel tutumları bütün öğretim durumları göre düşük olmasına rağmen, uzaktan eğitimin avantajları konusunda yüksek lisans mezunu öğretmenlerin tutumları ($x=2,6997$) “orta” seviyede (2.60-3.39 arası) çıkmıştır. Bu sonuçlara göre salgın sürecinde öğretmenlerin eğitim durumunun uzaktan eğitime karşı tutumlarını etkilemediği gözlemlenmiştir.

Literatür çalışmaları incelendiğinde; öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutmalarının yüksek lisan-lisans mezunların ile ön lisans mezunları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu fark ön lisans mezunları aleyhinedir (Ülkü, 2018). Ancak; Kocayığit (2020)’e ve Ağır (2007) ‘a göre de uzaktan eğitime karşı öğretmen tutumlarında öğrenim durumları değişkenine göre anlamlı farklılık çıkmazken, yüksek lisans mezunu öğretmenlerin tutumları daha olumludur. Bilgisayarla öğrenme ve internet tutumları bakımından da öğrenim

durumlarına göre anlamlı farklılık çıkmamaktadır. Gruplar arasında fark çıkmamasının nedeni öğretmenlerin yeniliklere ve değişimlere rehberlik etmesi gerektiği inancıdır (Bahar vd. 2009).

5.1.5. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Branşlara Göre Sonuçları

Araştırmaya katılanlar sadece ilkokulda çalışan sınıf öğretmenleri (f=332) ve diğer branşlar (f=69) olarak iki grupta incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre sınıf ve branş öğretmenlerinin ortalama puanları birbirine çok yakın çıkmıştır. Öğretmenlerin branşlarına göre uzaktan eğitime karşı tutumlarında (0,05) anlamlılık düzeyinden farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda da istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya çıkmamıştır. Tüm branş öğretmenlerini uzaktan eğitime karşı tutumları aynı yönde benzerlikler göstermektedir (Ağır, 2007; Ülkü, 2018; Kocayığit, 2020).

5.1.6. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Öğretmen Kıdemlerine Göre Sonuçları

İlkokulda çalışan öğretmenlerin salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumlarında kıdemlerinin etkili olup olmadığını anlamak için Anova testi yapılmıştır. Test sonucuna göre 0,05 anlamlılık düzeyinde öğretmenlerin çalıştıkları yıllara göre anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Anlamlı fark olmamasına rağmen 6-10 yıl arası çakışan öğretmenlerin tutumları diğer gruplara göre daha olumlu olduğu gözlenmiştir. Tutumları en düşük olan grup ise 0-5 yıl arası mesleğe yeni başlayan öğretmenlerdir. Aslında teknolojiyle büyüyen, içi içe olan bu grubun tutumlarının düşük çıkması düşündürücüdür. Bunun nedeni, salgın sürecinde yetersiz altyapı, fırsat eşitsizliği ve ulaşamayan öğrencilerin fazla olmasından kaynaklı uzaktan eğitimin verimsiz olduğunu düşünüyor olabilirler. Ülkü (2018)'ye göre de öğretmenlerin mesleki kıdemlerinin uzaktan eğitimin karşı tutumlarında etkisi yoktur.

Bu çalışmanın aksine Ağır (2007)'ın salgın öncesinde yaptığı çalışmada 0-5 yıl arası genç öğretmenlerin lehine diğer guruplara göre anlamlı farklılık çıkmıştır. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin teknolojiye ve yeni yöntemlere daha açık olduğunu söylemiştir. Yine salgın öncesi yapılan araştırmaların birçoğunda teknoloji ve internet kullanımı, uzaktan eğitime karşı bakış açılarında meslekte yeni olan genç öğretmenlerin, tecrübeli meslektaşlarına göre daha olumlu tutumlar geliştirildiği belirtilmiştir (Yumuşak ve Kızılcı 2004;Deniz, 2005; Ağır ve Okçu 2006; Kocayığit 2020).

5.1.7. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Öğrencilerinin Canlı Derslere Katılım Oranlarına Göre Sonuçları

Covid-19 salgın sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarının, derslere katılım sağlayan öğrenci oranlarına göre değişip değişmediğini görmek için bu alt problem araştırılmıştır. Ankete katılan öğretmenlerin mevcut öğrenci sayıları ile salgın sürecinde canlı derslere katılan öğrenci sayılarından yola çıkarak derslere katılım yüzdelarını hesaplanmıştır. Bu verilere göre katılım oranlarına üç gruba ayrıldı. Öğretmenlerin %56'sının %75 ve üstü, %33'ünün %75-%51 arası ve %10'unun ise %50'nin altında öğrencisi derslere katılım sağladığı bulunmuştur.

Bu verilere göre oluşan gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını bulmak için Anova testi incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre öğretmenlerin derslerine katılan öğrenci sayılarına göre uzaktan eğitimin genel ve avantajlarına karşı tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır. Buna rağmen derslere katılan öğrenci sayıları arttıkça öğretmenlerinde tutumlarında olumlu yönde artış gözlemlenmiştir.

Salgın sürecinde öğrencilerine sadece uzaktan eğitim yöntemleriyle ulaşabilen öğretmenlerin uzaktan eğitimin sınırlılıklarına karşı anlamlı fark ($p<0,05$) ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitimin sınırlılıkları alt faktöründe ortaya çıkan farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Post- Hoc testlerinden LSD testi incelenmiştir. Bu sonuca göre %50'nin altında öğrencisi dersler katılan öğretmenlerin, %50 ve üstü öğrencisi olan öğretmenlere göre uzaktan eğitimin dezavantajlarından daha olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir.

Literatürde salgın sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarının öğrencilerin derse katılım oranı değişkenine göre anlamlı olup olmadığını inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır.

5.1.8. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Karşı Genel Tutumlarının Öğretmenlerin Çalıştıkları Yerleşim Yerlerine Göre Sonuçları

Öğretmenlerin salgın sürecinde eğitime ilişkin tutumlarının çalıştıkları yerleşim yerine göre farklılaşmadığı, imkânlar ve sınırlılıklar boyutunda benzer tutumlar sergiledikleri görülmüştür. Bununla birlikte köylerde çalışan öğretmenlerin ortalama puanlarındaki düşüklükten, uzaktan eğitimin sınırlılıklarından daha çok olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Bu araştırmaya göre öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarının “zayıf” çıkmasının nedeni açık uçlu sorularına verdikleri cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Öğretmenler salgın sürecinde yüz yüze eğitimin yerini alan uzaktan eğitimin dezavantajlarına yoğun olarak maruz kalmışlardır. Bu da uzaktan eğitime karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Daha önce yapılan araştırmalarda tutumlar orta ve yüksek seviyede ikensalgın sürecinde aşağıdabelirtilen nedenlerden dolayı öğretmen tutumları düşük seviyelere inmiştir. Öğretmenlerin en çok dile getirdiği nedenler:

- Fırsat eşitliğinin olmaması. Altyapı sorunları, teknik aksaklıklar, bağlantı hızı ve kopmalar, bir evde çok çocuk olması, bilgisayar olmaması, mobil cihazla bağlantı, maddi imkânsızlıklar... Derslere katılımı düşürmektedir. (M7- katılım oranı %90)
- Küçük yaş gruplarının (6-10 yaş arası) dikkatini toplayamaması, sınıf kontrolü zorlaşması ve kontrolün öğrenci ve velide olması.(M15-katılım oranı %85)
- Çocuklara evlerde sağlıklı öğrenme ortamlarının sağlanamaması (oda olmaması, ders saatleri çakışan ve gürültü yapan küçük kardeşler, ailenin çocuğa ve derslere müdahale etmesi, M15 katılım oranı %85)
- Yüz yüze sosyalleşmenin olmaması, işbirlikçi öğrenmenin sağlanamaması, duygusal bağın zayıflaması, ders anlatırken göz teması etkin olmaması, jest ve mimiklerin etkisini kaybetmesi. (M13- katılım oranı %75)

• Dönüt alma da sıkıntı, değerlendirmenin sağlıklı olmaması, Eba TV'nin izlenmesi konusunda takibin yapılamaması, ödev ve defter takibi ve kontrolünün sağlanamaması. (M19- katılım oranı %60)

• Teknoloji kullanma becerisi düşük olan ilkokul öğrenci ve velilerinin yaşadığı zorlukların öğretmene ek yük getirmesi,

• Uzun saatler ekran başında kalınması, Canlı ders-Eba TV çocuklarda ekran bağımlılığını arttırması, öğrenci ve öğretmenlerin sağlığını olumsuz etkilemesi,

• Sınıf mahremiyetinin olmaması, öğretmenin ve öğrencilerin kendini rahat hissedememesi,

• Uzaktan eğitimin tek başına yeterli olmayacağı, yüz yüze eğitimin yerini alamayacağı inancı ve uzaktan eğitimle fırsat eşitsizliğinin iyice arttıracağı kaygısı, tüm değişkenlere göre salgın sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumların olumsuz yönde etkilemiştir.

5.2. Öneriler

Eğitimin içinde uzun süredir var olan ve teknolojiye ilerlemeyle pastadaki payını arttıran uzaktan eğitim dünyayı sarsan bir salgınla birlikte yüz yüze eğitimin yerini almıştır. Bütün dünyada hazırlıksız yakalandığımız bu salgın sürecindeki halen devam eden belirsizlikler bulunmaktadır. Tüm kademelerde özellikle temel eğitimde zorunlu olarak kullanılan uzaktan eğitim uygulamalarına karşı öğretmenlerin görüşlerini ve tutumlarını olumsuz etkilemiştir. Bu tutumların daha iyi incelenebilmesi, uzaktan eğitime karşı olumsuz yargıları düzeltilmesi ve tutum oranlarını yükseltilmesi gerekmektedir. Bunun için:

• Öğretmenlerimize Covid-19 salgın sürecinde uygulanan “Acil Uzaktan Eğitimle” ile dijital çağın gerektirdiği ve eğitime hibrit olarak eklenebilen “Uzaktan Eğitim” arasındaki farkın çok iyi anlatılması, bu durumun uzaktan eğitime karşı olumsuz tutum oluşmaması için çalışılması,

• Öğretmenlere gerekli altyapılar oluşturulduktan ve sınırlılıkları en aza indirildikten sonra, uzaktan eğitimin avantajları konusunda hizmet içi eğitimler verilmesi,

• Salgın sonrasında eğitimin ayrılmaz bir parçası olacak (yeni normal) olan uzaktan eğitim türlerinin, eğitim sistemimize entegre edilebilecek modeller üzerine çalışılması ve etkin materyallerin geliştirilmesi,

• Özel okulların belli bir süre yüz yüze eğitime devam edebilmeleri ve bu öğrencilerin ekonomik durumlarının daha iyi olmasından dolayı, özel ve devlet okulları arasında öğretmen tutumlarının farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için bu değişkene göre araştırmanın tekrar yapılması,

• Tamamen uzaktan eğitime geçtiğimiz bu dönemde öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarının, öğrencilerinin yaşlarına ve öğrenim seviyelerine göre değişip değişmediğini anlayabilmek için ortaokul, lise öğretmenlerine, üniversite öğretim üye ve görevlilerine yapılması,

• Uzaktan eğitim uygulayıcılarına yapılan bu çalışmanın, uzaktan eğitimle öğrenimgören öğrencilere de yapılarak uzaktan eğitime karşı tutumlarının incelenmesi,

• Çalışmanın örneklemini genişletilerek daha geniş gruplara yapılması,

• Bu çalışmayı farklı boyutlarını daha detaylandırmak için nitel araştırma yöntemleriyle tekrar yapılması, yapılan bu çalışmalarla öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı salgın sürecinde gelişen olumsuz tutumlarının daha iyi anlaşılması ve olumlu yönde iyileştirilmesi önerilmektedir

KAYNAKLAR

1. Ağır F., Okcu A. (2006). “İlköğretimde Çalışan Öğretmenlerin İnternet Kullanımına Karşı Tutumlarının Belirlenmesi.” 7. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Özetler Kitabı, s. 288, 7-9 Eylül 2006. Gazi Üniversitesi, Ankara.
2. Ağır, F., Gür, H. ve Okçu, A. (2007). Uzaktan eğitime karşı tutum ölçeği geliştirmesine yönelik geçerlik ve güvenirlik çalışması. New World Sciences Academy, 3(2), 128-139. 05.10.2020 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/185997> adresinden erişilmiştir.
3. Ağır, F. (2007). Özel Okullarda ve Devlet Okullarında Çalışan İlköğretim Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Karşı Tutumlarının Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
4. Akça, Ö. (2006). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişim Engelleri İle İlgili Öğrenci Görüşleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
5. Alkan, C. (1987). Açıköğretim: Uzaktan Eğitim Sistemlerini Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
6. Alkan, C. (1998). Eğitim Teknolojisi ve Uzaktan Eğitimin Kavramsal Boyutları. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. s. 193. Ankara.
7. Antalya, Ö., L. (2004). Uzaktan eğitim algısı ve yöneylem araştırması dersinin uzaktan eğitim ile verilebilirliği, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
8. Arar, Atilla (1999). “Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi, Uzaktan Eğitim Uygulama Modelleri ve Maliyetleri”, Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu 15-16 Kasım 1999, Ankara: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı.
9. Aslantaş, T. (2014). Uzaktan Eğitim, Uzaktan Eğitim Teknolojileri ve Türkiye’de Bir Uygulama, 15 Ocak 2021 tarihinde: [http://www.tankutaslantas.com/wp-content/uploads/2020/04/Uzaktan-Egitim-adresinden alındı](http://www.tankutaslantas.com/wp-content/uploads/2020/04/Uzaktan-Egitim-adresinden%20alindi).
10. Ateş, Alev ve Altun, Eralp (2008), Bilgisayar Öğretmeni Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. XXVIII, S.3: s.125-145.
11. Bahar, H. H., Uludağ, E., Kaplan K. (2009) “İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar Ve İnternet Tutumlarının İncelenmesi (Kars İli Örneği).” Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı: 11-2 Yıl: 2009
12. Barış, Mehmet Fatih, (2015), Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Öğretime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Namık Kemal Üniversitesi Örneği. Sakarya University Journal of Education, C. V, S. 2 (Ağustos/August 2015): s. 36-46.

13. Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., ... Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 Pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1–126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3878572>. Erişim tarihi: 20.12.2020
14. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-vi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3778083>
15. Büyüköztürk, Ş. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (11.Baskı). Ankara: PegemAkademi
16. California Distance Learning Project (CLDP). <http://www.cdlponline.org> Erisim Tarihi: 25.12.2020.
17. Çoban, S. (2013). *Uzaktan ve Teknoloji Destekli Eğitimin Gelişimi, XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı*. İstanbul.
18. Demiray, U. (1999). Bir çağdaş eğitim modeli olarak uzaktan eğitim uygulaması. *Jandarma Dergisi*, 85, 46-52.
19. Deniz, L. “İlköğretim Okullarında Görev Yapan Sınıf Ve Alan Öğretmenlerinin Bilgisayar Tutumları.” *The Turkish Online Journal of Educational Technology*. TOJET. October 2005 ISSN: 1303-6521 Volume 4, Issue 4, Article 22.
20. Doğan, H. G. B. (2014). *Uzaktan Eğitim ve Yaşam Boyu Öğrenme*. 20.12. 2020 tarihinde <http://www.egitimdeteknoloji.com/uzaktan-egitim-yasam-boyu-ogrenme-nedir/> adresinden erişilmiştir.
21. Fidan, N. & Okan. K. (1975). *Açık Yükseköğretim Sistemleri ve Uzaktan Eğitim*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
22. Gündüz, Abdullah Yasin, (2013), “Öğretmen Adaylarının Uzaktan Eğitim Algısı”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya.
23. Horzum, Mehmet Barış, (2003), “Öğretim Elemanlarının İnternet Destekli Eğitime Yönelik Düşünceleri (Sakarya Üniversitesi Örneği)”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya.
24. İşman, A. (2003). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. (1.Basım). İstanbul: Değişim Yayınları.
25. İşman, A. (2005). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
26. Karaoğlu, Ahmet, (2008), “İlköğretim Bilgisayar Derslerinde Web Tabanlı Eğitimin Öğrenci Başarı Düzeyine Etkisi”, *Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
27. Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (27. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
28. Kaya, Z. (1996). “Uzaktan Eğitimde Ders Kitapları: Açık öğretim Lisesi Örneği”. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Baskı Atölyesi*.
29. Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

30. Kışla, Tarık, (2005), “Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
31. Kocayiğit, A. (2020). Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt : 8 Sayı : 23 Sayfa: 285 - 299
32. MEB (2020). İdari İzin. https://maol.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_03/16140039_idari_izin.pdf 15 Mayıs 2020 tarihinde alıntılanmıştır.
33. Moore, M. G. & Kearsley, G. Distance Education: A Systems View. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company (1996).
34. Mutlu, M. E., Özöğüt Erorta, Ö., Kip Kayabaş, B., & Kayabaş, İ. (2014). Anadolu Üniversitesi Açık öğretim sisteminde e- gelişimi. Ali Ekrem Özkul, Cengiz Hakan Aydın, Elif Toprak, Evrim Genç Kumtepe (Eds). Açıköğretimle 30 Yıl (s.1-58). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
35. Nizam, F. (2004). Eğitim-öğretimde kitle iletişim araçlarının kullanım olanakları ve avantajları, KATÜ Akademik Bilişim. 1-17.
36. Özdamar, K. (1999) Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1. Kaan Kitabevi, Eskişehir
37. Özden, Y. “Türkiye 2. Bilişim Şurası Eğitim Çalışma Grubu Taslak Raporu.” Ankara (11-12 Mayıs 2004).
38. Rıza, E. T. (1997). Eğitim Teknolojisi Uygulamaları (1). (Genişletilmiş Ve Geliştirilmiş 4.Baskı). İzmir: Anadolu Matbaası.
39. Taylor, J.C., 2001, The Future of Learning - Learning for the Future: Shaping the Transition, 20th Icd World Conference on Open Learning and Distance Education, 01 - 05 April Düsseldorf, Germany.
40. T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). Covid-19 Nedir? <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-> Erişim tarihi: 26.01.2021
41. TDK (Türk Dil Kurumu), <http://tdkterim.gov.tr/bts/> [Ziyaret Tarihi: 14 Mayıs 2013]
42. Tedmen (2021). COVID-19 ve Dünyada Okulların Durumu. Erişim Tarihi: 1 Şubat 2021 , <https://tedmem.org/covid-19/covid-19-ve-dunyada-okullarin-durumu>
43. Turgut , M. F. , (1977-b), Tutumların Ölçülmesi, Yayınlanmamış Ders Notu No 7, Ankara, Hacettepe Üniversitesi
44. UNESCO. (2020a). School closures caused by Coronavirus (Covid-19). UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> Erişim tarihi: 10.01.2021
45. UNESCO. (2020b). Startling digital divides in distance learning emerge. UNESCO. <https://en.unesco.org/news/startling-digital-divides-distance-learning-emerge>
46. Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim. (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
47. Uzunboylu, H. ve Tuncay, N. (2012). Uzaktan Eğitimde Sanal Değişimler. (1.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
48. Ülkü, S. (2018). İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

49. Verduin, J. R. ve Clark, T. A (1994) .Uzaktan Eğitim: Etkin uygulama Esasları, İlknur Maviş (çev), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
50. Yalın, H. İ. (2007). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. (19.baskı). Ankara: Nobel Yay.
51. Yıldız, Sevilay, (2016), Pedagogik Formasyon Eğitimi Alan Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. XVI, S. 1: s. 301-329.
52. Yumuşak, A., Kıyıcı, G. “İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayara Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi; Demirci Örneği.” 4. Uluslar arası Eğitim Teknolojileri Konferansı. Sakarya (24–25–26 Kasım 2004).
53. Yurdakul, B. (2005). Uzaktan Eğitim. Ö. Demirel (Ed.). Eğitimde Yeni Yönelimler. Ankara: Apegem Akademi

COVID-19 UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE SINIF ÖĞRETMENLERİNİN GÖZÜNDEN ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ VE VELİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSMENT OF TEACHERS, STUDENTS AND PARENTS IN THE PERSPECTIVE
OF CLASSROOM TEACHERS IN THE COVID-19 DISTANCE EDUCATION PROCESS

Adnan KEKLİK

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Bölümü,
ORCID No: 0000000316671469

Zeynep SEZGİN

Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID No:0000000285954211

Özet

Bu çalışmanın amacı, sınıf öğretmenlerinin Covid-19 uzaktan eğitim döneminde öğretmen, öğrenci ve veliler üzerindeki görüşlerinin belirlenmesidir. Çalışmada nitel bir araştırma modeli olan özel durum araştırması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul ili Esenler ilçesindeki okullarında görev yapmakta olan 10 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için çalışmaya katılan öğretmenlere, araştırmacı tarafından geliştirilen 10 adet yapılandırılmış görüşme sorusu sorulmuştur. Hazırlanan sorular iki uzmanın fikrine sunulmuş, uzmanlardan gelen geri bildirimler sonucunda soruların içeriği ile ilgili düzeltmeler ve düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme, okulların uzaktan eğitim sürecinde ve salgın olması sebebiyle görüntülü konuşma sırasında ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular; nitel araştırma yöntemleri kapsamında veri analizinde kullanılmakta olan betimsel, sistematik ve veri analizi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarından bazıları şu şekildedir: Öğretmenlerin çoğu, çeşitli nedenlerden dolayı öğrencilere ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenler öğrencilere ulaşmak için farklı yollara başvurduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin süreç içerisinde Eğitim Bilişim Ağı'nı (EBA) az kullandıkları görülmüştür. Bunun nedeninin öğrencilerin internete ulaşım olanağının bulunmaması ve sistemin yoğunluktan açılmaması olduğu görülmüştür. Uzaktan eğitim döneminde velilerin genelinin ilgisiz olduğu, ilgili olan velilerin ise teknolojik imkânları iyi olan veliler olduğu ayrıca bu velilerin çocuklarının derse karşı başarı ve ilgilerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenler bu süreçte öğrencilerin verimli ders takibi yapamadıklarını bu durumun sebebinin ise yüz yüze eğitim yapamamaktan kaynaklandığını belirtmiştir. Bu süreçte öğretmenler öğrencilerine ulaşmak için en fazla WhatsApp kullandıklarını ifade etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin okula döndüklerinde, salgından dolayı temizlik ve sosyal mesafe kuralının daha da önem kazandığı için okula uyum problemi yaşayacaklarını ve bu durumun öğrencilerde temizlik takıntısına dönüşebileceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, uzaktan eğitim, okula uyum süreci

Abstract

The purpose of this study is to determine the opinions of classroom teachers on teachers, students and parents during the Covid-19 distance education period. The case study method, which is a qualitative research model, was used in the study. The sample of the study consists of 10 classroom teachers working in their schools in Esenler, Istanbul. In order to collect the data, 10 structured interview questions developed by the researcher were asked to the teachers who participated in the study. The questions prepared were presented to the opinions of two experts, and corrections and arrangements were made regarding the content of the questions as a result of the feedback from the experts. The interview was carried out during the distance education process of the schools and due to the epidemic, voice recording was taken during the video conversation.

Findings obtained from the research; It was analyzed using descriptive, systematic and data analysis techniques used in data analysis within the scope of qualitative research methods. Some of the research results are as follows: Most of the teachers stated that they could not reach all students due to various reasons. Teachers stated that they used different ways to reach students. It has been observed that the teachers used the Education Informatics Network (EBA) less frequently during the process. It was seen that the reason for this was that students did not have access to the internet and the system was not opened due to the intensity. During the distance education period, it has been determined that the parents are generally uninterested, the parents who are interested are the parents with good technological means, and the children of these parents have higher success and interest in the lesson. Teachers stated that the students could not follow the lessons efficiently during this process and the reason for this situation was the inability to conduct face-to-face education. In this process, teachers stated that they mostly used WhatsApp to reach their students. According to the results of the research, it has been determined that when students return to school, they will experience adaptation problems to the school because the hygiene and social distance rule gain more importance due to the epidemic, and this situation may turn into an obsession with cleaning in students.

Keywords: Covid-19, distance education, school adjustment process

1.GİRİŞ

Covid- 19 salgını bütün ülkeleri her alanda sarsmış, bütün ülkeleri yeni bir düzene geçmeye mecbur bırakmış, mecbur bırakmaya da devam etmektedir. Ticaretten sağlığa, ekonomiden kamu düzenine, eğitim-öğretim faaliyetlerine kadar birçok alanı, devletleri etkilemiştir.

UNESCO verilerine göre 11 Mart 2020 tarihine kadar toplam 45 ülkede okullar kısmen veya tamamen kapatılmış, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi kararı aldığı 11 Mart tarihi sonrası, 12 Mart -10 Nisan tarihleri arasında tüm dünyada okulların kapatıldığı bir süreç yaşanmıştır. Toplam 195 ülkede 1,6 milyardan fazla öğrencinin eğitim- öğretimi okullarda fiziken gerçekleştirilememiş bu olay uzaktan eğitim kavramını eğitim hayatının merkezine oturtmuş ve dünyanın neredeyse tamamında uzaktan eğitim yoğun bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Uzaktan eğitim, geleneksel eğitime kıyasla daha esnek yapıda olup bireylerin olanaklarına uyarlanabildiği gibi bireylerin kendi kendilerine öğrenmelerine fırsat sağlayan bir eğitimidir. Uzaktan eğitimle hedeflenen, eğitim olanaklarının büyük kitlelere ulaştırılması yolunda karşılaşılabilecek yetersizliklerin kısmen ya da tümüyle giderilmesini sağlamaktır (Tektaş, 2010). Uzaktan eğitimde elektronik mektup, bilgisayarlı konferans ve internet gibi çok ortamlı sunu sistemlerinden yararlanılmaktadır. Bu araçlar ve sunu sistemleriyle eğitimciler, öğrencilere; öğrenciler, eğitimcilere ve öğrenciler, öğrencilere sorular ve cevaplar yollayabilmektedir (Kaya, 2002). Yalın'a (2001) göre uzaktan eğitim, daha geniş çevrelere eğitim hizmeti sağlamak, eğitimde fırsat eşitliği oluşturmak amacıyla farklı ortamlardaki öğretmen ve öğrencilerin, iletişim teknolojileri aracılığıyla etkileşim kurarak, karşılıklı öğretme-öğrenme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir sistem şeklinde tanımlanmaktadır. Zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran ve kullanıcılara birçok öğrenme faaliyeti sunan uzaktan eğitim, eğitim-öğrenim faaliyetlerini sürekli bir hale getirebilme imkânı sağlamaktadır (Kınık, 2014). Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim kolay uygulanması ve eğitimde sürdürülebilir olması nedeniyle başvurulan bir yol olmuştur.

Klasik eğitim- öğretim yöntemlerinin salgın önünde yetersiz kaldığı bu dönemde uzaktan eğitime geçilerek salgının eğitim üzerindeki etkisi en aza indirilmeye çalışılmıştır. Uzaktan eğitim öğrencilerin öğrenme kayıplarına karşı alternatif bir yol olarak gözükmese de, bu uygulamadan kaynaklı bazı olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzlukların başında motivasyon eksikliği ve uzaktan eğitim için gerekli olan ders materyalinin olmaması gelmektedir. Uzaktan eğitim, kendi kendine öğrenme alışkanlığı olmayan öğrencilere yeterli yardım sağlanmama sına ve öğrencilerin teknolojiye bağımlı olmasına yol açmaktadır (Kaya, 2002). Ancak fiziki ve maddi olanakların yetersizliği sebebiyle uzaktan eğitime yönelim mecburiyet haline gelmiştir (Kınık, 2014).

1.1. Araştırma problemi

Sınıf öğretmenlerinin Covid-19 uzaktan eğitim döneminde öğretmen, öğrenci ve veliler hakkındaki görüşleri nelerdir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Günümüzde teknolojik iletişim araçları vasıtası ile bilgi ve bilgiye ulaşma konusundaki çeşitlilik ve farkındalık artmış bununla birlikte geleneksel yöntem ve örneklerin sınırlılıklarının ve çeşitli engellerinin sorgulanmasını beraberinde getirmiş; bu da yeni örnek ve yöntemlerin eğitim sürecinde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Bu yöntemlerden biri de “uzaktan eğitim” dir.

Uzaktan eğitime karşı oluşacak olumsuz tutumlar neticesinde öğrencilerin, bu ortamın sunduğu olanaklardan istenilen seviyede yararlanamayacakları ve bu durumun eğitim-öğretim sürecini olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir. Bu sebeple sürecin içinde olan ve yöneten öğretmenlerin gözünden uzaktan eğitim ortamında öğrenim gören öğrencilerin öğretim sonucunda uzaktan eğitime yönelik tutumlarının ne seviyede olduğu ve uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerle sürekli iletişim halinde olan velilerin bu sürece etkilerinin incelenmesi gereklidir. “Uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilen eğitsel faaliyetler sonucu,

sistem içerisinde olan bireylerin bu ortama yönelik fikirlerinin belirlenmesi, sistemin başarılı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir aşamadır” (Altan ve Seferoğlu, 2009; Şahin, 2007). Bu amaçla sınıf öğretmenlerine aşağıdaki mülakat soruları yöneltilmiştir.

- Uzaktan eğitimde, öğrencilerinizle iletişim kuruyor musunuz? Cevabınız hayır ise neden? Açıklayınız?
- İletişim kurabiliyorsanız öğrencilerinizin ne kadarına ulaştınız? Açıklayınız?
- Öğrencilerinizle iletişimde hangi iletişim yollarını kullanıyorsunuz? (WhatsApp, EBA, SMS, telefon görüşmesi...) Size göre hangi iletişim yolu daha etkili olur? Neden? Açıklayınız?
- Velilerle iletişimi nasıl sağlıyorsunuz? Sizce velilerin bu süreç hakkındaki genel durumu nasıldı? Açıklayınız?
- Bu dönemde derslere katılmayan ve ya hiç katılmayan öğrencileriniz var mı? Varsa sizce bunun sebepleri nelerdir? Açıklayınız?
- Bu dönem göz önünde bulundurulduğunda sizce iletişim sağladığınız öğrenciler verimli ders takibi yapabiliyorlar mı? Açıklayınız?
- Öğrencilerinizin derslerden uzaklaşmaması için EBA dışında bir kaynak kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız hangi kaynakları tercih ediyorsunuz? Açıklayınız?
- Öğrencilere dersleri daha iyi anlaması için bir çalışma gönderiyor musunuz? Cevap hayır ise neden? Cevap evet ise gönderdiğiniz çalışmaların takibini nasıl yapıyorsunuz? Açıklayınız?
- Sizce bu süreçte veliler çocuklarıyla ne kadar etkili ve ilgilidir? Açıklayınız?

2.KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kuramsal Çerçeve ile İlgili Literatür

2.1.1.Covid-19 Pandemisi

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde sebebi bilinmeyen zatürre vakaları çıkmış ve vakaların kentteki deniz ürünleri pazarı ile alakalı olduğu düşünülmüştür. Kuvvetli akut solunum sendromu (SARS) salgını ihtimalini düşünen ve yeni bir tür koronavirüsün bulunmasından bugüne çalışmalar yapılmıştır. Bugün COVID-19 adı verilen klinik 10 hastalığın çıkış noktası olan SARS-CoV-2, 2002-2003 yıllarında büyük bir salgına sebep olan SARS-CoV'la %79 benzemektedir (Lake, 2020). Yine yeni virüs ayrı bir betakoronavirüs olarak adlandırılabilir bir virüs olmuştur. Yeni virüsün çıkış noktası yarasa olduğu düşünülse de insanlara bulaşmasında Wuhan'daki deniz mahsulleri pazarında satılan bir ara konakçı hayvanın neden olduğu düşünülmektedir (Lu vd., 2020). DSÖ tarafından başlangıçta 2019-nCoV olarak isimlendirilen virüs, daha sonra Uluslararası Virüs Taksonomi Komitesi'nin Koronavirüs Çalışma Grubunca koronavirüslerin filogenetik analizini dayanak alarak şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs 2 (SARS-CoV-2) olarak adlandırılmıştır (Jiang vd., 2020). SARS-CoV gibi SARS-CoV-2 da damlacık yoluyla bulaşabildiği gibi temas ve cansız araçlar aracılığıyla da bulaşabilmektedir. COVID-19 hastalığına enfekte olan kişilerde kuluçka süresinin 1-14 gün arasında değiştiği düşünülmekte, vakalarının çoğunluğu COVID-19 hastalığını hafif geçirmekte ve

iyileşmektedir. Ateş, öksürük, eklem ağrısı, solunum güçlüğü, ishal hastalığının yaygın belirtileri arasında sayılmaktadır. Ölüm oranı enfekte olan yaşlı insanlarda daha yüksek görülmektedir (Öztan ve İşsever, 2020)

2.1.2. Uzaktan Eğitim

Günümüz dünyasında eğitim, sürekli değişen ve gelişmekte olan teknoloji ve onun olan teknolojik araçlar yoluyla eğitimin ne ölçüde verileceği tartışılmaktadır. Bu nedenden ötürü uzmanlar, eğitimciler, psikologlar ve sosyologlar eğitimin farklı örnek ve farklı ele alışıları üzerinde çalışma ve araştırmalarına devam etmektedirler. Özetle teknoloji, artık günlük hayatımızın vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Günlük hayatımızın adeta vazgeçilmez bir objesi haline gelen teknolojinin haliyle eğitim sistemlerini ve eğitim yaklaşımlarını etkilemesi tabii bir sonuçtur.

Bilgi toplumlarında günden güne yenilenen teknolojik gelişmelerle beraber eğitime yaklaşım ve eğitim örnekleri de devamlı değişime uğramakta ve bu değişimlerle beraber teknoloji, giderek eğitim sistemleri ve eğitim teknikleriyle bütünleşmektedir. Bilginin artık çağdaş yöntemlerle öğrencilere aktarılması, öğrencinin öğretim sürecinde pasif kalması devri sona ermiştir. Tabii ki bu süreçte öğretmenlerin ve öğrencilerin öğretim-öğrenme sürecindeki rolleri de değişmiştir.

Günlük yaşamımızda önemli bir alana sahip olan bilgisayar ve internet teknolojileri eğitim anlayış ve yapılarımızın değişim yaşamasında da oldukça büyük etki yaratmıştır. Kısacası; eğitimin bireylerin dolayısıyla toplumların ve ülkelerin gelişmesine, değişmesine ve ilerlemesine de payı oldukça büyüktür. Artık dünyadaki bütün gelişmiş toplumlar buldukları toplumun ilerleyip gelişebilmesi amacıyla; teknolojiyi uygulayabilen, donanımlı ve iyi eğitilmiş bireylere ulaşmaya çalışmaktadır.

Ülkeler artık güçlü bir devlet olmanın koşulunu donanımlı ve eğitilmiş bireyler yetiştirmek olduğunun farkına varmışlardır. Bu amacı ulaşmak için yeni stratejiler geliştirilmektedirler.

Bu stratejiler geliştirilirken de eğitim teknolojilerinden ve yöntemlerinden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu modellerden belki de en önemlisi “uzaktan eğitim” modelidir.

21. yüzyılda teknolojik gelişmelerin sonucunda geliştirilen internet, kitle iletişim araçları, akıllı telefon, tablet vb. gibi teknolojik araçlar yoluyla bilgiye ulaşmak olan ihtiyacımız hızlı bir şekilde giderilmektedir. Bilgiye ulaşma yöntemleri arasında yenilikçi ve modern bir model olan uzaktan eğitim kavramı da tam bu noktada büyük öneme sahip olmaktadır.

Her dönemde bireyin gelişiminin önemli olduğu gerçeğinden yola çıkılarak teknolojinin var olan eğitim programları üzerindeki etkisinin gün geçtikçe etkili olacağına inanılmaktadır. Günümüzde gelişen teknolojik gelişmeler ve değişimler eğitimin şeklini ve çehresini de değiştirmeye zorlamış ve bu değişim sonucunda da yeni öğretim yöntemleri, teknikleri ve modelleri ortaya çıkmıştır (İşman, 2011).

Uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrencinin fiziksel olarak farklı ortamlarda ve mekânlarda olduğu halde gerçekleştirdiği eğitimdir sürecidir (Uzunboylu ve Tuncay, 2012).

Uzaktan eğitim kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan eş zamanlı (canlı) ve genellikle belirli bir program dahilinde yapılan ve öğrenme-öğretme odaklı etkileşim olarak betimlenmektedir (Uşun, 2006).

Eş zamanlı(canlı) olarak yapılan uzaktan eğitim, öğrenen bireye anında dönüt-geri bildirim sağlamak ve öğretene için de öğrenenin yaptığı çalışmalarını ve uygulamalarını tasarlayabileceği ve gözlemleyebileceği bir eğitim ortamı oluşturmaktadır.

Belli bir program dâhilinde yapılan canlı olmayan eğitim ise, öğretici ve öğrenenin farklı mekân ve zamanlarda eğitim çalışmalarının yürütüldüğü öğrenme ortamı olarak ifade edilmektedir. Dersler genellikle bir sunucu yardımıyla öğrenenlere gönderilir ve öğrenen tarafından kendi çalışacağı ortama alır. Dersler görüntü, hareketli animasyonlar, yazılı doküman, ses ya da film, görsel materyal şeklinde olabilmektedir. Bu süreç genellikle Eğitim-Öğretim Yönetim Sistemi tarafından yönetilip izlenebilmektedir. Bu sistemler, öğrenenlere derslere bir menü yardımıyla ulaşmalarını, bu dersleri çalıştırmalarını, izlemelerini ve kaydetmelerini sağlarlar.

Literatürde uzaktan eğitimin farklı tanımları şu şekilde yer almaktadır:

İçten (2006)'e göre uzaktan eğitim; "Geleneksel özellikteki eğitim-öğretim problemlerine bir seçenek olarak ortaya çıkmış, eğitim-öğretim faaliyetlerini planlayarak ve öğretmen ve öğrenciler arası etkileşim ve iletişimin spesifik bir şekilde hazırlanarak öğretim üniteleri ve farklı ortamlar yolu ile belirli bir merkezden yürütüldüğü bir öğretim yöntemidir."

Uzaktan eğitimde sürecinin tanımlamasını yapmak amacıyla, öğrenciler ve öğretmenlerin fiziksel olarak farklı mekânlarda buldukları açık öğrenme, eş zamanlı (senkron) öğrenme, esnek öğrenme gibi kavramlar kullanılabilir. (Gökalp, 2017).

Uzaktan eğitim, bir örgün eğitim kurumunun uygulamakta olduğu ders program ve içeriklerinin işyeri, ev, ofis vb. gibi mekânlara; akıllı telefon, bilgisayar, tablet, internet kitlesel iletişim araçları kullanılarak dağıtılması ve aktarılmasıdır (Aydemir, 2018).

Uzaktan eğitim, uzak mesafelerin eğitim almayı engellediği durumlarda, örneğin; coğrafi açıdan uzak mesafelerde ya da kırsal kesimlerde hayatlarını sürdüren insanlar eğitim alabilmek için yeterli sayıda kaynak ve eğitimciden yoksun olmaları, fiziksel yönden eğitim alamayacak durumda olan ya da hastalığı nedeniyle evde yaşamak zorunda olan insanların eğitim ihtiyaçları, çeşitli nedenlerden ötürü örgün eğitime devam edememiş gençler veya kendilerini yetiştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan yetişkin insanların eğitim ihtiyaçları gibi çeşitli sebepler sonucunda ortaya çıkan bir eğitim modelidir (Newby vd., 2006).

Uzaktan eğitimin; bireylerin kendi kendilerine öğrenmeyi gerçekleştirebileceği, kendi ihtiyaçları doğrultusunda hareket edebileceği bir eğitim şeklidir. Uzaktan eğitim ile eğitim hizmetinin daha büyük kesimlere ulaştırılabilmesi ve geleneksel eğitim hizmetinin engellerini ve sınırlılıklarını ortadan kaldırılmaya amaçlanmıştır.

Özetle, uzaktan eğitim öğrenen ve öğretene zaman veya mekân kısıtlaması olmadan yapılan öğrenme-öğretim etkinliklerini kapsayan faal bir yapıdır (Uluğ ve Kaya, 1997). Aynı ortamda öğretme-öğrenmeyi paylaşmayan öğrenen ve öğreticilerin öğrenme-öğretmeyi iletişim teknik ve yöntemleriyle öğrenme ve öğretmeyi gerçekleştirdikleri bir model olarak karşımıza çıkmaktadır (İşman, 2003).

Uzaktan eğitim, öğrenme-öğretmeyi uzaktan gerçekleştirilirken düzenli sisteme sokulması, tıpkı geleneksel eğitimde olduğu gibi, öğretici ve öğrenenlerin sınıf, toplantı salonu ya da seminerlerdeki gibi klasik mekânlarda topluca yapılan bir eğitim modelidir (Uşun, 2006).

Özetle uzaktan eğitim; teknolojinin günlük yaşamımıza yarar sağlaması ve avantajlarının eğitim sahasında da aktif kullanılmasıdır (Özdemir vd., 2004).

Uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrenciler arasındaki eğitimin sistemli bir şekilde yapılandırılması ve destek verilmesi amacıyla öğretici ve öğrenenlerin karşılıklı iletişiminin teknoloji aracılığıyla uzaktan yapılabilen eğitim şeklidir (Yeniad, 2006).

Uzaktan eğitim, geniş ve büyük toplumlara eğitim hizmeti götürebilmek, eğitimde herkesin fayda sağlayabilmesi amacıyla aynı mekânsal ortamda bulunmayan veya bulunamayan öğrenen ve öğreticilerin, farklı iletişim teknolojileri yoluyla etkileşim içinde gerçekleştirdikleri öğrenme-öğretme çalışmalarını içeren sistematik bir modeldir (Yalın, 2001).

Uzaktan eğitim, kişilerin eğitim sürecine daha verimli ve etkin bir şekilde katılmalarına, bu süreci uygun bir şekilde yönlendirmelerine, öğretim araç ve gereçlerini daha iyi ve aktif bir şekilde kullanabilmelerine imkân tanıyan, bunun yanında eğitim süreçlerinin kalitesini, verimliliğini ve farkındalığını arttıran sistematik bir yapıdır.

Uzaktan eğitim, öğrenci ve öğretmenlerin fiziksel olarak salon, sınıf vb. gibi aynı ortamlarda bulunmadan organize edip, uygulamaya konan öğretim-öğrenme etkinlik ve çalışmaları içeren bir süreçtir (Gökdağ, 1986).

Uzaktan eğitim; yükseköğretim okul ve kurumlarında öğrenme-öğretme çalışmalarını bilgi ve iletişim teknolojileri ile planlanıp yürütüldüğü, öğrenen-öğrenenlerin kendi aralarında karşılıklı etkileşim içinde oldukları; çalışmaların ortam kısıtlaması olmaksızın öğretici tarafından çevrimiçi olarak öğrenenlere aktarılmasıdır (YÖK, 2003).

Uzaktan eğitim; teknolojik araç ve gereçlerle eğitimin hizmetlerinin öğrenenlere eş zamanlı olarak iletilmesidir.

İşman (2008) öğrenen ve öğrenenlerin farklı ülke ve coğrafyalarda bulunduğunu belirterek bu eğitimde çeşitli teknolojik araç ve gereçlerin veya yazılı gereçlerin kullanılmasına gerek olduğunu vurgulamıştır.

Uzaktan eğitimin en çok beğenilen kullanım alanlarından biri ise; öğretmen ve öğrencilerin farklı mekânlarda ve zamanlarda, özel öğretim gereçleri ve desenleri gerektiren sistemli bir şekilde planlanmış öğrenme modelidir (Aydemir, 2018).

Uzaktan eğitim, geleneksel eğitim modelindeki aynı zaman ve mekânda bulunma mecburiyetine bağlı kalmadan ya da engel ve sınırlılıkları esneterek, günümüz ihtiyaçlarından biri olan iletişim teknolojilerinin kullanıldığı bir eğitim modelidir (Jonassen vd., 1995).

Uzaktan eğitimde bulunan çok ortamlı araç ve gereçlerin, bu araçlarla gerçekleştirilen sunuların varlığı, uzaktan eğitimin tanımını güçleştirse de yukarıda sıraladığımız gibi literatürde birçok tanıma yer verilmiştir (İşman, 2006).

Görüldüğü üzere uzaktan eğitim çalışmaları ile ilgili farklı tanımlarda belli bir yaşta olma mecburiyeti yoktur, aynı zamanda belirli bir mekân ve zamanda bulunma zorunluluğu da bulunmamaktadır.

Uzaktan eğitim yapısına öğrenciler açısından bakıldığında zamanın esnek yapıda olduğu, bağımsız ve bireysel öğrenmeye imkân tanıyan, öğretene ve öğrenene arasında çift yönlü bir etkileşim ve iletişimin olduğu, birçok bireyin eğitim alabilmesine imkân tanıdığı, kendilerine özel elektronik iletişim ve bilgi teknolojilerinin aktif kullanıldığı görülmektedir.

Uzaktan eğitim tanımları literatürde incelendiğinde tanımların ortak özelliği; mekân veya zaman problemi olmaması, belli bir yaş grubuna has ya da belirli bir öğrenim seviyesinde bulunma mecburiyetinin olmaması, öğretmen ve öğrencilerin fiziksel olarak ayrı mekânlarda bulunması, öğretene ve öğrenene arasındaki iletişimin tek taraflı ya da çift taraflı şeklinde sağlanabilmesi, öğrenenin bireysel bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân tanınması, birçok kişinin öğrenme çalışmalarını kendi istedikleri doğrultusunda gerçekleştirebilmesi gibi özellikleri barındırmaktadır. Bu özellikler uzaktan eğitim modelini günümüz dünyasındaki geleneksel eğitim modellerine nazaran öğrencilere emsalsiz avantajlar koyduğunun bir göstergesidir.

Geleneksel eğitim modeline göre oldukça fazla olanaklar sunan uzaktan eğitim modelini daya iyi anlayabilmek için uzaktan eğitim modelinin avantaj ve dezavantajları şöyle sıralayabiliriz.

2.1.2.1 Uzaktan Eğitimin Avantajları

Yurdakul (2015) uzaktan eğitimin avantajlarını öğrenenlere zengin içerikli bir öğretme imkânı sunması, eğitim ortamını demokratikleştirmesi, öğrenme ve öğretme sürecini esnek hale getirmesi, öğrenenlerde bağımsız düşünmeye destek vermesi, öğrencilere öğrenme seviyelerine yönelik değişik fırsatlar sunması, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini oluşturması, eğitim çalışmalarının daha fazla bireylere götürülebilmesi, öğrenenlerde öz denetleme becerisinin gelişimine katkı sunması şeklinde sıralamıştır.

Uzaktan eğitim modelinin avantajlarını literatür çalışmalarını inceleyerek şöyle sıralayabiliriz.

- Öğrenenlerin kendince öğrenme yeteneklerine katkı sunar.
- Kişilere öğrenme sürecinde öğrenme sorumluluğu kazandıracaktır.
- Bireylerin istedikleri zamanda ve mekânda yaşa ve cinsiyete bağlı kalmadan öğrenme imkânı sunduğu için yaşam boyu öğrenmeye katkı sağlar.
- Coğrafi ya da fiziki bir engel olmaksızın; yaşa, cinsiyete, zamana bağlı kalmadan kişinin kendine has bir öğrenme imkânı sunmasıyla uzaktan eğitim esnek öğretim modelidir.
- Öğrenenlere basit güncellenebilen eğitim materyallerine, kavramlarına ve ölçme ve değerlendirme araçlarına ulaşma imkânı sunar.
- Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan öğrenen ve öğrenenler aralarında etkili iletişim kurabilmektedirler.
- Uzaktan eğitimde her öğrenen, hazırlanmış etkileşimli içerik ve değerlendirme materyalleriyle öğrenmesini hemen değerlendirip kontrol etme fırsatına sahiptir.

- Eğitim hizmetinin mekân ve zaman sınırlamasına bağlı kalmadan daha çok bireylere ulaştırılmasını sağlar.

- Uzaktan eğitim sağlanan imkânlar sebebiyle daha kolay sürdürülebilir olmaktadır.

- Uzaktan eğitim, öğrenme-öğretme sürecinin bireyselleşmesine ve demokratikleşmesine katkı verir.

- Sağladığı fırsatlardan ötürü oldukça esnekler.

- Uzaktan eğitim, bazı nedenlerden ötürü örgün eğitime katılmayan öğrenenlere oldukça önemli imkânlar sunmaktadır (Özer, 1998). Eğitim ortamlarına ve eğitim kurumlarına katılmayan bireylere fırsat eşitliği sağlamaktadır.

- Uzaktan eğitim modeli, yaygın ve örgün eğitime göre mekân ve zaman açısından daha ekonomiktir.

Kısaca; uzaktan eğitim yapısı eğitim süreçlerini zaman ve mekân açısından bir engel olmadan gerçekleştirebilmelerine imkân sağlamaktadır. Bunun yanında öğrenenlerin kendi seviyesinde aktif öğrenebilmelerine imkân tanır. Bunlara ek olarak uzaktan eğitimin ortam ya da yaş sınırlamasına bağlı olmaması da öğrenenlerin kendi gelişimlerini sağlayabilmesi yönünden de oldukça önemlidir.

2.1.2.2 Uzaktan Eğitimin Dezavantajları

Uzaktan eğitimin avantajları olduğu kadar bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır (Çetiner vd.,1999).

- Uzaktan eğitimde öğretmenlerin ve eğitimcilerin vazgeçilmezi olan göz teması olmaması uzaktan eğitimin sınırlılıklarından biridir.

- Öğretmenlerin geleneksel eğitimdeki gibi öğrenenlerinin yeteri kadar bilgi ve donanıma sahip olduklarını kontrol edememeleri

- Uzaktan eğitim yoluyla işlenmesi mümkün olmayan derslerin uzaktan eğitim yoluyla verilmesi sonucu dersin veriminin azalmasına sebep olması

- Uzaktan eğitimde uygulamalı ders öğreniminin verilememesi

- Öğrenenlerin fiziki, maddi ve coğrafi imkânsızlıklara sahip olması şeklinde sıralamıştır.

Literatürde bulunan uzaktan eğitimin dezavantajı ve sınırlılıklarından bazı çıkarımlar şu şekilde sıralayabiliriz.

- Uzaktan eğitim, öğrencilerin bilişsel yeteneklerinin artmasına yarar sağlarken, uygulamaya dair psiko-motor becerileri gelişim gösterememektedir.

- Öğrenme gücünü çeken öğrencilerin geleneksel eğitimden aldığı faydayı uzaktan eğitimde görememesi uzaktan eğitimin bir sınırlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

- Geleneksel eğitim modellerinin en büyük avantajlarından olan yüz yüze eğitim ilişkisi yani öğrenen-öğreten, öğreten-öğretmen ilişkisi sınırlı olabildiğinden veya olmadığından, öğrenen bireylerin sosyal gelişimleri ve yüz yüze iletişim becerileri de zayıf kalmaktadır.

- Uzaktan eğitimden yararlanmak isteyen öğrenenlerin uzaktan eğitimde ihtiyaç duyduğu internet, bilgisayar, tablet ve akıllı telefon vb. gibi teknolojik araçlara ulaşması

mümkün olmayabilir. Bu nedenle uzaktan eğitim; bireylere fırsat ve imkân eşitliği oluştururken aynı zamanda da imkân ve fırsat eşitsizliğine de neden olmaktadır.

- Bireylerin sosyal hayata girmesine ve sosyalleşmesine engel olur.
- Uzaktan eğitimin kurulum aşamasının çok maliyetli olması ve sistem oluştuktan sonra öğretmenlerin sistemin sürekliliği açısından teknik bir elemana ihtiyaç duyması uzaktan eğitiminin bir başka sınırlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Öğrencilerin bir öğretici disiplinde olmaması nedeniyle derse odaklanamayabilir veya derse karşı dikkatleri dağılabilir.
- Uzaktan eğitim öğrenme sürecinde oluşacak teknik aksaklıklar, problemler vb. gibi yaşanan sıkıntıların hızlı bir şekilde çözülememesi bir başka dezavantajdır.
- Çalışan öğrenenlerin kendine ayıracakları vakitte derse katılma ve ders çalışma mecburiyetinde olması.
- Kendi kendine program oluşturma ve çalışma alışkanlığı olmayan ve bu yeteneğini geliştirememiş öğrenenlerin program yapmakta zorlanmaları başka bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında uzaktan eğitim öğrenenlere herhangi bir yaş, mekân ve zaman sınırlaması ortaya koymasa da bireylere öğrenme sürecinde çok yönlü etkileşim kurmasına; öğrenenlerin yüz yüze iletişimden yoksun kalmasına ve sosyalleşmemesine sebep olmaktadır. Uzaktan eğitimde yaşanan bazı teknik, fiziki ve maddi problemlerin uzaktan eğitimin etkinliğini ve verimini düşürmektedir.

2.1.2.3 Geleneksel Eğitim ve Uzaktan Eğitim Arasındaki Farklar

- Uzaktan eğitimi ile geleneksel eğitim arasındaki farkları şu şekilde sıralayabiliriz:
- Öğrenenin geleneksel eğitimdeki öğrenme süreci öğrenenlerin pasifliği ile geçerken uzaktan eğitimde öğrenen aktiftir, uzaktan eğitim öğrenciye hizmet etmektedir ve öğrenci merkezlidir.
- Geleneksel eğitimde mekân ve zaman problemi varken; uzaktan eğitim modelinde bu sınırlamalar yer almamaktadır.
- Geleneksel eğitim için bir mekân ve sınıf gereksinimi varken; uzaktan eğitim bilişim ve iletişim teknolojileriyle genellikle sanal sınıflarda ve mekânlarda gerçekleştirilmektedir.
- Geleneksel eğitim modellerinde eğitimci problemleri, öğretmenlerin performansı, öğrencilerin öğrenme sıkıntısı gibi birçok problem uzaktan eğitim modeli ile bertaraf edilmektedir.
- Uzaktan eğitim geleneksel eğitime göre daha çok kitlelere ulaşmaktadır.
- Uzaktan eğitimde öğretene-öğrenen ya da öğrenen-öğreten arasında çift taraflı bir iletişim ve etkileşim söz konusudur.

Geleneksel eğitimde kaynakların istenilen ölçüde eşit paylaştırılmaması ve verimli kullanılmaması, eğitim sürecinde mekân, süre, ekonomik ve fiziki imkânlara ulaşım yetersizliği, eğitim hizmetlerinde ehliyet ve kalite azlığı, öğretmenlerin azlığı ya da

yetersizliği; geleneksel eğitimin bu sıkıntıları çözüme kavuşturmada yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunlar neticesinde uzaktan eğitim sistemleri faydaları ve zararlarıyla bu süreçte yerini almıştır.

Yukarıda da söz edildiği gibi uzaktan eğitim; öğrencilere kendilerince bir öğrenme imkânı sunan, öğrenmeyi belirli bir mekânla ve zamanla sınırlandırmayan, bireye yaşamı boyunca öğrenmesine destek veren, bireylerin dünyanın her yanındaki eğitimcilere ve öğrenme ortamlarına ulaşmasına fırsat veren, öğrenenlere içerik ve materyal bolluğu sunan sistematik bir modeldir. Bütün bu yönleriyle uzaktan eğitim sistemleri çağımızın vazgeçilmez bir yapı haline gelmiştir.

Bütün bunların yanında uzaktan eğitim, kesinlikle tamamen geleneksel eğitim kurumlarının yerine geçmemelidir ve örgün eğitim kurumlarında kullanılan destekleyici ve yardımcı bir model olarak yerini almalıdır.

2.1.2.4Dünyada Uzaktan Eğitimin Tarihçesi

Uzaktan eğitim sistemlerinin 1700'lü yıllarda başladığı sanılmakta ve uygulamanın geçmişte adından bahsedildiği bilinmektedir. Mesela; 20 Mart 1728'de Boston Gazetesinin mektup yoluyla "steno" derslerinin verileceği ilan edilmiştir (Holmberg, 1995).

İsveç gazetesinin 1833'te mektupla "yazılı anlatım" derslerinin verileceği duyurulmakta. Fakat bu gazetelerdeki duyurularda, çift yönlü iletişimin nasıl oluşacağı ve derslerde notların nasıl verileceği tartışılmıştır.

Dünyada uzaktan eğitim kavramlarının ve uygulamasının 1840'ta Isaac Pitman aracılığıyla İngiltere'de başladığı varsayılmaktadır. (Mshvidobadze ve Gogoladze, 2012).

Dünyada uzaktan eğitimin algılarında önemli değişiklikler ve değişimler oluşturan bazı kırılma noktaları vardır.

Bu noktalara öncelikle 1700'lü yıllarda başlayan mektupla öğretim eşlik etmekte, 1920'li yıllarda teknolojinin gelişmesiyle elektronik ders araç gereçleriyle öğretimin ortamının başlamasıyla devam etmekte ve diğer bir yön ise 1960'lı yıllarda uzaktan eğitim modelinin yüksek öğretim kurumlarında kurulmaya başlaması bir başka nokta olarak karşımıza çıkmaktadır (Simonson vd., 2003).

Günümüzdeki internet teknolojisinin ve sanal ortamın yaygınlaşması ve gelişmesi ile uzaktan eğitim yapısı bir başka yöne evrilmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında dünyanın ilk uzaktan eğitimle buluşması 1840'larda İngiltere'de, Isaac Pitman'ın mektupla steno dersleri öğrenimi vermesiyle başladığı sanılmaktadır (Mshvidobadze ve Gogoladze, 2012 akt: Özbay, Ö, 2015).

1856 yılında Almanya'nın önemli kentlerinden biri olan Berlin'de Alman Gustav ve Langenscheidt, Fransız asıllı Charles Toussaint tarafından mektupla Langenscheidt adlı dil öğrenimi görülen uzaktan eğitim sisteminin uygulandığı bir okul kurulmuştur.

1873'lerde ABD'de Anna Eliot Ticknor Evde Çalışmayı Destekleme Derneği'ni kurmuş bu da bir uzaktan eğitim uygulaması olarak karşımıza çıkıyor (Verduin ve Clark, 1994).

1874'de uzaktan eğitim uygulamaları, ABD'deki Illinois Wesleyan Üniversitesi'nin derslerinde kullanılmaya başlanmış ve 1910'da bu çalışmalara son verilmiştir.

ABD'nin New York Eyaletinde 1883 yılında, Mektupla Eğitim Üniversitesi açılmış ancak bu üniversite belli bir süre sonra çalışmalarına son vermiştir. 1884 yılında; Almanya'nın başkenti Berlin'de, öğrencilerin üniversiteye hazırlanması için Rustinches Uzaktan Eğitim Okulu faaliyetlerine başlamıştır (Kaya, 2002).

1891'de Wisconsin Üniversite'si uzaktan eğitimin çalışmalarının yaygınlaştırılması için bazı kararlar almış. 1892 yılında ise, Chicaco Üniversitesi uzaktan eğitim bölümünü açmıştır (Hızal, 1983).

İsveçli Hans Hermond 1898'de, bir uzaktan eğitim lisesi açmış ve liseye de kendi adını vermiştir. ABD'nin Baltimore kentinde "The Calvert School" adlı kurum ilk defa mektup aracılığıyla ilköğretim öğrencilerine yönelik ilköğretim eğitimini başlatmıştır.

1910 yılında Avustralya'da uzaktan eğitim çalışmaları yükseköğrenim düzeyinde "Queensland Üniversitesi'nde" faaliyetlerine ilk defa başlamıştır. Yeni Zelanda da 1922'de mektup yoluyla uzaktan eğitim okulu açarak uzaktan eğitim çalışmalarını başlatan ülke olmuştur.

1934'te ABD'nin "Iowa State" adlı üniversitesi astronomi, sağlık bilgisi gibi dersleri televizyon aracılığıyla öğrencilerinin hizmetine sunmuştur. 1939'de savaştan ötürü eğitim hizmeti alamayan bireyler için, Fransa Ulusal Uzaktan Eğitim Merkezi'ni açmıştır. 1948'de ise Japonya, askerlere ve okula gidemeyen öğrencilere uzaktan eğitimle dersler vermeye başlamıştır (Kırık, 2014).

1950'de Çin uzaktan eğitim uygulamalarına mektupla başladı. 1950'de ABD'de askerlere uzaktan eğitim hizmetleri verilmiştir. Hindistan, Japonya ve Malezya mektup yolu ile eğitimlere başlamıştır (Uşun, 2006).

Polonya 1966 yılında, televizyon yoluyla ilk defa uzaktan eğitim çalışmalarını denemiştir. 1969 tarihinde İngiltere'de uzaktan eğitim hizmeti veren "Open University" açılmıştır. 1972'de İspanya'da, Ulusal Uzaktan Öğretim Üniversitesi uzaktan eğitim hizmetine başlamıştır.

Almanya 1974 tarihinde Hagen Açık Öğretim Üniversitesini kurmuştur. 1984'de ise Hollanda Open University açıldı. 1978 tarihinde Nijerya'da mektup aracılığıyla öğretim kurumu açılmıştır. Hindistan'da 1989 yılında uzaktan eğitim çalışmalarını yürüten "The National Institute of Open Schooling (NIOS)" açılmıştır. Günümüzde ise 2001 tarihinde "moodle.com" aracılığıyla özgür kaynaklı ve açık kodlu bir uzaktan eğitim modeli yayınlandı (Kaya, 2002).

2.1.2.5 Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Tarihçesi

Uzaktan eğitim çalışmaları Türkiye'de ilk defa 1927 yılında MEB bakanı Mustafa Necati önderliğinde eğitim ile ilgili bir toplantıda ele alınarak gündeme getirilmiştir. 1933 tarihinde mektupla öğretim uygulamaları konusu konuşulmuş ve tartışılmıştır (Alkan, 1987). Ancak 1956 tarihine kadar uzaktan eğitim, sadece tartışma ve konuşma boyutuyla kalmış yani somut hiç bir uygulama hayata geçirilememiştir.

1956 tarihinde İstanbul Üniversitesi ilk defa uzaktan eğitim çalışmaları denenmeye çalışılmıştır. 1995 tarihinde Ankara Üniversitesi banka çalışanları için mektup aracılığıyla ders verme işlemlerine başlamıştır.

MEB tarafından 1961 tarihinde Mektupla Öğretim Merkezi açılmıştır. 1962’de ise Radyo ile Eğitim Üniversitesi açılmıştır.

1974 tarihinde ise “Mektupla Öğretim Merkezi” açılmış ancak bu kurumun adı sonra “YAYKUR” olarak değiştirilmiştir. 1974 tarihinde TRT radyo aracılığıyla uzaktan eğitim yoluyla yayınlar yapmaya başlamıştır. 1975’te faaliyete geçen Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu (YAYKUR) gereksinim duyulabilecek değişik alanlarda televizyon aracılığıyla eğitsel programlar yayınlamayı planlamıştır (İşman, 2005).

1981 tarihinde MEB, kanunla üniversitelere açık öğretim çalışmalarını yürütme vazifesi ve izni vermiştir. 1982’de Eskişehir Anadolu Üniversitesinde Açık Üniversite faaliyetlerine başlamıştır (Gelişli, 2015).

1991 tarihinde Fırat Üniversite’si e- posta aracılığıyla eğitim hizmeti sunmaya başlamıştır. 1992’de ise Fırat Üniversitesi, televizyon kanalı aracılığıyla uzaktan eğitim dersleri vermiştir. Fırat Üniversitesi, 1995 tarihinde uzaktan eğitimle öğrencilerine sertifika vermeye başlamıştır.

1992’de “Açık Öğretim Lisesi” çalışmalarına başlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi 1996 tarihinde Uzaktan Eğitim Merkezi’ni açmıştır. Yine 1996’da Bilkent Üniversitesi New York Üniversitesi ile birlikte video konferans aracılığıyla uzaktan eğitim derslerini vermeye başlamıştır.

1996 tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) internet tabanlı bir uzaktan eğitim çalışması yapmaya başlamıştır. 1997 yılında TUBİTAK-BİLTEN uzaktan eğitimin uygulanabilirlik çalışmalarını yaptı.

1998 tarihinde Açık İlköğretim Okulları eğitim hayatına başladı. 1999 tarihinde YÖK, uzaktan eğitim çalışmalarıyla ilgili bir yönetmelik yayınladı. 2000’de ise Bilgi Üniversitesi, YÖK tarafından onay gören internet tabanlı uzaktan eğitim programlarını açmış, yine aynı yıl Sakarya Üniversitesi de internet aracılığıyla bazı dersleri uzaktan eğitim yoluyla vermeye başlamıştır.

YÖK, 2001 tarihinde uzaktan eğitim programları açmaya başladı. 2005 tarihinde YÖK, Uzaktan Eğitim Komisyonunu kurmuştur. 2009 tarihinde İstanbul Üniversite’si bazı derilerini uzaktan eğitim ile vermeye başlamıştır

2009 tarihinde ise Atatürk Üniversitesi “Uzaktan Eğitim ve Araştırma Merkezi” kurmuştur. 2010’da İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi’ni kurmuştur.

2010 tarihine gelindiğinde ise Atatürk Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi’ni açmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı 2011 tarihinde (EBA) yani “Eğitsel E-içeriğin Sağlanması ve Yönetilmesi Bileşeni” kurulmuş ve Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM) açılmıştır. 2011’de Eğitim Kanunu’na yeni bir öğretim biçimi olan ‘uzaktan öğretim’ eklenmiştir (Özarslan ve Ozan, 2014).

2016 tarihinde çevrimiçi olarak uzaktan eğitim sözlüğü oluşturulmuştur. Günümüz de ise Covid-19 salgınının oluşturduğu pandemi nedeni ile birçok kurum ve kuruluş, özel sektör ve yükseköğretim kurumları uzaktan eğitim uygulamalarını aktif olarak kullanmıştır.

Coronavirüs salgını, küresel ölçekli bir kriz durumu oluşturmuş ve bu kriz, eğitimde de kendisini göstermiştir. Türkiye’de, Millî Eğitim Bakanlığının tüm öğretim kurumlarında ara tatil öne çekilmiş sonrasında yüz yüze eğitim uygulaması 31 Mayıs 2020 tarihine kadar

sonlandırılmış ve bütün eğitim öğretim çalışmaları MEB ve TRT'nin ortaklaşa kurduğu 3 TV kanalı üzerinden ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştır. Yükseköğretim kurumlarında ise 2019-2020 bahar dönemi eğitimleri durdurulmuş, eğitim öğretim faaliyetleri açık ve uzaktan ile verilmeye başlanmıştır. ÖSYM önemli sınavlarını (KPSS, YKS,ALES vb..) ertelenmiştir. Covid-19 salgını, açık ve uzaktan eğitimin modelinin önemini ortaya çıkarmıştır. Kriz durumunda uygulanan uzaktan eğitim modeli Türkiye'de ilk kez 2020 Elazığ depreminde yoğun kullanılmış, şu anda ise Covid-19 pandemisi sebebiyle tüm eğitim öğretim kademelerinde aktif olarak kullanılmaktadır.

2.1.2.6 Uzaktan Eğitimde Kullanılan Teknoloji ve Materyaller

Uzaktan eğitim modelinde kullanılan bazı teknolojik araç ve materyallere aşağıda yer verilmiştir (Uşun, 2006):

- Radyo
- Bilgisayar
- İnternet
- Tablet bilgisayar
- Televizyon
- Akıllı telefon
- Telekonferans
- İtranet
- Note- book
- Ekstranet
- Video bantları
- VCD
- CD – DVD ROM
- LAN
- E- Posta
- Web 1.0, Web 2.0 ve Web 3.0

2.1.2.7 Uzaktan Eğitimde Kullanılan Program ve Yazılımlar

Uzaktan eğitim modelinde kullanılan bazı program ve yazılımlar aşağıda sıralanmıştır.

- Moodle
- Zoom
- Google meet
- Skype
- Blackboard
- Sakai
- Youtube
- Sheetzoom
- Breeze

- Macromedia
- ALMS
- Perculus
- Openmeetings
- AdobePresenter

2.2. Konu ile İlgili Literatür

Horzum, Albayrak ve Ayvaz (2012), yaptıkları ortak çalışmada araştırma için seçilen sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik algı ve tutumlarını etkileyen etmenleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Sınıf öğretmenlerin sürece yönelik tutum ve algılarını cinsiyet, meslekte geçirdikleri süreler ve uzaktan eğitim süreci ile ilgili ne bildikleri gibi durumların incelendiği çalışmada Sakarya şehrindeki 135 sınıf öğretmeni ile yapılmıştır. Çalışma “Sınıf Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitimde Uzaktan Eğitime Yönelik İnançları” ölçeği ile yapılmıştır. Çalışma neticesinde sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitim sürecinde uzaktan eğitime yönelik algıları cinsiyet ve meslekte geçirdikleri süre değişkenine göre farklılık gösterirken, uzaktan eğitimle ilgili bilgi sahibi olmalarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır.

Çelen, Çevik ve Seferoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmanın amacı öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik yaklaşımlarını bulmaya yöneliktir. Araştırmaya farklı illerde görevli 95 öğretmen katılmıştır. Öğretmenlerin geneli uzaktan eğitim çalışmalarına katılmakta istekli ise de öğretmenlerin yarısı uzaktan eğitimin sürecinin yetersizlikleri ile ilgili olumsuz düşünceler bildirmişlerdir.

Haşiloğlu, Durak ve Arslan(2020), yaptıkları çalışmada, fen bilimleri şube rehber öğretmenlerinin Covid-19 uzaktan eğitimde öğretmen, öğrenci ve veliler hakkındaki düşüncelerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmaya Ağrı ili ve ilçe okullarında görev yapan 10 fen bilimleri öğretmeni ile yürütülmüştür. Çalışmanın sonucunda uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin olumlu ve olumsuz görüşleri yer almaktadır. Uzaktan eğitim öğrencilerin okul sürecine alışmalarının zor olacağı ve velilerin uzaktan eğitim sürecine karşı ilgisizliği sonucuna varılmıştır.

Kısaca; uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşleri ilgili yurt içi ve yurt dışında çalışmaların örneklemlerini öğretmenler, veliler ve öğrenciler oluşturmaktadır.

3. YÖNTEM

Sınıf öğretmenlerinin Covid-19 uzaktan eğitim sürecinde öğretmen, öğrenci ve veliler hakkındaki görüşlerinin araştırıldığı bu çalışmada nitel bir araştırma modeli olan özel durum araştırması yöntemi kullanılmıştır. Özel durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistemli bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak o sistemin derinlemesine incelenmesini kapsayan metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010). Özel durum araştırması ile bir grup insan, bir konu, problem veya program yakından incelenebilir. Bu araştırmalara örnek olarak öğrenci deneyimleri, bir okul reformunun etkileri veya bir eğitim programının niteliklerini araştırılabilir. Ancak araştırılacak konu içerik ve karakter

açısından özgün olmalıdır (Marrais ve Lapan, 2004). Özel durum çalışmaları çok karmaşık ve karışık olan bazı durumlarda karar verme mekanizmalarına bilgi sağlamak ya da neden-sonuç ilişkilerini açıklamak için kullanılabilir (Yin, 1994). Bu çalışma yöntemi kısa zaman diliminde derinlemesine bilgi elde etme konusunda araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Bu yöntem “vaka incelemesi” de denilmekte olup bu yöntem çerçevesinde elde edilen sonuçlar incelenen vakalarla sınırlıdır ve bir genelleme endişesi yoktur (Çepni, 2010).

3.1. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma Coronavirüs (Covid-19) pandemisinde uzaktan eğitim sürecinin sınıf öğretmenlerince öğretmen, öğrenci ve veliler hakkındaki gözlemlerini ve görüşlerini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla sınıf öğretmenlerine sorulmak üzere 10 tane yapılandırılmış mülakat sorusu hazırlanmıştır. Bu sorular ile sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, sürecin olumlu-olumsuz tarafları, sürecin avantajlarının ve dezavantajlarının öğretmen, öğrenci ve veli yönünden tespit edilmesi amaçlanmıştır. Hazırlanan sorular iki uzman görüşüne sunulmuş, uzmanlardan gelen geri dönüşler sonucunda soruların içeriği ile ilgili düzeltmeler ve düzenlemeler yapılmıştır. 10 sınıf öğretmenine son hali verilen yapılandırılmış mülakat soruları öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde olması sebebiyle görüntülü görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Mülakatların zamanı tahmini olarak 7-15 dakika arasında sürmüştür. Mülakatların kaydı görüntülü konuşma esnasında ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırma İstanbul ili Esenler ilçesindeki okullarında görev yapan toplam 10 sınıf öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir. Sınıf öğretmenleri, Covid-19’da uzaktan eğitimi modeli ile ilgili olarak görüşlerinin alındığı bu çalışmada kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Kazara ya da şans eseri örnekleme adlarını da alan bu örneklem yöntemi, araştırmacının hazırda olan öğeler içerisinde yeterli sayıda ögeyi örneklem olarak kabul etmesine imkân vermektedir (Baltacı, 2018).

Bu çalışmaya gönüllü olarak katılan sınıf öğretmenlerinin 7’si kadın 3’ü ise erkektir. Araştırmadaki sınıf öğretmenlerinin mesleki tecrübeleri 4-30 yıl arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 1’eğitim enstitüsü mezunu, 9 tanesi ise eğitim fakültesi lisans mezunu öğretmenlerdir.

3.3. Verilerin Analizi

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kavramı arasından veri analizinde kullanılan sistematik, betimsel ve veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Sistematik, betimsel ve veri analizi yönteminde görüşmeler sonucunda toplanan veriler belli sistemlerle ve belli kodlarla sayısal verilere dönüşmesinden sonra betimsel ve sistematik analiz yöntemlerinin veri analizi ile bütünleştirilerek yürütülmesi ile oluşan bir veri analizi yöntemidir (Altunışık vd., 2010). Verilerin analizi aşamasında çalışmaya katılan sınıf öğretmenlerinin cevapları araştırmacı tarafından incelenip belli sorular ve temaya göre tablollaştırılmıştır. Öğretmen görüşleri ve

ifade ettikleri ile bu bilgiler desteklenmiştir. Bilimsel araştırma etiğince öğretmenlerin kimlik bilgileri saklanmış ve sınıf öğretmenlerine kodlar (Ö1, Ö2...) verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf öğretmenleri öğrencilerden ne kadarına ulaşabildiler?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Her bir öğrencime ulaştım.	Ö7,Ö2,Ö1,Ö10
%90 kadarına ulaştım.	Ö6,Ö5,Ö3
%75 kadarına ulaştım.	Ö4,Ö8
%60'dan fazlasına ulaştım.	Ö9

Tablo 1' e bakıldığında sınıf öğretmenlerimizden 4 tanesi sınıftaki tüm öğrencilerine ulaştıklarını belirtirken, 3 tane sınıf öğretmeni sınıftaki öğrencilerin %90 kadarına ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. 2 tane sınıf öğretmeni sınıftaki %75 kadarına ulaştıklarını belirtirken, 1 sınıf öğretmeni ise %60'dan fazlasına ulaştığını belirtmiştir. Tablo 2'de sınıf öğretmenlerinin öğrencilerine ulaşamama nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. Sınıf öğretmenlerinin iletişim kuramama nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Evde telefon yok.	Ö9,Ö10
Evde internet yok ve çekmiyor.	Ö8
Aile çok ilgisiz davranıyor.	Ö3
Evde daha fazla öğrencinin bulunmasıdır.	Ö5,Ö4
Ailevi sağlık sorunları var.	Ö8

Tablo 2 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitim döneminde öğrencileriyle iletişim kuramama nedenleri belirlenmiştir. Buna göre 2 sınıf öğretmeni öğrencilerin kullanacağı telefonun olmadığını belirtirken, 1 sınıf öğretmeni öğrencilerinin evinde internetin çekmediğini ya da internet olmadığını belirtmiştir. 1 sınıf öğretmeni ailenin çok ilgisiz olduğunu belirtirken, 2 sınıf öğretmeni ise evde eğitim alacak çocuk sayısının fazla olduğunu belirtmiştir. Yine 1 sınıf öğretmeni öğrencinin sağlık sorunları olduğunu belirtmiştir. Tablo 3'te sınıf öğretmenlerinin öğrencilerle iletişimi hangi yollarla sağlıyor sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 3. Sınıf öğretmenleri öğrencilerle iletişimi hangi yollarla sağlıyor?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
En çok WhatsApp kullanıyorum	Ö8,Ö2,Ö5,Ö6,Ö7,Ö4,Ö9,Ö10
Telefon görüşmesi yapıyorum.	Ö1,Ö9
SMS kullandım.	Ö4
EBA üzerinden iletişim kurdum.	Ö3
ZOOM üzerinden iletişim sağladım.	Ö8

Tablo 3' e bakıldığında sınıf öğretmenleri öğrencileriyle iletişim kurarken, sınıf öğretmenlerinden 8 tanesi çoğunlukla WhatsApp programını kullandıklarını belirtmişlerdir. 2

tane sınıf öğretmeni öğrencileriyle telefon görüşmesi yaptıklarını belirtmiştir. 1 tane sınıf öğretmeni öğrencileriyle SMS kullanarak iletişim sağladığını belirtmiştir. İne 1 tane sınıf öğretmeni iletişimi EBA uygulamasını kullanarak sağladığını belirtmiştir. 1 sınıf öğretmeni öğrencileriyle ZOOM uygulaması ile iletişim sağladığını ifade etmiştir. Tablo 4’de sınıf öğretmenlerinin iletişimde WhatsApp’ı kullanma nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 4. Sınıf öğretmenlerinin WhatsApp kullanmasının nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Anlık iletişim sağlıyorum.	Ö2,Ö6,Ö4,Ö1
İletilerimin ulaşip ulaşmadığını net görüyorum.	Ö5,Ö10,Ö7
WhatsApp’ın yaygın kullanılmasıdır.	Ö2,Ö6,Ö10
Ders dokümanlarının bu kanaldan daha sağlıklı ve kolay ulaştırabiliyorum.	Ö1,Ö5,Ö4
Görüntülü konuşma imkânının olması	Ö9,Ö4
Grup olarak takibin kolay olması	Ö7,Ö10,Ö2

Tablo 4 incelendiğinde 4sınıf öğretmenin öğrencileri ile iletişimde WhatsApp programını kullanma sebebi olarak anında iletişim sağlayabilmesi olarak belirtmişlerdir. 3 fen sınıf öğretmeni WhatsApp uygulamasındaki iletilerin ulaşip ulaşmadığının kontrol edilebilmesi nedeniyle kullandıklarını belirtmiştir. Yine 3 sınıf öğretmenin veliler ve öğrenciler tarafından WhatsApp uygulamasının yaygın kullanılması nedeniyle tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni ders dokümanlarının bu kanaldan daha sağlıklı ve kolay ulaştırabildiklerini belirtmiştir. 2 sınıf öğretmeni ise WhatsApp uygulamasının görüntülü konuşma imkânı vermesi nedeniyle tercih edildiğini ifade etmiştir. 3 sınıf öğretmeni WhatsApp programında grup kurulabildiğini ve grup takibinin kolay olması nedeniyle tercih ettiğini ifade etmişlerdir. Tablo5’te sınıf öğretmenlerinin iletişimde telefon görüşmesi yapmasının sebepleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 5. Sınıf öğretmenlerinin telefon görüşmesi yapmasının nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Sesli iletişimin daha etkilidir.	Ö3,Ö4,Ö9
Anında ulaşabiliyorum.	Ö7
WhatsApp’ın mesaj yoğunluğundan dolayı önemsenmiyor.	Ö1
EBA’dan gönderilen ödevleri takip ediyorum.	Ö3,Ö2
Yakın ilişki sağlıyor.	Ö6

Tablo 5 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinden 3 tanesi telefon görüşmesi yapmasının nedeni olarak sesli iletişimin daha etkili olduğunu ifade etmiştir. 1 sınıf öğretmeni ise öğrencilere ve velilere anında ulaşabildikleri için telefon görüşmesini yaptığını ifade etmiştir. 1 sınıf öğretmeni veliler ve öğrenciler WhatsApp a gelen mesajların yoğun olması nedeniyle mesajlara bakmadıkları ve mesajları önemsemedikleri için telefon görüşmesi yaptığını belirtmiştir.2 sınıf öğretmeni ise EBA’dan gönderilen ödevleri haber verdikleri ve takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Başka bir sınıf öğretmeni de telefon görüşmesi yapıldığında

veliler ve öğrencilerin öğretmeni tarafından önemsendiğini ve yakın ilişki kurulduğunu ifade etmiştir. Tablo 6'da sınıf öğretmenlerinin iletişimde EBA programını tercih etmelerinin nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 6. Sınıf öğretmenlerinin EBA sistemini tercih etmelerinin nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Canlı derslerin yapabiliyorum.	Ö3,Ö1
Etkinlik ve çalışmaların gönderip takip edebiliyorum.	Ö2,Ö7
Çok yönlü çalışmaların olması ve çocuklara yaptığı çalışmalarla ilgili etkinlik puanı vermesi.	Ö9,Ö2

Tablo 6'ya bakıldığında öğrencileriyle uzaktan eğitim döneminde iletişim kurarken EBA sistemini kullanan sınıf öğretmenlerinin 2 tanesi canlı dersleri bu sistem üzerinden yapabildiklerini ifade etmişlerdir. 2 sınıf öğretmeni ise etkinlik ve çalışmalarını gönderip takip edebildikleri için EBA uygulamasını kullandığını belirtmişlerdir. Ö9 ve Ö2 kodlu öğretmenler ise EBA uygulamasında çok yönlü çalışmaların olduğunu ve sistemin çocuklara yaptığı etkinliklere puana vermesi öğrencileri derse karşı daha motive ettiğini ifade etmişlerdir. Tablo 7'de sınıf öğretmenlerinin iletişimde EBA platformunu kullanmama nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 7. Sınıf öğretmenlerinin EBA platformunu kullanmama nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Sistem yoğunluğundan dolayı giremiyorum.	Ö2,Ö4,Ö10,Ö6
Karışık geliyor kullanmakta zorlanıyorum.	Ö3,Ö4
İçerik ve materyal yetersizliğinin vardır.	Ö5
EBA'dan çalışma gönderdiğimde başka kanallardan haber vermem gerekiyor.	Ö3,Ö5

Tablo 7 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinden 4 tanesi sistem yoğunluğundan dolayı EBA uygulamasına giremediklerini bundan ötürü tercih etmediklerini ifade etmişlerdir. 2 tane sınıf öğretmeni ise EBA uygulamasının karışık geldiği için kullanmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ö5 kodlu sınıf öğretmeni ise EBA uygulamasında materyal ve içerik yetersizliği olduğunu ifade etmiştir. 2 sınıf öğretmeni EBA'dan gönderilen çalışmaların başka iletişim kanallarında öğrencilere haber verilmesi gerektiği için kullanmadığını ifade etmişlerdir. Tablo 8'de sınıf öğretmenlerinin ZOOM uygulamasını kullanma nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 8. Sınıf öğretmenleri ZOOM uygulamasını kullanması nedenleri nedir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
EBA'nın alt yapısının oraya yönlendirmesi.	Ö5,Ö9,Ö1
Sistemin kopmaması.	Ö7
Ekran paylaşımı, video ve diğer kaynakları bu program üzerinden paylaşabiliyorum.	Ö4,Ö6,Ö10

Tablo 8'e bakıldığında sınıf öğretmenlerinden 3 tanesi EBA uygulamasının alt yapısının ZOOM programına yönlendirdiği için tercih ettiğini ifade etmişlerdir. Ö7 kodlu sınıf öğretmeni ise ZOOM uygulamasının iletişimi iyi sağladığını ve kopma meydana gelmediği için kullandığını belirtmiştir. 3 sınıf öğretmeni ise ZOOM uygulamasında etkinliklerin çalışmaların ve dosyaların ekran paylaşımı yöntemiyle öğrencilerine aktarma fırsatı verdiği için tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Tablo 9'da sınıf öğretmenleri velilerin ne kadarına ulaşabiliyor sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 9. Sınıf öğretmenleri velilerin ne kadarına ulaşabiliyor?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Hepsiyle iletişim kuruyorum.	Ö4,Ö3,Ö7
%75'yle iletişim kurdum.	Ö2,Ö1,Ö5,Ö6
%50'nin altında iletişim kurdum.	Ö8

Tablo 9 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin velilerinin ne kadarına ulaşabildiği tespit edilmiştir. 3 sınıf öğretmeni velilerin hepsiyle iletişim halinde olduğunu ifade etmişlerdir. 4 sınıf öğretmeni ise velilerin %75'i ile iletişim kurduğunu belirtmiştir. Ö8 kodlu sınıf öğretmeni ise %50'nin altında velilerle iletişim halinde olduğunu ifade etmiştir. Tablo 10'da velilerin bu dönemde genel tavrı nasıldı sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 10. Velilerin genel tavrı bu dönemde nasıldı?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Dijital imkânı iyi olan öğrenciler ilgiliydi.	Ö9,Ö7,Ö6,Ö4
Yüz yüze eğitimde ilgisiz olan veliler bu süreçte de ilgisizdi.	Ö8,Ö5
Birçok velide endişe hâkim.	Ö6
Velilerimde eğitimde geri kalma korkusu yaşadığını gözlemledim.	Ö4
Veliler görevini tam anlamıyla yerine getiremedi, öğrencileri yalnız bıraktılar.	Ö3
Başarılı olan öğrencilerin velileri bu süreçte de ilgilidiler.	Ö10,Ö1
Okul çağında birden fazla öğrencisi olan aileler süreçten sıkıldılar ve ilgisizleştiler.	Ö9
Ödev takibini yapamadılar.	Ö3,Ö2,Ö1

Tablo 9' a bakıldığında sınıf öğretmenlerinin velilerin bu dönemdeki genel tavrını nasıl karşıladıkları ve nasıl buldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya katılan sınıf öğretmenlerinden 4 tanesi dijital imkânı iyi olan öğrencilerin derslere karşı daha ilgili olduğunu ifade etmişlerdir.2 sınıf öğretmeni ise yüz yüze eğitimde ilgisiz olan velilerin uzaktan eğitim sürecinde de ilgisi olduğunu belirtmişlerdir. Ö6 kodlu sınıf öğretmeni birçok velinin bu süreçte endişeli olduğunu ifade etmiştir. 1 sınıf öğretmeni velilerin eğitimde geri kalma korkusu yaşadığını gözlemlemiştir. Yine 1 sınıf öğretmeni uzaktan eğitimde velilerin görevini yapamadığını öğrencileri yalnız bıraktığını ifade etmiştir. Çalışmaya katılan 2 sınıf öğretmeni ise Başarılı olan öğrenci velilerinin uzaktan eğitimde de ilgili olduğunu

belirtmiştir. Ö9 kodlu sınıf öğretmeni okul çağında birden fazla öğrencisi olan velilerin sıkıldığını ve eğitime karşı ilgisizleştiğini ifade etmiştir. Çalışmaya katılan 3 sınıf öğretmeni ise velilerin ödev takibi yapmadığını belirtmiştir. Tablo 11’de sınıf öğretmenlerine göre uzaktan eğitim alan öğrenciler verimli ders takibi yapabildi mi sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 11. Sınıf öğretmenlerine göre uzaktan eğitim alan öğrenciler verimli ders takibi yapabildi mi?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Teknik sebeplerden dolayı yapamadılar.	Ö8,Ö2,Ö10
Çoğu öğrencim yapabildi.	Ö7,Ö5,Ö1
Çoğu yapamadı.	Ö6,Ö3,Ö10,Ö7
Velisi ilgili olanlar yapabildi.	Ö4,Ö3

Tablo 10 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitim alan öğrencilerinin verimli ders takibi yapıp yapamadıklarıyla ilgili düşünceleri belirtilmiştir. Çalışmaya katılan 3 sınıf öğretmeni teknik sebeplerden dolayı öğrencilerinin ders takibi yapamadıklarını ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni ise çoğu öğrencisinin verimli ders takibi yapabildiklerini belirtmiştir. Çalışmaya katılan 4 sınıf öğretmeni ise çoğu öğrencisinin ders takibi yapmadığını ifade etmişlerdir. Ö4 ve Ö3 kodlu sınıf öğretmeni ise velisi ilgili olan öğrencilerin ders takibi yapabildiğini ifade etmişlerdir. Tablo 12’de ise uzaktan eğitimde öğrenciler neden verimli ders takibi yapamadı sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 12. Sınıf öğretmenlerine göre öğrenciler bu süreçte derslerini neden verimli takip edemedi?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Dijital teknolojilere erişim imkânları yok.	Ö5,Ö2,Ö3,Ö7,Ö9
Evde birden fazla öğrencinin olmasıdır.	Ö1,Ö4,Ö5
Aile çocuğuna eğitimle ilgili sorumluluk vermiyor.	Ö3,Ö7
Sınıf ortamındaki gibi disiplinli hareket edemiyorlar.	Ö10,Ö7
Sağlık sorunları olanlar katılmadı.	Ö8

Tablo 11’e bakıldığında sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin neden verimli ders takibi yapamadıklarıyla ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde 5 sınıf öğretmeni öğrencilerin teknolojik imkânlarla erişim imkânının olmadığı için verimli ders takibi yapamadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan 3 sınıf öğretmeni ise evde birden fazla öğrenci olduğu için öğrencilerin verimli ders takibi yapamadıklarını belirtmiştir. 2 sınıf öğretmeni ise ailenin çocuğuna eğitimle ilgili sorumluluk vermediği için öğrencilerin verimli ders takibi yapmadığını ifade etmişlerdir. 2 sınıf öğretmeni öğrencilerin sınıf ortamındaki gibi disiplinli hareket edemedikleri için verimli ders takibi yapamadıklarını belirtmiştir. Ö8 kodlu sınıf öğretmeni ise öğrencilerden sağlık sorunu olanların verimli ders takibi yapmadığını ifade etmiştir.

Sınıf öğretmenlerine “Uzaktan eğitimde eğitimden tamamen kopan öğrenciniz oldu mu?” sorusu soruldu ve 7 sınıf öğretmeninden “Evet.” cevabı alındı. 3 sınıf öğretmeni ise; “Yüz yüze eğitimde takip eden kadar yok.” cevabını verdi. Bu durumun nedenleri Tablo 13’de yer almaktadır. Tablo 13’de sınıf öğretmenlerine göre öğrencilerin eğitimden uzaklaşması ve kopmasının nedenleri nelerdir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 13. Sınıf öğretmenlerine göre öğrencilerin eğitimden uzaklaşması ve kopmasının nedenleri nelerdir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Aileler ilgisizdir.	Ö1,Ö3,Ö7,Ö8
Teknolojik materyal eksikliği vardır.	Ö4,Ö2,Ö6,Ö7,Ö10
İnternet çekmiyor veya yok.	Ö4,Ö6
Öğrencinin sınıf ortamını evde sağlayamıyor.	Ö10,Ö9
Evde okul çağında öğrencinin fazla olmasıdır.	Ö1,Ö4,Ö6
Öğrenciler süreci tatil olarak görüyor.	Ö8

Tablo 12’ye bakıldığında öğretmenlere göre öğrencilerin eğitimden uzaklaşma ve kopmasının nedenleri nelerdir sorusuna verdikleri cevaplar yer almaktadır. Sınıf öğretmenlerinden 4 tanesi bu süreçte ailelerin ilgisiz olduğunu bu nedenle eğitimden koptuğunu ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan 5 sınıf öğretmeni ise öğrencilerin teknolojik materyal eksikliği olduğu için eğitimden uzaklaştığını belirtmişlerdir. Ö4 ve Ö6 kodlu sınıf öğretmeni ise öğrencilerin uzaktan eğitimde eğitimden kopmalarının nedeni olarak öğrencilerin internete ulaşamadıklarını veya internetlerinin olmadığını ifade etmiştir. Araştırmaya katılan 2 sınıf öğretmeni ise öğrencilerin sınıf ortamını evde sağlayamadığı için eğitimden koptuklarını ifade etmişlerdir. Yine 3 sınıf öğretmeni evde okul çağında öğrenci fazlalığı olduğu için öğrencilerin eğitimden uzaklaştığını belirtmiştir. Ö8 kodlu sınıf öğretmeni ise öğrencilerin uzaktan eğitimi tatil olarak gördüğü için eğitimden koptuğunu ifade etmiştir.

Sınıf öğretmenlerine “Öğrencilerinizin derslerden uzaklaşmaması ve kopmaması için EBA dışında hangi materyal ve kaynakları kullanıyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Çalışmaya katılan bütün sınıf öğretmenlerimizin EBA dışında materyal ve kaynak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Tablo 14’te EBA dışında hangi eğitim materyalleri ve kaynakları kullanıyorsunuz sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 14. EBA dışında hangi eğitim materyallerini ve kaynaklarını kullanıyorsunuz?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Kaynak kitaplar kullanıyorum.	Ö9,Ö3,Ö2,Ö1
WhatsApp üzerinden ödev gönderiyorum.	Ö8,Ö2
Eğitimhane, Okulistik, Morpakampüs gibi eğitim sitelerini kullanıyorum.	Ö7,Ö6,Ö5,Ö4
ZOOM programımdan canlı ders yapıyorum.	Ö10,Ö5,Ö6,Ö7

Tablo 14’e bakıldığında sınıf öğretmenlerinin öğrencileriyle ders işlerken veya ders takiplerinde EBA’nın dışında hangi eğitim materyal ve kaynakları kullanıyorsunuz sorusu

hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Çalışmaya katılan 4 sınıf öğretmeni kaynak kitapları kullandıklarını ifade etmişlerdir. Yine 2 sınıf öğretmeni WhatsApp üzerinden öğrencilerine ödev gönderdiklerini belirtmişlerdir. 4 sınıf öğretmeni ise Eğitimhane, Okulistik, Morpakampüs gibi eğitim siteleri üzerinden ödev verdiği ve çalışma yaptığını ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan 4 sınıf öğretmeni ZOOM uygulaması üzerinden canlı ders yaptıklarını belirtmişlerdir.

Sınıf öğretmenlerine “Öğrencilere öğrencilerin dersi daha iyi anlaması ve dersleri pekiştirmek amacıyla herhangi bir etkinlik, ödev, çalışma vb. gönderiyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Çalışmaya katılan bütün sınıf öğretmenlerimiz öğrencilerine çeşitli materyal ve etkinlik çalışmaları gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Tablo 15’te ders konularını pekiştirmek için ne tür çalışmalar gönderiyorsunuz sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 15. Öğrencilere konuları daha iyi anlaması için ne tür çalışmalar gönderiyorsunuz?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Youtube’den konu anlatımı gönderiyorum.	Ö2
EBA’nın etkinliklerini, videolarını ve konu anlatımlarını gönderiyorum.	Ö3,Ö7,Ö6
Konu özetlerinin fotoğrafını gönderiyorum.	Ö3,Ö5
WhatsApp üzerinden testler gönderiyorum.	Ö8,Ö9,Ö10,Ö7,Ö3

Tablo 15 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin bu süreçte öğrencilerinin konularını pekiştirmesi için bazı çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir ve uzaktan eğitimde çalışma gönderdikleri anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan 1 sınıf öğretmeni Youtube’den konu anlatımı gönderdiğini belirtmiştir. 3 sınıf öğretmeni ise EBA’nın etkinliklerini, çalışmalarını ve konu anlatımlarını gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Ö5 ve Ö3 kodlu sınıf öğretmeni konu özetlerinin fotoğraflarını gönderdiğini belirtmiştir. Çalışmaya katılan 5 sınıf öğretmeni ise WhatsApp üzerinden konu anlatım testleri gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Tablo 16’da gönderilen etkinlik ve çalışmaların takibini nasıl yapıyorsunuz sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 16. Gönderilen etkinlik ve çalışmaların takibini nasıl yapıyorsunuz?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
EBA’dan gönderdiğim çalışmalara sistemdeki raporlar kısmından bakabiliyorum.	Ö1,Ö3,Ö7,Ö6
WhatsApp’dan gönderdiğim ödevleri WhatsApp Aracılığıyla cevaplarını istiyorum.	Ö10,Ö7,Ö5,Ö6,Ö9,Ö3,Ö1
Canlı derste verdiğim çalışmaların çözümlerini yapıyorum.	Ö2,Ö3
Anlaşılmayan konu özetlerinin anlatımlarını video olarak gönderiyorum.	Ö2,Ö3,Ö7
Telefon görüşmesi yapıyorum.	Ö5

Tablo 16’ya bakıldığında çalışma gönderen sınıf öğretmenlerinin gönderdikleri etkinlik ve çalışmaların takibini yaptıkları ve takip ettikleri anlaşılmaktadır. Çalışmaya katılan 4 sınıf öğretmeni EBA’dan gönderdiği çalışmalara EBA’nın sistemindeki raporlar kısmından baktıklarını ifade etmişlerdir. 7 sınıf öğretmeni ise WhatsApp’dan gönderdikleri ödevleri yine

WhatsApp üzerinden ödev cevaplarını istediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan 2 sınıf öğretmeni canlı derslerde verilen çalışmaların çözümlerini yine canlı derslerde yaptığını ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni anlaşılmayan konu özetlerinin anlatımlarını video olarak gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Ö5 kodlu sınıf öğretmeni ise telefon görüşmesi yaptığını belirtmiştir. Tablo 17’de velilerin uzaktan eğitim sürecine etkileri nedir sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo17. Velilerin bu sürece etkisi nedir?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Canlı derslere girme, derslerin takibi veli kontrolünde olduğu için etkilidir.	Ö10,Ö7,Ö9,Ö1,Ö2,Ö5
Veliler öğretmenlerin evdeki gözü kulağı konumuna düşükleri için etkililer.	Ö5,Ö1
Öğretmenle iletişim halinde olmaları gerektiği için etkililer.	Ö10,Ö2,Ö3

Tablo 17’de sınıf öğretmenleri açısından Covid-19 nedeniyle uzatan eğitimde velilerin neden etkili oldukları belirtilmiştir. 6 sınıf öğretmeni uzaktan eğitimde öğrencilerin canlı derslere girme, derslerin takibi veli kontrolünde olduğu için etkili olduğunu ifade etmişlerdir.2 sınıf öğretmeni ise veliler öğretmenlerin evdeki gözü kulağı olduğunu ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni ise velilerin öğretmenle iletişim halinde olmaları gerektiği için etkili olduklarını belirtmişlerdir. Tablo 18’de veliler uzaktan eğitimde öğrencilere karşı ne derece ilgililer sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo 18. Veliler bu süreçte öğrencilere karşı ne derece ilgililer?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Geneli ilgili davranıyor.	Ö3,Ö5
Genel veli profili ilgisiz tutum sergiliyor.	Ö2,Ö1,Ö7,Ö10
Yüz yüze eğitimdeki ilgili öğrencilerin velileri bu süreçte daha çok ilgiliydi.	Ö8,Ö5
Öğrenciler için yapılacak çalışmalar için bilgi aldılar.	Ö10,Ö9
Veliler süreci tatil olarak gördü.	Ö4

Tablo 18’e bakıldığında sınıf öğretmenlerine göre uzaktan eğitimde velilerin ne derece ilgili olduğu belirtilmiştir. Çalışmaya katılan 2 sınıf öğretmeni uzaktan eğitimde velilerin genelinin ilgili davrandığını ifade etmişlerdir. 4 sınıf öğretmeni uzaktan eğitimde genel veli profilinin ilgisiz tutum sergilediğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan 2 sınıf öğretmeni yüz yüze eğitimde ilgili öğrencilerinin velileri bu süreçte daha çok ilgiliydi ifadesini kullanmışlardır. Ö10 ve Ö9 kodlu sınıf öğretmeni velilerin öğrencileri ile ilgili yapılacak çalışmalarda öğretmenlerinden bilgi aldıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan 1 sınıf öğretmeni velilerin süreci tatil olarak gördüğünü ifade etmiştir. Tablo 19’da sınıf öğretmenlerine göre uzaktan eğitimin sürecinin öğrenci, veli ve öğretmen açısından ne gibi etkileri olacak sorusunun bulguları yer almaktadır.

Tablo19. Sınıf öğretmenlerine göre uzaktan eğitim sürecinin öğrenci, veli ve öğretmen açısından ne gibi etkileri olacaktır?

Verilen Cevaplar	Öğretmenler
Öğrenciler okul ve sınıf kurallarına uymakta zorlanacak.	Ö5,Ö3
Müfredatı yetiştirmekte çok zorlanacağım.	Ö6,Ö4,Ö3
Yüz yüze eğitimin verdiği disiplin sağlanamayacak.	Ö4,Ö6
Evde kalma süreci uzatikça öğrenciler düzgün defter tutma ve düzenli ders çalışma özelliklerini kaybedecek.	Ö5,Ö3,Ö8
Süreki mesafeli davranmak ve sürekli kurallardan bahsetmek hem bizi hem de öğrencileri yoracak.	Ö4,Ö8
Öğretmenlerin ve öğrencilerin okul özlemi arttığı için okula istekli gelecekler.	Ö7,Ö2
Kısalan ders saatleri ve gruplar halinde ders işlememiz dolayısıyla sosyal uyum bozulacak ve öğretmenlerin iş yükü artacaktır.	Ö5,Ö1
Herkeste bir temizlik takıntısı oluşacak.	Ö10,Ö9
Temizliğin önemi ve kişisel bakım önem kazanacak.	Ö10,Ö6,Ö5
Uyum problemleri oluşacak.	Ö9

Tablo 19 incelendiğinde sınıf öğretmenlerine göre Covid-19 sebebiyle okuldan uzaklaşılması ve uzaktan eğitim dönemine geçilmesinin okullar açıldığında öğrenci, veli ve öğretmenlerde ne gibi etkiler olacağı açıklanmıştır. Çalışmaya katılan 2 sınıf öğretmeni öğrencilerin okula geldiklerinde okul ve sınıf kurallarına uymakta zorlanacağını ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni ise Müfredatı yetiştirmekte çok zorlanacağını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan 2 sınıf öğretmeni öğrencilerin okula yüz yüze eğitimde aldıkları disiplinleri sağlayamayacaklarını ifade etmişlerdir. 3 sınıf öğretmeni ise evde kalma süresi uzadıkça öğrencilerin düzgün defter tutma ve düzenli ders çalışma özelliklerini kaybedeceklerini ifade etmişlerdir. 2 sınıf öğretmeni öğrencilerin okula geldiklerinde sürekli mesafeli davranmaları için uyarılmalarının ve sürekli kurallardan bahsetmenin hem kendilerini hem de çocukları yoracağını belirtmiştir. Çalışmaya katılan 2 sınıf öğretmeni ise öğretmenlerin ve öğrencilerin okul özleminin arttığını ve bunun hepsinin okula istekli geleceği sonucunu doğurduğunu belirtmişlerdir. Ö5 ve Ö1 kodlu sınıf öğretmenleri ise okula geldiklerinde kısa süreli dersler işlemeleri ve gruplar halinde ders yapmalarının öğrenci ve öğretmenler arasında uyumu bozacağını ve kendilerinin iş yükünün artacağını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan 2 sınıf öğretmeni ise herkeste bir temizlik takıntısının oluşacağını ifade etmişlerdir. Yine 3 sınıf öğretmeni temizliğin önem kazanacağını ve kişisel bakıma dikkat edileceğini belirtmişlerdir. Ö9 kodlu sınıf öğretmeni ise uyum problemleri oluşacağını ifade etmiştir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma sınıf öğretmenlerinin Covid-19 uzaktan eğitim dönemi hakkındaki düşüncelerini ve görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmada “Öğrencilerinizin ne kadarına ulaştınız?” sorusu incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin çoğu öğrencilerinin %75’den fazlasına ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Sınıf öğretmenlerin öğrencileriyle iletişim kuramama nedenleri olarak öğrencilerin internetlerinin

olmadığı, teknolojik aletlerinin olmadığı, ailenin ilgisiz olduğu ve evde öğrenim gören öğrencinin fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar ışığında sınıf öğretmenlerinin teknolojik eksikliklerden ve aile ilgisizliğinden dolayı öğrencilerine ulaşamadıkları görülmüştür.

Araştırma neticesinde öğretmenlerin öğrencileriyle iletişim kurmak için farklı yollara başvurduğu anlaşılmaktadır. Sınıf öğretmenlerine öğrencileriyle iletişim sağlamları için hangi kanalları kullanıyorsunuz? Sorusuna en fazla verdikleri yanıt WhatsApp programını kullanıyoruz olmuştur.

Sınıf öğretmenlerinin WhatsApp programını kullanma nedenleri arasında öğrenciler ve veliler ile anında iletişim kurabildiklerini, veliler ve öğrenciler arasında yaygın kullanıldığını, WhatsApp'ın görüntülü konuşmaya imkân verdiğini, bu uygulamayı kullanarak öğrencilere rahat bir şekilde doküman gönderebildiklerini ve aralarında grup oluşturabildiklerini ifade etmişlerdir. Buradan da görüldüğü üzere iletişimin önemli hususlarından biri olan anında geri dönüşün bu çalışmada da geçerliliği görülmüştür. Öğrenci ve öğretmenler arasında anında dönüş alınabilen bir program tercih edilmiştir.

Araştırma neticesinde sınıf öğretmenlerinin EBA platformunu az kullandıkları görülmektedir. Bunun nedenleri olarak sınıf öğretmenleri EBA programını kullanarak etkinlik ve çalışma yolladıklarında öğrencilerin gönderilen çalışmalardan haberdar olmadığı sınıf öğretmenin başka bir yolla tekrar çalışmaları gönderdiğinin haberinin verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Sadece uygulamaya girince öğrencilerin çalışmalardan haberdar olduğunu belirtmişlerdir. Bu da internet problemi olan öğrenciler için platformun kullanılabilirliğini yitirdiği anlaşılmaktadır.

Sınıf öğretmenlerinin EBA uygulamasını kullanamama nedenleri arasında internet yoğunluğundan dolayı öğrencilerin sisteme giremediğini belirtmişlerdir. Sisteme girdiklerinde de bağlantıların ve içeriklerin karışık gelmesi olarak öğrencilerin ve öğretmenlerin EBA uygulamasını tercih etmeme nedenlerindedir.

Ö5 “ Çoğu öğrencim yoğunluk nedeniyle sisteme giremediklerinde bize ulaşip öğretmenin giremiyoruz şeklinde şikayette bulunuyorlar.”

Ö9 “WhatsApp görüşmesi EBA uygulamasından daha iyi keşke WhatsApp uygulamasından ders anlatabilsek.

Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında sınıf öğretmenleri öğrencileri ile uzaktan eğitim sürecinde teknolojik materyal eksikliği ve teknolojik alt yapının yetersizliği nedeniyle problem yaşamaktadırlar.

Öğretmenler velilerin %75 kadarına ulaşabildikleri ulaşamadıklarının ise genel durumlarının kötü olduğunu ifade etmişlerdir. Yine “Velilerin uzaktan eğitim sürecinde genel tavrı nasıldı?” sorusuna çoğunluğu öğrencileriyle ilgilendiklerini ve öğretmenle iletişim halinde olduğunu söylemiştir.

Araştırma neticesinde sınıf öğretmenleri öğrencilerinin verimli ders takibi yapamadıklarını belirtmişler, uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler arasında öğrenme farklılıkları oluştuğunu hatta bazı öğrenciler arasında uçurum oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu da göstermektedir ki uzaktan eğitimin okuldan uzakta yapılan eğitimde problemler oluşmuştur. Alışkın olduğumuz eğitim sistemindeki öğrenci ve öğretmenin aynı ortamda yüz

yüze eğitim alması gerçeği varken uzaktan eğitimde öğrenciler arasında uçurum oluşması normal karşılanmaktadır.

Ö5 “Uzaktan eğitimde öğrenci öğretmen aynı ortamda göz göze olamadığı için etkileşim gerçekleşmiyor, öğretmenler öğrencilerin konuyu anlayıp anlamadığını göremiyor, herkesin konuyu anladığını düşünüyor.”

Çalışmanın sonucunda sınıf öğretmenleri verimli ders takibi yapılamamasının nedeni olarak uzaktan eğitimi göstermişlerdir. Öğrenciler yüz yüze eğitime devam etselerdi bu sorunun olmayacağını ifade etmişlerdir. Bu düşünceler de sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime olumsuz baktığının kanıtıdır.

Sınıf öğretmenleri öğrencilerin verimli ders takibi yapamama nedeni olarak teknolojik eksiklik ve sıkıntılarının olduğunu belirtmişlerdir. Uzaktan eğitimde teknik problemlerin olması öğrencilerin derslerden kopmalarına ve uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu da gösteriyor ki uzaktan eğitim öğrenci ve öğretmenler açısından fırsat eşitliğinin olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Ö8 kodlu öğretmenimiz “Öğrencilerle verimli ders takibi yapmaya çalışıyorduk fakat teknik sebeplerden dolayı çok verimli olmuyordu. Sürekli iletişim kopukluğu oluyor. Ses ve görüntü sürekli ders esnasında kopuyordu bu da öğrencilerimin disiplini bozuyordu.”

Araştırmada öğretmenlerimize öğrencilerinizin derslerden uzaklaşmaması ve kopmaması için ne tür çalışma, etkinlik vb. yapıyorsunuz sorusu incelendiğinde sınıf öğretmenleri WhatsApp programını etkin kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Sınıf öğretmenleri WhatsApp programından videolar, konu özetleri, konu testleri ve etkinlikleri gönderebildiklerini ve gönderdikleri çalışmaların sonuçlarını WhatsApp programı sayesinde öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Bu konu ile alakalı bir öğretmenimiz şu cevabı vermiştir. Ö2 “Bu süreçte WhatsApp uygulaması gerçekten çok işimizi gördü. Uygulama bütün velilerimde vardı bu sayede anında velilerimle iletişim kurabildim. Öğrencilere gönderdiğim çalışmaları uygulama üzerinden gönderdim ve öğrencilerimde çalışmaların cevabını bana geri gönderdiler.”

Yine sınıf öğretmenleri öğrencileriyle iletişim kurmak ve takip etmek için WhatsApp uygulaması dışında en fazla EBA programını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin EBA programın kullanma nedenleri ise çalışma yaprakları gönderebilmeleri, videoları ve çalışmaları öğrencilere tanımlayabilmeleri ve öğrencilerinde bu çalışma, etkinlik vs. gibi materyalleri yapıp yapmadıklarını EBA sisteminde öğrenci modülü kısmındaki raporlar bölümünden kontrol edebilmeleri olarak ifade etmişlerdir.

Bu da sınıf öğretmenlerinin konunun öğrenip öğrenilmediğinin ve çalışmaların değerlendirilmesinin önemli olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonucunda sınıf öğretmenleri konuların daha iyi anlaşılması ve pekişmesi için öğrencilerine konu testleri ve etkinlik yaprakları gönderdikleri tespit edilmiştir. Bu çalışmaların yine genellikle WhatsApp programından kontrolünü sağladıklarını ifade etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki uzaktan eğitim sürecinde anında etkileşimli ve birebir iletişimin bu uygulamalar üzerinden olması öğretmenlerin bu uygulamalara yönlendirmiştir. Tüm bunlar bu süreçte bu uygulamaları popüler yapmıştır.

Bu ifadeler ışığında sınıf öğretmenleri öğrenciler ile ya da veliler ile iletişim halinde olmak için daha kolay ve pratik yolları tercih etmektedirler. Ayrıca öğretmenler iletişim halinde olmak istedikleriyle anında iletişim kurulabilmesi ve anında cevap alınabilmesi için WhatsApp uygulaması gibi ya da SMS, telefon görüşmesi gibi iletişim yollarını tercih etmektedirler. Fakat WhatsApp programı anında iletişim, kolay paylaşım gibi özellikleri kişilere sunmasının yanında programın internet ile bunları sağlaması öğrenciler ve veliler açısından problem oluşturmuştur. İnternet sıkıntısı yaşayanlarla iletişim problemi olmuştur. Problem ise tüm velilerde akıllı telefon tablet ve internetin olmamasıdır. Uzaktan eğitimi engelleyen ve sekteye uğratan nedenlerin arasında ilk sırada teknolojik eksiklikler ve teknik yetersizlikler yer almaktadır.

Sınıf öğretmenleri uzaktan eğitimde velilerin öğrencilere karşı çok etkili olabileceklerini ve olduklarını düşünmektedir. Bunu düşünme nedenlerini özellikle uzaktan eğitimde öğrencilerin canlı derslere girmelerini, ödevlerini ve etkinlik çalışmalarının yapılmasını, bu ödevlerin kontrol edilmesini, öğretmenle ve okulla iş birliği içerisinde olunması olarak ifade etmişlerdir.

Bir sınıf öğretmeni bu konu hakkında şöyle düşünmektedir. Ö2 “Veli, öğretmen ve öğrenci işbirliği tam da burada bu dönemde etkili ve önemlidir. Velilerimizin tutumları çocuklar üzerinde çok etkilidir. Veliler bırakırsa çocuklar zaten bırakmaya meyillidir. Velilerin motivasyonunu artırmalıyız ki öğrencilerinde motivasyonu artsın.”

Çalışmanın neticesinde sınıf öğretmenleri velilerin çoğunun uzaktan eğitimde öğrencilerine ve sürece karşı ilgisiz davrandıkları görüşündedirler. Bunun sebebi olarak uzaktan eğitim sürecinde bazı velilerin öğrenim çağında çok öğrencinin olması, velilerin uzaktan eğitimi tatil olarak görmeleri, bazı öğrencilerin sağlık sorunu yaşaması olarak ifade etmişlerdir.

Sınıf öğretmenleri uzaktan eğitim sürecinde ilgili ve etkili olan velilerin genellikle sosyoekonomik seviyesi yüksek olan, teknolojik materyallere sahip olan veliler olduğu belirtilmiştir. Yine süreçte başarılı olan öğrencilerin velilerinin daha ilgili olduğu belirtilmiştir. Bu açıklama akla şu soruyu getirmiştir. “ Süreçte öğrencisiyle ilgilenen velilerin çocukları mı başarılı olmakta yoksa başarılı olan öğrencilerin velisi mi daha ilgilendikçe öğrenci başarılı olmakta?” Kuşkusuz uzaktan eğitimde öğrencisiyle ilgilenen velilerin çocukları daha başarılı olacaktır.

Çalışma neticesinde sınıf öğretmenleri uzaktan eğitim süreciyle öğrencilerin ve velilerin yeni düzene alışmakta ve uyum sağlamakta problem yaşayacağını belirtmişlerdir. Bunun sebepleri olarak sosyal mesafe ve hijyenin önemli hale gelmesi olarak belirtmişlerdir. Sosyal mesafe ve hijyen kurallarının sağlanması ve uygulanması konusunda öğretmenler ve yöneticilerin problemler yaşayacağını ifade etmişlerdir. Yine sınıf öğretmenleri, bu salgının öğretmenler, öğrenciler ve veliler arasında temizlik takıntısı oluşturabileceğini de belirtmişlerdir. Ö8 “ Bu süreç öğrencilerde hijyen takıntısı oluşturacaktır. Tuvalet gitmeye korkan öğrenciler olacaktır. “Acaba ellerimi 20 saniye yıkadım mı?”, “Elimi buraya sürdüm mü?”, “ Çocuğum okulda ellerini ağzına sürer mi?”, “Maskesini çıkardı mı?” gibi sorularla öğrenciler ve veliler kendilerini meşgul edeceklerdir diye düşünüyorum.”

Buradan da görüleceği üzere öğretmenlere bu konuda da çok iş düşmektedir. Öğretmen sürece uyum sağlarken öğrencilerin sadece bedensel sağlığı ile değil ruhsal sağlığı ile de ilgilenmek zorunda kalmaktadır.

Sınıf öğretmenleri uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler ve öğretmenlerin okullarını özlediklerini böylelikle okula istekli geleceklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenler gruplar halinde ve kısa sürede ders işleyecekleri için müfredatın yetismeyeceğini ve kendilerinin çok yorulacağını belirtmişlerdir. Bu konuda Ö4 kodlu öğretmenimiz şöyle düşünmektedir. “Öğrencilerimizle yüz yüze konuşmak, etkileşim halinde olmak onların daha iyi eğitim almasını sağlayacaktır. Öğretmenler ve öğrencilerde bunun farkında olduğu için okula istekli geleceklerdir. Ama sürecin kuralları bizim konuları yetiştiremememize neden olacaktır.”

Araştırmanın sonucunda sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde veliler ve öğrencilerle iletişim kurarken teknolojik problemlerle karşılaştıklarını söyleyebiliriz. Bu konu literatür ile kıyas edildiğinde teknolojik eksiklik ve engellerin uzaktan eğitimi sürecini etkilemesi beklenen bir neticedir. Öğretmenler uzaktan eğitim sürecinde iletişim sağladığı öğrencilerle WhatsApp programını kullanarak iletişim sağladığını ve ödev, test ve etkinlikleri WhatsApp programı üzerinden yolladıklarını ve çalışma, ödev, test vb. gibi çalışmaların kontrollerini yine WhatsApp üzerinden kurdukları gruplar ile yaptıklarını söyleyebiliriz.

EBA programını kullanamama nedenleri olarak internet erişimi sağlayamama ve sistemin yoğun olması şeklinde ifade edebiliriz. İnternet erişimi olmayan yerlere ve bölgelere EBA ulaşım noktaları kurulabilir, mobil araçlarla bu erişim sağlanabilir ve ekipler görevlendirilebilir.

Çalışma neticelerine baktığımızda velilerin uzaktan eğitim sürecinde çok önemli etkiye sahip olduğu görüldü ancak velilerin bu süreci çok iyi kontrol edemediği, öğretmenlerle iletişim halinde olup öğrencilerin derslerini takip edemediği, öğretmenlerden sistemli faydalanmadığı görülmüş bu sebeplerden ötürü velilere bu konularla ilgili eğitimler verilmelidir. Öğretmenler ve veliler tarafından öğrencilerin derslere düzenli girmeleri ve çalışmaların düzenli yapılması konusunda kontrol edilmeli ve sıkı takip edilmesi sağlanmalıdır.

Çalışma sonucu incelendiğinde uzaktan eğitim süreci sonunda öğrencilerde, öğretmenlerde ve velilerde hijyen takıntısı oluşabileceği öğretmenler tarafından düşünülmektedir. Bunun yanında sınıf öğretmenleri öğrencilerin okula dönüşünde sosyal mesafenin korunması ve kişisel temizliğin sağlanmasının güçleşeceğini düşünmektedirler. Velilerin ve öğrencilerin endişeli hareketleri öğretmenleri zor duruma sokacağı düşünülmektedir. Bu konularda velilere ve öğrencilere eğitimler ve pedagoglar tarafından eğitimler verilmelidir. Kontrollü sosyal hayata geçişte öğrencilerde ve velilerde bu temizlik takıntısının oluşmaması önemlidir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bir diğer konu öğrencilerin okula dönüş sürecinde öğretmenlerin müfredatı yetiştirip yetiştiremeyeceği konusudur. Bu konuda öğretmenler ve öğrencilerin okuldan uzak kaldıkları için okullara istekli geleceği düşünülmektedir. Bunun sonucunda öğrencilerin ve öğretmenlerin derslerin daha etkin ve daha tempolu çalışacakları düşünülmektedir. Böylelikle okullara gelindiğinde telafi eğitimleri yapılabilir ve ek ders

yapılabilir. Uzaktan eğitin sürecinde ve sonrasında öncelikle öğretmenlere sonra veliler ve öğrencilere çok büyük sorumluluk düşmektedir.

KAYNAKÇA

1. Alkan, C. (1999). Eğitim teknolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık,
2. Altan, T. Seferoğlu, S. S. (2009). Uzaktan eğitimde değerlendirme süreci: öğrenci görüşlerinin sistemin gelişimine katkıları. 3. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumunda sunulan bildiri, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Trabzon.
3. Altunışık, R., Çoşkun, R., Yıldırım, E. ve Bayraktaroğlu, S. (2010). Sosyal bilimlerde And Methods Series. (2. Basım) Thous and Oaks, CA: Sage Publications Inc. araştırma yöntemleri. 6. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
4. Aydemir, M. (2018). Uzaktan Eğitim. (1.Baskı). Ankara: Eğitim Kitabevi Yayınları.
5. Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 231-274. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/497090> adresinden 31.03.2019 tarihinde erişilmiştir.
6. Chmiliar, I. (2010). Multiple-casedesigns. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), Encyclopedia of casestudyresearch (pp 582-583). USA: SAGE Publications.
7. Çelen, F.K., Çelik, A., ve Seferoğlu, S.S. (2013). Analysis of teachers' approachesto distance education. Procedia–Socialand Behavioral Sciences, 8 (3), 388-392.
8. Çepni, S. (2010). Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş (5. Baskı). Trabzon: Celepler matbaacılık.
9. Çepni, S. (2010). Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş (5. Baskı). Trabzon: Celepler Dağıtım.
10. Gelişli, Y. (2015). “Uzaktan Eğitimde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları: Tarihçe ve Gelişim, Journal of Research in Educationand Teaching, 4 (3), 313-320.
11. Gökalp, M. (2017). Öğretim İlke ve Yöntemleri. (2.Baskı).Ankara: Pegem Yayıncılık.
12. Gökdağ, D. (1986), Uzaktan Eğitimde Basılı Materyaller (Açıköğretim Fakültesi Örneği), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
13. Haşiloğlu, Durak ve Arslan, (2020). “Covid-19 Uzaktan Eğitim Sürecinde Fen Bilimleri Şube Rehber Öğretmenleri Gözünden Veli, Öğrenci ve Öğretmenlerin Değerlendirmesi” Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi International Journal of Education Scienceand Technology 6 (3), 214-239.
14. Hızal, A. (1990). Çağdaş Eğitim Teknolojisinden Ne Anlaşılmalıdır?. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3 (2), 1-17.
15. Holmberg, B. (1995). “Theory And Practice of Distance Education”. London: Routledge.
16. Horzum, M. B. , Albayrak, E. ve Ayvaz, A. (2012). Sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitimde uzaktan eğitime yönelik inançları. Ege Eğitim Dergisi 13 (1), 56–72.

17. İçin Eğitimin Önemi ve İnternet Destekli Öğretimin Eğitimdeki Yeri". The Turkish Journal of Educational Technology, 3 (3), 17-24.
18. İçten, T. (2006). Uzaktan Eğitim Öğrencileri İçin Çevrimiçi Sınav Sistemi Uygulamasının Geliştirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
19. İşman, A, (2011). Uzaktan Eğitim.(4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
20. İşman, A. (2003). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme. Adapazarı: Değişim Yayınları.
21. İşman, A. (2005). Uzaktan Eğitim. (3. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
22. İşman, A. (2008). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı. (5.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
23. İşsever, H., İşsever, T., ve Öztan, G. (2020). Covid-19 Epidemiyolojisi. Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi, 3 (1), 1-13.
24. Jonassen, Davidson, M, Collins, M, Campbell J, and Haag, B, (1995). Constructivism and Computer-Mediated Communication in Distance Education. USA Distanc eEducation Journal, 9 (2), 7-26.
25. Kaya, Z.(2002), Uzaktan Eğitim. (2.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
26. Kaya, Zeki (2002). Uzaktan eğitim, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
27. Kırık, M.A. (2014). "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", Marmara İletişim Dergisi, 21, 73-94.
28. Kırık, M.A. (2014). "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", Marmara İletişim Dergisi, 21, 73-94.
29. Marrais, K., Lapan, S.D. (2004). Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
30. Marrais, K., Lapan, S.D. (2004). Methods of Inquiry in Education and the Social Matbaacılık.
31. Newby, T. J.,Stepich, D. A., Lehman, J. D. ve Russell, J. D. (2006). Educational Technologyfor Teachingand Learning. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall.sfe
32. Özdemir, Ç., Çakıroğlu, M., Bayılmış, C. ve Ekiz, H. (2004). "Teknolojik Gelişme Sciences. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
33. Simonson, M.,Schlosser, C., &Hanson, D. (1999). Theory and distance education: A New Discussion. The American Journal of Distance Education, 13 (1), 60-75.
34. Tektaş, M. (2010). Web Tabanlı Yapay Zekâ Teknikleri Eğitim Simülatörlerinin Hazırlanması. Proje Raporu, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
35. Uluğ, F, Kaya, Z. (1997). Uzaktan Eğitim Yaklaşımıyla İlköğretim. Ankara: Uzaktan Eğitim Vakfı.
36. Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
37. Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
38. Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
39. Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

40. Uzunboylu, H. ve Tuncay, N. (2012). Uzaktan Eğitimde Sanal Değişimler. (1.Baskı).Ankara: Pegem Akademi.
41. Verduin, J. R ve Clark, T. A. (1994). Uzaktan Eğitim; Etkin Uygulama Esasları (1. Baskı). İlknur Maviş (çev.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
42. Yalın H. İ. (2001). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
43. Yalın H. İ. (2001). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme. Ankara: Nobel Yayın
44. Yeniad, M., (2006), Uzaktan Eğitimde Kullanılmak Üzere Web Tabanlı Bir Portal Yazılımı Geliştirme, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
45. Yin, R. K. (1994). Case Study Research Design and Methods: Applied Social Research and Methods Series. (2. Basım) Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc.
46. Yin, R. K. (1994). Case Study Research Design and Methods: Applied Social Research
47. Yurdakul, B. (2005). Eğitimde Yeni Yönelimler. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 SÜRECİNE İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ: BİR METAFOR ARAŞTIRMASI

INVESTIGATION OF UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT THE COVID-19 PROCESS: A METAPHOR RESEARCH

Dr. Öğr. Üyesi Nesrullah OKAN

Fırat Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-9496-6417

Öğr. Görevlisi Yusuf Taha OKAN

Harran Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-7513-9790

Özet

Toplumun her kesimini derinden etkileyen Covid-19 süreci, günden güne etkisini artırmakta birey ve toplum yaşamını birçok noktada etkilemektedir. Özellikle eve kapanma, sosyal mesafe ve maske takma gibi yeni sosyal normların oluşması, bireylerin gündelik alışkanlıklarında değişimlere neden olmaktadır. Toplumun önemli bir kesimini oluşturan üniversite öğrencileri de bu süreçten oldukça fazla etkilenen bir kesim olmuştur. Tüm üniversiteler uzaktan eğitim sistemine geçmiş ve öğrencilerin üniversiteler ile fiziki bağları kesilmiştir. Oluşan bu olumsuz şartların üniversite öğrencilerinde nasıl bir algıya sebebiyet verdiğini belirlemek önemli bir durum haline gelmektedir. Bu yüzden, farklı üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin Covid-19 sürecine ilişkin metafor algılarını belirlemek amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, farklı üniversitelerin farklı fakültelerinde eğitim gören öğrencilerden veriler elde edilmiştir. Verilerin elde edilmesinde öncelikle demografik bilgiler formu kullanılmış ve akabinde öğrencilerin Covid-19'a ilişkin metafor algıları sorulmuştur. Burada öğrencilerin Covid-19'u neye ve niçin benzettiklerini cevaplamaları istenmiştir. Bu kapsamda 21'i erkek ve 39'u kadın katılımcı olmak üzere toplam 60 kişiden online olarak veriler toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler metne dönüştürülmüş ve Maxqda 20. Paket Programı yardımıyla analizler yapılmıştır. Analizlerden kodlar ve temalar oluşturulmuş, böylece gerekli kategoriler yapılarak bulgular tamamlanmıştır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında, Covid-19 sürecinin daha çok umutsuzluk, bıkkınlık ve yorgunluğu andıran benzetmelerle kullanıldığı görülmektedir. Bu benzetmeler dikkate alındığında, öğrencilerin Covid-19 sürecini daha çok olumsuz olarak algıladıkları görülmektedir. Bu sonuçlar Covid-19'un olumsuz etkilerini azaltma noktasında çeşitli fikirler vermektedir. Bu bağlamda, yapılan araştırma çeşitli önerilerle birlikte sonlandırılmış ve çalışmaya nihai hali verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, metafor çalışması, algı

Abstract

The Covid-19 process, which deeply affects all segments of the society, increases its impact day by day and affects the life of the individual and society at many points. Especially the formation of new social norms such as closing home, social distance, and wearing a mask causes changes in the daily habits of individuals. University students, who constitute an

important part of society, were also a group that was highly affected by this process. All universities have switched to a distance education system and students' physical ties with universities have been severed. It becomes an important situation to determine what kind of perception these negative conditions cause in university students. Therefore, this research was conducted to determine the metaphor perceptions of students studying at different universities regarding the Covid-19 process. In line with the purpose of the study, data were obtained from students studying in different faculties of different universities. In the acquisition of the data, firstly the demographic information form was used and then the metaphor perceptions of the students about Covid-19 were asked. Here, students were asked to answer what and why they likened Covid-19. In this context, data were collected online from 60 people, 21 of whom were male and 39 were female. The data obtained from the research were transformed into text and analyzes were made with the help of Maxqda 20. Package Program. Codes and themes were created from the analyzes, thus the findings were completed by making the necessary categories. Looking at the results obtained, it is seen that the Covid-19 process is mostly used with similes resembling despair, boredom, and fatigue. Considering these analogies, it is seen that students perceive the Covid-19 process more negatively. These results give various ideas about reducing the negative effects of Covid-19. In this context, the research was concluded with various suggestions and the study was finalized.

Keywords: Covid-19, metaphor study, perception

CEYN OSTİN YARADICILIĞINDA EPİSTOLYAR ÜSLUB

ЭПИСТОЛЯРНЫЙ СТИЛЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖЕЙН ОСТИН

EPİSTOLARY STYLE IN THE WORKS OF JANE AUSTEN

Aynur Mammadova

Head teacher of the Center for foreign languages

Azerbaijan State Pedagogical University

Dissertant of Nakhchivan State University

Abstract

Epistolary style occupies a special place among functional styles, many researchers do not distinguish it as a separate style, identify with the style of everyday language. Functional styles - that macro styles are determined based on initial stylistic factors here to one or another form of public consciousness - science, politics, culture, etc. related to, historically formed forms of socially significant communication and types of activities. The stylistic specificity of each of these functionally different types of speech is determined by the traditionally formed constructive principles of choosing and combining the means of language within it. Based on this, functional styles can be divided into scientific, journalistic, official-business, artistic, everyday-speech, religious epistolary, etc. they divide into styles. The attitude to the classification of styles is different. Considering different views on the classification of styles, V. Adilov noted that there were six styles in the Azerbaijani literary language of the XIX century. This division is also acceptable for the current state of our language. There are a number of factors that contribute to the existence of the epistolary style. The key factor is that correspondence is a special type of communication. The second factor is that there are many letters of different types and characteristics, some of which have led to the identification of a specific type of text. Finally, the third factor is that there are enough novels and short stories, stories, and even poetic examples written in the form of epistolary text.

Keywords: Epistolary style, Jane Austen, syntactic whole.

Резюме

Эпистолярный стиль занимает особое место среди функциональных стилей, многие исследователи не выделяют его в отдельный стиль, отождествляют со стилем повседневного языка. Функциональные стили - это макростили, определяемые здесь на основе исходных стилистических факторов той или иной формы общественного сознания - науки, политики, культуры и т. Д., Относящиеся к исторически сложившимся формам социально значимого общения и видам деятельности. Стилистическая специфика каждого из этих функционально различных типов речи определяется традиционно сформировавшимися конструктивными принципами выбора и сочетания языковых средств в ней. Исходя из этого, функциональные стили

можно разделить на научные, публицистические, официально-деловые, художественные, повседневно-речевые, религиозные эпистолярные и т. Д. И делятся на стили. Отношение к классификации стилей разное. Рассматривая разные взгляды на классификацию стилей, В. Адилов отметил, что в азербайджанском литературном языке XIX века было шесть стилей. Это разделение приемлемо и для нынешнего состояния нашего языка. Существует ряд факторов, способствующих существованию эпистолярного стиля. Ключевым фактором является то, что переписка - это особый вид общения. Второй фактор заключается в том, что существует множество букв разных типов и характеристик, некоторые из которых привели к идентификации определенного типа текста. Наконец, третий фактор - достаточное количество романов и рассказов, рассказов и даже стихотворных примеров, написанных в форме эпистолярного текста.

Ключевые слова: эпистолярный стиль, Джейн Остин, синтаксическое целое.

Epistolary üslub funksional üslublar arasında özünəməxsus yer tutur, bir çox tədqiqatçılar onu ayrıca üslub kimi ayırmır, məişət-danışq dili üslubu ilə eyniləşdirirlər. Funksional üslublar – makroüslublar ilkin üslubyaradıcı amillər əsasında təyin olunur ki, bura ictimai şüurun bu və ya digər formasına –elmə, siyasətə, mədəniyyətə və s. aidliklə bağlı olan, tarixən formalaşmış sosial əhəmiyyətli ünsiyyət formaları və fəaliyyət növləri daxil olur. Nəticədə belə funksional fərqli növlərinin hər birisinin üslubi spesifikasiyası onun tərkibindəki dil vasitələrinin seçilməsi və bir-biri ilə birləşməsinin ənənəvi formalaşmış konstruktiv prinsiplərinə görə müəyyənləşdirilir. Bundan çıxış edərək funksional üslubları elmi, publisistik, rəsmi-işgüzar, bədii, məişət-danışq, dini epistolaryar və s. üslublara ayırırlar. Üslublara təsnifinə münasibət özünü fərqli şəkildə göstərir. V.Adilov üslublara təsnifi ilə bağlı müxtəlif fikirləri nəzərdən keçirərək XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilində altı üslubun olduğunu qeyd etmişdir [1, s. 9-10]. Bu bölgü dilimizin müasir vəziyyəti üçün də məqbul sayılır.

Epistolaryar üslubun mövcudluğunu şərtləndirən bir sıra amillər vardır. Əsas amil məktub vasitəsilə yazışmanın ünsiyyətin xüsusi bir növünü təşkil etməsidir. İkinci amil müxtəlif növlu və fərqli səciyyəli kifayət qədər çox məktub vardır ki, onların bir qisminin əsasında aparılmış araşdırmalar spesifik mətn tipinin müəyyənləşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Nəhayət, üçüncü amil epistolaryar mətn formasında yazılmış roman və povestlər, hekayələr, hətta poetik nümunələr kifayət qədərdir.

Epistolaryar mətnlər keçmişin irsi olub həm də milli mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Belə mətnlər yazılı formada maddiləşmiş böyük miqdarda yazılı abidəni əhatə edir. Onların arasında şəxsi məktublar, ictimai-siyasi məzmunlu yazışmalar, ünvanlı, anonim və s. məktublar kimi müxtəlif növlər yer alır. Təbii ki, bu məktublar tarixi sənəd olmaqla yanaşı, təhlil üçün əvəzolunmaz dil materiallarıdır. Qadın və kişi məktubları, qadının qadına, qadının kişiyə, kişinin kişiye, kişinin qadına ünvanladığı məktublar da növünə görə orijinallığı ilə seçilir, linqvistik araşdırmalar üçün mühüm tədqiqat obyektini kimi diqqəti cəlb

edir. Bütün bunlar tədqiqatçılar qarşısında yeni problemlər qoyur, məktublarnın linqvistik xarakteristikalarını təhlil etməyə və öyrənməyə imkanlar açır.

Epistolıyər roman roman növlərindən biri olub bu romanın bir və ya bir neçə qəhrəmanının məktubları şəklində yaradılmışdır. Bu janrın ilk nümunəsi Avropa ədəbiyyatına aid edilir və onun müəllifi Qabriel Jozefa Qeyeraqadır. Qazıçı bu romanını 1669-cu ildə qələmə almış və “Portuqaliya məktubları” adlandırmışdır. Epistolıyər roman janrı ədəbiyyatda XVIII əsrdə Avropa sentimentalıst yazıçıların əsərləri sayəsində populyarlaşmışdır. Azərbaycanca bu janrda M.F.Axundovun, Ə.Haqverdiyevin və başqalarının əsərləri oxuculara yaxşı tanışdır. Müasir dövrdə internet məktublaşma ilə roman yaradıcılığının əsası qoyulmuşdur.

Məşhur ingilis yazıçısı Ceyn Ostin bədii yaradıcılığına 17 yaşında epistolıyər üslubda yazdığı “Ledi Süzen” romanı ilə başlamış, sonralar roman janrına keçmişdir. Bununla belə o, məktub-roman janrını da unutmamış və bir sıra başqa əsərlər də yaratmışdır. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ceyn Ostinin bütün əsərlərində məktublardan istifadə etmişdir. Daha bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, yazıçının əsərlərində məktuba çoxsaylı istinadlar edilir, məktublardan cümlələr, fraqmentlər personajların dilindən səsləndirilir. Məsələn, onun “Qürur və qərəz” romanında xeyli sayda məktub olduğu kimi verilmiş, 52 dəfə məktuba istinad edilmiş, 954 dəfə məktubdan cümlə və ya fraqment əsərə daxil edilmişdir. “Emma” romanında məktuba 58 dəfə istinad olunur, məktuba aid edilən 352 cümlə bu əsərə salınmışdır.

Ceyn Ostinin epistolıyər üslubunun özünəməxsus xüsusiyyətləri də onun məktubdan istifadə etmə formalarının müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Qeyd edilən xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi ayıra bilərik:

- roman bütünlüklə məktublar şəklində yazılır;
- romanda məktublardan istifadə olunur və müxtəlif məktublara istinad olunur;
- romanda məktuba istinad olunur.

C.Ostinin yalnız məktublar şəklində yazdığı ilk roman 41 məktubdan ibarətdir. Birinci məktub əsərin baş qəhrəmanı Susan Vernonun qardaşına yazdığı məktubdur. Strukturuna görə məktubda diqqəti cəlb edən birinci parametir onun başlıq hissəsidir. Burada baş hərflərlə məktubun kimdən kimə yazılması qeyd olunmuşdur. İkinci sətirdə məktubun haradan yazıldığı göstərilir. Ünvanlamanın baş hərflərlə verilməsi diqqəti cəlb etmək, eyni zamanda hörmət anlamını verir. Ümumiyyətlə, məktubun sol tərəfində yazılmış bu hissə aşağıdakı kimidir:

LADY SUSAN VERNON TO MR. VERNON
Langford, Dec.

Bundan sonra məktubun əsas hissəsi verilmişdir. Məktubun son hissəsi aşağıdakı kimidir:

Your most obliged and affectionate sister,
S. VERNON.

Digər məktubları nəzərdən keçirdikdə həcmi-praqmatik bölgünün ümumi sxemini təyin etmək olur. Ledi Susan epistolıyər romanındakı məktublar üç struktur hissədən ibarətdir: 1) başlıq və ya ünvanlama; 2) məktubun əsas hissəsi –mətni; 3) sonluq. Birinci hissədə

məktubun kimdən kimə yazılması və onun altında yazıldığı yer haqqında məlumat əksini tapır. Məktubun sonluğunda xudafizləşmə qəlibi onun altında isə yazan haqqında məlumat verilir.

Qeyd edək ki, sonrakı məktublarda başlıq hissəsinin forması və ya strukturu dəyişmişdir. Ledi Susan romanındakı məktublar yalnız Susanın məktubları deyil, burada digər personajların bir-birinə məktubları da vardır. Bununla belə, başlıq hissəsi eyni formadadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bütün məktubları yazıçı müxtəlif adamların dilindən qələmə almışdır. Təbii ki, məktublarda əksəriyyəti Susanın adı ilə yazılmışdır. 7 məktub Ledi Susana ünvanlanmışdır.

Birinci məktub iki abzasdan ibarətdir və “MY DEAR BROTHER,— I can no longer refuse myself the pleasure of profiting by your kind invitation when we last parted of spending some weeks with you at Churchhill, and, therefore, if quite convenient to you and Mrs. Vernon to receive me at present, I shall hope within a few days to be introduced to a sister whom I have so long desired to be acquainted with.

Məktublardakı cümlələr, əsasən mürəkkəbdir. Burada tabeli və tabelsiz, həmçinin qarışıq mürəkkəb cümlə tipləri də vardır. Tabelsiz mürəkkəb cümlələr bir-birinə “and” bağlayıcısı ilə bağlanır. Təbii ki, məktublarda sadə cümlələr də vardır. Məsələn: *Sir James did make proposals to me for Frederica; I take London in my way to that insupportable spot, a country village; It is time for me to be gone* və s.

Lakin sadə cümlələrin azlığı bu əsərdəki məktublarda aşkar hiss olunur. Bu da epistoluar roman janrında əsərlərdə olan məktublarda dilini məişət danışığı dili ilə və epistoluar üslubu bu funksional üsluba aid etməyin düzgün olmadığını göstərir.

Epistoluar üslub digər üslublardan bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Onun forması bilavasitə adresata müraciətlə bağlı olub ona məlumat verməyi, yaxud onu hansısa fəaliyyətə cəlb etməyi nəzərdə tutur. Epistoluar üslubun əlamətləri fikri məntiqi ardıcılıqla yazmaq, dəqiqlik, sadəlik, nəticə çıxarmaq, qiymətləndirmək, dəqiqləşdirmək, izah etmək, xahiş etmək, tələb etmək və s. hesab olunur. Bu əlamətlər zəruri olsa da, onlar məktub yazanların ayrı-ayrı şəxslər olması, məktublarda fərqli məqsədlərə üçüncü yazılmasına görə obyektiv xarakter daşıyır. Yəni yazan adamın savad səviyyəsindən asılı olaraq məktubda məntiqi ardıcılıq olmaya bilər və s. Bütün məktublar üçün müəyyən kompozisiya səciyyəvidir. Yuxarıda “Ledi Suzan” əsərindəki məktublarda üç struktur hissəsi olduğunu qeyd etmişdik. V.Adilov XIX əsrdə Azərbaycan epistoluar üslubu üçün üç əlamətin olmasını qeyd etmişdir. O göstərir ki, məktublarda əvvəldə müraciət və yüksək ehtiram bildiren təyinlərlə səciyyələnən standart başlıqların, axırda isə standart sonluqların işlənməsi xarakterikdir [1, s. 14].

“Ledi Suzan” əsərinin başlanğıc hissəsini linqvistik aspektdə tədqiqatə cəlb edək. Bu məqsədlə oradakı məktublarda müraciət hissələrini toplayıb bir-biri ilə qarşılaşdırmağı. Romandakı 42 məktub əsasında aparılmış təhlil göstərir ki, burada da məktubun kimin kimə yazmasından asılı olaraq müraciət forması seçilir. Ledi Suzan birinci məktubunu qardaşına yazmışdır və müraciət forması “MY DEAR BROTHER” şəklindədir. Qeyd olunduğu kimi baş hərflərlə yazılış bu məqamda hörmət və yaxşı münasibəti ifadə etmək üçün seçilmiş qrafik, yaxud kursivli formadır. Ledi Suzan qardaşına yazdığı digər məktublarda, bir qayda

olaraq “my dear Alicia” müraciətinə üstünlük vermiş, çox zaman bu müraciəti birinci cümlənin birinci sintaqmı və qısa sadə cümləsindən sonra işlətmişdir. Məsələn: You were mistaken, my dear Alicia,... I received your note,... my dear Alicia..., Never, my dearest Alicia, ... və s. Ledi Suzan, onun bacısı və qardaşı anasına məktub yazarkən “My dear Mother”, bacılar bir-birinə məktub yazanda isə “My dear Sister” müraciətindən istifadə edirlər. Anaya yazılmış bəzi məktublarda fərqli forma da qeydə alınır: *I really grow quite uneasy, my dearest mother; We have a very unexpected guest with us at present, my dear Mother: he arrived yesterday; Let me congratulate you, my dearest Mother! This letter, my dear Mother, will be brought you by Reginald.*

“Ledi Suzan” romanında bir sıra məktubların başlanğıc hissəsi, yəni müraciət olan hissə yoxdur. Adresant birbaşa özünün kommunikativ niyyətindən və ya münasibətindən məktubu başlayır. Məsələn: I am gratified by your reference, and this is my advice; I have received your letter, and though I do not attempt to conceal that I am gratified by your impatience for the hour of meeting; This eclaireissement is rather provoking; I write only to bid you farewell, the spell is removed; I see you as you are; I will not attempt to describe my astonishment in reading the note this moment received from you; Why would you write to me? Why do you require particulars? I am satisfied, and will trouble you no more when these few lines are dismissed; I am grieved, though I cannot be astonished at your rupture...

Ceyn Ostinin “Məhəbbət və dostluq” romanı da epistolyar roman janrındadır. Bu və “Ledi Suzan” romanlarındakı məktubların struktur xüsusiyyətlərini müqayisə etdikdə bir sıra fərqlər müşahidə olunur. Əvvəla, “Məhəbbət və dostluq” əsərində başlıq hissəsi yalnız adresantla adresatın göstərilməsi ilə məhdudlaşır. “Ledi Suzan” romanında məktublarda başlıq hissəsində ikinci sətirdə yazılma yeri də göstərilidisə, bu romanda bu barədə məktubların heç birində məlumat verilmir. Birinci məktubda *From ISABEL to LAURA*, II məktubda *LAURA to ISABEL*, 3-8-ci məktublarda *LAURA to MARIANNE*, IX məktubda adresant – adresat əvəzinə “From the same to the same”, 10-15-ci məktublarda isə “LAURA in continuation” qeydi yer alır. Sonluq hissəsində I və II məktub istisna olunmaqla yalnız “Adeiu” sözü və onun altında adresantın adı göstərilir. Romanın heç bir məktubunda başlanğıc müraciət forması istifadə edilməmişdir.

“Məhəbbət və dostluq” romanının birinci iki məktubundan aydın olur ki, Laura və İzabel yaxın rəfiqələrdir. Laura həyatında baş vermiş bir hadisəni rəfiqəsinin qızına o böyüyəndə danışacağına söz vermişdir. İzabel məktubunda rəfiqəsinin bu vədini onun yadına salır, artıq onun 55 yaşının olduğunu və Lauranın da böyük qız olduğunu xatırladır, vədinə əməl etməsini xahiş edir. Laura bu xahişə müsbət cavab verir. Bundan sonrakı məktublar, yəni 3-cü məktubun başlayaraq sona qədər bütün məktublar Lauradan Mariannaya ünvanlanmış olur. Bunu məktubların başlıq hissəsindəki qeydlər də təsdiq edir.

Üçüncüdən başlayaraq məktubları oxuduqda Lauranın çox-çox əvvəllər başına gəlmiş hadisəni ardıcıl nəql etməsinin şahidi oluruq. Bu hadisələr ardıcılığını yalnız məktubun sonundakı və növbəti məktubun əvvəlindəki qeydlər pozur. Daha doğrusu nəql etmə prosesinə sanki müəyyən pauza verir. Bədi mətndə hadisələr ardıcılığının ekstralinqvistik amillərlə pozulması, əslində, mənfi xüsusiyyət sayılır. Çünki bu cəhət oxucunu hadisənin ümumi axarından ayırır. Əvvəl yazılmış məktubun final cümləsini və yeni məktubun inisial

cümləsini oxuduqda hadisə ardıcılığında dəyişmə baş vermədiyini aydın görmək olur. Məktub sayına görə əmələ gələn bu qırımlar aralığında “Adeiu! Laura”, “LAURA in continuation” yazıları nəzərə alınmazsa, mətnin abzaslara bölgü yerlərini xatırladır, bir-birinin ardınca gələn cümlələr abzasın final və inisial cümlələri ilə eyniyyət təşkil edir. Məlumdur ki mətn dilçiliyində abzas haqqında müxtəlif fikirlər vardır.

Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, abzas üçəlamət əsasında fərqlənən anlayışdır. Həmin əlamətlər qrafik işarə, mənə və mövzudan ibarətdir. Bu əlamətin hər üçü olduqda abzas formalaşır. Fikrimizcə, burada mənə əvəzinə, məzmun götürülməlidir. Abzasın bu cür təyində isə mövzu faktoru əsas ola bilər. Belə məlum olur ki, bu tədqiqatçılar abzası mətnin əsas vahidi hesab edir Göründüyü kimi, burada abzasın tərkibində müəyyən sayda, hər halda ən azı ikidən artıq cümlənin olmasını qəbul edirlər, əks təqdirdə bir-biri ilə mənəyə görə əlaqələnmə vahidləri özünü göstərmir. İkincisi, mövzunun formalaşması üçün bir cümlə kifayət etmir.

A.Q.Rudnevin fikrinə görə, abzas mənəyə əlaqəli olan bir neçə cümləni əhatə edir. Əslinə qalsa, bu fikir də yuxarıdakı ilə kəşifdir. Yəni cümlələr sayının birdən çox olması faktı vacib şərt sayılır. Bədii mətnlərin təhlili isə göstərir ki, abzasa ayırma zamanı müəllif bəzən bir cümləni də ayrıca abzas kimi götürür. Bunu C.Ostinin əsərlərində də görmək mümkündür.

Abzas haqqında müxtəlif tədqiqatçıların fikirlərini saf-çürük etmiş, [2, s.187-189]. K.Abdullayev sonda belə bir nəticəyə gəlmişdir: «Abzasın sintaktik kateqoriyalar cərgəsinə aid edilməsinin mümkünsüzlüyü öz-özlüyündə aydın məsələdir. Abzas prinsip etibarilə yalnız mətnin müəyyən hallarda uyğun forması ola bilər, başqa sözlə desək, mətn prinsip etibarilə yazıda abzas formasında üzə çıxmalıdır» [2, s.189]. Göründüyü kimi, K.Abdullayev abzası sintaktik vahid saymır və bununla belə, yazıda abzasın mətnə reallaşmasını qətiləşdirir. Yəni mətnə abzas var, ancaq abzas sintaktik kateqoriya deyildir. Müəllif mətnə məzmunun abzas formasında özünü göstərməsi, bir abzasda iki və daha çox mətnin - mürəkkəb sintaktik bütövün ola bilməsi faktını və eyni zamanda bir mürəkkəb sintaktik bütövün də bir neçə abzasda yerləşmə imkanını istisna etmir. Bu halda abzas və sintaktik bütöv bir-birindən fərqlənir, onları eyniləşdirmək olmur. Onun fikrinə görə, bir mətn ancaq bir abzas təşkil etməlidir. Belə çıxır ki, abzasın sərhədləri yalnız bir mətni əhatə edə bilər. «Bizə belə gəlir ki, abzas və mürəkkəb sintaktik bütövü bir-biri ilə eyniləşdirmək məqsədəuyğun deyil. Belə ki, bu anlayışlar bir-biri ilə müəyyən əlaqədə olsalar da, yenə də müxtəlif səviyyə və sistemlərə aiddirlər. Mürəkkəb sintaktik bütöv üçün bir neçə abzas yığa bildiyi kimi, bir abzasın da daxilində bir neçə sintaktik bütöv özünü göstərə bilər» [2, s.189].

Mətn tamdır, cümlələrin formalaşdığı çoxluq, onların əlaqəli ardıcıl çoxluğu. Mətnə bir mövzu başlanır və tamamlanır. Eyni zamanda növbəti abzasa keçid yeni mövzunu açır. Abzasların arasında məkan və zaman əlaqələri olur. Mətnin strukturu onda informasiyaların bir-birini izləməsi əsasında formalaşdırılır. Mətnin daxilində onun hissələrinə aid əsas və köməkçi mövzular olur. Mətn onu yaradanın ötürmək istədiyi informasiyanı dinləyəne çatdırır.

Mətnin bir tam kimi, müxtəlif mövzulardan təşkil olunması və bu mövzuların bir-biri ilə müxtəlif şəkildə əlaqələnməsi vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, adresantın hansı

mövzunu qabartmasından, ön plana çəkməsindən asılı olmayaraq, təsvir edilən, yaxud nəql edilən hadisələr arasında həmişə əlaqə vardır.

M.Svotina mürəkkəb sintaktik bütövlə abzas arasındakı fərqi göstərəkən mürəkkəb sintaktik bütövü dil faktı kimi, abzası isə nitq faktı kimi qeyd edir. Abzasda nitq faktına yaxınlıq vardır. Mətni abzaslara ayırmaq nəqletmədən asılıdır. Bu danışıqın yazıya köçürülməsi prosesində vacib və az əhəmiyyətli informasiyaları ayırmaq, zaman və məkan baxımından variasiyalara, dəyişmələrə yol vermək, hadisələr ardıcılığını pozmaq kimi halları qeydə almağa da xidmət edir. Bununla belə, bir məsələyə də diqqət vermək lazım gəlir. Danışiq dilində və ya dialoji nitqdə tərəflərin nitq aktlarında həm mövzunun dəyişməsi, həm zaman və məkan dəyişmələrinin baş verməsi, vacib olmayan informasiyaların verilməsi halları olur. Lakin buına baxmayaraq nitq aktının abzaslara parçalanmasına təsadüfi hallarda yol verilir. Bu xüsusiyyət nitqə aid faktdır. Deməli, M.Svotinanın abzası nitq faktı kimi ayırmasında da mübahisəli məqamlar vardır. Dil vahidləri və vasitələri dil sistemində müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. Funksiya ünsürün və ya elementin sistem daxilində müəyyən üsul və formada mövcud olması və bu sistemə müəyyən şəkildə xidmət göstərməklə təyin olunur. Əgər bir tam kimi jümlənin funksiyası onun kommunikativ təyinatı ilə bağlıdırsa, onu elementlərinin, tərkib hissələrinin funksiyaları kommunikativ vahidi qurmaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

Adilov V. Babazadə R. Mirzə Məhəmməd Əfşar “Fənnu-sərfu- nəhvi-turki”, Bakı, “Elm və təhsil”, 2015.

Abdullayev K.M., Məmmədov A.Y., Musayev M.M. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı, Mütərcim, 2012, 608 s.

Rəyçi: prof. İlham Mikayıl oğlu Tahirov.

AHMET HAŞİM'İN NESİRLERİ HAKKINDA

ABOUT AHMET HAŞİM'S PROSES

Selami ÇAKMAKCI

ORCID: 0000-0002-3350-0373

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet

Şairliği ile Türk edebiyatında önemli bir yer tutan Ahmet Haşim'in şiirleri ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak onun büyük değere sahip nesirleri de vardır. Haşim'in *Gurabahâne-i Laklakan*, *Bize Göre* ve *Frankfurt Seyahatnamesi* adlı üç nesir kitabı vardır. Onun *Dergâh* dergisi ile *Akşam*, *İkdam* ve *Milliyet* gazetesindeki yazıları ile söz konusu eserleri birleştirilerek *Bize Göre İkdam'daki diğer yazılar ve Gurabahâne-i laklakan diğer yazıları* adlarıyla iki kitap halinde yeniden yayımlanmıştır. Ahmet Haşim'le ilgili çalışmalarda daima şiiri üzerinde durulmuş olması, onun nesirlerini ikinci plana itmiştir. Bu amaçla istedik ki *Merdiven* ve *O Belde* şairi olarak bilinen Haşim'in aynı zamanda *Gurabahâne-i Laklakan* yazarı olduğunu da anlatalım. Bu nesirlerin üstün bir dikkatin ve gözlem gücünün ürünü olduğu açıktır. Zaten kendisi, görmenin ve gözlem gücünü; iyi bir sanatçı için yaratıcılığın şartı kabul eder. Haşim, bu düşüncesinden hareketle “*edebi hüviyetin teşekkülünde gözün belki vazifesi, dimağınkinden fazladır.*” der. Şiirde Fransız sembolistlerinden beslenen sanatçının nesirde de Alain ve Remy de Gourmont'tan etkilendiği görülür.

Ahmet Haşim'in nesirlerinde sanat, edebiyat, şiir, şair, şehir, musiki, sinema, tiyatro, resim, moda, medeniyet, kadın, aşk, tabiat, hayvan, bilim, kültür, medeniyet, seyahat, eleştiri gibi geniş bir konu yelpazesi hâkimdir. Fıkra, anı, deneme ve gezi yazısı özelliği taşıyan nesirleri, konu çeşitliliği ile birlikte tek bir düşünce ekseninde yazılmış kısa yazılardır. Şiirde kendisini kolay ele vermeyen Haşim'in nesirde son derece açık, canlı ve ironik bir üslubu vardır. Yazılarında bir polemik adamı olduğu görülen Haşim, sivri diliyle de dikkat çeker. Günlük hayatta pek çok insanın dikkatinden kaçan küçük, basit ve orijinal bir ayrıntıyı alaycı bir dille kaleme alır. Nesirdeki bazı cümleleri âdeta şiirdeki mısra-ı berceste gibidir. Orijinal tasvirleri ve tespitleri nesrinin farklılıklarındandır. Örneğin, güvercini mimari estetiğine sahip bir kuş olarak görür ve mimarların danışma kuruluna seçilmesini teklif eder. Aynı şekilde horozun da rasathanede görevlendirilmesini ster.

Nesirlerinde yer verdiği konular ve şahıslar onun okuma faaliyetinin ve ilgilerinin ipuçlarını vermektedir. Haşim, yazılarında yerli ve yabancı birçok kültür, sanat ve bilim adamının yer aldığı insan portrelerine çok yer verir. Sonuç olarak şairliğinin gölgesinde kalan nasirliğinin en az şairliği kadar orijinal ve değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Haşim, nesir, fıkra, ironi.

Abstract

There have been many studies about the poems of Ahmet Haşim, who has an important place in Turkish literature with his poetry. However, he also has prose of great value. Haşim has three prose books named *Gurabahâne-i Laklakan*, *According to Us and Frankfurt Seyahatname*. His articles in *Dergâh* magazine and *Akşam*, *İkdam* and *Milliyet* newspapers were combined with the aforementioned works, and the other articles and *Gurabahâne-i laklakan* were republished in two books. The fact that Ahmet Haşim's poetry was always emphasized in his studies has pushed his prose to the second plan. For this purpose, we wanted to explain that Haşim, known as the poet of *Ladder and That Town*, was also the author of *Gurabahâne-i Laklakan*. It is clear that these proses are the products of superior attention and observation power. Also, he accepts the power of seeing and observation as the condition of creativity for a good artist. Haşim, based on this idea, "*Perhaps the role of the eye in the formation of literary identity is more than that of the mind.*" he says. It is clear that the artist, who is nourished by the French symbolists in poetry, was influenced by Alain and Remy de Gourmont in prose.

Ahmet Haşim has a wide range of subjects such as art, literature, poetry, poet, city, music, cinema, theater, painting, fashion, civilization, woman, love, nature, animal, science, culture, civilization, travel, criticism in his proses. . His prose, which has the characteristics of anecdotes, memoirs, essays, and travel writings, are short articles written on a single axis of thought with a variety of subjects. Hasim, who does not give himself up easily in poetry, has a very clear, lively and ironic style in prose. Haşim, who is seen to be a polemic man in his writings, also draws attention with his sharp tongue. He writes in a sarcastic language a small, simple and original detail that many people do not recognize in daily life. Some sentences in prose are almost like the line in poetry. Its original descriptions and determinations are among the differences of prose. For example, he sees the pigeon as a bird with architectural aesthetics and offers to be elected to the advisory board of architects. Likewise, he would like the rooster to be assigned to the observatory.

The subjects and persons in his prose give clues about his readings and interests. In his writings, Haşim uses a lot of portraits of people from many local and foreign cultures, arts and scientists. As a result, it is possible to say that his poetry was as original and valuable as his poetry.

Keywords: Ahmet Haşim, prose, anecdote, irony.

OTİZMLİ ÇOCUKLARDA OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

CHALLENGES IN THE TEACHING OF READING AND WRITING IN AUTISMIC CHILDREN

Ezgi ÇEKİÇ

ORCID:0000-0002-0420-3142

Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı
Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Cevdet ŞANLI

ORCID: 00000221499555

Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Bu çalışmanın amacı; devlet okullarında, özel okullarda veya özel rehabilitasyon merkezlerinde eğitim gören otizmlı çocukların okuma-yazma öğretimi sırasında karşılaştıkları sorunları belirlemek ve bunlara çözüm önerileri getirmektir. Bu çalışmada İstanbul ili sınırları içerisinde okullarında otizmlı öğrenci barındıran eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerle çalışılmıştır. Yapılandırılmış anket yöntemi öğretmenlerimize uygulanarak mevcut sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir. Ayrıca sınıfında otizmlı öğrenci ile çalışan özel eğitim öğretmenleri ile bire bir görüşmeler yapılmış, otizmlı çocukların okuma-yazma öğretimi sırasındaki gelişimleri gözlemlenmiştir.

Bu çalışmaların sornucunda mevcut problemler olarak sınıf öğretmenlerinin otizm konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları, sınıfına otizmlı bir öğrenci geldiğinde ona nasıl davranması gerektiğini bilmedikleri, otizmlı öğrencilere okuma - yazma öğretimi konusunda yetersiz kaldıklarını düşündükleri, bir yardım gerektiğinde nereden ve hangi kurumlardan yardım alacaklarını bilmedikleri ve okullarının otizmlı öğrencilerin eğitimi konusunda yeterli donanıma sahip olmadıklarını düşündükleri tespit edilmiştir.

Tespit edilen sorunların çözümüne ilişkin bulgular ve önerilere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: otizm, sınıf öğretmeni, özel eğitim öğretmeni, rehabilitasyon merkezleri, okuma- yazma öğretimi, otizm ile ilgili sınıfta karşılaşılan sorunlar

Abstract

The aim of this study is; To identify the problems faced by children with autism who are educated in public schools, private schools or private rehabilitation centers during their literacy teaching and to offer solutions to them. In this study, teachers working in educational institutions with autistic students in their schools within the borders of Istanbul province were studied. By applying the structured questionnaire method to our teachers, existing problems were determined and solutions were offered to these problems. In addition, one-on-one interviews were held with special education teachers working with students with autism in

their class, the development of children with autism during literacy teaching was observed, and studies were expanded with case studies and focused observation.

As the current problems of these studies, it was found that classroom teachers did not have enough knowledge about autism, did not know how to behave when a student with autism came to their class, they thought they were insufficient in teaching autistic students to read and write, they did not know where and which institutions to get help when they needed help, and their schools had autism. it has been determined that the students think that they do not have enough knowledge about their education.

Findings and suggestions regarding the solution of the identified problems are given in detail in the following sections of the study.

Keywords: autism, classroom teacher, special education teacher, rehabilitation centers, literacy teaching, autism-related problems encountered in the classroom

GİRİŞ

Otizm, ileri düzeyde ve karmaşık bir gelişimsel yetersizliktir. Toplumsal etkileşimde ve iletişimde yetersizlikler ile davranış, ilgi ve etkinliklerde sınırlı, basmakalıp ve yineleyici örüntü özelliklerini içerir. Toplumsal iletişimde kullanılan dil ya da sembolik/imgesel oyun becerilerinin en az birinde üç yaşından önce gecikmelerin ya da olağandışı bir işlevselliğin ortaya çıktığı görülür (Diken, 2010). Amerikan Psikiyatri Birliği'nin DSMIV ve Dünya Sağlık Örgütü'nün ICD-10 kılavuzlarına göre, otizm spektrum bozukluğu kapsamında beş ayrı alt kategori yer almaktadır (American Psychiatric Association, 1994, World Health Organization, 1993). Bu alt kategoriler; (1) Otizm, (2) Asperger sendromu, (3) Atipik Otizm, (4) Çocukluk dezentegratif bozukluğu, (5) Rett sendromu'dur.

Otizmliler çocukların dikkati sağlama, bilgiyi işleme ve hafızada tutma alanlarında yaşadığı sıkıntılar onların akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir (Tekin-İftar ve Değirmenci, 2012). Otizmliler bireylerin sosyal ve iletişim becerilerinin yanı sıra akademik becerilerinin de geliştirilmesi gerekmektedir (Pennington, 2010). Otizmi olan birçok çocuk dikkat ve motivasyon eksikliğinden dolayı okuma yazma becerilerini sergilemekte başarısız olmaktadır. Okuma; fonolojik farkındalık, kelime çözümleme gibi birçok bilişsel süreci içinde barındırmaktadır. Otizmliler çocukların bilişsel becerilerde yaşadığı güçlükler onların okuma alanında zorlanmalarına neden olmaktadır. Yazma; el-göz koordinasyonu, küçük kas becerileri gibi yeterliliklerin yanı sıra yine bilişsel birçok süreci içinde barındırdığı için otizmliler bireyler için zor bir beceri haline gelmektedir (Chiang ve Lin, 2007).

OTİZMLİ ÇOCUKLARIN KONUŞMA PROBLEMLERİ:

1.1 Konuşulanları Anlamada Güçlük:

Otistik çocukların önemli bir özelliği, dil gelişimleri ne kadar iyi olursa olsun sözcükleri sözlük anlamlarında yorumlamalarıdır. Her kelimeyi somut olarak canlandırdıkları için, soyutu kavrama, ikinci bir anlamını düşünme otizmliler çocuklar için çoğunlukla kafa karıştırıcı olmaktadır. Bu yüzden, deyim ve atasözlerini anlamaktan çok ezberleyerek öğrenmekte bu durum da ancak ilerleyen yaşlarda olabilmektedir. Örneğin otizmliler bir çocuk

için; “Ağlamaktan gözleri çıkmak, küçük dilini yutmak, donup kalmak, kalbin kırık olması” gibi ifaderi duyduklarında anlamlandıramamakta ve bu yüzden bu kelimeri kullanmaktan kaçınılmalıdır. (çadem psikoloji)

1.2 Ekolali:

Ekolali, çocuğun duyduğu kelimeleri, cümleleri konuşmacının hemen arkasından veya daha sonra taklit etmesidir. Normalde çocuklar, konuşmaya, duydukları kelimeleri taklit etmeye başlarlar. Ancak bu taklit dönemi, 2,5 yaş civarında sona erer. Otizmlili çocukların bazıları da ilk kelimelerini, anlamlarına dikkat etmeden papağan gibi taklit ederek öğrenirler. Bazen kelimeleri, bazen de cümleleri olduğu gibi tekrar ederler. Kelimeleri, taklit ettikleri konuşmacının aksanı ve vurgulamalarıyla söylerler.

1.3 Gramer Bozuklukları:

Konuşabilen otistik çocuklarda gramer bozuklukları da yaygın olarak görülür. Cümlelerdeki fiil eklerini söylememek yaygındır. “Okula gidelim” yerine “okul git” demek ya da “yemekten sonra şeker ver” yerine “şeker, yemek yer” demek gibi gramer yanlışlıkları yaparlar. Çocuğun ilerleyen yaşıyla birlikte konuşma becerisi de arttıkça, ve bu yönde yapılan çalışmalar sonucunda gramer bozuklukları ortadan kalkmaktadır.

1.4 Zamirlerin Yer Değiştirmesi:

Konuşmadaki en belirgin özelliklerden birisi de şahıs zamirlerinin yerlerinin değiştirilmesidir. Birinci tekil şahıs “ben” yerine, “sen” veya “o” kullanırlar. Özellikle “ben” zahirini kullanma çok az görülür. (“Giderim” yerine “gider, gidersin” kelimelerini kullanmak gibi) (çadem psikoloji)

Bu bölümde otizmlili çocukların özelliklerine alt başlıklar halinde detaylıca yer verilecek ve kaşılaşılabilecek zorluklara yönelik kuramsal bilgilerden bahsedilecektir.

OTİZM NEDEN OLUR?

Otizmin kesin nedeni günümüze kadar yapılan araştırmalar neticesinde henüz bulunamamıştır. Genetik ve bazı çevresel faktörler (doğum komplikasyonları, viral enfeksiyonlar ve çevre kirliliği) otizm sebebi olarak gösterilmiş ancak henüz kesin olarak ispatlanmamıştır. Beyin fonksiyonlarını ve hücre iletişimlerini bozan, nadir de olsa bazı genetik, nörometabolik (beyin kimya bozuklukları) hastalıklarda veya epilepsi gibi durumlarda otizm bulgularının görüldüğü bilinmektedir. Günümüzde aşı ile otizm arasında bir ilişki olduğu kesinlikle gösterilmemiştir.

MADDELER: BU KISIMDA ÖĞRETMENLERİMİZE OTİZM İLE İLGİLİ SORDUĞUMUZ SORULAR VE YORUMLAMALARINA YER VERİLMİŞTİR.

1.5 Madde 1: Otizm Hakkında gerekli genel bilgiye sahibim

Grafik 5:

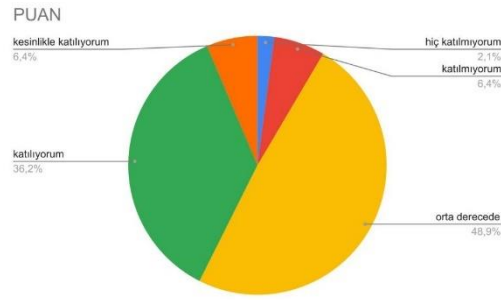

Table 1

Ankette sorduğumuz soruya verilen cevaplara bakacak olursak; öğretmenlerimizin otizm hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıklarını görmekteyiz. En yüksek bölüm % 48,9 ile orta derecede katılıyorum olmuştur. Yaklaşık % 10'luk bir kısım da katılmıyorum şıklarını işaretleyerek azımsanmayacak derecede öğretmenimizin yeterli bilgiye sahip olmadıklarını görmekteyiz.

Esas ulaşılmak istenen “kesinlikle katılıyorum” kısmının ise %6,4 ile oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum aynı zamanda %6,4'lük kısım ile “katılmıyorum” şikkını işaretleyen öğretmenlerimizin oranı ile aynıdır. Dikkat çekici olan durumu göz ardı etmemek gerekmektedir.

1.6 Madde2: Otizmlı çocukların eğitim alması gerektiğine inanıyorum.

Grafik 6:

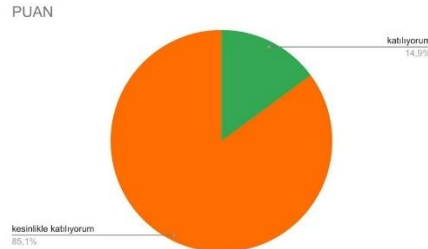
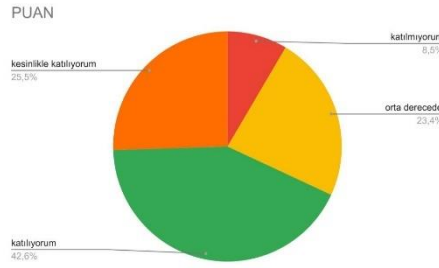

Table 2

Grafiğimizi incelediğimiz zaman öğretmenlerimizin neredeyse tamamına yakını otizmlı çocukların eğitim alması gerektiğine inanmaktadır. %85,1 ile en yüksek oran kesinlikle katılıyorum şikkıdır. Öğretmenlerimizin otizmlı öğrencilerin eğitim alarak okuma-yazma öğreneceğine olan inancı tamdır.

1.7 Madde3: Otizmlı çocukların kaynaştırma eğitimine katılması gerektiğini düşünüyorum.

Grafik 7:

Table 3

Anketimizdeki 3. sorumuzda öğretmenlere, otizmlili öğrencilerin kaynaştırma eğitimine katılması gerektiğini düşünüyorum sorusunu yönelttik. Bu soruda üzerinde durmak istediğimiz nokta öğretmenlerin otizmlili öğrencileri sosyalleşmesi amacıyla normal sınıflarda kaynaştırma eğitimine katılmaları gerektiğini düşünüp düşünmedikleriydi. Öğretmenlerimizin büyük çoğunluğu, %42,6 ile “katılıyorum” şikkını işaretlemişlerdir. Azımsanmayacak derecede yüksek oy alan “kesinlikle katılıyorum” şikkını da göz ardı etmemek gerekir. Aynı derecede %23,4 ile olumlu bir yanıt olan “orta derecede katılıyorum” şikkını işaretleyen öğretmenlerimiz olmuştur.

Bu durum bize; öğretmenlerimizin otizmlili öğrencileri normal sınıflarda kaynaştırma eğitimi almaları gerektiğini düşündüklerini göstermektedir. Tabii ki de derecesinin boyutuna göre, rehber öğretmen ve RAM yönlendirmesi ile normal sınıflarda eğitim görmeye başlayan bu öğrencilerin sosyalleşmesi ve topluma uyumları açısından kaynaştırma eğitimine tabii tutulmaları öğretmenlerimiz açısından da, büyük fayda sağlayacağı şeklinde yorumlanmıştır.

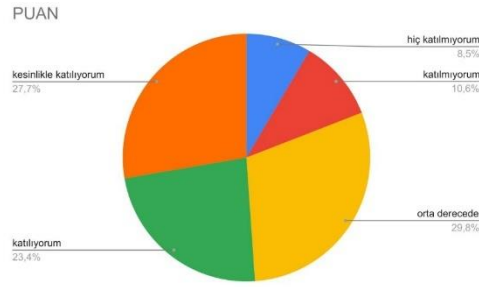
Otizmlili öğrencileri topluma kazandırmak ve diğer çocuklarla iletişime geçmelerini sağlamak, bu çocukların sosyal gelişimleri açısından oldukça önemlidir. Rehberlik ve araştırma merkezleri otizm derecesine ve boyutunu dikkate alarak bu çocukların özel eğitim alt sınıflarında değil de normal öğrencilerle birlikte kaynaştırma eğitimine katılmalarını önermektedir ve çalışmalarını bu yönde desteklemektedirler.

Derecesi ve kıdemine göre yüksek seviyeye sahip olan öğrencilerinde eğitim hayatından ayrı kalmamaları adına özel eğitim alt sınıflarında, özel eğitim öğretmenleri ve çeşitli spor öğretmenleri ile birlikte çocukların ihtiyaç duydukları eğitime ulaşmaları ve kendilerini geliştirmeleri sağlanmaktadır.

Ülkemizin 14 Ekim 1990 yılında imzaladığı ve 27 Ocak 1995 yılında resmi gazetede yayımladığı Çocuk Hakları Sözleşmesine göre hiç bir çocuk eğitim hakkından mahrum bırakılamaz. Milli eğitim sistemimiz de bu bağlamda kısıtlaması hangi derece ve kademedede olsun bütün çocukların eşit şartlarda eğitim görmesini desteklemektedir.

1.8 Madde 4: Otizmlili çocukların özel bir rehabilitasyon merkezlerinde ayrı eğitim alması gerektiğini düşünüyorum.

Grafik 8:

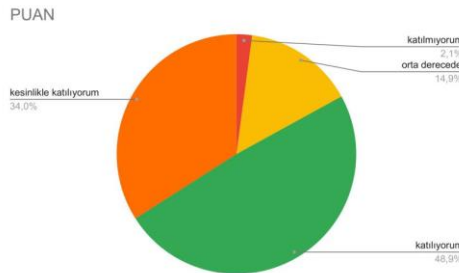

Table 4

Araştırmamızın bu maddesinde ise öğretmenlerimize otizmliler öğrencilerin normal okullarda değil de özel rehabilitasyon merkezlerinde ayrı bir eğitim alanlarının gerekmediğini sorduk. Olumlu yanıtlardan “kesinlikle katılıyorum” “katılıyorum” ve “orta derecede katılıyorum” şıklarını işaretleyen öğretmenlerimiz yaklaşık %80 oranında ayrı bir eğitim almaları gerektiğini düşünmektedirler. Bu düşünce de otizmliler çocukların otizm derecesinin de önemi büyüktür. Ayrı rehabilitasyon merkezlerinde daha rahat ve daha özel bir eğitim almanın çocukların faydasına olacağına inanmaktadırlar.

1.9 Madde 5: Otizmliler çocukların okuma yazma eğitimini başarabileceğini düşünüyorum.

Grafik 9:

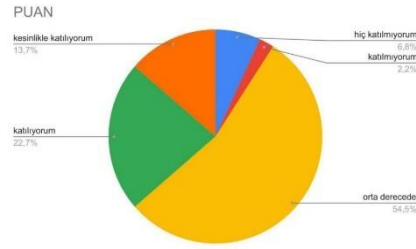

Table 5

Araştırmamızın bu maddesinde öğretmenlerimizin otizmliler çocukların aldıkları eğitim sonucunda okuma yazma eğitimini başarıyla tamamlayacaklarına inanıp inanmadıkları öğrenilmek istendi. Öğretmenlerimizin neredeyse tamamına yakını olumlu yanıtları işaretlemişlerdir. %48,9 ile “katılıyorum” şıkkı en yüksek oy alan şık olmuştur. Her çocuk özeldir mantığından yola çıkılarak alacakları eğitimler ile her çocuğun alacağı eğitim ve öğretim ile öğrenmenin gerçekleşebileceği inancı ortaya çıkmıştır.

1.10 Madde 6: Sınıfıma otizmliler bir öğrenci geldiğinde nasıl davranmam gerektiğini bilirim

Grafik 10:

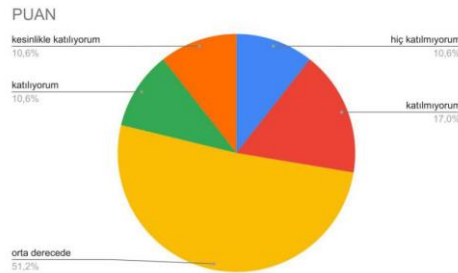
Table 6

Bu madde çok önemli bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerimizin yarısından fazlası sınıfına otizmlili bir öğrenci geldiği zaman nasıl davranması gerektiği hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını söylemektedirler. Esas beklenen cevabın “kesinlikle katılıyorum” şıkkının % 13,7 ile çok düşük oranda kaldığı görülmektedir. Ayrıca olumsuz cevapları işaretleyen öğretmenlerimiz oranı yaklaşık %10 ile yadsınamayacak kadar çoktur.

Devlet okullarında veya özel okullarda kaynaştırma eğitimi ile sınıflarımıza otizmlili öğrencilerin gelme ihtimali yüksektir. Öğretmenlerimiz her duruma karşı hazırlıklı olmak zorundadırlar. Hem öğrenci ile hem de otizmlili öğrencinin velisi ile iletişim halinde olmalı, bu duruma nasıl yaklaşacağını bilmelidir. Bu sebeple öğretmenlerimizin bu konuda kendilerini yeterli görmemeleri ciddi bir sorun olarak kaşımıza çıkmaktadır.

1.11 Madde 7: Otizmlili çocuklarla okuma yazma öğretimi hakkında bilgiye sahibim.

Grafik 11:

Table 7

Sınıfına otizmlili bir öğrenci geldiğinde davranışsal olarak nasıl yaklaşacağı hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan öğretmenlerimizin bu durumu, otizmlili öğrencilere okuma yazma öğretimim konusundaki durum ile benzer sonuçlar içermektedir. Öğretmenlerimizin yarısından fazlası (%51,2) otizmlili bir öğrenciye okuma yazma öğretirken hangi yola başvuracağı, hangi teknik ve taktikleri kullanacağı hakkında yeterli bilgiye ve görüşe sahip olmadıklarını söylemektedirler.

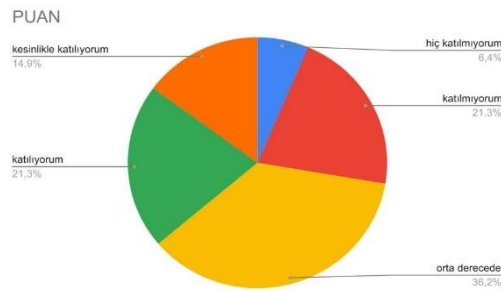
Otizmlili öğrencilere okuma yazma öğretiminde, diğer öğrencilere oranla daha uzun soluklu çalışmalar gerekmektedir. Dikkat süreleri daha kısa olan otizmlili öğrencilerin algı süreleri de oldukça azdır. Bu anlamda daha özel ve birebir çalışmalar içermelidir.

Günümüzde ses temelli öğrenme yöntemi kullanılmaktadır. Ancak bazı özel öğrenciler bu yöntemi anlama ve uygulamada zorlanmaktadır. O zaman devreye başka öğrenme yöntemleri sokulmalıdır. Bunlardan bir tanesi de “BASARA” yöntemidir. Ezbere dayalı olan bu yöntem okuduğunu anlamada bazı sıkıntılara sebep olsa da daha kısa sürede okuma yazmaya geçirmesi açısından önemlidir. Ayrıca renklere dayalı harf öğretimi de çocuğun ilgisi ve algısına göre seçilebilir.

Her çocuk öğrenir. Sadece ona uygun yöntemi seçmek önemlidir. Aile ile işbirliği içinde olmak, çocuğa güvenmek ve bunu ona hissettirmek başarıya giden yolu açacaktır.

1.12 Madde 8: Otizmlilerde okuma yazma eğitimi sırasında karşılaştığım sorunlarla ilgili, nerelerden yardım almam gerektiğini bilirim.

Grafik 12:

Table 8

Okullarda öğrenciler ile ilgili herhangi bir sorun ile karşılaşıldığı zaman ilk önce rehber öğretmen ile görüşmeler yapılır. Rehber öğretmenlerin yönlendirilmesi sonucunda gerekli kurum ve kuruluşlara müracaatlar yapılır. Ancak otizmlilerde özel çocuklardır. Onlar ile ilgili bir sorun olduğu zaman öğretmenlerimizin yardım almak için nerelere başvuracağını bilmesi çok önemlidir.

Ancak yaptığımız anket sonucuna göre öğretmenlerimizin %36,2'lik kısmı, bir sorun ile karşılaşıldığı zaman nerelere başvuracaklarından emin olamamaktadırlar. %27'lik kısım ise olumsuz cevap vererek sorunlar karşısında nasıl davranacağını ve nereden yardım alacağını bilmemektedirler. Küçümsenmeyecek derecede olan bu oran bize acı bir gerçeği göstermektedir.

Bu durum öğretmenlerimizin kendi alanlarında özel bir öğrenci ile karşılaştıkları sırada nereden yardım alacağını bilememeleri, onları yetersizlik duygusuna kapılmalarına sebebiyet vermektedir. Ayrıca performanslarında da düşüklüğe neden olmaktadır.

İleriki sorularda da karşılaştığımız ve üzerinde açıklamalarda bulunacağımız bir konuya değinilecek olursa, öğretmenlerimiz yetersizlik hissettikleri bu konuda gerekli eğitimi almak isteyeceklerdir.

1.13 Madde 9: İsteyen öğretmenlere otizmlilerde okuma yazma eğitimi ile ilgili eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Grafik 13:

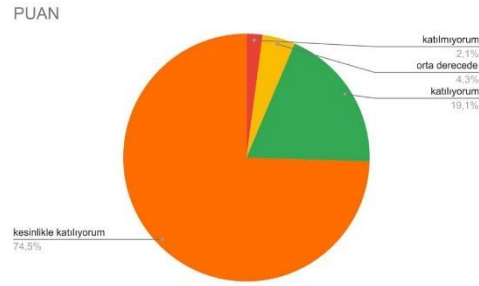

Table 9

Bir önceki anket sorumuzla bağlantılı olarak çıkan sonuçları bu soru ile ilişkilendirmek mümkündür. Otizm konusunda yetersizlik hissedenden öğretmenlerimiz % 74,5'lik yüksek bir oran ile kendilerini bu alanda geliştirmek istemişlerdir.

Tüm öğretmenlere uygulanacak, isteğe bağlı olarak verilecek hizmet içi eğitimlerle öğretmenlerimiz kendilerini alanlarında geliştirebilmektedirler. Eğitimler sonucunda öğretmenlerimiz kendilerini daha az yetersiz hissedecek ve sınıf içi ve dışı performanslarda kendilerini daha iyi göstereceklerdir.

Doğal afetler, salgınlar gibi özel durumlarda, günümüz teknolojilerinden de yararlanarak bu hizmet içi eğitimler online olarak bilgisayarlar üzerinden çeşitli uygulamalarla uzaktan olarak da gerçekleştirilmektedir. İsteğe bağlı olarak öğretmenlerimiz bu eğitimlere katılmaktadırlar.

Hatta otizimli öğrencilerle destek ve özel eğitimler eba veya zoom üzerinden uzaktan da devaö ettirilebilmektedir. Böylece eğitimin sürekliliği sağlanmış olmaktadır.

1.14 Madde 10: Okulum otizimli çocukların eğitim görmesini destekleyecek yeterli donanımına sahiptir.

Grafik 14:

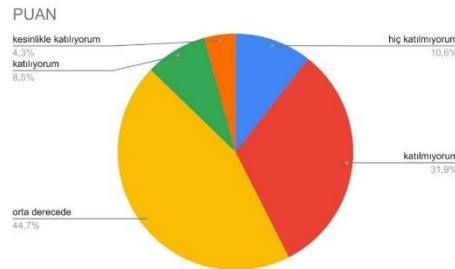

Table 10

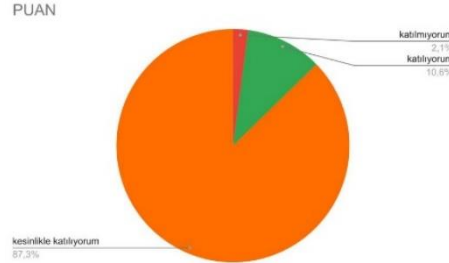
Otizimli çocukların eğitiminde öğretmenlerin donanımları kadar okulun da bu eğitim ve öğretim için yeterli donanımına ve materyallere sahip olması gerekmektedir. Özel öğrencilerin eğitiminde çocukların sahip oldukları özel durumlarına ve yaşlarına uygun eğitim öğretim ortamları bulundurmamak okulların görevleri arasında yer almaktadır. Okul idaresi okullarında bulunan özel öğrencilerin durumlarını tespit etmeli ve özel eğitim veya destek eğitim sınıflarını bu donanımına uygun olacak şekilde değiştirmeli ve geliştirmelidir.

Ülke genelinde son yıllarda özel öğrencilerin eğitimine daha büyük önem verilmeye başlanmıştır. Her çocuk özeldir ve her çocuk eğitim alma hakkına sahiptir prensibi ile çalışıldığında bu konuya daha çok hassasiyet gösterileceği aşikardır.

Hem okulların hem de öğretmenlerin donanımı arttırıldığı vakit otizmliler öğrencilerin eğitimde büyük yol katedileceği şüpheye yer bırakmamaktadır.

1.15 Madde 11: Aile ile işbirliği içerisinde olmanın gerekli olduğunu düşünürüm.

Grafik 15:

Table 11

Otizmliler çocukların eğitiminde okul ve öğretmen işbirliği kadar aile ile de işbirliği içinde olmak oldukça önemlidir. Anketimizin bu maddesinin sonuçlarından da anlaşılacağı üzere katılımcılarımızın büyük çoğunluğu % 87,3'lük kısmı "kesinlikle katılıyorum" şikkını işaretlemiştir.

Aile ile işbirliği sadece otizmliler çocuklarda değil, tüm öğrenciler için gerekli ve önemli bir husus olmuştur. Öğretmen- öğrenci uyumunun aile ile de sağlanması oldukça önemlidir. Aile ilgisi ve desteği özel öğrenciler için ayrıca öneme sahiptir. Okulda yapılan çalışmaların evde tekrar edilmesi, verilen ödevlendirmelerin takip edilip uygulanması çocuğun okul başarısı üzerindeki etkisi büyüktür.

Bu konuda aile ile sürekli iletişim halinde olunması, gerekli bilgilendirmelerin yapılması ve bilinç düzeyinin arttırılması oldukça önemlidir. Gerekli özen, düzen ve disiplin ile otizmliler çocukların otizm derecelerinde iyileşmelerin olduğu gözlemlenmiş ve okul başarılarında artış olduğu saptanmıştır.

İlgi, özen, disiplin ve işbirliği özel çocukların eğitiminde yadsınamaz bir öneme sahiptir.

BİRE BİR GÖZLEM İLE OTİZMLİ ÇOCUĞUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde araştırmada kullanılan bir diğer yöntem olan otizmliler çocuğun okuma- yazma öğretimi sırasında gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi bölümünde, özel eğitim öğretmeni Cemile ÇAKIR'ın otizmliler öğrencisi ile harf öğretimi sırasında yaşadıklarına yer verilmiştir.

Bu araştırmada otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda harf öğretimi sırasında yaşanan zorlukları belirlemek amacıyla otizm spektrum bozukluğu olan (Atipik otizm tanılı) iki erkek öğrenciyle "e,l,a,k,i,n" grubu harflerinden küçük "e" harfi bir ay süreyle "basamaklandırılmış öğretim yöntemi" kullanılarak çalışılmıştır. Bu yöntemin öğretim süreci 'yap', 'göster', 'söyle' ve 'yaz' basamaklarına ilişkin etkinlikleri içermektedir. Yap, göster, söyle ve yaz basamaklarında öğretmenin gerçekleştirdiği hareketin her biri öğrenci tarafından bir karşı hareketi gerektirir. Öğrenciler, öğretmeni beceri yaparken görürler, beceriyi açıklamasını dinlerler. Daha sonra öğrenciler kendileri yaparlar, gösterirler, ne yaptıklarını söylerler ve yazarlar. Basamaklandırılmış yöntemle öğretim yapılırken öğrenciden; yaparak, göstererek, sözlü ve yazılı dil kullanarak bir tepkide bulunması

beklenmektedir.Öğrenci, doğru tepki verdiğiğinde davranışı pekiştirilmekte, yanlış tepki verdiğiğinde öğretime geri dönülmektedir.

Yap Basamağı: ‘Yap’ basamağında öğretmen, gerçek nesnelere kullanır ve öğrenci de cevaplarını gerçek nesnelere kullanarak verir. “Yap” basamağı, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle aralarında yakınlık kurmalarına yardımcı olur.Öğrencinin gruba katılımını sağlamak için kullanılan etkili bir öğretim yöntemidir.Bu basamak “yap-yap”, “yap-göster”, “yap-söyle”, “yap-yaz” alt basamaklarından oluşur.

Göster Basamağı: “Göster” basamağında öğretmen, öğrenciye görsel bir uyarı verir ve öğrenciden doğru tepki vermesi beklenir.Öğretmen, uyarıcıları öğrencinin görebileceği şekilde sunar.Bu basamak “göster-yap”, “göster-göster”, “göster-söyle”, “göster-yaz” alt basamaklarından oluşmaktadır.

Söyle Basamağı: “Söyle”basamağında öğretmen, öğrenciye sembolik uyarıyı sözlü olarak verir ve öğrenciden de doğru tepki vermesi beklenir.Bu basamak “söyle-yap”, “söyle-göster”, “söyle-söyle”, “söyle-yaz” alt basamaklarından oluşmaktadır.

Yaz Basamağı: “Yaz” basamağında öğretmen,öğrenciye sembolik uyarıyı yazılı olarak verir ve öğrenciden de doğru tepki vermesi beklenir. Bu basamak “yaz-yap”, “yaz-söyle”, “yaz-yaz” alt basamaklarından oluşmaktadır.

Çalışma sırasında otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerden biri çok fazla dikkat dağınıklığı yaşadığı için öğretimde sorunlar yaşanmıştır. Dikkat sorunu çözüldüğünde öğrenmenin daha hızlı gerçekleşeceği gözlenmiştir. Dikkat eksikliği dışında öğrenmesine etki edecek başka durum gözlenmemiştir. Öğretim sırasında “pekiştirici” kullanımı öğrencinin motivasyonunu artırarak dikkatini toplamasında çok etkili olmuştur.Sürekli ve bol bol yapılan “tekrarların” öğretimin kalıcılığı açısından çok önemli olduğu gözlenmiştir. Hem evde hem okulda öğretimin “tekrarlanması” başarıyı arttırmıştır. Aile desteğinin öğretimin başarısı açısından çok önemli olduğu gözlenmiştir. Öğrencinin algısının çok açık, motor becerileri gelişmiş, taklit becerisine sahip olması “e” harfini yazmada başarıyı arttırmıştır. İlk başta fiziksel yardım kullanılarak “e” harfi yazma çalışmaları yapılmıştır, daha sonra model olma, sözel ipucu verildiğinde öğrenci “e” harfini yazabilmektedir. Burada da yapılan “tekrarların” önemi çok büyüktür.

Otizm spektrum bozukluğu olan diğer öğrencinin öğretim sırasında stereotipik(tekrarlayan) davranış;otistik bozukluğun ayırıcı tanı özelliklerinden birini oluşturan sınırlı ve tekrarlayıcı davranışlar, stereotipik davranışları tanımlarken kullanılmaktadır ve bu davranışlar aynı zamanda kendini uyarıcı davranışlar olarak da kabul edilmektedir (Koegel ve Koegel, 1995). Ellerini sallayarak göz hizasına getirme davranışı sergilediği gözlenmiştir. Bu stereotipik davranışın öğrencide beraberinde dikkat dağınıklığına da yol açarak öğretimi zorlaştırdığı gözlenmiştir. Davranışın ortaya çıkmasının engellendiğinde zamanlarda “e” harfi öğretiminin çalışılması daha kolay olmuştur. Davranışın öğretimi engellememesi için öğretim sırasında davranış ortaya çıktığında öğrenciye “pekiştirici” olarak içinde kuru nohut vb.bakliyat bulunan kutu verilerek dokunsal olarak boşalması sağlanmıştır. Stereotipik davranış tam olarak ortadan kalkmasa da o an için ortaya çıkması engellenmiştir.Yine aynı şekilde bol bol yapılan “tekrarların” öğretimin kalıcılığı açısından çok önemli olduğu gözlenmiştir. Anne-baba sürekli çalışığı için evde

öğrenciye yeteri kadar destek olamamıştır. Öğrencinin algısı çok açık olduğu için öğretim başarıyla sonuçlanmıştır. Stereotipik davranış sergilemediği zamanlarda ilk zamanlarda fiziksel yardım kullanılarak “e” harfi yazma çalışmaları yapılmıştır, daha sonra model olma. Öğrenci model olduğunda “e” harfini yazabilmektedir.

SONUÇ

OTİZM genellikle ilk 3 yaşta başlayan ve hayat boyu devam eden, kişinin etrafıyla sözel ve sözel olmayan şekilde uygun ilişki kuramaması şeklinde ifade edebileceğimiz gelişimsel bir bozukluktur. Günümüzde basit testler ile tanısı erken konulabilmektedir. Erken tanı ve uygun rehabilitasyon programı bu vakaların hayata kazandırılmasında büyük rol oynamaktadır.

OTİZMİN nedeni tam olarak bilinmemektedir. Genetik olduğu düşünülmektedir. Erkeklerde kızlara oranla daha sık görülür. Otizmlilerin %70'inde zeka geriliği vardır. %10 unda ise üstün zeka görülebilir. Otizm ile birlikte dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, duygu durum bozuklukları ve epilepsi görülebilir.

www.medicalpark.com

Otizm ile ilgili yapılan çalışmalar ve testler göstermektedir ki, özel çocukların aldıkları eğitimler sonucunda istenilen düzeyde öğrenmelerin gerçekleştiği ve otizm derecelerinde düşme gözlemlenerek iyileşmelerin olduğu saptanmıştır.

Yaptığımız bu çalışma ile öğretmenlerimizin otizme bakış açılarının saptanması, okuma yazma öğretiminde karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi ve bu sorunlara çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmaktadır.

Öncelikli olarak çeşitli yaş, cinsiyet, branş ve farklı görev yerlerinden homojen olarak belirlenen öğretmenlerimize yapılandırılmış anket uygulanarak sorunların tespitleri saptanmıştır.

Bu bölümde testin maddeleri tek tek yorumlanarak sonuçları değerlendirilecek ve çözüm önerileri sıralanacaktır.

Son olarak genel yorum ve önerilerde bulunacak olursak;

Yapılan araştırmalarda ve uygulanan anketin yorumlanmasına bakılarak, öğretmenlerimizin otizm hakkında yeterince bilgi ve bilinç seviyesine ulaşmadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca okullar da verilen eğitim için gerekli donanım ve materyale sahip değildir. Öğretmenlerimize gerekli hizmet içi eğitimler verilerek, öğretmenler arasında otizm ile ilgili gerekli bilgiler verilmeli ve istenen bilinç düzeyine ulaşmaları sağlanmalıdır. Okullardaki materyalekiskleri alakalı kurumlar ile iletişime geçilerek en kısa sürede giderilmelidir. Aile ile sürekli iletişim halinde olunmalı ve çocuk ile ilgili sık sık bilgilendirme toplantıları düzenlenerek ailenin desteği sağlanmalıdır. Kaynaştırma eğitime tabi olan otizimli öğrencilerin hem topluma hem de sınıfa uyumları açısından görevli öğretmenin bilgi seviyesi yükseltilmeli ayrıca sınıftaki diğer öğrenciler ve veliler konu hakkında aydınlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Makale: “UFUK ÖZDEMİR OKUMANIN RENGİ” PROGRAMININ OSB’Lİ
ÇOCUKLARDA OKUMA BECERİLERİNE ETKİSİ

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Otizm>

Uzm. Dr. Azad Asafov Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi,
<https://www.medicalpark.com.tr/otizm-nedir-belirti-ve-tedavi-yontemleri-nelerdir/hg-1743>

<https://www.cadempsikoloji.com/calisma-alani/6-ozel-egitim-danismanligi/18-otistik-bozukluk-nedir>

Çetin Özbey, <http://www.cetinozbey.net/>

<https://www.tohumotizm.org.tr/>

<https://otsimo.com/tr/icimdeki-hazine-hakkinda>

EHLİYET AÇISINDAN HALİFELİK İLE VELAYET-İ FÂKİH MÜESSESESİ ARASINDA BİR MUKAYESE

COMPARISON OF CALIPHATE AND GUARDIANSHIP-I FAQIH SYSTEMS IN TERMS OF DRIVER'S LICENSE FEATURES

Nizamettin ERGÜVEN

Dr., Elazığ İl Vaizi, ORCID No: 0000-0002-2986-1555

Özet

Hz. Peygamber (sas) on üç yıllık Mekke döneminden sonra hicretiyle birlikte on yıllık Medine dönemi başladı. Medine’de şehir devleti kuran Allah Resûlü risalet göreviyle birlikte, bu günkü tabirle yasama, yürütme ve yargı görevlerinin tümünü Yüce Allah’ın emri gereği bir arada yürütüyordu. Onun vefatıyla birlikte bu üçlü görevin kim tarafından yürütüleceği konusunda sahabe arasında istişareler baş göstermiştir. Bazı tartışmalar sonucunda bu görevleri yürütmesi için Hz. Ebubekir seçilmiştir. Bu görevi üstlenen kişiye Resulullah’ın yönetim ve idare konusundaki bazı görevlerini ondan sonra üslenen kişi olması hasebiyle Halifetü Resûlillah (Resûlullahın Halifesi) diye tanımlanmıştır. Dört halifeden Hz. Ebubekir, ileri gelen bazı sahabenin biatiyle seçilmiş; Hz. Ömer, Hz. Ebubekir’in istihlafiyle (tayiniyle); Hz. Osman, altı kişilik şura arasından çoğunluğunun tercihiyle; Hz. Ali ise, halkın çoğunluğunun ona biatiyle seçilmiştir. Dört halife sonrasında Hz. Hasan, Kufe’de bulunan halkın çoğunluğunun biatiyle halife seçilmiştir. Şam valisi olan ve Hz. Ali’ye biat etmeyip onunla Sıffin savaşında savaşan Muaviye b. Ebu Süfyan, Hz Hasan’a karşı durmuş ona biat etmemiştir. Müslümanların arasında savaş ihtimalinin doğması ve bazı taraftarların güven vermemesi sebebiyle Hz. Hasan halifelik görevini anlaşma ile Muaviye’ye bırakmıştır. Muaviye kendisinden sonra oğlu Yezid’i halife tayin etmiş, halifeliği babadan oğula bırakma yöntemini tercih etmiş ve halifeliği saltanata çevirmiştir. Onun Müslümanların yönetim ve idare konusundaki bu eylemi daha sonra gelen yönetici ve idareciler tarafından halifeliğin kaldırıldığı tarihe kadar devam ettirilmiştir. Ulema, halifelikte ehil gördükleri dört halifenin seçilme yöntemi ve liyakatini göz önüne alarak halifenin seçilme yöntemi ve seçilecek halifede aranması gereken şartları belirlemeye çalışmışlardır. Bazı deliller ileri sürerek ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğini savunan bazı sahabeler Şiatü’l-Ali (Ali Taraftarları) olarak tanımlanmıştır. Halifeliğin Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların hakkı olduğunu savunan bu gurup daha sonra Şia diye tanımlanmıştır. Kendi arasında İmamiyye/Câferiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye diye üç ayrılan bu mezhepler arasında günümüzde tabileri en fazla olan İmamiyye/Câferiyye, Hz. Peygamber’den sonra onun risâlet görevi ve sorumluluğu hariç diğer tüm görevlerini ve sorumluluklarını üstlendiğine inanılan On iki imamın geldiğini kabul ederler. Bunların sonuncusu Muhammed Mehdi b. Hasan Askeri’nin küçük yaşta insanlardan gizlendiğine ilk gizlenme (gaybet-i suğra) döneminde elçiler vasıtasıyla tabileriyle iletişime geçtiğine, daha sonra ikinci büyük gizlenme (gaybet-i kubra) döneminde ise kimseyle görüşmeyip uzlete çekildiğine inanmaktadırlar. Halen yaşadığına ve kıyamete yakın bir

dönemde insanların huzuruna çıkıp onları hak yola davet edeceğine, onun eliyle İslam'ın dünyaya hükümler olacağına inanmaktadırlar. Onun uzlete çekilmesiyle birlikte onun üstlendiği görevlerin onun gizlilik döneminde kimin tarafından icra edileceği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım alimler tarafından, onun görevlerinin ve sorumluluklarının zamanın en alimi ve fakih tarafından icra edilebileceği ileri sürülmüştür. Son yüzyılda ise İmam Mehdi'nin tüm görev ve sorumluluklarının zamanın en fakih ve alimi tarafından icra edilebileceği kanaati oluşmuştur. Bu düşünce için “velayet-i fâkih” tabiri kullanılmıştır. Fakihlerin imamların imamet görevi hariç tüm görev ve sorumluluklarını üstlenebileceğini savunan son dönem İmamî ulemasından Ayetullah Humeynî bu düşüncesini İran coğrafyasında hayata geçirmiştir. Bu ilke ışığında hazırlanan anayasada velayet-i fâkih ehliyeti için gerekli olan vasıfların sınırı belirlenmiştir. Bu çalışmamızda özellikle Sünnî camiade halife/imam-ı ümmet için belirlenen ehliyet şartları ile Câferîler'de velâyet-i fâkih için belirlenen ehliyet şartlarının hangileri olduğunu tespit edip mukayese etmektir. Bizim tespitimize göre halife ve velâyet-i fâkih için belirlenen vasıfların birçok açıdan aynı olduğudur. Tarih boyunca bu konuda ilkesel olarak farklı düşünen iki ekol arasında fiiliyata/icraata bakan yönüyle, geliştirilen bu yeni yöntemle bir vahdet zeminin oluştuğu görülmektedir. O da “Ümmetin riyaseti, yine ümmet tarafından yetkili kılınan ehl-i hal ve'l-akt sahibi temsilciler tarafından seçilen bir halife/velayet-i fâkih eliyle icra edilmesinin gerekliliği” prensibi etrafında şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, halifelik, velâyet-i fakih, ehliyet şartları, karşılaştırma

Abstract

After the 13-year Makkah period of the Messenger of Allah (pbuh), the ten-year Madina period began with migration. The Messenger of Allah, who founded the city-state in Medina, fulfilled his legislative, executive and judicial duties as well as his prophethood. Upon his death, consultations were held among the Companions about who will do these three tasks. As a result of some discussions, Hz. Eb Bekir was elected. The person who assumed this duty was defined as the Caliph of the Messenger of Allah because he was the person who took over some duties related to the administration and administration of the Messenger of Allah. Abu Bakr was chosen as the caliph by some prominent Companions. Later, Ömer was chosen with the opinion of Eb Bekir. Hz. Osman was elected by the majority of the six-person assemblies. Hz. Ali was chosen by the sacrifice of most of the people. After the four caliphs, Hz. Hasan was elected caliph with the loyalty of the majority of the people. Damascus governor and Muawiya b. Eb Sufayan opposed Hz Hasan and did not pay allegiance to him. Due to the possibility of war between Muslims and the lack of trust of some supporters, Hz. Hasan leaves his duty of caliphate to Muaviye by agreement. Muawiyah appointed his son Yazid as the caliph after him. This action of Muawiyah on the rule of the Muslims was continued by later rulers and rulers. Later, the ulama tried to determine the election method of the caliph and the conditions to be sought in the caliph to be elected, taking into account the election method and merit of the four caliphs he authorized as caliphs. The first caliph Hz. Some of the Companions who claim that Ali should be are

described as Şiatü'l-Ali (Ali Supporters). Caliphate, Hz. Claiming that Ali and his descendants were entitled, this group was later identified as Shia. Of these sects, which are divided into three as Imamiyye / Caferiyye, Zeydiyya and Ismailiyye; Imamiyya / Caferiyye accepts twelve imams whom he believes to undertake all duties and responsibilities except prophethood. The last of these is Muhammad Mahdi b. While Hasan Asker was in hiding shortly after his birth, he communicated with his subordinates through intermediaries during the first hiding (gaybet-i suğra) period, then he did not see anyone and hid in the second hiding period (ğaybet-i kübrâ). from people. He who is believed to be alive now and who will soon come to Judgment will confront the people and invite them to the right path and make Islam rule the world with his own hands. Different opinions have been raised as to who will do the tasks undertaken in the withdrawal and confidentiality process. Some scholars suggested that some of their duties and responsibilities could be fulfilled by the most scientist and lawyer of the time. In the last century, it was concluded that all the duties and responsibilities of Imam Mahdi could be fulfilled by the most jurists and scholars of the time. The term velayet-i fâkih is used for this thought. One of the late Imami scholars, Ayatollah Khomeini, who argued that Fahiks could assume all the powers of imams, put this idea into practice in Iranian geography. In the constitution prepared in the light of this principle, the limit of the qualifications sought for velayet-i fâkih license was determined. Our aim in this study is to determine and compare the qualification conditions of the caliph / imam-i ummah, especially the conditions that should be in the caliphate in the Sunni community. The qualities determined for the caliph and tutelage according to our determination are in many ways the same. As a result, a political unity ground was formed between the Sunni and Shia worlds. From this point of view, it is understood that he entered a path between two schools that thought differently throughout history and opened the same door in practice. "It was shaped around the principle of the obligation to execute the presidency of the ummah by a caliph / velâyet-i fâkih elected by the people authorized by the ummah.

Keywords: Islamic Law, caliphate, guardianship-i faqih, driver's license conditions, comparison

GİRİŞ

Tarih boyunca Ehl-i Sünnet ve Şia âlimleri arasında tartışmalı konuların başında hilafet ve imamet meselesi gelmektedir. Halife kelime olarak; arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek anlamlarına gelen *half* kökünden türetilmiş olup “birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren” şeklinde tanımlanmıştır.¹ İmam ise sözlükte, kendisine uyulan kimse demektir.² Terim olarak halife, Hz. Peygamberden sonra gelip O’nun risalet görevi hariç, Müslümanları yönetime, idare etme ve onlara liderlik etme yetkisine sahip kişiye denilir.³ İmam ise, ümmetin riyasetini üstlenen, başka bir ifadeyle, Resûl-i Ekrem’den

---

1 Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, Dârü'l-Ma'rife, Lübnan 1422, s.162

2 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 33-34.

3Casım Avcı, “Halifelik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c.17, s.539-540.

sonra İslâm toplumunun idaresini en yüksek seviyede üstlenen kişiye denilir.⁴ Sünni literatürde imamet ve hilafet kelimeleri eş anlamlı olduğu halde Şii/İmamî/Câferî eserlerinde imamet meşrû devlet başkanlığı, hilafet ise fiili yönetim için kullanılmıştır. Buna bağlı olarak imam, meşru devlet başkanı, halife ise iktidarı fiilen elinde bulunduran kimsedir. Bu sebeple ilk üç halife ile Emevi ve Abbasi devlet başkanları Şia'ya göre imam değil halifedir. Onlara göre devlet başkanı sadece İslam toplumunu yöneten kişi değil, günahsız olmak ve gizli bilgilere sahip bulunmak gibi üstün nitelikleri ve şeriatın batını anlamını açıklamak gibi özel görevleri olan bir kimse, siyasi ve dini bir liderdir. Aynı zamanda hem nebi hem veli olan peygamber vahyin zahiri ve batını anlamına sahipti. Resulü Ekrem'in ölümüyle nübüvvet sona ermiş, ancak velayet imamlarda yaşamaya devam etmiştir. Böylece peygamberliğin sona ermesinin doğurduğu boşluğu dolduran imamların İslam toplumunu yönetmek, dini ilimleri ve fıkhi izah etmek, eşyanın batını anlamını kavrayabilmeleri için insanlara rehberlik etmek gibi üç temel fonksiyonunun olduğunu kabul etmektedirler.⁵

Velayat-i fâkih kelimesi ise Şia'nın İmamiyye/İsnaaşeriyye/Câferiyye alimleri tarafından kullanılan bir kavram olup, "fâkih/alim kişinin tasarruf yetkisi" veya siyasi anlamıyla "fakihin yönetim yekisi" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, gaybet-i kübrâ döneminde âdil fakih'in, Nebiy-yi Ekrem (s.a.s) ve Eimme-i isnâ 'aşere'nin⁶ sahip olduğu velâyet ve hükümet hakkı dâhil, kaza (yargı), emvâl-ı kâsıra (ihtiyarlık, küçüklük ve sefeh vb. sebeplerle malıyla ilgili tasarruf yetkisinden ve medenî haklarından mahrum kılınan kişinin malları) ve hisbe (iyiliği emr etme kötülükten nehy etme, kamu düzenini sağlama ve koruma vazifesi vb.) işlerinde tam yetkili olmasını ifade eden bir kavramdır.⁷

Ehl-i sünnet âlimleri hulafa-i raşidin diye tanımlanan ve Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların başına geçen dört halifenin (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) seçilme yöntemini ve idarelerini meşru kabul etmişlerdir. Şia'nın İmamiyye/İsnaaşeriyye/Câferiyye kolu ise Hz. Peygamber'den sonra halife/imam olma hakkının Hz. Peygamber'in tavsiye ve emirlerinin gereği O'nun ehl-i beytinden kabul edilen ve başta Hz. Ali'nin olduğu On iki imamın hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸ Biz bu çalışmamızda önce halifelik müessesinin tarihine kısaca değindikten sonra halifede aranan şartlara değineceğiz. Daha sonra Şia'nın İmamiyye/İsnaaşeriyye/Câferiyye mezhebi âlimlerinin On ikinci İmam olan İmam Mehdimin gaybeti döneminde, onun naibi olarak

4 Akif Aydın, "İmamet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, s.203.

5 Aydın, "İmamet", , c. 22, s.203-204.

6 On iki imam; İmam Ali (601/661) ve iki oğlu İmam Hasan (624/03-670/50) ile Hüseyin (626/04-680/61), İman Zeynelabidin (658/09-713/), Muhammed el-Bakır (676/57-734/114), Câfer es-Sadık (699/83-765/148), Musa el-Kazım (745/128-799/183), Ali er-Rıza (765/148-818/203), Muhammed el-Cevvâd (810/195-835/220), Ali Nâki (827/212-868/254), Hasanü'l-Askeri (846/232-874/260) ile doğduktan sonra gaybete çekildiği ilk dönemde (gaybet-i suğrâ (260/ 873-329/941)) bazı elçiler vasıtasıyla tabileriyle konuştuğu, daha sonra büyük gaybete çekildiği ve hala yaşadığına inanılan, kıyamete yakın zamanda ise geleceğine inanılan Muhammed Mehdi'dir. (Cafer Sübhani, *Ana Hatlarıyla Caferilik* (Menşuri Akaidi İmamiyye), Kevser Yayınları, İstanbul 2009, s.158-167).

7 İsmail Sefa Üstün, "Velayet-i Fâkih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2017, c.43, s.19-21; Bkz. Nizamettin Ergüven, *Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Caferiler'de İctihâd Teorisi*, Evin Yayıncılık, Malatya 2020, s.169.

8 Bkz. Sübhani, *Ana Hatlarıyla Caferilik*, s.137-145.

sorumluluk ve yetkilerini yürütmekle görevli kabul edilen rehberin/imam-ı ümmetin meşrûiyet kaynağı olan velâyet-i fakih müessesesinin tarihi gelişimine ve bu makama gelen kişide aranan şartlara kısaca değinmeye çalışacağız. Son olarak halifelik ile velayet-i fâkih müessesinde görevlendirilen kişilerde bulunması gereken şartları mukayeseli olarak ele alıp vardığımız sonucu belirtmeye çalışacağız.

1. HALİFELİK VE EHLİYET ŞARTLARI

Hz Peygamber'in vefatıyla birlikte onun yerine geçecek kişinin kim olacağı noktasında sahabe arasında görüşmeler yapılmaya başlandı. Sakifetü Beni Saide denilen yerde hazır bulunan sahabenin ileri gelenleri Hz. Ebubekir'i halife seçtiler. O esnada Hz. Peygamber'in teşhiz ve tekfiniyle uğraşan Hz. Ali ile yakın akrabaları ve bazı ileri gelen sahabeler Hz. Ebubekir'in halife seçilme esnasında orada değillerdi. Bundan dolayı bu seçimden bazı sahabeler rahatsız olmuşlardı. Ensar'ın büyüklerinden Sad b. Ubade vefatına kadar ona biat etmemişti. Hz. Ali de ilk altı ay Hz. Ebubekir'e biat etmemişti, ondan sonra biat etmişti. Bu süre zarfında Hz. Ali'nin ilk halife olmasını savunan bazı ileri gelen sahabeler de onun biatiyle birlikte biat etmişlerdi. Hz. Ebubekir iki yıllık halifeliğinden sonra, vefatına yakın zamanda bazı sahabelere danışarak halifeliğe kendisinden sonra Hz. Ömer'i tayin (istihlaf) etmiştir. On yıllık halifelik görevinin sonunda suikasta uğrayıp ağır yaralanan Hz. Ömer, vefatına yakın günlerde kendi aralarından birini halife seçmeleri için sahabenin ileri gelenlerinden altı kişilik şûra belirlemiştir. Şûrada çoğunluğun tercihiyle Hz. Osman halife seçilmiştir. İlk dönemi sorunsuz geçmişti. İkinci dönemi ise yönetiminden rahatsız olanlardan bazılarının ona karşı çıkmasından dolayı çalkantılı geçmiştir. Sonunda ise bu karışıklık sırasında halifelik merkezi Medine'de evinde suikasta uğrayarak şehid edilmiş ve on iki yıllık halifeliği sona ermiştir. Ondan sonra Medine'de bulunan halkın çoğunluğunun biatiyle Hz. Ali halifeliğe seçilmiştir. Onun halifeliği döneminde iç karışıklıklar devam etmiştir. O kendisine biat etmeyip karşı çıkanlarla Cemel, Sıffin ve Nahravan savaşlarında savaşmıştır. Karışıklıkla geçen altı yıllık halifeliği sonunda o da suikasta uğrayıp şehid edilmiştir. Kendisinden sonra özellikle halifeliğin merkezi olan Kufe'de halk oğlu Hz. Hasan'a biat etmiştir. O, altı aylık halifeliği sonunda Müslümanlar arasında tekrar kan dökülmemesi için halifeliği Şam'da halifeliğini ilan eden Muaviye b. Ebi Süfyan'a bırakmıştır. Muaviye kendisinden sonra daha önceki halife seçilmelerinde uygulanmayan bir yöntemle kendi oğlunu halife olarak tayin etmiştir. Tepki çekmesine rağmen bu âdeti yerleştirmiştir. Ondan sonra Emevi saltanatı boyunca onun bu yöntemi uygulanmış, daha sonra Müslümanların idaresini üslenen Abbasilerde de bu yöntem takip edilmiş, Halifeliğin kaldırıldığı Osmanlı dönemine kadar bu yöntem uygulanmaya gelmiştir. Halifelikte liyakat değil, önceki Halifenin/sultanın ailesinden olmak esas alınmıştır.⁹

Ehl-i sünnet alimleri bu tarihi gerçekler ışığında halifelik/imamet makamına gelen kişide bulunması gereken vasıfları belirlemeye çalışmışlardır. Dört halifenin seçilme yöntemleri göz önünde bulundurularak ideal yöntemin ne olduğu konusunda kafa yormuşlardır. Bu yöntemler arasından daha çok Hz Ömer'in kendisinden sonra ileri gelen altı

⁹ Bkz. Avcı, "Halifelik", c.17, s.539-353.

kişilik sahabe şurasına halife seçme görevi verme usûlü benimsenmiştir. Onun bu uygulamasını belirleyici esas alınarak, tarihi süreç içinde halifenin seçilme usûlü ve yetkilerinin çerçevesi zamanla şekillenmiştir. Bunlar, halifenin *ehlü'l-hal ve'l-akd* denilen bir kurul veya kesim tarafından seçilmesi, halkın biatının alınması, dini kuralları açıkça çiğneyen halifenin görevden azli, halifenin ilâhî bir gücünün bulunmadığı ve ümmete ait hakimiyeti temsil ettiği, ferdî olarak Allah'a karşı sorumluluk taşıması yanında görevi sebebiyle müslümanlara karşı da sorumluluk taşıdığı gibi esaslar üzerine bina etmişlerdir.¹⁰

Halifeyi seçecek olan *ehl-i hal ve'l-akd* üyelerinde ne gibi özelliklerin aranacağı hususu da tartışmalara konu olmuştur. Bu grupta ilim, adalet, görüş ve tedbir gibi vasıfların olması gerektiği ileri sürülmüştür.¹¹

Halifelik makamına seçilecek kişide aranan şartlar da aynı şekilde belirlenmeye çalışılmıştır. Bu şartlar konuyla ilgili ilk en kapsamlı eser mahiyetinde olan Maverdi'nin *Ahkâm-ı Sultâniyye* adlı eserinde şöyle sıralanmıştır:

- (1) Adaletin tüm şartlarına sahip olması
- (2) Olaylar ve ahkâmda ictihâd seviyesinde ilim sahibi olması
- (3) İşitme, görme ve lisan azaları yönüyle özünlüğünün bulunmaması
- (4) İşleri zamanında ve hızlı yapabilmek için vücut olarak sağlam olması
- (5) Yönettikleri kişilerin maslahatını gözetebilecek idare gücüne sahip olması
- (6) İslam beldelerini savunma ve düşmana karşı cihad etme şecâatine sahip olması
- (7) Kureyş kabilesine mensup olması".¹²

Bu şartlar -ayrıntısında daha sonra gelen âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülse de- genel olarak kabul edilmiştir. Son dönem alimlerinin de görüşleri ışığında halifelik için gereken şartlar şu şekilde sıralanmıştır: Müslüman olmak, erkek olmak, mükellef yaşına gelmek, bilgili olmak (ictihâd seviyesinde veya görevini ifa edebilecek seviyede bilgi ve tahsil), (hem hukukî hem de ahlâkî açıdan) adalet sahibi olmak, yeterli olmak (ruh, beden, irade gücü açısından), görevini ifaya engel olacak kadar bedeni açıdan özürsüz olmamak, Kureyş kabilesinden olmak (bazı âlimler bunu olmazsa olmaz şart kabul etmemişlerdir).¹³

2. VELÂYET-İ FÂKİH VE EHLİYET ŞARTLARI

Câferî âlimlerce velâyet-i fakîh, gaybet-i kübrâ döneminde mutlak müctehid şartlarını hâiz âdil fakîh'in, Hz. Peygamber'in (sas) ve On iki İmam'ın sahip olduğu velâyet ve hükümet hakkı dâhil olmak üzere, kaza, emval-ı kasıra ve hisbe konusunda yetki ve

10 Avcı, "Halifelik", c.17, s.40.

11 İbnü'l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, (450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye*, Mektebetü Dârü İbn Kuteybe, Kuveyt 1989, s. 4; Çevirisi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye İslam'da Devlet ve Hilâfet Hukuku*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2015, s.31; Abdülhamid İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c.10, s.539-540.

12 Mâverdî, , *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s.5.

13 Bkz. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul 1996, c.1, s.127-130; Halifenin Kureyş kabilesinden olmasıyla ilgili tartışmalar için bkz. Mehmet Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", AÜİF Dergisi, Ankara 1978, c. 23, ss.121-213; Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", İstem Dergisi, c.3, sy.6, ss.87-104; İsrail Balcı, "İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir" İddiasının Kritiği", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, sy.40, ss.5-31.

sorumluluklarına sahip olmasını ifade ettiğine daha önce değinmiştik. Fakihlerin (müctehitlerin) velâyet ve hükümet yetkisi konusunda kısmi ama diğer konularda tam yetkili olduğunu önceki Câferî ulema tarafından kabul edilmiştir. Ama velayet ve hükümet yetkisi konusunda tam yetkili olması konusu son dönem alimleri tarafından savunulmuştur.¹⁴ İlk olarak Molla Ahmed en-Nerâki (ö.1245/1829) tarafından dile getirilen fakihin tam velayet yetkisi teorisi,¹⁵ son dönem taklîd mercilerinden, Âyetullâh Humeynî (1989/1410) tarafından daha kapsamlı işletilerek savunulmuştur. O, velâyet-i fakîh'i İran coğrafyasında; siyasi, dinî, kültürel ve diğer birçok alanda gerçekleştirdiği temel değişikliklerle fiilî olarak gerçekleştirmiştir. Yapılan bu değişikliklerle, devletin ana erkleri olan *yasama, yürütme ve yargı* müesseseleri bu prensip ışığında düzenlenmeye çalışılmıştır.¹⁶

Câferî mezhebi tarihinde, *velâyet-i fakîh* konusunun en büyük savunucusu olan Âyetullâh Humeynî'nin, konuyla ilgili sohbetlerinin derlendiği ve aynı adla basıldığı eserinde velâyet-i fakîh düşüncesini; fakîhin velâyet ve hükümet konusunda, sorumluluk, görev ve yetki açısından Hz Peygamber ile İmamlar'dan farklı olmadığını aklî ve naklî deliller ışığında işleyerek temellendirmeye çalışmıştır. Âyetullâh Humeynî'nin konuyla ilgili eserinde, velâyet-i fakîhin makam açısından değil görev ve sorumluluk açısından Hz. Peygamber'le (sas) ve İmamlar'la aynı olduğunu kabul etmekte ve velâyet-i fakîh prensibini bu esas üzerine bina etmektedir. O, aklın da bir devletin-hükümetin varlığını zaruri gördüğünü, Şârî Teâlâ'nın yerine getirilmesini emir buyurduğu-vacip kıldığı zekât, humus, cizye, harac, hadler... gibi görevleri yerine getirmek için mukaddimâtü'l-vâcibât'ın (vacibin yerine getirilmesi için olmazsa olmaz ön şartların) da vâcib olduğu kuralı gereğince bir hükümetin gerekli olduğunu belirtmektedir. Gaybet-i kübrâ döneminde bu görevin ve sorumluluğun, Hz. Peygamber ve İmamlar'ın varisi konumunda olan, şeriati bilen ve adil (günahkâr olmayan) fakihin uhdesinde olduğunu ifade etmekte ve bu iki özelliğe sahip liyakatli biri devlet kuracak olursa Hz. Resûlullah'ın (sas) toplumu idare konusunda taşıdığı velâyeti taşımış olacağını ve bu durumda herkesin ona itaat etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Âyetullâh Humeynî, İslam'ın toplum olarak ve devlet/hükümet bazında yaşanabilmesi için imkânı olan adil fakih'in bu vazifeyi üslenmesini *farz-ı ayn* olduğunu kabul etmekte ve bu derece imkânı olmayanın da "*bir şeyin tamamı yapılamıyorsa tümü de terk edilmez*" külli kaidesi gereği yapabildiği kadarıyla;

14 Geniş bilgi için bkz. Mehdi Hadevi Tahranî, *Din Ve Siyaset Velayet-i Fakih Düşünesi Üzerine Bir Araştırma*, Kadri Çelik (Çev.), Kevser Yayınları, İstanbul 2018, s.55-133; Pervin Ahmedinejâd, *İslam'da Siyasi Liderlik ve Velâyet-i Fakih*, Latif Yılmaztekin (Çev.), İntizar Yay., İstanbul 2011, s.166-174; Sabahattin Türkyılmaz, *İslam Devlet Modeli Velâyet-i Fakih*, Rast Yay., İstanbul 2015, s.247-283. Bu eserlerde velâyet-i fakîh düşüncesini kısmen veya tamamen kabul edip kitaplarında işleyen ulemanın isimleri şöyle sıralanmaktadır: Şeyh Müfid, Şeyh Tûsî, İbn İdrîs Hillî, 'Allâme Hillî, Muhakkık-i Evvel, Muhakkık-i Sâni, Şeyh Kerekî, Sâhibu'l-Cevâhiri (Muhammed Necefî), Şey Murtazâ Ensârî, Mirzâ Nâinî, Kâşifu'l-Ğitâ, Âyetullâh Burücerdî, Âyetullâh Müderrisi, Molla Ahmed Nerakî, Muhammed Rızâ Gulpeyiganî, Murtazâ Mutahhari, Âyetullâh Destgayp, Fazıl Lenkeranî, Âyetullâh Bahâuddîn, Hasanzâde 'Âmilî, Âyetullâh Mişkîni, Cevâd 'Âmilî, Mekârim Şîrâzî, Nûrî Hemedânî, Cafer Sübhânî, Sâlihî Mezenderânî, Safi Gülpayganî, Misbâh Yezdî, Alevî Gorganî, Müsevî Şâlî.

15 Tahranî, *Din ve Siyaset*, s.62-63; Üstün, "Velayet-i Fakih", c.43, s.19; Mazlum Uyar, "Velayet-i Fakih' in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", İslami Araştırmalar Dergisi, Ocak-Nisan 2000, c.2, sy.6, s.79-80.

16 Bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, mad. 9, s.107-112 (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>), (Erişim tarihi: 05.04.2017)

vergiler, humus, zekât ve haraçları toplayıp Müslümanların hayrına olacak işlerde harcamaları ve hadleri uygulamaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁷

Günümüzde İran'da velâyet-i fakîh makamında bulunan Âyetullâh Ali Hamaneî'nin de bu konuda Âyetullâh Humeynî ile aynı görüşte olduğunu görmekteyiz.¹⁸ O, ğaybet-i kübrâ döneminde görev ve sorumluluk açısından, yönetim ve idare mekanizmasının başına geçecek kişinin; adil, takva, temizlik ve dürüstlük sıfatlarına haiz kimsenin olması gerektiğini kabul etmektedir. Böyle birinin günah işlememesi, zulmetmemesi, Allah'ın düşmanlarına ilgi duymaması, Allah'ın emrine teslim olması, nefesine ve arzularına kapılmaması, nefsinin kontrol edebilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu şartlara ileveten, İslam ahkâmına ve Kur'ân'a tam anlamıyla vakıf olması, dini tanınması, Allah'ın hükümlerini, O'nun verdiği mevcut delillerden keşfedebilmesi, Kur'ân'la ünsiyet kurması, sünnetle ünsiyeti olması, istinbâta bulunabilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu makama layık olabilmesi için fakih ve adil olmasının yanında; gerekli dirayet ve keyfiyete sahip biri olması ile İslam düşmanlarını ve dünyayı tanınması şartlarını da taşıması gerektiğini kabul eder.¹⁹

Günümüzde velâyet-i fakîh sisteminin resmî ve fiilî olarak uygulandığı "İran İslam Cumhuriyeti"nde ümmetin imamının/rehberin/veliyy-i fakîh'in sıfatları yürürlükte olan anayasada 5. maddede şu şekilde belirlenmiştir; "Hz. Mehdi'nin gaybeti döneminde İran İslam Cumhuriyeti'nde ümmetin imamlığı²⁰ görevi; adil, takvalı, zamanın sorunlarını bilen, cesur, tedbirli, idareci bir fakihin uhdesindedir."

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 109. maddesinde ise bu şart ve sıfatlar şu şekilde ifade edilmektedir: "Rehberin nitelik ve şartları;

(1) Fıkıhın her konusunda iftâ (fetva vermek) için gerekli ilmi salahiyyete sâhib olmak.

(2) Ümmet-i İslam'ın rehberliği için gerekli adalet ve takvayı haiz olmak.

(3) Siyasal ve toplumsal yönden doğru görüşe; rehberlik için yeterli derecede uzlaştırma, yiğitlik, kudret ve yöneticilik yeteneğine sâhib olmak.

Yukarıda zikredilen özelliklere sahip birden fazla kişi varsa, fikhî ve siyasî görüşü daha kuvvetli olan tercih edilir."

Halk tarafından din adamlarının arasından *Rehberlik Uzmanlar Meclisi'nin (Meclis-i Hibregan-i Rehberi)*²¹ 83 kişilik üyeleri seçilir.²² Bu meclis seçim yoluyla 5. ve 109.

¹⁷ Ruhullah Musevî el-Humeynî, *Velâyet-i Fâkih İslam*, Müessesetü Âli'l-Beyt, Kum 1409, s.49-53 Çevirisi, *Velâyet-i Fâkih İslami Devlet*, İmam Humeynî'nin Eserlerinin Tanzim ve Yayınları Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, Tahran 1423, s.62-66.

¹⁸ Ali Hüseyinî Hamaneî, *İmam Mehdi ve Zuhur*, Muhammed Rızâ Tâhirî Babadî, Mecid Tâkizâde Rahmetabâdî (Der.), İsmail Bendiderya-Şâduman Bendiderya (Çev.), Tesnîm Yay., İstanbul 2015, s.115.

¹⁹ Ali Hamaneî, *İmam Mehdi ve Zuhur*, s.116.

²⁰ Anayasada "imam-ı ümmet" kelimesinin geçip de fiiliyattaki yansıması açısından aralarında pek fark olmayan "halife" kelimesinin geçmemesinin gerekçelerinden birisinin, "halife" teriminin Sünnî siyaset geleneğiyle özdeşleşmesi ve/veya onu çağrıştırmaması oldu söylenebilir.

²¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası 107. Madde. Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri halk tarafından sekiz yıllığına seçilmekte ve seçmenler oy vereceği gün on beş yaşını tamamlamış kişilerden oluşmaktadırlar. Seçilenler için genel şartlar şöyledir: Dindarlık ve ahlak kurallarına bağlılık konusunda tam olması, içtihat ilkelerini bilmesi, Siyasal ve toplumsal olaylara ve güncel konulara vakıf olması, İran İslam Cumhuriyetine bağlılığı ve siyasi ve toplumsal herhangi bir suç teşkil edebilecek olaylara karışmaması. (Alireza Mokhtarpour, *İran Devlet Modeli*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara 2012, s.140-143)

maddede belirtilen sıfatlara sahip bir kişiyi ümmetin imamı/rehberlik/veliyy-i fakîh makamına seçer.²³

Şuan İran'da yürürlükte olan anayasaya göre *velâyet-i fakîh* makamına seçilen kişinin sadece İran için değil aynı zamanda fiilen tüm Müslümanlar için de halife/ümmetin imamı olarak da kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bunun bir diğer kanıtı ise, velâyet-i fakîh'in yetki ve makam açısından dünya devletleri siyasetinde protokol açısından muadili bulunmadığının kabul edilmesidir. İran siyasi arenasında bu makamda oturan resmi olarak dini lider/rehber kabul edilmektedir. Diğer devletlerin hiyerarşisinde en üst makamda bulunan devlet başkanları, cumhurbaşkanları ve kralların İran'daki muadili Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Dini lider/Rehber'in dünya devletlerinde makam açısından karşılığının olmaması ümmetin imamı/halifesi olarak görülmesinden dolayı olduğu söylenebilir.²⁴

Çağdaş Câferî araştırmacılardan Ahmet Kâtib; tarihten günümüze İmamî siyasi düşüncenin, imamet nazaryesinden genel naibliğe, ordan da velâyet-i fakîh'e doğru tedrici olarak evrilmesine ve bu değişimin "İran İslâm Cumhuriyeti"nin kuruluşuna nasıl zemin hazırladığını şu şekilde ifade etmiştir: " *İmam Hasan Askerî'nin vefatından ve onun gizli olarak yaşayan bir oğlunun –gaib olan İmam Mehdi'nin- var olduğunun ilk olarak ortaya atıldığı zamandan bu yana, bin yıldan beri sürüp gelen Şî'a'nın siyasal düşünce sürecine kapsamlı bir göz atıldığında, bu düşüncenin ilk asırlarda imamet ve gaybet nazaryesinin ayrılmaz unsurları olarak, takiyye ve intizar (doğduktan belli bir süre sonra gaybete çekilen İmam Mehdi'nin tekrar geri geleceğine inanıp onu beklemek) nazaryesini benimsediği ve bu suretle masum olan ve Allah Teâlâ tarafından tayin edilmiş bulunan imamın önderliği olmaksızın, devlet kurmayı veya ayaklanmayı ya da herhangi bir siyasi faaliyeti haram sayıp, böylece Şî'a'nın siyasi arenadan çekilmesine ve kelimenin tam anlamıyla bir uzlet hayatına girmesine sebep olduğu görülmektedir. Sonra İmâmi düşünce bu nazaryeden tedricî olarak vazgeçmiş ve asırlar sonra fakihlerin, 'velâyet-i fakih' nazaryesine dönüştürdükleri 'genel nâiblik' nazaryesini kabul etmiş; daha sonra çağdaş imamda ismet, nassla ta'yin veya Alevî-Hüseyinî soydan gelmiş olma şartlarını aramaksızın devlet kurulmasına izin vermekle fiilen imamet nazaryesini bir yana bırakmıştır. Bu asırda Şî'a'nın dirilişine ve İran'da İslam Cumhuriyeti kurmak için harekete geçmesine yol açan da işte bu gelişmedir.*"²⁵

SONUÇ

Velâyet-i fakîh sisteminin seçilme usulü, sıfatları, görevi ve yetkisi açısından Ehl-i Sünnet âlimlerince halifelik makamına layık görülen kişi için öne sürülen şartlar konusunda temelde aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Mevcut velayet-i fakih makamına seçilme usulüne baktığımızda, velayet-i fakih müessesesine göre şekillendirilen mevcut İran anayasasında din adamları arasından Uzmanlar

22 Serhan Afacan, 2016 *Uzmanlar Meclisi*, İran Araştırma Merkezi (İRAM), <https://iramcenter.org>. (Erişim Tarihi: 25.02.2018)

23 Bkz. Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet Toplum ve Siyaset* (Devrim Sonrası), Mehmet Koç (Çev.), Ağaç Yay., İstanbul 2009, s.53-55:

²⁴ Bkz. Ergüven, *Câferiler'de İctihâd Teorisi*, s.180-182.

25 Ahmet Kâtib, *Şî'a'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şurâ'dan Velâyet-i Fakîh'e*, Otto Yay., Ankara 2016, s.561.

Meclisi (Meclis-i Hibregan) seçilmesi ve onlar eliyle rehberin/imam-ı ümmetin seçilmesi, Ehl-i Sünnet âlimlerinin *ehl-i hal ve akd* sahibi kişiler tarafından halifenin seçilmesi şartıyla örtüşmektedir.

Aday kişide aranan şartlara baktığımızda her iki müessesede de ana omurgayı oluşturan şartlar; ictihad (ifta), adalet ve idare etme gücüne ve şecaatine sahip olma şartları ortak görünmektedir.

Bir diğer dikkat edici konu ise veliyy-i fakihin sıfatları sayılırken “*ehl-i beytten olması*” veya “*seyyid olması*” şartının ileri sürülmemesidir. Tarihten günümüze kadar fakihin hem kısmî ve hem de mutlak velâyetini savunan Câferî âlimlerin hiç birisinin bu makamda olan birinin “*ehl-i beytten olma*” şartı ileri sürülmemiş ve günümüzde Câferî mezhebi esas alınarak hazırlanan “İran İslâm Cumhuriyeti Anayasa”sında da bu adeta tescil edilmiştir. Halifenin ehliyet şartları arasında “Kureyş’ten kabilesine mensup olması” şartının günümüz âlimleri tarafından kabulü noktasında farklı bakışlardan dolayı üzerinde ittifakın sağlanamaması ortak bir zeminin oluşmasına katkı sağlamıştır. Adalet, ictihâd ehliyeti, idare gücü ve şecaati şartlarını haiz bir kişinin, Müslümanlar tarafından yetkilendirilen işin ehli (ehl-i hal ve’l-akt /meclisi hibregan) üyeler tarafından seçilmesi halinde Ümmetin tamamına yakınına oluşturan Ehl-i Sünnet ve Şia/Câferîyye ekolleri tarafından kabul edilmesinde ilkesel olarak bir engel görülmemektedir.

Tarih boyunca iki ekol arasında en büyük tartışma ve ihtilaf konusu olan imamet/hilafet meselesinin velayet-i fakih düşüncesinin uygulamaya geçmesiyle siyasal açıdan ilkesel olarak ihtilafların azalmasına büyük katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu konuda her iki ekolden işin ehli kişilerin bir araya gelip yapıcı tartışmaların yapılması halinde ortak zeminin daha da genişletilmesine büyük katkı sağlayacaktır ve az zamanda somut sonuçların elde edilmesine vesile olacaktır.

Halkı Müslüman olan devletlerin oluşturduğu İslam İşbirliği Teşkilatı’nı, dünyada mevcut örgütlerden Avrupa Birliği örneğinde olduğu şekliyle gerçek manada ekonomik, siyasi ve dini çerçevede işlevsel hale getirip kavmiyetçi, mezhepçi ve bencil yaklaşımlardan uzak, yüksek İslami ahlaki prensiplerinden olan “iyilik ve takvada yardımlaşma ve dayanışma” temel esası üzerine, “ümmetin vahdeti” şiar edinilerek harekete geçirilmesi halinde tarih boyunca özlenen ve beklenen ideal bir sonuca ulaşmanın imkânsız olmadığı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Afacan, Serhan, *2016 Uzmanlar Meclisi*, İran Araştırma Merkezi (İRAM), <https://iramcenter.org>. (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

Ahmedinejâd, Pervin, *İslam’da Siyasi Liderlik ve Velâyet-i Fakih*, Latif Yılmaztekin (Çev.), İntizar Yay., İstanbul 2011.

Avcı, Casim, “Halifelik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c.17, ss.539-548.

Aydın, Akif, “İmamet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, ss.203-206.

- Bakkal, Ali, “Ebû Bekir’in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureyş’tendir” Hadîsinin Rolü Üzerine”, *İstem Dergisi*, c.3, sy.6, ss.87-104.
- Balcı, İsrâfil, “İmamlar/Halifeler Kureyş’tendir’ İddiasının Kritiği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, sy.40, ss.5-31.
- Beşiriye, Hüseyin, *İran’da Devlet Toplum ve Siyaset* (Devrim Sonrası), Mehmet Koç (Çev.), Ağaç Yay., İstanbul 2009.
- Ensarı, Abdülhamid İsmail, “Ehlü'l-Hal ve'l-Akd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c.10, s.539-540.
- Ergüven, Nizamettin, *Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Caferîler’de İctihâd Teorisi*, Evin Yayıncılık, Malatya 2020.
- Hamaneî, Ali Hüseyinî, *İmam Mehdi ve Zuhur*, Muhammed Rızâ Tâhirî Babadî, Mecîd Tâkizâde Rahmetabâdî (Der.), İsmail Bendiderya-Şâduman Bendiderya (Çev.), Tesnîm Yay., İstanbul 2015.
- Hatiboğlu, Mehmet Said, “İslâmda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1978, c. 23, ss.121-213.
- Humeynî, Ruhullah Musevî, *Velâyet-i Fâkih İslam*, Müessesetü Âli’l-Beyt, Kum 1409, s.49-53 (Çevirisi, *Velâyet-i Fâkih İslami Devlet*, İmam Humeynî’nin Eserlerinin Tanzim ve Yayınları Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, Tahran 1423).
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, mad. 9, s.107-112 (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>, (Erişim tarihi: 05.04.2017).
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul 1996.
- Kâtib, Ahmet, *Şî’a’da Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şurâ’dan Velâyet-i Fakîh’e*, Otto Yay., Ankara 2016.
- Mâverdî, İbnü’l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü’s-Sultâniye ve’l-Velâyâtü’-d-Dîniyye*, Mektebetü Dârü İbn Kuteybe, Kuveyt 1989 (Çevirisi, *el-Ahkâmü’s-Sultâniye İslam’da Devlet ve Hilafet Hukuku*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2015)
- Mokhtarpour, Alireza, *İran Devlet Modeli*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara 2012.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’an*, Dârü’l-Ma’rife, Lübnan 1422.
- Sabahattin Türkyılmaz, *İslam Devlet Modeli Velâyet-i Fakih*, Rast Yay., İstanbul 2015.
- Sübhani, Cafer, *Ana Hatlarıyla Caferilik* (Menşuri Akaidi İmamiyye), Kevser Yayınları, İstanbul 2009
- Tahrânî, Mehdi Hadevi, *Din Ve Siyaset Velayet-i Fakih Düşünesi Üzerine Bir Araştırma*, Kadri Çelik (Çev.), Kevser Yayınları, İstanbul 2018.
- Uyar, Mazlum, “Velayet-i Fakih’ in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000.
- Üstün, İsmail Sefa, “Velayet-i Fâkih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2017, c.43, s.19-21.